

Markó Béla

ŐSZI ASZTAL

Micsoda békebeli jelenet,
verik az utcaseprők a fáról
az elsárgult levelet.

Még mindig érzem a gyermekkori lázat,
s még mindig nem hiszem, hogy
ez a huszonegyedik század.

Ugyanígy sajnáltam akkor is
az álmukból felvert fákat,
ahogy csupasz ágakkal kiabáltak.

Billegő szavak, eltört mondatok
mind-mind a földre hulltak,
zörögtek még, aztán egymáshoz bújtak.

Egyenként múlni el? Minek?
Kár nézni, hogy külön enyésznek,
jobb földre sújtani az egészet,

és jobb csak egyszer megteríteni
torozóknak az őszi asztalt,
mert később így tiszta lesz az aszfalt.

Nagy vesszőseprűkkel csépelik
az el sem száradt lombot,
s beszélgetnek közben szegény bolondok.

Hagyatkozik Tóth Árpád meg Kosztolányi,
s Babits is némán búcsúzik az ősztől,
leveleket tép, verset körmöl.

Nincsen ritmus, de még keringnek a nedvek,
s míg rímek csordulnak ki itt-ott,
a pucér ágak felfedik a titkot,

hogy téphetnek minket is most már,
kár lenne idefent dideregni,
ha odalent majd tisztább lesz a semmi.

NAGY LEVENTE

Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar *Syrena*-kötetben

In memoriam Orlovsky Géza

Széchy Károly vette észre elsőként, hogy a *Syrena*-kötet címlapmetszete Vittorio Siri (1608–1685) olasz történetíró *Il Mercurio overo Historia de'correnti tempi*, Casale (valójában Velence) második, 1645-ben (valójában 1647-ben) megjelent címlapképének imitációja. Később Pataky Dénes a metszöt is azonosította, a Nagyszombatban működő, de horvát származású Subarich György személyében. A *Syrena*-címlapon kívüli Subarich-metszeteknek Kovács Sándor Iván eredt a nyomába, és sikerült is azonosítania még öt ilyen metszetet.¹ A metaforikus utalásokkal terhelt címlapkép allegorikus értelmezési kísérletei viszonylag későn jelentek meg irodalomtörténet-írásunkban. Király György volt az első, aki a címlapmetszet vitorlájára írt sort (*Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos*) úgy értelmezte, hogy „a sziréna egyszerűen a költőt jelentő metafora.”² A kötetnek így ez volna a címe: *Gróf Zrínyi Miklós a költő*. Ez egyébként nem csak a vitorlán, hanem a metszettel szemben lévő címlapon is megismétlődik. Nem találtam adatot eddig arra, hogy a korban, Zrínyin kívül, a költői öntudatnak ilyen fokú megnyilvánulásáról árulkodó könyvcímet használt volna bárki is. Ezzel netán azt akarta volna sugallni Zrínyi, hogy a kötetnek nem annyira a dédapja, mint inkább ő maga a főhőse? A kötet egésze lírai önarckép? Szofisztikált 17. század közepi magyar önéletírás?

A gazdag szimbolikus potenciállal rendelkező címlapkép metaforikus értelmezésére Klaniczay Tibor vállalkozott elsőként. „A célja felé tántoríthatatlanul előretörő ember szimbóluma ez a rajz” – írta Klaniczay, és megállapítását arra alapozta, hogy a *Szigeti veszedelemben* maga Zrínyi „mint a viharos tengeren való átkelést jellemezte műve megírását.”³

¹ SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*, 3. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1900, 176–178 (Magyar Történelmi Életrajzok) – PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 20, 230 – KIRÁLY Erzsébet, Kovács Sándor Iván, „*Adria tengernek főnnforgó hajjai*.” *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 235.

² KIRÁLY György, *Zrínyi és a reneszánsz*, Nyugat, 13(1920), 11–12. sz., 554.

³ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964, 354. A második kiadásból idézem, de ez a rész teljes mértékben egyezik az első kiadás (1954) szövegével.

Nem távozik annak veszélyre hajója,
Melynek ez csillaghoz tart okos kormányja;
Hüvség, vitézség ennek calamitája [iránytűje],
Az mely ez csillagot veszteni nem hagyja.

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jüttem által ez tengeren,
Immár barátimat az parton esmerem,
Mellyek nagy örömmel jüttenek énelőmben.
(XIV, 2, 3)⁴

A címlapkép tehát Klaniczay szerint az alkotói folyamat nehézségeit, de egyben annak sikeres végrehajtását is volt hivatott érzékeltetni. Másrészt viszont a címlap metszete politikai programot is jelent, hisz

a háborgó tengeren [egyébként, Siri *II Mercuri*ójának címlapékével szemben, ahol valóban háborog a tenger, a *Syrena*-féle metszeten a tenger nyugodt, N. L.] biztosan kormányzó hajós jelképezi azt a férfit is, aki ezután már a nemzet hajóját akarja biztos révbe vezetni, a hűség és vitézség iránytűjével nagy őse csillagát követve. Hogy Zrínyi valóban ennek a gondolatnak a jegyében illesztette könyve élére a szimbolikus rajzot, azt alátámasztja a báni beiktatás alkalmával mondott beszédének egy része: „Bizony nagy bölcsességre és nagy hadi tapasztalásra kell annak támaszkodnia, ki oly hatalmas hajónak, vagy inkább oly dicső királyságnak kormányát a szerencse viharos forgásában igazgatni kívánja.” Ez a kijelentés és a rajz teljesen egybevág, sőt azt is elárulja, hogy az a szél, amely a vitorlát dagasztja, a szerencsének a szele. A szerencse állhatatlan forgásával szemben kell a nemzet hajóját szilárd kézzel vezetnie, és a jó szerencse az, amely a legtöbbet segíthet: ezt fejezi ki a képen a szél által lengetett szalagon olvasható híres jelmondat: „Sors bona nihil aliud.”⁵

Klaniczay Tibor idézett megállapításaival teljes mértékben egyet érthetünk, még akkor is, ha mögötte láthatóan az az előfeltevés húzódik meg, hogy a kötet legfontosabb alkotása az eposz (az epigrammák és a szerelemes versek csak másodlagos járuléka annak), valamint hogy a mű elsődleges üzenete politikai. Klaniczay címlapértelmezése tehát maradéktalanul csak az eposzra alkalmazható, és így a kötet többi alkotása háttérbe szorul. Arról nem is beszélve, hogy a címlapkép másik két fontos szereplőjét, a sziréneket teljességgel mellőzte az interpretációja során.

Szirén-ügyben azonban bőségesen kárpótolta az olvasót Borzsák István néhány évvel Klaniczay monográfiája után megjelent tanulmánya. Borzsák felvonultatta a szirénekhez köthető gazdag jelképes értelmezések egész tárházát az *Odüsszeiától* egészen

⁴ A *Szigeti veszedelmet* a tanulmány során végig az alábbi kiadásból idézem: ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, szerk. és utószó Kovács Sándor Iván, s. a. r. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter, Hausner Gábor, Bp., Kortárs, 2003 (Magyar Remekírók).

⁵ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós, i. m.*, 354. Zrínyi horvát báni beiktatásakor (1649. január 14.) mondott beszédét RÁTTKAY György idézi: *Memoria regum et banorum*, Bécs, 1652, 256. Magyarra Széchy Károly fordította: *Gróf Zrínyi Miklós, 1, i. m.*, 1896, 275.

a 17. századi emblémairodalomig. Ez alapján megállapítható, hogy a következő metaforikus interpretációk kapcsolódtak a szirénekhez Zrínyi korában: 1. a szirén a szerelmi csábító, az érzéki vágyak és élvezetek felkorbácsolója, aki a csábításra hajlamos gyenge akaratú férfit romlásba dönti. A Zrínyi könyvtárában is meglévő Andrea Alciato (1492–1550) *Emblematum*ában egyenesen szajhának (meretrix) nevezte a sziréneket.⁶ 2. A szirén éneke a költészet csábító, megigéző erejét jelképezi, a szirén pedig magát a bűvös szavú költőt. Ebben a jelentésben használta ezt a szót már Rimay János is, mikor Balassiról ezt írta: „Vagy Syren, vagy Circe, vagy magyar Amphion.”⁷ 3. A kereszténység térnyerésével a szirének a földi javak (pl. Dante Purgatóriumában: XIX, 19), a világi gyönyörök, sőt még az ördögi csábítás jelképeivé is váltak. Ezzel párhuzamosan Odüsszeusz az istenfélő, önmegtartóztató, mérsékletes, bölcs ember szimbólumává magasztosult. Nem kellett soká várni arra sem, hogy az árbochoz kötözött Odüsszeuszban a keresztény szerzők a keresztire feszített Krisztust ismerjék fel. Odüsszeusz hajója így az egész egyház szimbólumává is vált egyben. Kár, hogy e gazdag áttekintés után Borzsák István nem próbálta meg a három, fent említett szirénallegóriát használva értelmezni sem a *Syrena* címlapját, sem a kötet egészét.

Később Klaniczay Tibor önálló tanulmányt szentelt Zrínyi és Vittorio Siri kapcsolatának, amelyben kimerítően összevetette a *Mercurio* és a *Syrena* kötet címlap-metszetét. Klaniczay a szakirodalom régi megállapításait erősítette meg és helyezte új megvilágításba: „Zrínyi önmagát tekintette az adriai tenger szirénájának, a páncélos hajós sem lehet más, mint ő maga a költő-katona” – írta.

Figyelemreméltó változás az is, hogy míg Mercurius háborgó, viharos, addig Zrínyi nyugodt, csendes tengeren hajózik. A kép így lehetett csak összhangban az eposz XIV. énekében írottakkal, melyben a költő olyan hajóshoz hasonlítja magát, aki a szigetvári hős csillagát a hűség és a vitézség iránytűjét követve szerencsésen közeledik célja felé. [...] A költő, az Adriai tenger szirénája túl van már a veszélyeken, nincs már itt helye viharoknak, óriási hullámoknak, cikázó villámoknak.⁸

Klaniczay azt már nem részletezte, hogy milyen veszélyeken is van túl a költő, és a szirének szerepét is ismételten homályban hagyta.

Kovács Sándor Iván a *Syrena* címlapképének allegorikus értelmezésével nem sokat bíbelődött, de annál intenzívebb filológiai nyomozásba kezdett Subarich György addig ismeretlen metszetei, valamint a *Mercurio*ban található címlap velencei metszője,

⁶ Zrínyinek Alciato *Emblematum*ának (első kiadás, Augsburg, 1531) az 1567. évi antwerpeni kiadása volt meg. Talán ebből a könyvből kölcsönözte Zrínyi az egyik korai exlibrisén meglévő jelmondatot (Nemo me impune lacesset). Lásd: HAUSNER GÁBOR, KLANICZAY TIBOR, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, MONOK ISTVÁN, ORLOVSZKY GÉZA, *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, Bp., Argumentum–Zrínyi, 1991, (Zrínyi-Könyvtár, IV), 279. A továbbiakban: *BiblZrin*.

⁷ RIMAY JÁNOS, *Összes művei*, kiad. ECKHARDT SÁNDOR, Bp., Akadémiai, 1955, 45. Vö. még MARÓT KÁROLY, „Adria tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos”, *ItK*, 60(1956), 4. sz., 476.

⁸ KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi olvasmányaihoz*, *ItK*, 74(1970), 5–6. sz., 687.

a Cennerné Wilhelmb Gizella által már azonosított Giacomo Piccini után.⁹ Az irodalomtörténészek által kitaposott ösvényről kissé letérve, teljesen más értelmezést adott a címlapmetszetnek Galavics Géza. Szerinte „a Szigeti veszedelem címlapja [valójában nem az eposz, hanem az egész kötet címlapja, N. L.] tehát az allegória áttételes képi nyelvén fejezi ki a költőnek és a fordítónak [azaz Zrínyi Péternek, N. L.] azt a szándékát, amelyet az irodalmi műben egyértelműbben és közvetlenebbül fogalmaztak meg: a török elleni harc vállalását és propagálását.”¹⁰ Ezt továbbgondolva vetette fel Borián Elréd azt a hipotézist, hogy „a szirének szerelme a törökkel való szövetségre gondolók allegóriája lehet. A hajó kapitánya, az Adriai tengernek Syrenája azonban elfordítja tekintetét a szirénektől, vagyis a törökökkel szövetséget tervezőktől.”¹¹ Anynyiban persze Galavics is az irodalomtörténeti hagyományt követte, hogy a kötet legfontosabb alkotásának az eposzt tartotta (innen a fenti idézet elszólása is), teljesen figyelmen kívül hagyva úgy a címlap (szirének), mint a kötet (szerelmes és vallásos versek, epigrammák) többi elemeit.

Egyébként annak illusztrálására, hogy mennyire befolyásolja értelmezésünket az az előzetes előfeltevés-rendszerünk, amellyel közelítünk az elemzendő műhöz, kiváló példa lehet Klaniczay és Galavics véleménye arról a tárgyról, amelyet a hajóban ülő személy a kezében tart. Klaniczay szerint épp a *Mercurio* címlapképe bizonyítja azt, hogy „a költő-hajós jobb kezében lévő tárgy nem más, mint papírtekercs, vagyis az elkészült mű kézírata. A mintául szolgáló Mercurius ugyanis jobb kezében saját jelvényét tartja, s baljával kormányozza hajóját. Zrínyi is bal kezével irányítja a vitorlát ezért nincs ok – mint eddig – feltételezni, hogy jobb kezében viszont a hajó kormányát fogja.”¹² Ezzel szemben Galavics szerint a két Zrínyi nem papírtekercs, hanem hadvezéri pálcát tart kezében: „Hogy a két hajós a szigetvári hős Zrínyi csillagát követi, azt az eposz szövegéből megtudjuk, de hogy ez a címlapon is a török elleni harc vállalását jelenti, azt Péter *fegyverekkel* megrakott gályája, kettejük *páncélos hadi öltözéke* s jobb

⁹ KIRÁLY, KOVÁCS, „*Adria tengernek főmforgó hajjai*”, i. m., 52–54. – KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 96–98. – CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *Zrínyi Péter arcképei*, Folia Archeologica, 21(1970) 177–192. Piccini 1660-ban, épp a horvát *Syrena* megjelenésének évében halt meg. Minden bizonnyal az *Adrianszkoga mora Syrena* metszeteinek elkészítése utolsó munkáinak egyike lehetett. Lásd Piccini lányának, Isabella Piccininek a velencei Doge-nak 1663. november 20-án beadott kérvényét: Rodolfo GALLO, *L'incisione nel '700 a Venezia e a Bassano*, Ateneo Veneto, 132(1941) 5–6–7. sz., 154.

¹⁰ GALAVICS Géza, „*Kössünk kardot az pogányellen*”. *Török háborúk és képzőművészet*, Bp., Képzőművészeti, 1986, 79. Ugyancsak a *Szigetesi veszedelmet* tartva a kötet főművének Szilágyi András is a „hadra hívás, a mozgósítás” allegóriájaként értelmezi a címlapot. (SZILÁGYI András, *Önjellemzés és szerepvállalás. Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17-18. századból = Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010, 293–295.)

¹¹ BORIÁN Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, 2004, (Pannonhalmi Füzetek, 50), 336.

¹² KLANICZAY, *Zrínyi olvasmányaihoz*, i. m., 687.

kezükben *hadvezéri pálca* jelzi.”¹³ (Kiemelések az eredetiben.) Hogy kinek van igaza, nehéz eldönteni: a magyar *Syrena* címlapján inkább tűnik papírtekercsnek, mint hadvezéri palcának a jobb kézben tartott tárgy. Az *Adrianszkoga mora Syrena* címlapján viszont épp fordított a helyzet: ott inkább hadvezéri pálca, mint papírtekercs. Ha jól megfigyeljük a horvát *Syrena* címlapjának jobb felső sarkában megismételt magyar *Syrena* metszetét, látszik, hogy a metsző hangsúlyosabbá és jobban láthatóvá tette a hajós kezében lévő tárgyat, talán épp azért, mert a magyar *Syrena*-beli metszeten nem volt elég világos, hogy hadvezéri palcáról vagy pergamentekercsről van-e szó. Egyébként lehet, hogy az egész pusztá imitáció, minden allegorikus utalás nélkül: Siri címlapképén Mercurius bal kezében is van egy pálca. Pontosabban mindkét kezében van valami. A bal kezében kétségkívül a Mercurius ábrázolások ókor óta meglévő kellékét, az ún. kerükeiön palcát tartja, amelyre két szárnyas kígyó tekeredik rá. A bal kezében tartott tárgy lehet éppenséggel papírtekercs is (amelyre a hírek vannak írva), mert hiszen minek lenne hadvezéri pálca Mercurius kezében? Az kétségtelen, hogy Subarich Mercuriusnak a bal kezében lévő palcáját/papírtekercsét imitálta.

A címlapértelmezések sorában legutóbb a legtöbb újdonságot kétségkívül Kiss Farkas Gábor elemzése hozta.¹⁴ A szerző részletesen és körültekintően vetette össze a *Mercurio* és a *Syrena* címlapképet, és sikerült megállapítani, hogy teljesen eltérő üzenete van a két képnek. Siri esetében az embléma a publicista ars poeticáját közvetíti: a hírvivő Mercuriust hiába szeretnék a szirének anyagi javakkal (bőségszarut kínálnak neki) elcsábítani, ő biztos kézzel kormányozza tovább hajóját. Egyszóval az igazat, csakis az igazat fogja majd megírni. „Zrínyinek rokonszenves lehetett az Igazság, a történetírói hűség hangsúlyozása a képen, hiszen ő maga is arra kérte Szűz Máriát, hogy »úgy ír hassak, mint volt«, de az egész kép összeállítása témájában legalább annyira idegen volt az eposztól, mint egy újság az irodalmi műtől” – írja Kiss Farkas Gábor.¹⁵ És valóban, a *Syrena*-kötet címlapja nem az újságíró, hanem a költő ars poeticáját közvetíti. Még az imitáció is irodalmi: a minta Marino *Galeriájának* második, a szobrokkal foglalkozó könyvének a bevezetője volt. A hajóban ülő költőt (aki egyébként maga is szirén) a nagyravágyást, kevélységet (superbia), valamint gyönyört (delizia) jelképező szirének igyekeznek elcsábítani. Kiss Farkas Gábor azt is kimutatja, hogy ez a megoldás nemcsak irodalmi, hanem abból a teológiai hagyományból is táplálkozhatott, miszerint a kevélység az egyik legfőbb bűn, mivel az az Isten iránti gyűlöletből fakad. Egyszóval, és ezt már én teszem hozzá, a *Syrena* címlapképében az is benne van, hogy Zrínyi nem gyűlöli Istent, így nem is lázad ellene, hanem elfogadja az Isten által neki rendelt sorsot. És kiválóan illik ebbe a képbe a *Sors bona nihil aliud* jelmondat is.

Mindezek után néhány apró megjegyzés. Klaniczay monográfiájának megjelenése után alaptétellé vált, hogy az *Adriai tengernek Syrenaja Groff Zrini Miklos* típusú

¹³ GALAVICS, i. m., 79.

¹⁴ KISS Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Bp., L'Harmattan, 2012, 123–135.

¹⁵ KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, i. m., 124.

címadás egyik legfontosabb mintája az lehetett Zrínyi számára, hogy „a nápolyi Marino a Tirréné-tenger ’szirénájának’ nevezte magát”.¹⁶ Nos, jómagam egyetlen adatot sem találtam arra, hogy Marino saját magát, vagy bárki más Marinót, a Tirrén-tenger szirénájának nevezte volna. Azon a helyen, amelyre Klaniczay állításának igazolása végett hivatkozik, Kardos Tibor ezt írta:

Marino Nápoly szülötte volt: a hitrege szerint Nápoly közelében éltek a szirének a tengerparton, ezért a Thyrreni tengert a „szirének tengerének” nevezték. Midőn Marino diadalmentben bevonult Nápolyba, úgy üdvözlik, mint „egy új tengert”, amely a „nemes szirén tengerébe torkollik”. Marino költészetének sokat használt kelléke a „szirén”, s nyomán Zrínyi is többször használja. [...] A *Strage degli Innocenti* ajánlásában Alba hercegnek, Nápoly kormányzójának dicséretét így fejezi be [Marino]: „Ügy hogy nem csak az én szirénám ünnepli és énekl boldogan híres tetteidet, hanem a Tyrrheni tenger hangos habja is a te halhatatlan nevedet mormolja.”¹⁷

Annak ellenére, hogy Marót Károly már 1956-ban figyelmeztetett arra, hogy a „Kardostól felhozott adatok betű szerint nem jogosíthatnak a Klaniczaynál olvasható kijelentésre, hogy ti. Marino a »Tirréné Tenger Szirénájának« nevezte volna magát”,¹⁸ Klaniczay ötlete töretlen népszerűségnek örvend a Zrínyi-szakirodalomban a mai napig. Marino a *Strage degli innocenti* első énekét valóban Antonio Álvarez de Toledo (1568–1639) magasztalásával kezdi, és saját költészet valóban szirénának nevezi, de saját magát nem nevezi a Tirrén tenger szirénájának, csupán annyit állít, hogy az ő szirénája (költésze) és a Tirrén tenger habjai is Antonio Álvarez halhatatlan nevét mormolják. Íme a Kardos által idézett eredeti olasz szöveg is:

Si che lieta non pur celebra, e canta
La mia Sirena i tuoi famosi gesti
Ma di tutto il Tirren l'onda sonora
Il tuo nome immortal mormora ancora.¹⁹

Marino eposza posztumusz 1632-ben jelent meg (Marino 1625. március 25-én halt meg) először unokaöccse, Francesco Chiaro kiadásában. A második, Giacomo Scaglia által sajtó alá rendezett és Velencében 1633-ban kiadott változatban (Zrínyi könyvtárában ez a kiadás volt meg)²⁰ a kötet elején Marinónak dedikált verseket találunk. Mindjárt az első versben, Marino barátja, Claudio Achillini (1574–1640), tengeri szirénának („La Marina Sirena / Benche sotterra essangue / In questo Mar di sangue

¹⁶ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós, i. m.*, 353. Az első kiadásban a hivatkozott oldalszám: 240.

¹⁷ KARDOS Tibor, *Zrínyi, a költő a XVII. század világában*, ItK, 42(1932), 2. sz., 153–163, ill. 3. sz., 261–273. Jómagam a Zolnai Béla könyvtárában meglévő és Zolnai által megjegyzetelt különlenyomatot használtam. Ebben a hivatkozott lapszám: 11.

¹⁸ MARÓT, *i. m.*, 476.

¹⁹ KARDOS, *i. m.*, 161.

²⁰ *BiblZrin*, 293–294.

/Rinova il canto...”) nevezi Marinót, aki elmerülve a vér tengerében (utalás a Heródes által lemészároltatott gyerekek kiontott vérére) kezdi újra énekét, amellyel a vérből új életet varázsol (utalás arra, hogy a gyerekek vére valójában Krisztus megváltást hozó kiontott vérének a szimbóluma). Nyilván sok más adatot is hozhatnánk még arra, hogy Marino szirénnek nevezte a költőket, vagy magát Marinót nevezték szirénnek, annál is inkább, mert Marinót már csak neve miatt is (marino olaszul azt jelenti, hogy *tengeri*) könnyen kapcsolatba lehetett hozni a tengerben lakó szirénekkel. A metafora azonban kétélű volt, és ezt Marino kritikusan ki is használták. Így például az egyik leghíresebb korabeli antimarinista író, Tommaso Stigliani (1573–1651) az *Il Mondo Nuovo* (1617) című művének egyik strófájában a következőket írta (saját [?] prózai fordításban, N. L.): „Ebben a folyóban, vagy a közeli tengerben / él csodálatos végtagjaival a halember, / kit másképp tengeri lovagnak neveznek, / igazi bestia, jóllehet közönséges embernek tűnik, / de lelkét kivéve vadállat, / még akkor is, ha látszatra hasonlít ránk, / az álnok szirén fia, / és ha igaz amit mondanak, olyan is, mint az anyja.”²¹ A félig ember, félig hal tengeri lovagban (il cavalier marino) természetesen mindenki rögtön ráismert Marinóra, így aztán hosszan tartó irodalmi vita kerekedett az ügyből. Marino Stigliani gúnyolódásaira a már említett Achillinihez írt híres levelében reagált, amelyet a *La Sampogna* című művének már első kiadásában (Párizs, 1620) nyomtatásban is közölt. „Hogy én a szirén fia vagyok, nem tagadom, sőt dicsekszem vele” – írta válaszul az iróniára.²² A szirén, akit anyjának vallott Marino, nem más, mint Nápoly legendás alapítója és névadója: Partenope. A legenda szerint ő egyike volt azon sziréneknek, akik Odüsszeusznak énekeltek. Amikor látta, hogy csábító énekének Odüsszeusz ellenáll, bánatában öngyilkos lett. Megaride szigetén temették el, de testét a tenger arra a helyre sodorta, ahol ma Nápoly áll, így a várost róla nevezték el.²³ Marino szimbolikusan tehát Partepone szirén költőfiának vallotta magát,

21 „In questo fiume, e per lo mar vicino,
vive il Pesciuom con sue mirabil membra:
detto altramente il cavalier marino,
verace bestia, bench' al vulgo uom sembra:
che nulla, fuorchè l'alma, ha di ferino,
e quasi nostra immagine rassembra:
figlio della Sirena ingannatrice,
ed alla madre egual, sè 'l ver si dice.” Idézi: Mario MENGHINI, *La vita e le opere di Giambattista Marino*, Roma, 1888, 288.

22 „Ch'io mi sia figliuolo della Sirena, nol nego, anzi mene vanto.” (Giambattista MARINO, *La sampogna*, Venezia, 1637, 25). Azért idéztem ezt a kiadást, mert Zrínyi is ezt használta: *BiblZrin*, 293. Az Achillinihez írt levélről lásd: KIRÁLY, KOVÁCS, *i. m.*, 95–96. – KOVÁCS, *A lírikus Zrínyi, i. m.*, 124–125. – KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában, i. m.*, 48. – BENE Sándor, *Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza = Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor, PADÁNYI József, Budapest, MTA BTK, 2017, 43.

23 Dinko FABRIS, *La città della sirena. Le origini del mito musicale di Napoli nell'età spagnola = Napoli viceregno spagnolo. Una capitale della cultura alle origini dell'Europa moderna (sec. XVI-XVII)*, 2, a cura di M. BOSSE e A. STOLL, Napoli, La Scuola di Pitagora, 2001, 473–501.

de soha sem nevezte magát a Tirrén-tenger szirénájának. Használta viszont ezt a kifejezést egy mára már szinte elfelejtett 17. századi milanói költő, Francesco Ellio, aki egy bizonyos Virginia Ramponi (művésznevén Florinda, Virginia Ramponi, comica Fedele detta Florinda) nevezetű velencei színésznőnek írt 1612-ben egy *La Sirena del mar Tirreno* (A Tirrén-tenger szirénája) című verset. A címen kívül egyetlen szó sem esik a versben sem a szirénekről, sem a Tirrén tengerről, annál több Florinda antik női hősöket (pl. Medea) túlszárnyaló szépségéről. Ellio verse 1618-ban nyomtatásban is megjelent Milánóban Giovanni Battista Bidelli (1580–1654) kiadásában: *Gl'idillii di diversi ingegni illustri del secolo nostro*.²⁴ Bidelli nemcsak nyomdász, hanem könyvkereskedő is volt. Zrínyi könyvtárában egy Bidelli által kiadott kolligátum meg is található, amely a híres hadvezér Giorgio Basta két művét (*Il maestro di campo generale di Giorgio Basta*, 1625, *Il governo della cavalleria leggiera*, 1625) tartalmazza.²⁵ Ennek ellenére eddig nem került elő olyan filológiai adat, ami azt bizonyítaná, hogy Zrínyi ismerte Ellio *La Sirena del mar Tirreno* című stanzáját, habár teljességgel nem zárhatjuk ki ennek a lehetőségét sem.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy egyelőre nincs egyetlen olyan biztos adtunk sem, amely azt bizonyítaná, hogy Marino saját magát vagy valaki más Marinót, a Tirrén-tenger szirénájának nevezte volna. Az *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklós* vitorlafelirat, amelyet egyben nyugodtan tarthatunk az egész kötet címének is, véleményem szerint Zrínyi egyéni zseniális leleménye, és nem Marino jelmondatának az imitációja. Megalkotásában Zrínyi nyilván felhasználta a rendelkezésére álló szirénértelmezésekhez köthető antik, olasz és magyar irodalmi hagyományt, de akkor is olyan eredeti invencióval van dolgunk, amely által annak megalkotóját méltán sorolhatjuk a meghökkentő concettókat gyártó legzseniálisabb barokk költők sorába. Az sem kizárt, hogy a *La Sampognában* közölt Achillinéhez írt levelet olvasva Zrínyinek akár tudomására is jutott a korabeli marinista-antimarínista irodalmi vita, és így címadásával nyíltan a marinisták oldalára állt, de hát ezt az utalást rajta kívül valószínűleg egyetlen magyar kortárs olvasója sem érthette. Abban viszont teljes mértékben igaza van Bene Sándornak, hogy a vitorlán olvasható címirat mégis csak „legszorosabban Marinóhoz kapcsolja a szerzőt [Zrínyi Miklóst], aki hasonlóan mintájához, egyszerre pozitív és negatív jelentésben használja a szirén-allegóriát (saját költészetét s egyszersmind a kí-sértő, ártó hatalmat jelöli vele)”²⁶

Ha a hajóban ülő és a költő Zrínyit jelképező páncélos vitéz maga is szirén, felmerül a kérdés: mi a viszonya a tengerben úszkáló másik két szirénhez? Miért akarna elcsábítani két szirén egy harmadikat? Vajon azok is a bűvös szavú költő szimbólumai? Vagy esetleg valami egyébnek lennének az allegóriái? Miért kagylóformájú hajóban ül

²⁴ A *La Sirena del Mar Tirreno* modern kiadása: Luigi RAST, *I Comici Italiani*, Firenze, Fratelli Bocca, 1905, 149–151.

²⁵ *BibliZrin*, 236.

²⁶ BENE, *Szirének a térképen*, i. m., 43.

a szirén Zrínyi, amikor a kagyló egyértelműen a szerelemre csábító szirén attribútuma? A Siri-féle címlapon egyértelmű, hogy a vízből kiemelkedő szirének nem a költő és a költészet, hanem a csábítás szimbólumai. A bal oldali férfi szirén bőségszarut (habár lehet kagyló is) nyújt a hajóban ülő Mercuriusnak, ez – Kiss Farkas Gáborral egyetértve – a publicista történetíró anyagi megvesztegetési kísérletét szimbolizálja. A jobb oldali női szirén viszont már egyértelműen kagylót nyújt Mercuriusnak. A tengeri kagylóról, mint a Vénusz-ábrázolások egyik elengedhetetlen tartozékáról, épp Kiss Farkas Gábor könyvében olvashatunk remek eszmefuttatást. „Vénusz – írja a szerző – egyértelműen a Luxuria, a Bujaság, vagy a korabeli magyar nyelv szerint paráznaság szimbóluma.”²⁷ A csábítás eszköze ez esetben a szerelem volna? Könnyen elképzelhető. A hajóban ülő Mercuriusnak tükröt tartó nőalak – ismét csak egyetértve Kiss Farkas Gáborral – nem lehet más, mint az Igazság, a *nuda Veritas*. A tükörbe pillantó Mercurius saját magát látja viszont. Egyszóval ez a tükör hűen tükrözi vissza az igazságot, nem ferdíti el. Nem tudok másra gondolni, mint arra, hogy ebben az esetben a tükör magának a műnek a szimbóluma. Ahogy a Veritas kezében tartott tükör hűen tükrözi vissza Mercurius képmását, úgy Siri műve is minden ferdtetés nélkül fogja tükrözni a valóságot.

A magyar *Syrena* metszetén a Zrínyi költő-szirénnek kagylót nyújtó szirén a *Mercurio* címlapján látható, szintén jobb oldali szirén imitációja. A bal oldali szirén viszont már teljesen egyedi alkotás, és minden bizonnyal Zrínyi elképzelése húzódik meg mögötte. A Sirinél lévő férfiszirén bőségszarut nyújt a hajóban ülő Mercuriusnak, Zrínyinél viszont női szirén van és ügyet sem vet a hajóban ülő Zrínyire, hanem szépítkezik: egy tükröt tart kezében, és fésülködik. A tükröt tehát nem az igazság istennője (mint Sirinél), hanem egy szirén tartja. De ez a tükör sem torzít, hisz a szirén saját arcát látja viszont benne. Ha a tükör a művet, a szirén pedig a költőt szimbolizálja, akkor mindez az eposz első énekének ötödik strófáját juttatja eszünkbe: „Adj pennámnak erőt, úgy irhassak, mint volt.” Egyszóval a költő Zrínyi ugyanúgy az igazat és csakis az igazat fogja írni, mint a jelenkor történetét megíró Vittorio Siri. Az „Adj pennámnak erőt, úgy irhassak, mint volt” sor természetesen nemcsak a címlapmetszettel hozható összefüggésbe, hanem irodalmi imitáció is egyben. Bene Sándornak sikerült is azonosítania a pontos forrást, ami nem más, mint Torquato Tasso átírt eposza a *Gerusalemme conquistata*. Tasso a *Liberata* invokációját átírva a *Conquistatában* „az égi kart vezető Apollónt mint Krisztus allegóriát szólítja meg, azt kérve tőle: sugallja neki amit mondjon és ahogy mondja, a helyes hangot (i chiari accenti). Zrínyi pontosan ezen az úton jár, amikor nem mentegetődzik az egyébként is nagyon visszafogottan adagolt édes mesék miatt, hanem az igazat mondáshoz szükséges erőért fohászkodik – s egyúttal tudatosan keveri a két Tasso-invokáció elemeit” – írja Bene Sándor.²⁸

²⁷ KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi, i. m.*, 125.

²⁸ BENE SÁNDOR, *Szigeti veszedelem: fikció, valóság és a halál pedagógiája = „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013-2016*, szerk. HERMANN RÓBERT, Budapest, LineDesign, 2017, 148.

Kiss Farkas Gábor a *Syrena* címlap-kompozíciójában „szándékolt elmésséget, *arguti-át*” vélt felfedezni, amely a szirének természetének kettősségére hívja fel a figyelmünket. Azaz „a költő, az a jóra hívó szirén, akit nem csábítanak el a bűnös szirének. A szirének alapvetően kétféle természetűek lehetnek: egyrészt szirének ülnek az égi szférákban, másrészt ők a bűnök jelképei is Odüsszeusz történetének allegorikus értelmezése által. [...] Ez a fajta jelentésbeli megkettőzés – retorikai terminus technikussal *geminatio* – a fennkölt, magasztos stílus eszköztárába tartozik Tasso szerint.”²⁹ Egyszóval a hajóban ülő költő-szirén a „jó” szirén, a vízben lubickoló és szépítkező csábító szirének pedig a „rossz” szirének.³⁰ Ez az interpretáció valóban feloldja azt az ellentmondást, hogy ha a szirének általában gonosz lények, akkor miért nevezi a költő magát is szirénnek. A szirének kettőssége még egyértelműbbé válik viszont, ha a *Syrena*-kötetben fellelhető két különböző költői szerep jelképeiként értelmezzük őket. A vízben úszkáló szirének a szerelmi verseket író, a hajóban ülő szirén pedig a magasztosabb témákat feldolgozó politikai, közéleti eposzt és epigrammákat, valamint a *Feszület* himnusz író kétfajta költői ént reprezentálják. Mindez teljes mértékben egybevágh azokkal az új, az egész *Syrena*-kötet kompozícióját szem előtt tartó értelmezésekkel, amelyek szerint a kötet a szerelemtől és a szerelmi költészettől megszabaduló költő életútját meséli el, aki a kötet végén, immár saját nevére találva, végleg búcsút int a szerelemnek, és utána csak a politikum dolgaival fog foglalkozni.³¹ Mindez nemcsak a költői szerepekkel való játéknak, hanem az életrajzi tényeknek is megfeleltethető. A tükrös szirén a szerelmi költészetet jelképezi, amelyet már maga mögött hagyott a hajóban ülő szirén-költő. Nem megtagadta, hanem inkább meghaladta. A szerelem már nem bántja, ezért a kagylót felkínáló (ami a reális szerelmi csábítást is jelképezheti) szirénre rá se néz.

Az egész címlap ügy még érdekesebb megvilágításba kerül, ha bevonjuk vizsgálódásaink körébe a horvát *Syrenát* is. Zrinka Blažević és Suzana Coha egy magyarul is olvasható tanulmányában a két *Syrena* címlapképeit is elemzik.³² Már csak azért

²⁹ Kiss, *Imagináció és imitáció Zrínyi, i. m.*, 129–130.

³⁰ Hasonló logikát követve beszél Knapp Éva Orpheusz-szirénről (Zrínyi) és Vénusz-szirénéről (a tengerben úszkáló alakok): KNAPP Éva, *Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez*, Könyvtári Figyelő, 63(2017), 2. sz., 228.

³¹ A *Syrena*-kötet újfajta értelmezését elsőként Bene Sándor fogalmazta meg a 2014. május 21–24-én Szekszárdon tartott konferencián a „*Poklokban vagyok hát, nem kell oda mennem...*” (*A Syrena-kötet kontextusa és kompozíciója*) című előadásában. Később nyomtatásban is közölt elméletéből részleteket: BENE Sándor, *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklós – a kötetkompozíció*, Irodalmi Magazin, 4(2014), 2. sz. 47–50. – BENE Sándor, *A költő Zrínyi Miklós = Miklós Zrínyi, the Poet in Zrínyi-album / Zrínyi Album*, szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, Hadtörténeti Múzeum – Zrínyi Katonai Kiadó, 228–248. – BENE, *Szirének a térképen, i. m.*, 45–54. Korábban a kötetet már Szörényi László is mint lírai önéletrajzot elemezte: SZÖRÉNYI László, *A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe 1651: Adriai tengernek Syrenaia: Groff Zrini Miklós = A magyar irodalom történetei I*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Gondolat, Bp., 2007, 467–487.

³² Zrinka BLAŽEVIĆ, Suzana COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái = A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Zrínyi Kiadó, 2007, 137–165.

is kellene reflektálnia a magyar kutatásnak Blažević és Coha megállapításaira, mert az egyébként két kiváló horvát szerző összemosza a két *Syrena* címlapképét, és olyan üzenetet tulajdonít a magyar változat címlapképének és ezáltal az egész *Szigeti veszedelemnek*, amely csak a horvát változat esetében igazolható.

Már maga a címlap is [a magyar *Syrenáról* van szó, N. L.] (a jól ismert, félig emberi, félig állati lény, a szirén ikonológiai motívumának felidézésével, amely egyszerre jelképezi a szépséget és a halált, illetve az illúzió csábító veszélyét) azt sugallja, hogy az *ambivalencia lehet az egész műhöz kulcsot adó formai, tartalmi és ideológiai rendezőelv*. Ezt az alapeszmét ikonográfiailag a címlapon a gályát kormányzó páncélos vitéz allegorikus alakja jeleníti meg, aki teljes közönnyel fogadja a két szirén csábító gesztusait: közülük az egyik a szépséggel próbálja megidézni, a másik koronával kínálja. Ugyanakkor paradox módon, a földi javak iránt érzéketlennek lefestett vitéz alakja ellentmond a címlapkép által szintén megidézett, népszerű barokk „állam-hajó” metaforának, ez utóbbi ugyanis kétséget kizáróan a kormányos politikai ambícióira – azaz a nem sokkal korábban beiktatott horvát bán nádori ambícióira – utal, s egyszersmind a legfontosabb uralkodói erények, a constantia (állhatatosság) és a modestia (mértékletesség) értékeit is képviseli.³³ (Kiemelések: N. L.)

Azért idéztem ilyen hosszan Blažević és Coha szövegét, mert úgy vélem, hogy a két horvát szerző a túlértelmezés csapdájába esett. Kezdjük mindjárt néhány tárgyi tévedéssel: a magyar *Syrena* címlapján a hajóban ülő hősnek az egyik szirén nem koronát, hanem közönséges kagylót nyújt. És ezzel megdől sajnos a fenti idézet második részének az állítása is. Nem vagyok ugyanis biztos abban, hogy a *Syrena* címlap hajója az állam-hajó metafora ábrázolása volna, és kétséget kizáróan a kormányosnak (Zrínyinek) a nádori ambícióira utalna. 1651-ben, amikor megjelent a magyar *Syrena*, a nádorság kérdése teljesen irreleváns volt. Pálffy Pált 1649 tavaszán minden bonyodalom nélkül választották nádorrá, úgy, hogy ráadásul a többi jelölt (akik között természetesen Zrínyi ott sem volt) mind visszalépett még a szavazás előtt. Egyáltalán nincs tudomásunk arról, hogy a *Syrena*-kötet írása közben (1645–1648) Zrínyi a horvát bán mellett, netán a nádorságra is pályázott volna. 1645. szeptember 25-én Draskovics János nádorrá választása is zavartalanul ment végbe. 1653. november 26-án Pálffy Pál nádor meghalt, és ezután már viharos háborgások közepette került sor a már sokat elemzett 1655. évi nádorválasztó országgyűlésre. Ebből az időből közismertek Zrínyi nádori ambíció, még ha nem is látunk minden részlet tisztán, de azt azért merészség volna feltételezni, hogy már 1651-ben épp a *Syrena* címlapképének segítségével szeretett volna üzenni Zrínyi a magyar nemességnek eljövendő nádori aspirációiról.

Amíg nem készül el a két mű tüzetes összehasonlítása, addig persze nem rajzolhatunk teljes képet a problémáról, de az a címlapképek összehasonlítása révén is nyilvánvaló, hogy a horvát szerzők meglátásai a horvát *Syrena* címlapmetszetére maradéktalanul alkalmazhatók. Ezen a szirének már valóban koronát (a kulcsok, olajfa és pálmaágak mellett – csupa hatalmi szimbólum) nyújtanak a hajóban ülő szirénnek (ezúttal Zrínyi Péternek), aki nem fordítja el fejét, mint Miklós, hanem látható

³³ BLAŽEVIĆ, COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái*, i. m., 138.

érdeklődéssel nézi a csábítókat. Péter hajója nem kagyló, hanem fegyverekkel rakott hadi gálya, amely egy horvát zászlóval fellobogózott erőd fele halad. Az árbócon lengő szalagon harcias jelige: *Vincere aut mori* (győzni, vagy meghalni). A hajó vitorláján a Zrínyi Miklós címadását imitáló mondat: *Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar*. Itt valószínűleg annak a ténynek, hogy Zrínyi Péter is szirén nincs semmiféle rejtett értelme, pusztán annyit jelez, hogy ő is költő. Péter hajója felett egy trombitáló angyal, a hírnevet jelképező Fama repül. A köréje tekeredő szalagon ez olvasható: *Phoebus avet speculo felicia vela tueri*, azaz: Phoebus a tükörrel kívánja védeni a szerencsés vitorlákat. Annyira talányos ez a mondat, hogy én mindenképp Zrínyi Miklós kezét érzem, nemcsak e mondat, hanem az egész kompozíció létrejöttében, hisz a Fama a *Mercurio* címlapján nincs rajta. Az angyal alakjában a Fama és Phoebus, azaz Apollo, a költészet istene is benne foglaltatik. Az angyal mögött felsejlő szelet fújó arc azt jelenti, hogy Zrínyi Miklós hajóját kedvező szelek fújják (lásd *felicia vela* = kedvező szelek által fújt vitorlák). Ezeket a vitorlákat védi egy tükörrel (!) Phoebus, ennek pedig csak úgy van értelme, hogy mint egy tükör a Nap a sugarait a vitorlákra tükrözi. Egyszóval Zrínyi Miklós a költői hírnév jó szele alatt vitorlázik a magyar *Syrena* címlapképéről jól ismert hajójában ülve a parton látható magyar erőd felé. A vitorláról lekerült az *Adriai tengernek syrenaia Groff Zrini Miklós* felirat (hiszen az *Adrianszkogának* nem ő, hanem Péter a szerzője), helyette viszont rákerült a *Sors bona nihil aliud* jelmondat. Az egész kompozíció mintha azt is sugallná, hogy Miklós bizony a pennával keresett hírnevet többre tartja a bajvívó szablyával kiérdemelt katonai hírnévnél, amelyet öccsének enged át, aki igazi hadihajóban ül.³⁴ Ennél többet egyelőre az *Adrianszkoga mora* címlapmetszetének Zrínyi Miklósról vonatkozó részéről a túlértelmezés ingoványos talajára való tévedés veszélye miatt kockázatos lenne mondanom. Annyit azonban szeretnék csupán egyszerű hipotézisként megemlíteni, hogy az angyali szalag feliratának szóhasználat, nagyon áttételesen ugyan, de utalhat akár az *Aeneis* III. 255–269 részére is. A megnevezett helyen a fúriák vezetője közvetíti Aeneasnak Phoebus Apollo jóslatát, aki megígéri, hogy a trójaiak által kért szelek szárnyán el is fognak jutni az itáliai kikötőkbe („mihi Phoebus Apollo/ praedixit, vobis Furiarum ego maxuma pando/ Italiam cursu petitis, ventisque vocatis/ ibitis Italiam, portusque intrare licebit”); igaz ott a fúriák jogtalan öldöklése miatt „falat addig / nem emelhettek, míg éhségtekben az asztalt/ meg nem rágjátok s fel nem faljátok ebédre”. Apolló jóslatát hallva a trójaiak nyomban elhajóznak Itália felé (tendunt vela noti; fugimus spumantibus undis, / qua cursum uentusque gubernatorque vocabat).³⁵ Eszerint a címlapmetszet ezen részének az értelmezése ez lehetne: ahogy Aeneas, úgy Zrínyi Miklós hajóját is Apollo segíti, és ő a garancia arra, hogy Aeneashoz hasonlóan, Zrínyi is szerencsésen behajózik

³⁴ Minderről lásd még: UTASI Csilla, *Az Obsidio Szigetiana horvát fordítása*, Tanulmányok (az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének folyóirata), 2(2016), 17–18.

³⁵ A magyar fordítás: VERGILIUS, *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Budapest, Európa Kiadó, 1984. A latin szöveg a Bibliotheca Classica Selecta adatbázisból: <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/Virg/V03-192-355.html> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 23.).

a kikötőbe, ahol az éhség, (értsd szenvedés, harc) révén Aeneashoz hasonlóan új honfoglalásban (értsd Magyarország török alóli felszabadításában) lesz része.

Feltűnő az is, hogy a Zrínyi Péter hajója körül fickándozó szirének közül egyik kezében sincs tükör. Ha viszont elfogadjuk a Siri-féle *Mercuriótól* eredeztethető szimbolikát – miszerint a tükör magának a műnek a jelképe –, akkor a Fama körül tekeredő szalagfelirat jelentése talán az, hogy a mű által kiváltott (jó) hírnév (a jó szerencse mellett) az, ami feszíti a két Zrínyi vitorláit. Nyílt megfogalmazása ez a propaganda szükségességének, és az *Adrianszkoga* címlapjának harciassága is ezzel a propagandisztikus szándékkal hozható összefüggésbe. Mert mit jelképezhet a két korona? A királyságot? De melyiket: a magyart vagy a horvátot?³⁶ Miért Péternek nyújtják a szirének mind a két koronát? Miért nem fordítja el a fejét Péter a koronát kínáló csábító szirénektől? Ki ellen irányul a címlapkép harciassága? Vajon csupán a török ellen, ahogy azt Galavics Géza hangsúlyozta? Kétségtelen, hogy az *Adrianszkoga* előszavában, amelyet Zrínyi Péter az „egész horvát és tenger melléki határörvidék bátor vitézeinek” ajánlott, a török elleni harcra buzdított: „Miért is nemcsak ezen írásomat, ritmusokat avagy verseket nektek ajánlom, hanem véretem, testemet s életemet is a keresztény hit keleti ellensége ellen ezentúl is megígérem.”³⁷ Ugyanakkor az *Adrianszkoga mora Syrena* esetében egyértelműen politikai kettős beszédről van szó: miközben látszólag a kötet ideológiája Habsburg-párti, a felszín alatt kimutatható egy Habsburg-ellenes diskurzus is: „Valóban úgy tűnik, hogy a [horvát] Syrenában megalkotott heroikus mártírdráma egésze magán viseli a politikai spektakulum lényegi ambivalenciáját, mivel poétikai és politikai síkon egyidejűleg legitimálja, de fel is forgatja a Habsburg abszolutista propaganda ideológiai mátrixát” – írja Coha és Blažević.³⁸ A Habsburg-ellenesség a VI. énekben elhangzó Halul bég beszédében nyilvánul meg leginkább. Zrínyi Péter négy versszakkal toldotta meg Halul beszédét, amelyekben arról van szó, „hogy a németben oly kevésbé szabad bízni, mint a téli nap sugarában, hogy Zrínyi Miklós holtáig várhatja a német segítséget, hogy a német inkább föld alá kívánja vagy elvesztené őt, mintsem hogy segítséget küldjön neki; fontolja meg Zrínyi, hogy a német nemcsak a magyarnak ellensége, hanem még ennél is jobban gyűlöli a horvátot; mennél hívebb ez, annál rosszabb indulattal fizet a német.”³⁹

Az *Adrianszkoga* egészében erőteljesebb és közvetlenebb a személyi és a családi kultusz propagálása is, mint a magyar *Syrenában*. Nem véletlenül zárja a kötetet

³⁶ Bene Sándor szerint Zrínyi Péter inkább a horvát, mint a magyar korona iránt táplált reményeket: „Zrínyi Péter, mint azt akár horvát báni ténykedése, akár a későbbi összeesküvésben táplált ambíciói mutatják, komolyan számolt a horvát uralkodói cím megszerzésének lehetőségével” (BENE, *Szirének a térképen*, i. m., 44).

³⁷ Az előszó magyar fordítását lásd: PISZAREVICS Sándor, *A magyar és horvát Zrínyiász*, Zágráb, Kir. Országos Könyvnyomda, 1901, 32–33.

³⁸ BLAŽEVIĆ, COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái*, i. m., 143.

³⁹ Halul beszédének összefoglalását Szegedy Rezső alapján idézem: SZEGEDY Rezső, *Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben*, ItK, 25(1915), 4. sz., 411–412.

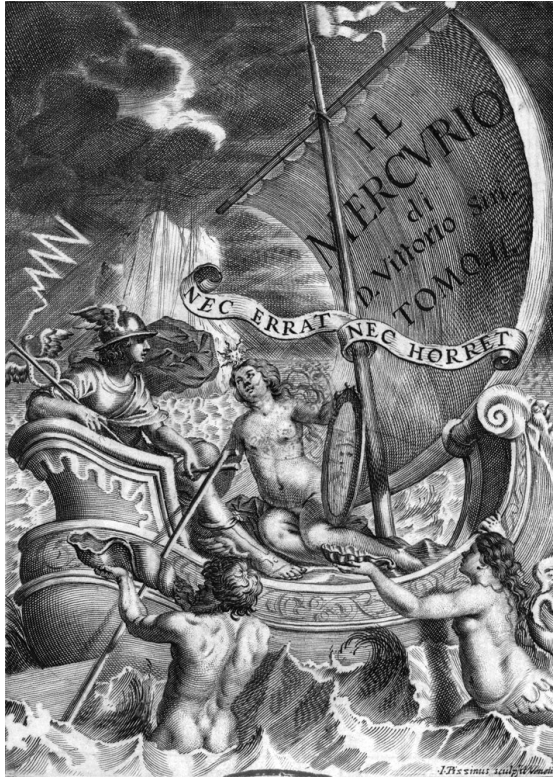
a Zrínyi család címere, és a kötetben Zrínyi Péterről is szerepel egy metszet. A horvát *Syrena* címlapképének az lenne tehát az üzenete, hogy a török ellen a harctéren és a propaganda eszközeivel vitézül harcoló Zrínyi Péternek a hatalmi jelképek lennének a jutalmái? Mindenesetre merész sugalmazás, főleg 1660-ban, amikor sem a magyar, sem a horvát királyság ügye nincs még napirenden. Zrínyi Péter ekkor még csak nem is horvát bán. A kötetben szereplő arckép szerint is csak zenggi és horvát tengeremelléki főkapitány (*Segniae et Partitum Maritimarum supremus capitaneus*). Később azonban már megindul a híresztelések özöne. 1663 novemberében de Bonsy bécsi francia követ még csak arról ír, hogy egyes magyarok XIV. Lajost látnák szívesen magyar királyként. 1664. szeptember elején Zrínyi Péterné Velencében a francia követtel tárgyal, aki később a Zrínyiek bizalmas emberének, egy bizonyos Altovidinek azt a lehetőséget is felvillantja, hogy a franciák Zrínyi Pétert segíteni fogják a magyar korona megszerzésében. A Zrínyi fivérek arra is hajlandók lettek volna, hogy biztosítékként Zrínyi Miklós fiát a párizsi udvarba küldjék. Mindeközben a bécsi francia követ, Grémonville lovag Bécsben az ifjú Bethlen Miklóssal tárgyal. Bethlen Bécsből Csáktornyára sietett, hogy előkészítse Zrínyi bécsi útját, amely alkalommal a horvát bán személyesen is tárgyalhatott volna Grémonville-lel. Zrínyi utazása 1664. november 19-re volt kitűzve.⁴⁰ A szerencsétlen vadászbaleset után 1664. november 29-én a pápai nuncius Bécsből ismét csak azt írta, hogy egyesek azt híresztelik, Zrínyi Miklós Magyarország királya szeretett volna lenni, de az csak alaptalan rágalom, amelyet a bán rosszakarói terjesztenek.⁴¹ Vajon mindezen tervezetések propagandisztikus képi megformálását láthatjuk a horvát *Syrena* címlapmetszetén?

---

⁴⁰ HÉJJAS Eszter, *Magyarország 1663-64-ben, a francia diplomáciai jelentések tükrében*, ItK, 91-92(1987-88), 1-2. sz., 201-202.

⁴¹ FRAKNÓI Vilmos, *Zrínyi Miklós pályájának vége, 1664 április-november: közlemények a vatikáni levéltárból*, Történelmi Tár, 17(1894), 4. sz., 592-593.

Ábrák

1. ábra

Vittorio Siri, *Il Mercurio, ovvero historia de'correnti tempi*, 2. köt., Casale, 1647, címlap.
A Zrínyi könyvtárban meglévő Mercurio-példányból (Zágráb, Nacionalna i Sveučilišna
Knjižnica u Zagrebu, BZ 51.)

2. ábra
A magyar Syrena címlapképe

3. ábra
A horvát Syrena címlapképe
(MTA Könyvtárának példányából)

VEISZ BETTINA

Ráday, a nagypapa

I. Gedeon unokáinak a neveléséről

A 18. század utolsó harmadában két Ráday unoka, III. Pál és III. Gedeon töltötte gyermekkorát a nagypapánál, I. Gedeonnál Pécelen. A jelen dolgozat ennek a neveletésnek a részleteit kutatja, amelynek vezérfonalát az alábbi elvekkel lehet összegezni: a gondozás elavult hagyományainak szükséges megtörése, illetve a felvilágosult nevelés értékeinek transzgenerációs átörökítése. Jelen tanulmány főként a családi levelezés és a Ráday-könyvtár¹ állománya alapján tekinti át a Pécelen töltött gyermekkor (1769–1781) nevelési gyakorlatát.

Ráday II. Gedeonnak, az unokák édesapjának életútját, levelezését követve egyértelműnek tűnik, hogy egyik legfőbb céljaul tűzte ki családja bárói, majd grófi rangra emelését. Ennek érdekében idejét a családi birtok igazgatása mellett állami hivatalok megszerzése, kapcsolati hálójának minél szélesebb kiépítése, illetve a főrangúak körébe való bekerülés foglalta el. Amikor épp nem Bécsbe szólították ügyei, akkor Ludányban élt feleségével, Fáy Zsuzsannával. Ez az életvitel nem juttatott kellő időt arra, hogy saját maga biztosítsa és felügyelje gyermekeinek gondos nevelését, így fiai, III. Pál és III. Gedeon már egyéves koruk körül a Pécelen lakó nagyszülők, a költő, irodalompártoló és könyvtáralapító Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin gondozásába kerültek.

A családi levélváltásokban szereplő Palyiska, az idősebbik unoka (Pécel, 1768. március 31. – Pest, 1827. január 22.) gimnáziumi éveit Pozsonyban kezdte, majd Pesten folytatott jogi tanulmányokat. Ifjú korában az eperjesi kerületi tábla ülnöke lett, majd 1821 és 1827 között a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka volt. Nagypapájához hasonlóan aktívan támogatta a magyar nyelvű színjátszás ügyét. Kezdetben a Kelemen László-féle első hivatásos társulat pártfogója volt, majd a budai színház igazgatója lett. Életrajza, főként jelentős színházi tevékenysége okán, jól dokumentált. Gidácska, az ifjabbik unoka személyéről a szakirodalom csekély és ellentmondásos adatokkal szolgál, némely genealógiai lajstrom pedig nem is adja. Születési idejét a családi levélváltások alapján hozzávetőlegesen 1772 őszére, esetleg decemberére datálhatjuk.² III. Gedeon Pozsonyban tanult, majd bányatanácsosként

¹ A továbbiakban a Ráday-könyvtár említése során a Ráday I. Gedeon korabeli péceli könyvgyűjtemény állományára utalok, nem pedig a Ráday Könyvtár budapesti intézményére.

² II. Gedeon 1772. július 27-én kelt levelében nem ír a legifjabb Gedeonról, csak „Palyiskáról” (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Pécel, 1772. július 24., *Ráday I. Gedeoné Szentpétery Kata levelezése*, Ráday Gyűjtemény, a továbbiakban RGy. C/64–9 132. sz.). 1772 októberében a szülők a nagyszülőknél vannak, ám nem esik szó a kisdedről (Ráday I. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Dab, 1772. október 7., RGy. C/64–9 117. sz.). II. Gedeon azonban 1773. január 4-én már e sorokat jegyzi:

tevékenykedett. 1793 és 1797 között a dunántúli, 1797-től a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka volt. Fiatalon és utód nélkül halt meg.³

I. Gedeont unokái születésének idején nem terhelték jelentős mértékben a családi birtok kezelésének az ügyei, ennek feladatát ekkor már fiára bízta. Ezáltal megadatott számára a lehetőség, hogy a kisdetek péceli nevelését személyesen kísérelje figyelemmel. Az évek során igen szoros kapcsolat alakult ki a „Nagy Atyó”, Palyiska és Gidácska között. Szentpéteri Katalin I. Gedeon „vallomását” továbbította a távol lévő szülőknek: „Kepen az ket kis fjakok igen frisen vagynak es nevezetes es mindenek elöt igen kedves Gedeonkatokkat anyira szereti az Uram hogy tegnap ara fakadot hogy ugy Kezdem szeretni hogy meg ilyen idös koraban sohais ugy Gyermeket nem szeretem mint eztet ahogy szeretem”.⁴ A kötődés az unokák részéről is kölcsönös volt; sokatmondó III. Gedeon levele, amelyben hírt adott bátyjának nagypajuk betegségéről: „Nagyon megváltozott minden, ki hitte volna, hogy leveletem ilyen szomorúan zárom. Nagyapa, aki több, mint apánk, betegen fekszik.”⁵ Az ifjak a levélváltások tanúsága szerint igyekeztek „alázatos tiszteletükről” biztosítani I. Gedeont, szeretetüket féltő aggodalommal, ajándékokkal kimutatni és a nagyapai büszkeségre méltónak lenni: „Edes Kedves Nagy Atyam Uram! En Kedves Nagy Atyám Uram levelét Atyai inteseivel együtt vettem fiui szeretettel és nagy örömmel, ’s alazatosan köszönöm kegyes Atyai inteseit Kedves Nagy Uram Atyámnak. En azokat tellyes tehetségem szerint igyekezem be tölteni.”⁶ III. Pál idézett levelében fellelhetők a korabeli levélírás tanult panelei, ám a családi levélváltások vizsgálata során csupán a nagyszülők és az unokák leveleiben érzékelhető a tisztelet retorikai tanúságtételei mellett ilyen fokú nyelvi intimitás és erős érzelmi töltet. Az idős Gedeon életmódja, világlátása minden jel szerint követendő mintaként szolgált az unokáknak, számukra példakép volt a nagyapa. A teljes hozzáférhető levelezés alapján valószínűsíthető, hogy az unokák az ő mintáját próbálták másolni a tanulmányokban való jeleskedés, a könyvgyűjtő szenvedély és enyhén szólva sem mellékesen a színház pártolásának a terén.

Az ifjak péceli nevelkedésének ideje 1769 és 1781 közé tehető. Pál egyéves kora körül⁷, Gedeon pár hónaposan került a péceli környezetbe. Rövidebb megszakításoktól

---

„Mind az kett kis Fiatskajink /: kik is már alusznak :/ hala az Ur Istennek igen egessegessek” (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Pécel, 1773. január 4., RGy. C/64–9 133. sz. – Amennyiben feltételezzük, hogy az anya, Fáy Zsuzsanna a korabeli szokást követve a szülést megelőzően a nagyszülőkhöz utazott, a kisded világrajövetelét 1772. június és december közötti időszakra tehetjük, a látogatás dátuma szerint valószínűleg október tájékán).

³ A szakirodalom halálának idejét 1797-re datálja, ám a Ráday Gyűjteményben őrzött levelei ezt cáfolhatják.

⁴ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1774. augusztus 2., RGy. C/64–9 384. sz.

⁵ Ráday III. Gedeon levele Ráday III. Pálhoz, 1788. április 24., – BEREZC Ágnes, LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003, 68.

⁶ Ráday III. Pál levele Ráday I. Gedeonnak, Pozsony, 1781. dec. 3., RGy. C/64–8, 2096. sz.

⁷ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1769. április 24., RGy. C/64–9 376. sz.

eltekinve gyermekkorukat itt töltötték egészen a pozsonyi gimnáziumi évek kezdetéig. Az elválás idején Pál tizenhárom, Gedeon pedig kilencesztendő.

Az unokák nevelésének metódusáról a levelezés mellett a Ráday-könyvtár korabeli állománya is támpontul szolgálhat. I. Gedeon tudatos, eruditus és nem reprezentációs gyűjtő volt, kötetei nem csupán főúri státuszszimbólumokként, hanem mindig valamilyen konkrét céllal kerültek be a könyvtár tételei közé. A Ráday-nevelés kérdésének vizsgálatakor megkerülhetetlen és lényegi lépés áttekinteni, hogy az unokák péceli tartózkodása idején milyen pedagógiai, orvostudományi kötetek lehettek a nagyszülők, nevelők hasznára az unokák gondozásában.

A 18. század elmosta a határvonalat pedagógia és az orvostudomány között. A nevelés egyik alappillére lett a gyermek egészségének, testi fejlődésének az elősegítése. I. Gedeon péceli könyvtárának mennyezetén a tudományok isteneinek freskói köszöntik a látogatót. A költészet, retorika, grammatika, teológia, történelem, filozófia, jogtudomány, matematika mellett az orvostudomány képviselője is jelen van: „a kigyós botot, az orvostudomány jelképét tartó nőalak pedig éppen receptet nyújt át egy kis amorettnek, körülötte lombikok és tégelyek sorakoznak”⁸

A könyvtáralapító Rádayt barátai és megbízott intézői rendszeresen tájékoztatják a könyvpiac híreiről, a készülő kiadásokról. Az ágensek, az ügyintézők hetente küldik számára a kereskedők és az aukciók katalógusait, amelyekben I. Gedeon megjelöli a megvásárolni kívánt könyveket.⁹

Ráday jól láthatóan felismerte, hogy az önállósuló, fejlődő tudományok milyen jelentős mértékben hatnak az orvostudomány alakulására. Érzékelte, hogy alapos tudományos jártasság szükségeltetik a kortárs orvosi szakirodalom összeválogatásához, így ennek feladatát a kellő ismeretekkel rendelkező tudós emberekre bízta. A péceli könyvtár orvostudományi szekciójának bővítésében többek között Bod Péter, Nagy Sámuel¹⁰ és Weszprémi István segédkezett.

Ráday a tudománytörténetileg jelentős kötetek beszerzéséért nem sajnált semmilyen anyagi áldozatot. Könyvbeszerzőinek segítségével igyekezett mindig az első kiadással gyarapítani könyvtárát. Ritkább esetben csak akkor döntött az újrakiadás mellett, ha az bővebb, javított kiadás volt.¹¹

⁸ ZSINDELY Endre, *A péceli Ráday-kastély*, Bp., Képzőművészeti Alap, 1959. 19.

⁹ SEGESVÁRY Viktor, *Egy magánkönyvtár a XVIII. században (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában)*, Bp., Ráday Gyűjtemény Évkönyve I., 1956, 17.

¹⁰ Nagy Sámuel I. Gedeon fiának, II. Gedeonnak volt a nevelője. Megbízatását követően külföldön orvosi tanulmányokat folytatott. Figyelemmel kísérte és beszámolt I. Gedeonnak a bécsi könyvaukciókról, a könyvtár számára beszerezte a kívánt tudományos köteteket.

¹¹ Ráday I. Gedeon Nagy Sámuel közreműködésével vette meg az újkori anatómia megalapozójának, Vesaliusnak munkáját (*Opera omnia anatomica et chirurgica*, Leyden, 1725, ára: 21 fr. 15 kr.). Ráday tudatosan a második kiadásában kívánta beszerezni a kötetet, ugyanis annak változata Herman Boerhaave, a jeles németalföldi orvostanár szerkesztésében jelent meg. Ráday a második kiadás indoklásáról a kötet előzéklapján tett emlékeztető megjegyzést: „1° kiadás a Bázeli 1543. Ez a legjobb

A könyvtár állományáról a 18. század utolsó éveiben vagy a századelőn készült katalógus szerint 145-re tehető az orvostudományi munkák száma, ennek mennyisége 236 kötetet jelentett. A művek között 26 régi nyomtatvány szerepelt, és 7 igen ritka kiadás. A szekció becsült értéke 4583 forintra volt tehető.¹²

A 18. század folyamán Európa-szerte megfigyelhető a természettudományok előtérbe kerülése. A korábbi, tradíciókötött gondolkodás megkérdőjeleződni látszott. Az ország drasztikus egészségügyi állapotai, a gyakori járványok, az orvoshiány és a gyógyítási metódusok kezdetleges volta hívta életre a közegészségügy mielőbbi rendezésének a szándékát.¹³ Az orvoshiány általános volt az országban;¹⁴ egy 1747-es kimutatás szerint számos vármegye nem rendelkezett sebésszel, a gyógyítást kuruzs-lók, javasasszonyok, szerencsésebb esetben borbélyok végezték.¹⁵

A században előtérbe kerül a gyermeknevelés kérdésköre. A nevelés forradalma Angliából terjed át a kontinensre. Locke után Rousseau elvei is közismertek lesznek Európa-szerte. Hazánkba a nevelés elvei a német racionalizmus eszméivel kiegészülve jutottak el. Kiemelten hangsúlyossá vált a testi nevelés, ugyanis Locke és Rousseau elvei alapján csak az egészséges gyermek alkalmas a tudás elsajátítására. A nevelés előszakaszának, amely a tizenkettedik életévig tartott, elsődleges feladatává vált a gyermek egészségének a megalapozása. Úgy vélték, a tanulást ekkor még nem szabad egyetlen és fő feladattá tenni.¹⁶

Hazai viszonylatban a 18. század első feléig nem beszélhetünk az orvoslás témakörébe tartozó számottevő irodalmi műről. A század közepe táján azonban a magyar gyógyítók a házi orvoslás hasznos tanácsait nyújtó tanítókötetekkel próbálták növelni tevékenységük hatósugarát.¹⁷ A medicina témakörét taglaló kötetek kevéssé voltak kitéve a cenzúra önkényének, mint a társadalomtudományi vagy a szépirodalmi művek.¹⁸ Így a század közepétől sorra jelentek meg az újdonságnak számító magyar nyelvű

és legteljesebb” – SOMKÚTI Gabriella, *Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője, Nagy Sámuel (1730–1802)*, Magyar Könyvszemle, 84(1968), 2. sz., 157.

¹² PRUZSINSZKY Pál, HAMAR István, *A budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday-könyvtárának multja és jelene*, Bp., 1913, 33.

¹³ Európában 1620 és 1760 között világra jött 400 millió ember fele nem lépte át a huszadik életévét – CHAUNU, Pierre, *A klasszikus Európa*, Bp., Gondolat, 1971. 343.

¹⁴ A 18. század második felében szabályozzák először az orvosi, gyógyszerészi, szülésznői gyakorlatot. Az országban elsőként ekkor indul el az orvosképzés. Az első nyilvános akadémiai jellegű orvosképző intézmény 1769-ben Egerben nyitja meg kapuit Esterházy Károly egri püspök kezdeményezésére, majd ugyanebben az évben Mária Terézia leirata alapján a nagyszombati egyetemen orvosi kar jön létre. (VIDA Mária, *A Ráday könyvtár orvostörténeti jelentősége a XVIII. században*, Orvostörténeti Közlemények, 1972, 64–65. sz., 61.)

¹⁵ FRIEDRICH Ildikó, *XVIII. századi magyar nyelvű kiadványok a gyermek ápolásáról és neveléséről*, Orvostörténeti közlemények, 1975, 73–74. sz., 34.

¹⁶ FRIEDRICH, *i. m.*, 35.

¹⁷ DEMKÓ Kálmán, *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*, Bp., Dobrowsky és Franke, 1894, 465.

¹⁸ FRIEDRICH, *i. m.*, 28.

ismeretterjesztő, felvilágosító, népnevelő szándékú kötetek, amelyek a felvilágosodás jegyében már leszámolnak a népi hiedelmekkel, babonákkal.

Az egyre inkább fejlődő orvostudomány már nem csupán a tünetek kezelésére koncentrálnak, hanem olyan tanácsokkal is szolgál, amelyek a betegség megelőzésére irányulnak, ezáltal tanítanak az egészség megőrzésére. A korszak jeles orvostudományi képviselője, Weszprémi István Descartes szavaival összegzi ezt az alapelvet: „az egészség megőrzése a legfőbb jó, s minden egyéb jó alapját képezi, hisz a szellem annyira függ a temperamentumtól és a szervekben rejlő hajlamtól, hogy épp ezért csak az orvostudományban kell keresni azt az eszközt, amely az embereket bölcsebbé teheti”.¹⁹

A gyermekek ápolását, nevelését taglaló tanácsadó művek a felvilágosítás, a segítségadás szándékával íródtak. Csapó József a *Kis gyermekek isputalja* című kötetében ezekkel a szavakkal szólítja meg olvasóit:

Mag[y]ar Hazámhoz, és Felebarátomhoz tartó igaz szeretetem indított azért erre, hogy magyar nyelven irván, ki-botsátám e' kis munkámat, mellyben közel száz féle nyavalyáit a' Csetsemőknek, mellyek születesektől fogva harmadik Esztendeikig rajtok uralkodni szoktanak elől számláltam, 's mintegy egyenként le-rajzolván, olly féle Orvosságokkal-is azok eránt tanátsöl lenni kívántam, melly szerint, kívált falukban es pusztákon a' szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek, könnyen fel-található, és el-keszithető hasznos házi orvosságokkal is segítséggül lehessenek.²⁰

A gyermekek nevelését tekintve a Ráday-könyvtár állományának egyik példánya különös figyelmet érdemel. Weszprémi István²¹ *A kisedded gyermekeknek nevelésekről*

¹⁹ WESZPRÉMI István, *Bevezető tanulmány* = Uő, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, I. köt. Bp., Medicina, 1958, XX. 1.

²⁰ CSAPÓ József, *Kedves Olvasó (előszó)* = Uő, *Kis gyermekek isputalja*, Nagykároly, 1771, 5.

²¹ Weszprémi István (1723–1799), a korszak orvostudományának kiemelkedő képviselőjeként polihisztor életformát folytatott: jártas volt az orvostudományokban, emellett pedagógus, költő, irodalmár, bibliográfus, filozófiai érdeklődéssel. Tanulmányainak első tíz évét Debrecenben végezte, ahol Maróthy György, Szilágyi Sámuel, Hatvani István voltak a tanárai. Weszprémi 1752-ben indult el külföldi tanulmányújtára. Orvosi fakultáson tanult Zürichben, Utrechtben, Oxfordban, Cambridge-ben. Tanulmányai mellett átvizsgálta az egyetemek nyilvános és a kollégiumok magánkönyvtárait. Az oxfordi könyvtárban találkozott Locke pedagógiai művével („Treatise of education” – Some Thoughts Concerning Education, 1693.) – KÓTAY Pál, *Weszprémi István (1723–1799)*, = WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Elsőszáz*, ford. KÓVÁRI Aladár. 1. köt., Bp., Medicina, 1960, 6), amely nagy hatást tett rá, és későbbi műveinek is vezérfonalul szolgált. 1755-től Londonban folytatta az orvosképzést. Itt két félévet töltött az egyetem bábaképzőjében, szülészeti oklevelet kapott (SZÁLLÁSI Árpád, *Weszprémi István [1723–1799] és kora*, Debrecen, Debreceni Orvostudományi Egyetem, 1995, 11), és ismereteket szerzett a gyógyítás társadalmi kérdésköréről: szociálhigiéné, iparegészségügy, munkásvédelem, pestis- és himlőelleni oltás (TÓTH Béla, *Orvosírók Debrecenben a 18. században*, Déri Múzeum, Irodalmi Tár, K.X.95.4. 1–2., 9–10). 1756-ban Utrechtbe visszatérve szerezte meg az orvosdoktori címet. (SZELESTEI N. László, *Weszprémi István [1723–1799] és orvostörténeti műve*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979, 526.) Weszprémi *Bába mesterségre tanító könyv* címmel 1766-ban Debrecenben adta ki az első magyar szülészkönyvet. A munka az első bécsi orvosi iskola szülészorvosának, Johann Henrik Crantz művének magyar nyelvű fordítása, Weszprémi azonban olyan mértékben dolgozta át a munkát a hazai viszonyok ismeretében, beépítve londoni tapasztalatait is, hogy a szakirodalom nem csupán fordításnak, hanem önálló műnek tartja.

való rövid oktatás²² című munkájának tanácsai a Ráday-levelezés alapján a péceli időszakban, az unokák nevelésében napi gyakorlattá váltak.

A kutatás során dilemmát okozhat, hogy a vizsgálati periódus, azaz az 1760-as évek vége és az 1780-as évek közötti időszak táján valóban a péceli könyvtár polcain volt-e az illető Weszprémi-kötet? Kiadási éve és beszerzésének ideje nem vezeti-e tévútra a gondolatmenetet? Az állományba kerülés időpontjának megállapításakor támpontul szolgálhat számunkra az I. Gedeon által ekkortájt alkalmazott Jakob Müller²³ kompaktori jegyzéke.²⁴ A győri könyvkötő lajstroma, a poszesszori bejegyzések és a Ráday Könyvtár által végzett stíluskritikai vizsgálatok alapján valószínű, hogy az elemzett mű már ez idő tájt is I. Gedeon tulajdonában volt.

Weszprémi orvostörténetileg kiemelkedő munkájának²⁵ előkészületei, a magyarországi és erdélyi orvosok életrajzi adatainak gyűjtése során fordult segítségért Ráday I. Gedeonhoz. 1769. január 22-én kelt levelében így fogalmazott: „Bizonyos relatiobol ugy érttettem, hogy az Ur egyebb foglalatossági között, mostan a' Medicusoknak irási körül szemlelődik [...]”²⁶

A szakirodalom ellentmondó álláspontot képvisel abban, mennyire ápolhatott szoros kapcsolatot Ráday és Weszprémi. Vida Mária szerint nem rendelkezünk biztos levéltári adattal, amely szerint Weszprémi könyvbeszerzői tevékenysége során ténylegesen küldött Ráday számára orvostudományi köteteket. A munkálatok során azonban az bizonyos, hogy állandó kapcsolatban álltak,²⁷ továbbá Weszprémi életrajzi adatgyűjtése során megismerhette a péceli könyvtár állományát.²⁸ Emellett a Ráday-könyvtárban mind a három jelentős Weszprémi-kötet megtalálható.

Felvilágosító szándékkal készült el Weszprémi egyik legjelentősebb orvostudományi munkája 1760-ban *A kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás*²⁹

²² WESZPRÉMI István, *Á' Kisded Gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatás, Mellyben elől-adatak Miképen kellésék azokkal bánni Születésektől fogva három Esztendő korokig. Hozzá-adattak a' végin az Egészségnek fenn-tartására, És a' Hoszszu Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak*, Kolozsvár, Páldi István, 1760. http://real-r.mtak.hu/188/1/ABO_%252BZ152391208.pdf (utolsó megtekintés: 2018. július 27.)

²³ CSENKI Éva, *A Ráday gyűjtemény számára készített könyvkötések és azok mesterei = Luxusiparok: válogatás a IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium előadásaiból Veszprém, 1996. szeptember 27-28.*, szerk. HORVÁTH Sándor, SZULOVSKY János, Budapest– Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 1997, 54.

²⁴ RGy. C/64-23. <http://radaygyujtemeny.hu/muller/bindings/jegyzekfr.htm> (utolsó megtekintés: 2018. július 27.)

²⁵ WESZPRÉMI István, *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia, Centuria Prima Excerpta ex Adversariis Auctoris*, Lipsia, 1774.

²⁶ Weszprémi István Ráday Gedeonnak, Debrecen, 1769. január 22., Orvostörténeti Múzeum, Történeti dokumentáció, Ltsz. 67. 391. 1.

²⁷ VIDA, i. m., 20.

²⁸ HARKÓ Viola, *Az életrajzíró Weszprémi István (1723–1799)*, Orvosi Könyvtáros, 1974, 2. sz., 145.

²⁹ WESZPRÉMI, Á' *Kiseded Gyermekeknek...*, i. m., http://real-r.mtak.hu/188/1/ABO_%252BZ152391208.pdf (utolsó megtekintés: 2018. július 27.).

címmel, amelyben hasznos nevelési tanácsokkal látta el a gondviselőt főként a gyermekek 1–3 éves életkoráról. A bécsi orvosi iskola alapítója, Mária Terézia tanácsadója, Gerard van Swieten 1759-ben a mű kéziratát olvasva az alábbi sorokat írta Weszpréminek: „E kis műnek olyan nagy a haszna, hogy megérdemli a közzétételt. Igaz, könnyebben csavarod ki Hercules kezéből a buzogányt, mint az asszonyoktól előítéleteiket. Mindamellet remélhető, hogy legalább az okosabbak meghátrálnak, és a családapák megtanulják, hogyan kell tekintélyükkel védelmükbe venni azt, ami hasznos.”³⁰ Weszprémi a dicséretet van Swieten engedélyével a megjelenő kötet első lapjaira szerkesztette. A műről a *Mindenes Gyűjtemény* is tudósít:

A' mi Magyar Hazánk' Orvosainak egyik ékessége Doktor Weszprémi István Úr, azt írja ez eránt, ama szép könyvetskéjében, mely még 1760-dik esztendőben Kolosvárott ilyen tzm alatt jött-ki: A' kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás; mely megérdemli, hogy bár ha minden édes atya 's anya olvasgatná azt.³¹ Továbbá Weszprémi kötetének jelentőségét dicséri Perlaki Dávid, Komárom megye lutheránus főesperese is: „S vajha ez a' betses könyvetske, (melly a' kisededeknek három esztendeig való fel nevelését orvosi szemmel nézi) minden szüléknek kezekben forogna!.”³²

A tanácsadó kötet alapján egyértelmű, hogy Weszpréminek a kisedek neveléséről alkotott állásfoglalását a természettudományos, a materialista és a dialektikus szemlélet szövi át. Ő szállt szembe elsőként a nép körében elterjedt gyógyítás módszerét érintő hiedelmekkel, babonákkal. Már két évvel Rousseau *Emiljének* megjelenése előtt a természet mint csalhatatlan nevelő elvét hirdette. Objektív orvostudományi tudása és a gondozást érintő tanácsai a kor ismereteinek tükrében újítónak, értékállóknak és a népi hiedelmek szokásaitól mentesnek bizonyultak.³³

A bevezető szerint a mű keletkezése egy 1758 eleji gróf Tholdy Ádámmal folytatott beszélgetéshez kötődött. A gróf Weszprémitől kért tanácsot a „szomoru Árvaságra nem régen hagyatott Kiseded Gróf Kis-Aszszonykájának helyesen leendő Neveltetéséről.”³⁴ Weszprémi a csecsemőgondozás korabeli állapotairól e sorokat jegyezte kötete ajánlásában:

„melly kevensen vagnak olly hüséges Atyák, kik Tsetsemö Magzatjaiknak okos Neveltetéséről illy szorgalmatosan gondolkodnának, mint NAGYSÁGOD: közönségesen tsak a' kedvező Anyákra és tudatlan Dajkákra bizatott ez ideig e' dolog, azok pedig a' Tsetsemö Kisededekkel okosabban bánni nem tudnak, hanem a' mint Nagy Annyoknak régi megrögzött helytelen rossz szokásokból tanulták: ellenben ritka az, a' ki értelmes Orvos Doktornak tanátsával

³⁰ Gerard van Swieten Weszprémi Istvánnak, Bécs, 1759. április 24. = SZELESTEI N. László, *Weszprémi István levelezése*, Bp., Argumentum, 2013, 13. A levél részletének magyar nyelvű fordítása: SZELESTEI, *Weszprémi István (1723-1799) és orvostörténeti műve, i. m., 526.*

³¹ *Mindenes Gyűjtemény*, 1789, II. Negyed, 274.

³² PERLAKI Dávid, *A' gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás*, Komárom, Weber Simon betűivel, 1791, 8.

³³ HETÉNYI Ede, *Weszprémi István „A' Kiseded Gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatás...”*, *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 1962, 26. sz., 78.

³⁴ WESZPRÉMI, *Á' Kiseded Gyermekeknek...*, i. m., 2.

kívánna élni máskor, hanem midőn meg-betegednek, holott arra kellene vigyázni kiváltképpen, hogy meg-ne betegednének³⁵

Bár funkciójának okán az ajánlás hangneme néhol túlzóan dicsérő és kivételező, ezáltal ébreszthet némi kételyt, ám a Ráday család korábbi generációinak levelezését vizsgálva Weszprémi állítása helytállónak bizonyul. Kötete a korábbi, tévhiteteket örökítő hagyományokkal szakítva merőben új módszerek elterjesztését célozta.

Weszprémi oktató kötete a péceli kompaktori jegyzék szerint 1778 előtt már I. Gedeon birtokában volt. Feltételezhető, hogy nem az ekkor már serdülőkorú fia, hanem immár az unokák számára szerezte meg a nevelési kézikönyvet. A Ráday családban a szülők és gyermekek közötti távolság okán alakul ki az a metódus, amelynek során a nagyszülők levélváltásaikban rendszeresen tudósítottak az unokák gondozásáról, egészségügyi állapotáról. A levelezés sorai szinte passzusok szintjén referálnak arról a gyakorlatról, amely bizonyítja, hogy a Ráday-házban a Weszprémi-féle paradigmaváltó medicina működött. Ennek lényegesebb aspektusait a következőkben hosszabb, szoros jellegű transztextuális citátumokkal igazolom.

Ha összevetjük Kajali Klárának, I. Gedeon édesanyjának az 1710-es években és az unokák nagymamájának, Szentpéteri Katalinnak 1760-70-es években írott leveleit, két jelentősen eltérő gondozási, nevelési gyakorlat rajzolódik ki. Kajali módszere még alkalmazta azokat a Weszprémi által már elvetett elveket, amelyek az orvostudományi ismeret hiánya miatt akár árthattak is a gyermeknek. Kajali Klára férje, Ráday I. Pál gyakori távolléte miatt rendszeresen beszámolt leveleiben fiúk, I. Gedeon hétköznapjairól: „Az bortul épen elfogtam, mivel többet iván, mint azelőtt, hőséget szerzett néki. Csak főtt vízzel itatom, az kit Isten hasznosság is tesz, úgy látom, néki”.³⁶ Kajali a korabeli gyakorlatot követve a víz gyakori fertőzöttsége miatt gyenge borral itatta a gyermeket.³⁷ Weszprémi azonban az alkohol ártó hatása miatt szigorúan tiltotta a borfogyasztást, mind a dajka, mind a kisedek számára.³⁸

Weszprémi azt állította, hogy ekkortájt „többen halnak ki az Emberek közzül öt Eszendőn alól, mint kik Életeknek ötödik Esztendejét el-érték volna”.³⁹ Úgy vélte, hogy a magas halálozási arányt a dajkák képzetlensége, a szülők tudatlan és rossz nevelése okozza. A nemzedékeken át öröklődő hagyományok változtatásának szüksége így a szülőkre súlyos felelősséget rótt.

A családi levelezés tanúsága szerint az unokák péceli gyermekkorának időszaka alatt a Ráday nagyszülők elkötelezetten védelmezték a kisedek egészségét.⁴⁰ Figyelmes

³⁵ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 2–3.

³⁶ Kajali Klára levele Ráday Pálnak, Ludány, 1715. febr. 25., RGy., IV. b. 9.

³⁷ BELICZAY Angéla, *Kajali Klára levelei*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. 1981. 233.

³⁸ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 44.

³⁹ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 3.

⁴⁰ A pozsonyi tanulmányok 1783–84 közötti időszakában az unokák nevelője Gyarmati Sámuel, aki maga is orvosi stúdiumot végzett. A nagyszülőknek írt leveleiben beszámol a gyermekek testi nevelését érintő, egészségük megőrzését célzó gyakorlatairól.

gondozást és a legalaposabb nevelést igyekeztek nyújtani számukra: „az mi ileti az re-
jaja valo Gond viselest minden erömet es tehettsegemet az Uramal együt ara fordityuk
mindejel mind napal”⁴¹

Nem hagyták figyelmen kívül a korabeli fejlődő orvostudomány eredményeit,
rendszeresen megvásárolták az orvosok által írt felvilágosító kézikönyveket, és meg-
fogadták az abban jegyzett tanácsokat a gyermek gondozása során.

Weszprémi a kisdedek gondozásáról szóló kötetében alapvető változtatást javasolt
a gyermek ruházatát illetően. Általános gyakorlat volt a korban, hogy a születés után
a kisdedet meleg környezetben, többretegű, nehéz ruhában tartották. Ám ezáltal
a ruha súlya az újszülöttre nehezedett, amely fizikailag legyengítette, és meggátolta,
hogy szervezete hozzászokjon a hűvösebb levegőhöz. A gyermekek e gyakorlat miatt
gyakran szenvedtek hidegleléstől, ami végzetes is lehetett. Weszprémi azt javasolta,
hogy a kisdedet ne terheljék a súlyos ruhákkal, és fokozatosan szoktassák a hűvösebb
környezethez.

A hétköznapi ruházatot illetően bő, lenge öltözetet javasolt, amelyben a kisded
végtagjai könnyen tudtak mozogni, ezáltal egészségesen fejlődni. Elvetette azt a be-
rögzött metódust, miszerint a csecsemőt szoros pólyában kellett tartani, amely bármi-
lyen mozdulatot megakadályozott. Weszprémi ezt rendkívül károsnak vélte, ugyanis
a szoros lekötése a végtagoknak rendellenes fejlődéshez, bénuláshoz vezethetett.⁴²

Kiemelte, hogy a gyermek egészen kicsi korától kezdve legyen naponta friss levőn:
„mind nedves mind száraz időben egyaránt”. Ennek indoka a korabeli lakószobák
gyakran áporodott, dohos levegője volt. Szentpéteri Katalin is követte Weszprémi
elvét. Így tudósította az unokák szüleit a közel egy éves Palyiskáról: „Az fijan
Ne Busulyon Mert Az Soha Nem volt friseb Mint Most Az Ablakot Most Mar Egeszen
Ki Nyitom”⁴³

A másik sarkalatos pont, amelyet a kézikönyv részletesen taglalt, az étkezés kérdés-
köre. A tanácsok a nedvkórtan alapelveire épültek, és a természethez szabott igények
követését javasolták. Weszprémi kárhoztatta azt a korabeli praxist, miszerint a kisdedet
napjában 10-12-15 alkalommal is megetették - mert sírásának okát gyakorta az éhség-
érzetre vezették vissza -, ezáltal jelentősen megterhelték szervezetét.: „A Gyermekek
egész kívánsággal esznek mind addig, míg kell nékiek, annak okáért gorombául tsele-
kesznek mind azok, kik azon fellyül mennek, őket erőltetik, kellelten-is tömik szájokba
mind addig, míg ki-nem vetik”⁴⁴ A kézikönyv a Rousseau tanaival egybehangzó és
Hippokratészt idéző természetes állapothoz illő mértékletességet javasolta. Az első
három hónapban csak anyatejet, majd ezt követően szilárdabb ételt is ajánlott.⁴⁵

⁴¹ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1776. január 5., RGy. C/64–9 395. sz.

⁴² WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermeknek..., i. m., 12.

⁴³ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1769. április 13., RGy. C/64–9 375.

⁴⁴ WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermeknek..., i. m., 30.

⁴⁵ WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermeknek..., i. m., 38.

Weszprémi már Rousseau elmarasztaló állásfoglalása előtt negatívan ítélkezett azokról az anyákról, akik a kényelem okán lemondtak gyermekük szoptatásáról: „mondanának le Ő Nagyságok egy kevés korig melyeik képzelt diszességéről, igaz Anyai szereteteket ne vonják meg Szerelmes Gyermekektől...”.⁴⁶ A szoptatás ideje alatt Weszprémi ellenezte az éjszakai etetést, hogy a gyermek álma zavartalan maradjon.⁴⁷

A kötet számos recepttel látta el az olvasót a gyermek⁴⁸ és a dajka ideális táplálékának az elkészítéséről. Az uralkodó szokásrenddel ellentétben Weszprémi károsnak tartotta az étel cukrozását, fűszerezését. Részletesen taglalta, hogy a közhiedelemmel ellentétben mi számít nehéz és könnyű ételnek (előbbieket pl.: metélt, vágott tészta, gombócok, keletlen kovász). Az általa javasolt táplálékok például a forratlan tehéntej, a marhahús levébe áztatott sült kenyér, kevés hús. Úgy vélte, hogy hat hónapos koráig étvágya szerint naponta kétszer-háromszor kell a csecsemőt táplálni, először levessel, majd tejes étellel. Szentpéteri Katalin e sorokkal tudósította az édesanyát kisfia étkezéséről: „az ket kis fijatok igen frisen vagyon az Gedejon mind piros mind köver mindeg ene ha adnak neki egy tanyir leves mindeg keves”.⁴⁹ Szentpéteri tehát jól láthatóan megfogadta Weszprémi tanácsait mind a táplálás, mind a mértékletesség tekintetében.

Weszprémi kiemelte a szoptató anyák megfelelő táplálkozásának a fontosságát is. Javasolta, hogy elegendő húst, zöldségeket, tejet fogyasszanak. Óva intette őket az alkohol tartalmú italoktól: bortól, pálinkától, égetett szesztől, mert a szoptatás során a tej átadásával árthattak a gyermek fejlődő szervezetének.⁵⁰

Weszprémi külön figyelmet fordított a járás és a beszéd elsajátításának a módjára: „a szókat értelmesen kell előtők kimondani, és tisztán kell a' szájokban adni; ha megakadnak a' kimondásban, őket segíteni kell”.⁵¹

A kötet szerzője részletes tanácsokkal látta el a gondozó szülőket többek között a járnai és beszélni tanulás mellett a fog növekedésének, illetve a betegségek elleni gyógyhatású készítmények előállításának a módjáról is. A Ráday nagyszülők a kisdedeket gyakori betegeskedésük (himlő, hideglelés) idején körültekintő gondoskodással, a családban generációkon át hagyományozódó szokások helyett orvosi utasítások szerint ápolták. Szentpéteri Katalin a kis Gedeonka himlőbetegségéről így tudósította a nagyapát: „Az Gedeonka mar bizonyos hogy himlős, tsak hogy igen nehezen jöhet ki rajta az himlő, mivel majd minden hőseg nélkül vagyon, ugyan azon okbul, en abul az hivesítő orvosagbul nemis atam neki be; az herbatebul ugyan tsak iszik: az himlő meg edig nem igen sok rajta, mivel ugy tartom hogyha ki jöhet rajta, ma es holnap el

⁴⁶ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 38.

⁴⁷ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 31.

⁴⁸ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 25–30.

⁴⁹ Szentpéteri Katalin levele Fáy Zsuzsannának, Pécel, 1774. május 20., RGy. C/64–9 361. sz.

⁵⁰ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 44.

⁵¹ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 56.

valik szegénykenek dolga [...] mivel szegény Gedeonka kitsiny, es orvosagotis nehez be adni nekije; de megis szeretnem tudni hogy az dajkanak az etelet, mivel ötet tsak az dajka teje taplalaya, es az legenyhitöb orvosaga szegenynek.”⁵²

Weszprémi nem hitt a betegségek genetikai átöröklésének tanában. A józan, okos bánásmódot hangsúlyozta, amelynek segítségével a második vagy harmadik nemzedék már egészséges lehet.⁵³ Hazánkban elsőként Weszprémi javasolta, hogy minden negyedik életévét betöltött gyermek kapjon védőoltást hólyagos himlő ellen. Módszere az inokulációra épült, azaz gyenge lefolyású emberhimlő váladékával való oltás, amely a Jenner-féle vakcina elterjedése előtt az egyetlen hatásos védekezési módszer volt a himlőjárvánnyal szemben.⁵⁴

A kötet második szakaszában pedig az egészség megőrzéséhez, és a hosszú élethez szükséges regulákat talált az olvasó hat témakörbe rendezve: *A' Levegő égre nézve, Az ételre és italtra nézve, Az álmra nézve, A' Testnek gyakorlásaira, és mulattságokra nézve, A' Testnek tisztulásaira nézve és Az Indulatokra nézve.*

Weszprémi szigorúan meghatározta az anya és a dajka szerepkörét is. Úgy vélte, elsődlegesen az anya dolga a gyermek gondozása, a feladat nem hárulhat kizárólag a dajkára. A dajka feladatát annyiban szabta meg, hogy ügyeljen a kisded higiénijára, „rengesse, jádzodozzék, nyájaskodjék véle”,⁵⁵ továbbá „tisztán bännának, szépen apolgatnák, múlattatnák, hazúdoznának nékik, és minden nap széllyel hordoznák mind hideg mind meleg, mind nedves mind száraz időben egyaránt, hat vagy nyóltz Hónapok múlva úgy meg-erösödnének testekben, hogy töbnyire minden támasz nélkül a' Földön el-ülnének, egy óráig-is magokat egyszerbe el-múlatnák, azután mind az ál-lásra mind a' járásra tsak hamar reá kapnának, és magokra gondot viselnének”⁵⁶

A Ráday családban a gyermek gondozása osztott feladat volt. A dajka mellett a teendőkben tevékeny részt vállaltak a nagyszülők. Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin ügyeltek arra, hogy elutazásuk esetén sem bízták a kisdedeket családtag jelenléte nélkül csupán a dajka, a cselédek felügyeletére.

Érdekes és fontos adat, hogy Szentpéteri a dajka személyének választásakor ragaszkodott ahhoz a kitételhez, hogy a gyermek gondozója beszéljen németül: „Mivel Dajkat iten tsak Ugyan nem lehet kapni olyat azki nemetül jól tudna mivel pedig mi olyat akarunk fogadni azki az Gyermekel Nemetül Beszelyen.”⁵⁷ Bár a német nyelv korai elsajátítását az iskolai gyakorlat miatt is praktikus elvek vezérelhették, mégis figyelemre

⁵² Szentpéteri Katalin levele Ráday I. Gedeonnak, Pécel, 1773. június 14., RGy. C64/8 2334. http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_16_k (utolsó megtekintés: 2018. július 27.).

⁵³ FRIEDRICH, *i. m.*, 37.

⁵⁴ FRIEDRICH, *i. m.*, 48.

⁵⁵ WESZPRÉMI, *Á' Kisded Gyermekeknek...*, *i. m.*, 23.

⁵⁶ WESZPRÉMI, *Á' Kisded Gyermekeknek...*, *i. m.*, 33.

⁵⁷ Szentpéteri Katalin levele Bartholomeides Ádámnak, Pécel, [1769.] december 30., RGy. C/64–9 347. sz.

méltó metódus, hogy a kisdedet már magyar anyanyelvének elsajátításával egyidejűleg a német szavakhoz szoktatták, ezáltal nevelve őt kétnyelvűvé.

1772 januárjában újabb nevelésben segédkező személy jelent meg a levelek által rekonstruált péceli „életben”.⁵⁸ A név nélkül, csupán Mamzel⁵⁹ megszólítással illetett gondviselő feladatáról, személyéről a dokumentumok nem adnak pontos információt. Berecz Ágnes szerint⁶⁰ a „Mamzel” III. Pál francia kisasszonya lehetett, aki több éven keresztül állt a család alkalmazásában.⁶¹ A gyermekeknek a francia nyelv tanítása már a századelőn, Ráday I. Pál nevelésében is jelen lévő családi hagyomány folytatása.

A hatéves III. Pált már házitanító oktatta Pécelen.⁶² Bár a levélváltások nem fedik fel személyét, csupán mint Praeceptor utalnak rá. A Ráday családban körültekintő processzusban történt a gyermekek nevelőjének a kiválasztása. Az általános gyakorlat alapján az apa felkarolta az ifjú tehetséget, segítette tanulmányai végzésében, majd némi ellenszolgáltatás gyanánt nevelőként alkalmazta, a praceptorai időszak leteltével pedig jövedelmező álláshoz juttatta, vagy saját intézőjeként fogadta fel. Ezen ügymenet alapján joggal feltételezhetjük, hogy a nevelő posztját 1774 és 1776⁶³ között Szerencsi Nagy István⁶⁴ töltötte be. Szerencsi ifjúkora óta I. Gedeon pártfogoltja volt. Gimnáziumi éveit három éven át töltötte be a könyvtárosi teendőket Pécelen.⁶⁵ 1777-től I. Gedeon ajánlásával kezdte meg tanulmányait a nagypapa által is látogatott odera-frankfurti egyetemen.⁶⁶ Szerencsi külföldi tanulmányútjáról visszatérve ismét a család szolgálatába állt, amikor 1781–83 között az unokák pozsonyi gimnáziumi éveit felügyelte.

A Ráday családban a nagyszülők, Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin minden igyekezetüket arra fordították, hogy lehetőséghez mérten a leginkább megfelelő

⁵⁸ Szentpéteri Katalin levele Ráday Gedeonnak, Ludány, ?1772. január 13., *Ráday Gedeon levelezése – Szentpéteri Katalin hozzá írt levelei*, Ráday Gyűjtemény, C64/8 2352. sz.

⁵⁹ A levelek váltakozva utalnak személyére Mamzen, Mamzel alakban.

⁶⁰ Berecz Ágnes megjelenés alatt álló Szentpéteri Katalin leveleit tartalmazó válogatáskötete.

⁶¹ Ráday II. Gedeon 1773-ban Pécelre címzett levelében (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Ludány, 1773. április 16., RGy. C/64–9 135. sz.) köszönti a Mamzelt is, majd személyét a későbbi levelekben is megemlíti egészen 1776-ig (Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1776. január 5., RGy. C/64–9 395. sz.).

⁶² Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Ludány, 1774. október 16., RGy. C/64–9 138. sz.

⁶³ 1776-ban nevelőváltás történik. Ráday II. Gedeon így jellemzi az új tanítót: „Az Paliska fiam Praeceptora is el érkezett és már egy hete hogy itt vagyon igen rendes es alkalmatos Iffjunak latzik, és azt tartom, hogy kedvünk szerint valo fog lenni” Ráday II. Gedeon – Szentpéteri Katalinnak, Sajószentpéter, 1776. május 28., RGy. C/64–9 146. sz.

⁶⁴ Szerencsi Nagy István: (1747–1789), tanulmányait Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végzi. 1783-tól evangélikus református lelkész Győrben. – DEMETER Zsuzsa, „Magyar Ovidiusok” és „Impostorok” a 17–18. század fordulóján, Erdélyi Múzeum, 66. köt. 3–4. füz., 2004, 63.

⁶⁵ Szerencsi Nagy István levele Benkő Józsefnek. Nagy–Győr, 1786 szeptember 27. = *Benkő József levelezése*, kiad., jegyz. SZABÓ György, TARNAI Andor, Bp. MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988, 270.

⁶⁶ BELLÁGH Rózsa, *Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1986, 418.

processzusban neveljék fel unokáikat. A korszakban az elsők között ötvözték körültekintő figyelemmel a felvilágosult nevelés elveit és leszámolva az elavult transzgenerációs szokásokkal a fejlődő orvostudomány paradigmaváltó gyermekgondozási nézeteit. Gondos nevelésüknek köszönhetően a Ráday család következő nemzedéke az előző generáció hagyományát folytatva jeleskedett a tanulmányok, a könyvgyűjtés, a magyar színház és kultúra pártolásának terén.

PETHŐ JÓZSEF

Női szerepek és a Nő¹ metaforikus konceptualizációja Krúdy Gyula műveiben

1. Bevezetés

Freud szerint a férfinak a nőhöz háromféle alapvető viszonya van: az elsőben a nő Gebärerin (szülőanya), a másodikban Genossin (segítő társ) és a harmadikban Verderberin (megrontó, pusztító démon).² A háromféle viszony, illetve a három freudi nőtípus Krúdy műveiben is világosan fellelhető.³ Ugyanakkor nem tudjuk, hogy Krúdy ismerte-e Freudnak ezt a „női hármasság”-elméletét. Lehet, hogy igen, és lehet az is, hogy nem: mert bár az tény, hogy az író sok mindent tudott Freudról, a Freudtanítvány Ferenczi Sándorral pedig, akinek Kosztolányi szerint a legkedvesebb írója volt,⁴ szoros, baráti kapcsolatban is állt, de arról, hogy konkrétan milyen mélységű és a freudizmus milyen területeire vonatkozó ismeretei voltak Krúdynak, nincs biztos tudásunk.⁵

Az alábbiakban Krúdy egy kisregényében, két Szindbád-novellájában és a *Nők zenéje* című elbeszélésében e nőtípusok ábrázolását a stílussal, azon belül is elsősorban a képiséggel összefüggésben vizsgálom.

2. Gebärerin és Genossin – az anya és a társ szintézise az *N. N. Juliskájának* alakjában

Az első két nőtípusnak, a Gebärerinnek és a Genossinnak a sajátos, mert szintetizáló megjelenését⁶ először is vizsgáljuk meg most kissé közelebbről Krúdy *N. N.* című

¹ A kiskapitális a metafora kognitív szakirodalmában a fogalom jelölésére szolgál, a nő esetében is ilyen értelemben használok.

² FREUD, Sigmund, *Das Motiv der Kästchenwahl* = Uő, *Gesammelte Werke*, Band 1. Altenmünster, Jazzybee Verlag, 2015, 104.

³ Vö. KIBÉDI VARGA ÁRON, *Szerkezet és jelentés Krúdy regényeiben* = Uő, *Szavak, világok*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1972/1998, 206–220. – PÁLFY Miklós, *Cselekményszerkezet és mélylélektani értelmezés néhány Krúdy-regényben* = *Mihálynap* köszöntő. *Írások Ilia Mihály születésnapjára*, szerk. SALY Noémi, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000, 210–218. – KEMÉNY GÁBOR, *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2002, 173–183.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ferenczi Sándor*, Nyugat, 1933, 12. sz., 663.

⁵ Vö. CAVAGLIA, Gianpiero, *Krúdy Gyula és a pszichoanalízis*, Helikon, 1990, 2–3. sz., 279–285. – HARMAT Pál, *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*, Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994, 71, 166, 252. – KELEMEN Zoltán, *Krúdy Gyula és a pszichoanalízis = Lélektől lélekig. Osztrák-Magyar – közép-európai összefüggések*, szerk. FRIED István, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2000, 39–51.

⁶ Vö. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, i. m., 218.

kisregényének egyik alakjában. Juliska, a kisregény egyik fő alakja a főhős N. N. nagy szerelme, gyermekének anyja. A fiatal Juliskát a következő (1) részlet mutatja be:

(1) ...Juliska mindig hozott valamit magával, ami a mezők szagát ébresztette képzeletünkben. A nagyarcú napraforgó magvait ügyesen hámozta, majd kendert font, fehér ruhát varrogatott. Oly illedelmes és hallgatag volt, mint egy jó kis szellem, aki mindenképpen a háziak kedvében akar járni. Sohasem álmosodott el, mindig vigyázott az ibrikre, amelyben kávé vagy tea melegedett, hangtalanul ette meg vacsoráját, szelíden és barnán nézett, nagyanyám parancsait örömmel teljesítette, azt hiszem, leginkább akkor volt legfürgébb, midőn nyolc óra felé az ágyakat kellett felvetnie. A párnákat oly szeretettel paskolta, mintha azok is az ő gyermekei lettek volna, mint a köcsögök és fazekak, csészék, amelyeket különösen szeretett, s tisztán tartott, mint a kisbabát.⁷

A (1)-ben megjelenő, Krúdy emberit és természetit szervesen összekötő⁸ szemléletén alapuló képek, szimbolikus motívumok Juliska a kor – bár talán már akkor is kissé archaizáló jellegű – felfogása szerinti prototipikusan anyai tulajdonságait helyezik előtérbe, a természetes tisztaságot, az állandó munkálkodásban megjelenő szorgalmat, a gondoskodó szeretetet, a visszahúzódó csendességet: „a mezők szagát ébresztette képzeletünkben”; „illedelmes és hallgatag volt, mint egy jó kis szellem, aki mindenképpen a háziak kedvében akar járni”; „a párnákat oly szeretettel paskolta, mintha azok is az ő gyermekei lettek volna”; „tisztán tartott, mint a kisbabát.”

Most, amikor Juliska alakját abból a szempontból közelítjük meg, hogy benne az anya és a szerelemmel szerető, segítő társ szintézisét analizáljuk, különös jelentősége van annak, hogy a kisregény főhősének, N. N.-nek és Juliskának a fia *N. N. alteregója*, hiszen ebben a kettősségben explikálódik a leginkább Juliska női létének, személyiségének a kettőssége is. Apa = szerető és fiú = gyermek alteregóviszonya, azonossága az N. N. és fia első találkozását leíró (2) szövegrészben így jelenik meg:

(2) Az idegenszerúsége lassan lemúlt, amint lépcsőről lépésre közeledett. Egy darabig távoli rokonomnak látszott, akivel már találkoztam valahol, de elfelejtettem. Talán arcképét láttam valahol... *abban a rámban, az anyám ágya fölött, a feszület alatt, amelyben az én gyermekkori arcképem szokott helyet foglalni...* amint komolyan, ijedten nézett Jeney és társa fotográfus műhelyében a fekete kendő felé.⁹ (A kurzív kiemelések itt és a további idézetekben, ha másként nem jelzem, tőlem: P. J.)

A szülőföldjére hosszú idő után visszatérő N. N. és időközben felnőtt¹⁰ fia egyaránt Szomjas úr lányába szerelmes, ezért csak az *alteregóviszony* alapján értelmezhető az alábbi talányos rész is, amely azt írja le, hogy a Szomjással beszélgető N. N. mit lát,

⁷ KRÚDY Gyula, *N. N.* = UÓ, *Pesti nőrabló*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 513.

⁸ VÖ. PETHŐ József, *Krúdy Nyírség-képei. A fogalmi integráció stílus- és jelentésképző szerepe*, Magyar Nyelv, 2011, 1. sz., 39–50.

⁹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 547,

¹⁰ N. N. és fia életkora, a köztük lévő korkülönbség meglehetősen homályos, ebben a vonatkozásban, mondhatni, rájuk is érvényes az, ami a Szindbád-novellák bizonyos szereplőire: „egyszerűen kilépnek az időből” (VÖ. KEMÉNY Gábor, *Szindbád nyomában*, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991, 65).

gondol és érez, amikor meglátja, hogy Szomjas lánya az ablakon kihajolva ölelkezik egy „idegen” férfival:

(3) – Hó! – kiáltott Szomjas úr.

Az idegen megrettenve bontakozott ki az ölelő karokból. Felénk fordult az alkonyatban. S ekkor, talán először életemben, gondoltam, hogy megbolondultam. *Én* álltam ott az ablak előtt. Csakhogy: mintha tíz évvel előbbi alakomat öltöttem volna magamra. *Én* néztem szembe Szomjas úrral... *Én* vontam vállat ama gógös közönnyel, amit bizonyára gyűlöltek rajtam az emberek; és most gyűlöltem én is ezt az idegent vakmerő elbizakodottságáért... *Én* intettem búcsút az ablaknak, és *én* mentem el siető, inkább várakozó léptekkel a szilvafák alatt, arra, ahol rés volt a nádkerítésen, kutyának és szeretőnek való rés.¹¹ (kiemelések az eredetiben, P. J.)

De nemcsak az alteregóviszonyban, a „bonyolult” családi kapcsolatokban jelenik meg Juliska alakjának kettőssége, hanem olyan szövegrészekben is, amelyek közvetlenül kifejtik azt, hogy a Juliskában egyesül a szeretett társ és az anya:

(4) S e naptól, ez estétől kezdve úgy vonzódtam Juliskához, mint senkihez a világon. Elfelejtettem a lovárnó alakú Jellát a rizsporos nyakával, szappanszagú arcával, olcsó parfümjével és fess lábszáraival. Ma már úgy képzelem, hogy a nélkülözött anyai gyengédséget s melegséget kerestem a fiatal leánynál, *mintha az anyám lett volna*.¹²

(5) A hidegtől vagy a félelemtől: az elhagyott helyen magamhoz szorítottam Juliskát. *Ő oly gondoskodva nyújtotta a vállát lehajló fejemhez, mint az anya beteg gyermekének*. Percekig tartottam átölelve.¹³

A következő, (6) idézetben „filmszerű” áttűnéssel alakul át Juliska az édesanyává, amikor a főhőstől búcsúzó Juliska helyén hirtelen az anya jelenik meg:

(6) Eltakarta az arcom a két kezemmel, hogy ne lássam Juliska fájalmát... Mire ismét körülnéztem, azon a helyen, *ahol az imént Juliska állott – anyám állott. Ő volt Juliska –* öregben, szelídebben, megbocsátóbban. A barnasága, andalgó mosolygása, kimondhatatlan melegsége szinte megvilágította a szobát, mint a karácsonyfa.¹⁴

Juliska alakjának megrajzolásában, vagyis az emlékező rávonatkozó sémájában a szín, illat és cselekvés jellemző jegyei alkotják a fő elemeket. Ezek közül is különös figyelmet érdemel a (már az (1)-ben és az (6)-ban is megjelenő) *barna* szín mint rendszeresen visszatérő sémaelem:

(7) S egyszer, midőn Juliskára néztem hirtelen – egy szomorú este, ismét születésemmel foglalkoztam gondolataimban –, hirtelen az jutott eszembe, hogy ilyen lehetett az anyám tizenöt esztendőskorában, mint ez a leány. *Barna*, mint a fiatal Szűz Mária és szelíd, mint egy eltévedt galamb...¹⁵

¹¹ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 581,

¹² KRÚDY, N. N., *i. m.*, 516.

¹³ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 520.

¹⁴ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 530,

¹⁵ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 515.

(8) Juliska lecsüggesztette a fejét, s álmodozva, *barnán*, igénytelenül üldögélt a nyárvégi estén, mint a jó Istennek legkisebb szolgálóleánya...¹⁶

A barnaságmotívum értelmezéséhez kiindulásként segíthet minket Czére Béla elemzése: „Juliska nemcsak az első nőt jelenti a fiú életében: az asszony alakja *a szülőföld*, az *ősanya*, sőt a *főhős* anyjának alakjává lényegül át fokozatosan”¹⁷ (a kiemelés tőlem: P. J.). Ehhez hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy Juliska alakjában nemcsak az emberi és a természeti (anyaföld), nemcsak az anya és a segítő társ, hanem a világi és a szakrális, a földi és az égi is egyesül: l. például a (7) és a (8) következő hasonlatait: „mint a fiatal Szűz Mária”; „mint a jó Istennek legkisebb szolgálóleánya”.¹⁸ Így lesz olyan szintézisévé az idealizált Nőnek, akit örökké, valami földöntúli, misztikus vágyakozásban keres a férfi – ahogyan ezt Juliska meg is jövendőli N. N.-nek:

(9) ...keresni fogsz, és az Útonjárók csillaga lesz a te csillagod. Keresni fogsz a mezők ilatában, a rozsföldek hajlékonyságában, az őszi reggelek ecetfavirág pirosságában, midőn egész éjszaka az Útonjárók csillaga ragyogott a fejed fölött, és reggelre egy ismerős tájra értél, ahol az én lábnymomaim voltak. Keresni fogsz, mint öregember az ifjúságát, de már akkor nem találsz meg, sem a téli reggelekben, amidőn a fák gallyain oly friss a hóprém, hogy megcsókolni kívánná az ember, sem az őszi délután messze hangzó, tülök módjára bűgő csendességében.¹⁹

A Gebärerin- és a Genossin-szerep metaforizációja, metaforikus konceptualizációja a kisregény szimbólumszerkezetében értelmezhető. Az *N. N.* fő szimbóluma – illetve metaforája – a tücsök, amely változó és rendkívül összetett jelentésekben az egész szöveg jelentésszerkezetének meghatározó, koherenciateremtő összetevője. Így például a tücsökhöz – egyebek mellett – a következő jelentések, fogalmi tartományok kötődnek: az emberi és természeti létezés szerves egysége, a „naturalis” élet; a művészlét; az ember mint nembeli lény.²⁰ Számunkra viszont most az jelentés a legfigyelemreméltóbb, amelyet a következő, (10) idézet hoz létre:

(10) – Mert kell ám, hogy minden embernek meglegyen a maga tücske, aminek éneklésére, dalolgatására, altatgatásaira elfelejti az egész életet.
– Akarsz az én tücsköm lenni, Juliska? – kérdeztem.
– Akarok – felelt ő.
Ettől a naptól kezdve szerettük egymást.²¹

A tücsökmotívum jelentése itt nem más, mint az a női szerep, az a nő-férfi viszony, amelynek leglényegibb jegyei az élet minden sötétségét elfeledtető, fájaldalmát elcsitító,

¹⁶ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 561.

¹⁷ CZÉRE Béla, *Krúdy Gyula*, Bp., Gondolat, 1987, 150.

¹⁸ VÖ. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, *i. m.*, 211.

¹⁹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 530.

²⁰ VÖ. OROSZ Sándor, *Krúdy Gyula szimbólumairól*, *Magyar Nyelvőr*, 1961, 4. sz., 421–435. – KEMÉNY, *Szindbád nyomában*, *i. m.*, 61–62.

²¹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 525.

és helyette mindennek az ellentétét: szépséget és védelmet adó „éneklés”, „dalogatás”, „altatgatás” – vagyis éppen az, amit a Gebärerin és a Genossin, az anya és a segítő társ szintézise jelent.

3. Szökés az életből – Szökés halálból

A Genossin (segítő, szerető társ) és a Verderberin (megrontó, pusztító nő) ellentéte teremti meg a Szindbád-novellák két „ikerdarab”-jában, a *Szökés az életből* és a *Szökés a halálból* című novellákban a szövegértelmet döntő módon meghatározó, pragmatikai jellegű koherenciát, az értelmezést teljesebbé tevő tudáskeretet. A szövegek jelentését szervező kontraszt azonban nem pusztán a két nőtípus szembeállításában jelentkezik, hanem a két nő/nőtípus közötti választásból következő két életlehetőség ellentétében is. Két életlehetőség kontrasztjáról beszélek, ugyanis a novellák címeiben szereplő *élet* és *halál* szavak itt nem létezés és nem lét ellentétét jelentik: valójában Szindbádnak kétféle jövő, kétféle élet közül kell választania, amikor Bánatváriné (*Szökés az életből*) és Fáni (*Szökés a halálból*) között választ. Az egyik létezésforma a „halálhoz hasonló élet”, amely mindattól megfosztaná Szindbádot, ami számára az élet lényegét, szépségét adja: a szindbádi–odüsszeuszi örök utazástól,²² az új és újból átél régi szerelmek szabadságától. Bánatváriné így festi le – kissé (szinte már ironikusan) archaikus-„vidékiek” stílusban²³ – mi vár Szindbádra:

(11) A méhesben kedvedre álmodozhatsz, és délután eljön Samu bácsi egy kis kártyára, egy kis tréfálkozásra. Vagy Grózingernél a kugliparti áll, és vagyoni viszonyaink megengedik, hogy mindennap elveszíthessél egy hordó sert a falusi honorációrok mulattatására. Különösen a farkas jegyzőre vigyázz, Szindbád, naponkint megkínáld szivarral a garasoskodó férfit, a tanítónknak hangját dicséred, a papné majorságát magasztald, Futraynak pikáns adomákkal szolgálj, és a B. kisasszonyoknak arról beszélj, hogy anyjukkal táncoltál a redut-bálon, nagy férfibolond volt szegény...²⁴

Valójában ez az élet: halál; előrenézve sorsára ezért gondolja magában Szindbád ezt: „Bizonyosan öngyilkos leszek falun.” És ezért menekül el a novella végén Bánatvárinétől és ettől a „nem élet-élet”-től. Fáni mindannak az ellentéte, amit Bánatváriné jelent:

(12) a nóstényhangú, a bugyborékoló nevetésű, aki az *élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzűllésre, a megsemmisülésre hívta fel Szindbád figyelmét*; táncolni a végkimerültségig az élet báljában, és az álorcás vendégeknek hazudni, csalni, lopni, öreg embereket a sarok-

²² Érdemes itt a közismert AZ ÉLET UTAZÁS fogalmi metaforára is utalni, amelynek van egy olyan jelentés-összetevője is, hogy az élet egyenlő/azonos az utazással.

²³ A (11)-ben archaikus-„vidékiek” stílusúnak minősíthetők bizonyos szerkezetek, lexémák és grammatikai (alaktani) formák: „kugliparti áll” (vö. *kugliparti van/kugliznak*), a „sert” (vö. *sört*), „honorációrok” (itt: *urak*), „naponkint” (vö. *naponként*); stb.

²⁴ KRÚDY Gyula, *Szindbád*, Szépirodalmi, Bp., 1975, 272.

ba szorítani, fiatal, tapasztalatlanokat félrevezetni, mindig hazudni, és otthon, egyedül, mindig sírni...²⁵

Fáni azonban végül is majdnem szó szerint, tudniillik a közösen elkövetett öngyilkosságra biztatva, magával csábítja, magával ragadja a halálba Szindbádöt. A második megmenekülés csak annak köszönhető, hogy mire Szindbád elszánja magát a halálra, hajnalodni kezd, és az új nap visszazökkenti Fánit is hétköznapi teendői, kötelességei világába: az életbe. Szindbád azonban nem tud véglegesen választani a két nő, a két nőitípus: a Genossin és a Verderberin között. A választás lehetetlenségének ironikus jelzése a két novella egymással felelő, egymásnak ellentmondó befejezése: a *Szökés az életből* végén Bánatvárinét hagyja el Szindbád, hogy megkeresse Fánit – és a *Szökés a halálból* végén, miután megtalálta és megmentette Fánit, Bánatvárinéhez tér vissza. Ez az „ingajáték” a férfi és a nő viszonyának és az élet nagy rejtélyének „freud-i tükre” is, amely rejtély feloldhatatlanságát egyszer groteszk kacajjal (l. (13): „bolond módjára hangosan kacagni kezdett”), másszor pedig ironikus mosollyal (l. (14): „csendes mosollyal gondolt arra, hogy a nők milyen biztosak a dolgukban”) veszi tudomásul Szindbád:

(13) Csendesen kisompolygott a szobából. Az ajtóból félénken visszanézett. Bánatváriné utazó köpenyében, fátyolos kis kalapjában, tágra nyitott, rémült tekintettel állott a szoba közepén, a karja félig felemelkedve, mintha valamely angyalnak a kezét keresné a magasban... Az orra elpirult, mint a gyermekeké sírás közben, és furcsa, zokogó hang tört fel a melléből. Szindbád lefutott a lépcsőn. *Az utcán bolond módjára hangosan kacagni kezdett...* Az emberek elől egy sötét kapu alá menekült, a homlokát a falnak támasztotta, és hangosan, sokszor mondta – Fáni!²⁶

(14) – Istenem – gondolta –, Bánatváriné még mindig az utazó-ládán ül, s engem visszavár. Sietni kezdett, s lihegve, izzadt homlokkal futott fel a Kalap utcai házba a lépcsőn. Az asszony valóban az utazó-kosáron ült.
– Tudtam, hogy visszajössz hozzám – mondta egyszerűen. Szindbád a kanapéra dőlt, s elalvás előtt *csendes mosollyal gondolt arra, hogy a nők milyen biztosak a dolgukban.*²⁷

A képiségnek – és itt a metaforák mellett a hasonlatok és a metonímiák is említendőek – ugyan mindkét novellában fontos szerepe van a jelentésképzésben, a *Szökés az életből* esetében azonban kevésbé szaliens, azaz az értelemképzés szempontjából kevésbé szembevetendő a képek szerepe. Ez az aránybeli különbség nyilván összefüggésben van azzal, hogy ebben a novellában éppen egy (a főhős nézőpontjából) lélekgyilkolóan szürke hétköznapi élet lehetőségéről van szó: a képek hiánya mintegy ikonikusan leképezi ezt a „szürkeség”-et. Legalább két lényeges képi elem azonban mégis kiemelendő: a *Bánatváriné* metonimikus beszélő név, illetve (ugyan tekinthető halott, azaz megkopott metaforának, de) mint Bánatváriné „Genossin”-szerepére utaló becéző megszólítás

²⁵ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 275.

²⁶ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 276.

²⁷ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 282.

figyelmet érdemel az *őrangyalom* (272.) metafora. A *Szökés a halálból* Fánijának ábrázolásában már jóval nagyobb szerepe van a képeknek, főképpen a metaforáknak. Érvényes ez a narrátor és a szereplők megszólalásaira is. A narrátor például így írja le egy helyen Fánit:

(15) A könnyei bőségesen omlottak, mint a vetésre a meleg eső. Szinte zenéjük volt e könnyeknek, mint néha hallja az ember magános házban a hajnali esőt muzsikálni, amelytől fénybe és ifúságba öltöznek napszálltakor a fák, bokrok, háztetők.²⁸

A (15) első mondatának hasonlatából egy összetett kép fejlődik ki, amelyben a metaforák és megszemélyesítések („zenéjük”, „muzsikálni”, „ifúságba öltöznek”) egy összetett, poétikus jelentésszerkezetet hoznak létre. Fáni megszólalásainak szintén meghatározó stílussajátossága a képgazdagság, és a főképpen az ebből, azaz a képi-ségből eredeztethető poétikus nyelv, mint ezt például a (16)-ban is láthatjuk:

(16) Lehet, hogy többé már vissza sem jövök [...] Ha nem lelem fel a hangodban a reggeli falevelek illatát, a kezed szorításában az álom ölelését és a szemedben a fényt, amely a kelő napé, amint fénylő, fehér kócsagmadarakat küld előre a borongós felhők közé, míg alant hidegen, szigorúan hullámszik az éjszakai tó.²⁹

A (16) erőteljes stílushatású képei halmazásokban sorjáznak a második mondatban: az első egy szinesztézia, a második egy hipallagészerű alakzattal létrejövő megszemélyesítés, és a harmadik egy részletesen kidolgozott, költői metafora: „a hangodban a reggeli falevelek illatát, a kezed szorításában az álom ölelését és a szemedben a fényt, amely a kelő napé”.

Összességében a képek és ezen belül a metaforák stílusalakító szerepének és a jelentésképzésben betöltött szerepének mértékét illetően az állapítható meg, hogy itt is ellentét figyelhető meg a két novella között, mint ahogyan ellentét van az elbeszélések két nőalakja által megjelenített női szerepek, a Genossin és a Verderberin között.

A novellák szövegéből ugyan nem közvetlenül vezethető le, de mégis mindenképpen idevonható analógiaként érdemes megemlíteni a két női szerep és az e szerepekhez kötődő életformák ellentéte kapcsán a nyárspolgári lét és a művészlét kontrasztját is. E kontraszt ábrázolásának hosszú múltra visszatekintő hagyományai vannak az irodalomban (hadd utaljak itt most csak Hoffmann *Az arany virágcserep* című kisregényére), ám éppen Krúdy e két novellájának keletkezési idején, azaz a századforduló táján válik központi témává a választás kérdése, az ellentét feloldhatatlansága. E két létforma ikonikus jellegű nyelvi ábrázolásának is felfogható a figurativitástól megfosztott, „lecsupaszított” hétköznapi és a poétikus nyelvhasználat, stílus szembeállítás a két szövegben.

Nagyrészt a fent tárgyalt életlehetőségek ellentétével, pontosabban ennek az ellentétnek a feloldhatatlanságával függ össze a „kanonikus” női szerepek itt látható ironikus

²⁸ KRÚDY, *Szindbád, i. m.*, 278.

²⁹ KRÚDY, *Szindbád, i. m.*, 279.

megkérdőjelezése.³⁰ Nem jelenik meg ugyanis olyan életlehetőség, amely magában hordozná a boldogság ígérését, nincs olyan szilárd értékrend, amely megnyugvást, bizonyosságot adna, ebből pedig egyenesen levezethető a női szerepek ironikus újraértékelése is. Pragmatikai szempontból³¹ az irónia az implicit értékelés hordozója: a megnyilatkozó kétségbe vonja az ironikusan mondottak eredeti kiindulópontjának (értékelési centrumának) megfelelőségét, helyénvalóságát és egyúttal egy másik értékelési centrumot „hoz játékba”, kínál fel. A *Szökés az életből* és a *Szökés a halálból* novellákban a felszínen megjelenő, „elsődleges” női szerepek mögött felsejlik egy másik, az előtérbe kerülővel, a látszattal ellentétes, az elsőt ironikusan megkérdőjelező szerep, azaz itt is két nézőpont, két értékelési centrum érvényesül. Bánatváríné olyan Genossin, aki Szindbádöt személyiségének lényegével, vágyaival ellentétes életre kényszerítené, azaz valójában tönkretenné. A segítő társ, a Genossin-szerep álarca mögött így a Verderberin (megrontó, pusztító) jelenik meg (vö. „Bizonyosan öngyilkos leszek falun”). A Verderberin Fanninak is van egy másik, az elsővel ironikus ellentétben lévő énjje: a szerelemért mindent feladni, önmagát és Szindbádöt is elpusztítani akaró Fanni („Meghalunk, Szindbád. Együtt, boldogan, drága érzelemmel a szívünkben. Mindegy, hogy reggel felkel a nap. Mi már nem vagyunk kíváncsiak a hajnalra”)³² a hajnal eljövetelével egy pillanat alatt önmaga ellentétévé változik (mint ahogyan a néphit szerint a rontó boszorkányok eltűnnek a hajnali kakasszóra). A halálba készülő és halálba csábító démoni nőből az apró-cseprő háziasszonyi teendőkre ügyelő, óvó-gondoskodó feleség lesz:

(17) – Hajnalodik [...] és nappal már nem tudok többé meghalni. A tejes jön, s az uram megérkezik az első vonattal, a cseléd felkelt a piac miatt, a posta meghívót hoz barátnőmhöz, nyáron a zöldbe költözünk, és délután a kórházba megyek beteg öcsém látogatására. Majd máskor, Szindbád...³³

4. Nők zenéje – a boszorkánytól a „palesztinai asszony”-ig

Krúdy egyik kevésbé ismert, mindazonáltal mégis egyik leginkább „krúdys” novellája a *Nők zenéje*. Az elbeszélés főhőse Visztula Bella³⁴, aki szintén Krúdy különböző

³⁰ Itt köszönöm meg írásom lektorának, hogy felhívta figyelmemet a női szerepek ironikus megkérdőjelezésére.

³¹ Ehhez lásd pl. TÁTRAI Szilárd, *Irónia = Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2008, 311–320.

³² KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 281.

³³ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 282.

³⁴ Visztula Bella alakjának vizsgálatokor érdemes Poszler György nagyon szubjektív, ám egyúttal nagyon találó „névtani” elemzésére is utalni: „Igen, a Krúdy nevei. Mindig hatott rám a varázs. Vonzottak, a szó egzisztenciális értelmében is. Szomjas Gusztához elmentem volna társnak a vidéki ügyvédi irodába. Rezeda Kázmérhoz cimborának a füstös pesti redakcióba. Alvinczy Eduárdhoz inasnak a suhanó vörös postakocsira. De Visztula Bella a legvégzetesebb. Rajna Róza hidegen hagy. Kicsit pökhendi lehet, kihívó modorú. Meg mit alliterál nekem. Szajna Eszterben nem bíznék. Talán szenvedélyes, de biztos

freudi nőtipusokat szintetizáló nőalakjai közé tartozik. Elsődlegesen azonban kétségtelenül a megrontó, pusztító, démoni nő típusához sorolható, mint azt a következő, (18) részlet is mutatja:

(18) Ha a liget elhagyott részeiben hókafejú, robusztus gavallér titokban megtörölte a szemét kendőjével, mérget lehetett rá venni, hogy Visztula Bella miatt hasogatta a szívét fájás. Hében-korban egy előkelő úr agyonlőtte magát, látszólag minden ok nélkül; szegények szégyelltek megírni, hogy Visztula Bella adta kezükbe a pisztolyt. Öreg izraelita kereskedők egyszerre nem tudtak összeadni és kivonni. A könyveik felett, mint szállongó lepke árnyéka repdesett az ábránd Belláról; költők, akik eddig Pepi Slumbergerhez írták verseiket, vagy szelíden daloltak az őszi fákról, őszi tóról és elutazó hatyúkról, egy napon Visztula asszony körme közé kerültek, s mint gyenge agyvelejű emberek, többnyire a környékbeli élőhalottak házában végezték. Visztula Bella egykor olyan járvány volt a fővárosban, mint a himlő. Talán boszorkány volt, éjjel lovagolt, és görögtűzet fújt a férfiak álmaiba. A fiatal emberek csupán meghalni óhajtottak ez idő tájt, és a nyárfasorban végrendeletet komponáltak versben.³⁵

Visztula Bella személyisége azonban ennél jóval összetettebb. Ennek az összetettségnek a kibontásához érdemes megnéznünk azt, hogy miképpen értelmezhető az elbeszélés metaforikus címe, a *Nők zenéje*. A szöveg egészének összefüggésében a szépség, a hétköznapien reálistól elemelő, a józan ész törvényei szerint megmagyarázhatatlan, lenyűgöző hatás (vonzerő) közös jelentés-összetevője mellett nyilvánvalóan a zeneművek összetettségére is gondolnunk kell. Egy olyan polifóniára, amelyben – már a fogalmi síkon értelmezve a metaforát – az első szólam a démoni, pusztító szerelemé, emellett azonban a segítő, vigasztaló, a hétköznapiaktól elemelő szerep is jelen van. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a novella zárlatában, legutolsó bekezdésében – Visztula Bella korábbi leírásához viszonyítva, mondhatni, meglepő módon – éppen a bűnöktől megtisztult, azok felett álló szakrális személyiség-összetevő³⁶ jelenik meg egy hasonlatból továbbépülő metaforában:

---

könnyűvérű. Ne kesse magát előttem. Elba Annára valamelyest figyelnék. Lágynak érzem, megérezlősnek is. Nem sokáig maradnék mellette. Dráva Böskén csak nevetek. Biztos kövér lesz, csontosan nagylábú. Elmegyek mellette az utcán. Jeniszej Olga, bizony, megragad. Hűvösen előkelő, de jeges is. Meg kell szabadulnom tőle. Ám Visztula Bellában a művészet hatalma. Ahogy fut, egyre északabbra, a hideg Balti-tengernek. Amint vezetékneve diktálja. De marad, mindig a közelben, melegen színes pongyolában. Amint keresztneve diktálja. Futnék utána északnak, hogy visszahozzam. Mennék hozzá a közeibe, hogy megérinthessem. Élném vele a művészet mintha-világát, messze a hétköznapiak fölött. [Új bek.] Meg – bár gácsérbajszom nincs és kapitány sem vagyok – várnék rá, öngyilkosságra szántan a Ligetben. Amikor hull a hó, mint az emlékezet. Mondom, öngyilkosságra szántan. Csak pisztolyt nem vinnék. Fegyverhez nem értek. Még kárt tennék magamban” (POSZLER György, *A Költészet Szelíd Hatalma* (sic!), Műhely, 1995, 2–3. sz., 79).

³⁵ KRÚDY Gyula, *Nők zenéje* = *Uő, Szerenád*, Szépirodalmi, Bp., 1979, 325.

³⁶ A szakralitásnak és a szerelemnek, sőt az erotikának a Krúdy-prózában való együttes megjelenéséhez l. pl. BORI Imre, *Krúdy Gyula*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1978, 153–155. – KEMÉNY Gábor, *A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában* = *Stílus és jelentés*, szerk. JENEI Teréz, PETHŐ József, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004, 44–53.

(19) ...A civilbe öltözött dragonyos a Rudolf-szobor körül simára taposta a havat. Visztula Bella nem szokott elmenni a találkozókra, csupán ígéri. A barátok templomába jár, és térden állva imádkozik az elvált uráért, Orbánért. A fejét lehajtja, a téli nap megvilágítja a homlokát, olyan, mint egy szentkép – a palesztinai asszony mása.³⁷

5. Összegzés és kitekintés

A fentiekben Krúdy Gyula életművének vizsgált szövegeit két aspektusból közelítettem meg: nőalakjait egy sajátos szempontból, kora meghatározó pszichológiai elméletének, a freudizmusnak egyik vonatkozó tételével összefüggésben és a stílus szempontjából elemezve.

Az áttekintésnek a vázlatosság ellenére is megfogalmazható néhány lényeges tanulsága: egyrészt az, hogy szoros átfedés mutatkozik Freud nőtípusai és Krúdy tipikus nőalakjai között. Ugyanakkor figyelmet érdemel az a tény is, hogy míg Freudnál három élesen elkülönített típusról van szó, addig Krúdy műveiben inkább olyan nőalakok tűnnek fel, akikben szintetizálódnak az eltérő típusok jellemzői. Ezzel összefüggésben érdemes azt is hangsúlyozni, hogy bizonyos szövegekben fontos szerepet kap a tárgyalt női szerepek ironikus kezelése, ironikus megkérdőjelezése. Szorosabban a stílus szempontjából közelítve az emelhető még ki, hogy a metaforizáció, illetve általában a képi ábrázolás lényegi szerepet kap a női szerepek ábrázolásában, a szövegértelem elemző magyarázata így csak a metaforák és az egyéb nyelvi képek értelemképzésének a feltárásával együtt lehetséges.

Természetesen célszerű lenne bővebben igazolt és árnyaltabb tanulságok megfogalmazása érdekében további műveket is bevonni a vizsgálatba, itt hadd utaljak most csak néhány közismert és e szempontból különösen fontosnak tűnő Krúdy-műre és nőalakra: Evelin, Maszkerádi kisasszony, Rizujlett – *Napraforgó*;³⁸ Wart Erzsébet – *A podolini kísértet*; Hartvigné – *Az útitárs*; Zsófia, Leonóra, Áldáska – *Hét Bagoly*. A további vizsgálatok, elemzések mind a kor irodalmának nőképe, mind Krúdy életművének jobb megismerése szempontjából fontos tanulságokat eredményezhetnek.

---

³⁷ KRÚDY, *Nők zenéje*, i. m., 328,

³⁸ Vö. pl. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, i. m. – GINTLI Tibor, *Narratív identitás Krúdy Gyula Napraforgójában*, It., 34/84 (2003), 3. sz., 396–419.

TÜSKÉS ANNA

„te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!”¹

Gara László élete és munkássága

Noha Gara László a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok egyik kulcsszeplője, részletes életrajza és munkásságának átfogó bemutatása mindeddig hiányzik, és viszonylag kevés, részben hibás adattal rendelkezik róla a magyar irodalomtörténet.² Összetett személyisége és hagyatékának hányatott sorsa ezt csak részben magyarázza. Könyvtárának kis része, mintegy ötven kötet a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárába jutott.³ A kéziratos hagyaték két részletben érkezett Budapestre. A magyar költészetet a 12. századtól napjainkig bemutató, 1962-ben Párizsban megjelent antológiából (*Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*) kimaradt fordításokat tartalmazó első részt közvetlenül Gara halála után Illyés Gyula és Gyergyai Albert nézték át, ez jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban kutatható. A második részt Gara lánya, Claire Meljac a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központnak (Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises) adományozta. Az utóbbinak az 1990-es években elkezdődött a feldolgozása; a Párizsban élő Nyéki Lajos közölt először leveleket Gara hagyatékából.⁴ Bemutatta Gara műfordítói módszerét, és idézett számos érdekes levélből. Tanulmányát figyelemfelhívásnak szánta, mint írta: „technikai és egyéb okokból jelenleg kevés remény van az anyag kiadására”. Külön tanulmányt szentelt Gara és

¹ Jékely Zoltán: Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara, 1965. július. PIM, Gara-hagyaték, annalekta. A teljes, eddig közöletlen verset l.: a függelék 3. darabja. A kutatást az NKFIH PD 120947 posztdoktori ösztöndíj keretében végeztem. Köszönöm Buda Attilának és Illyés Máriának a tanulmány első változatának olvasását és a további kutatásra ösztönző javaslatait. Köszönöm Komáromi Csabának és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára munkatársainak segítségét a kutatásban. A francia forrásokból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

² L. pl. *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1967, 568. – BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Bp., Gondolat, 1986, 160–162.

³ Szabó Béla 1968-ban a párizsi Balaton könyvesboltban fedezett fel egy Garának dedikált kötetet. Ennek fényében azt feltételezte, hogy Gara felesége esetleg eladhatta a könyvtárat. SZABÓ Béla, *Párizsi útijegyzetek (Részlet egy riportkönyvből)*, Irodalmi Szemle 1969, 5. sz., 423.

⁴ Lajos NYÉKI, *Lettre de Sándor Márai adressée à László Gara*, Cahiers d'Études Hongroises, 1993, 5. sz., 295–297. – NYÉKI Lajos, *Gara László párizsi levelesládájából*, ItK, 104(2000), 1–2. sz., 232–239. – NYÉKI Lajos, *Az író és fordítója*, Kortárs, 2002, 6. sz., 101–105.

Déry Tibor barátságának, amelynek megromlása – Déry regényeinek francia fordítása és kiadás során – nagyban hozzájárult Gara egyre súlyosabb depressziójához.⁵

Nyéki több levelet közölt a *Vigiliában* 2001–2002-ben, így például Pilinszky János 1961–1962-ben a költészeti antológia⁶ és Ottlik Géza 1963-ban az *Iskola a határon* francia fordításának közlő megjelenése kapcsán Garának írt hosszú levelét.⁷ Az utóbbi forrásközlésben a szerkesztő, Bende József jelzi, hogy a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központban őrzött hagyatékban Ottlik Gézának mintegy ötven levele található, az egész hagyaték feldolgozása folyamatban van, és hogy a kutatómunkát, amelynek célja egy Gara-émlékkötet összeállítása, az OKTK támogatja. Nyéki egyre romló egészségi állapota miatt a feldolgozás és a Gara-émlékkötet nem készült el, ahogy a Garának két párizsi otthonának – a második világháború előtt: 21 Blvd Brune, 75014 Paris, majd az 1950–60-as években: 29 rue Surcouf, 75007 Paris – falára tervezett emléktáblák terve sem valósult meg.

Ablonczy László 2001-ben megpróbálta újra kiadni az 1962-es antológiát, de támogatás híján ez elmaradt.⁸ Ottliknak egy Garához írt képeslapját közölte Szijj Ferenc 2002-ben.⁹ A *Vigilia* Kiadó által Rónay László válogatásában 2014-ben megjelentetett, *Az ismeretlen Rónay György* című kötet egyik súlypontja Rónay György és Gara László kapcsolatának bemutatása. A levelek és az író naplójának megfelelő részei nemcsak ezt a barátságot tárják föl, hanem a magyar és a francia irodalom egymásra találásának is izgalmas dokumentumai. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt Rónay Györgynek, jóllehet törekvése ismételtelen a hivatalos szervek gátjaiba ütközött.

Ablonczyné Szabó Magda, a Párizsi Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyettese (1999–2005) közreműködésével jutott Magyarországra a második Gara-hagyaték rész 2005-ben: először az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archivumba,¹⁰ majd annak 2013-as megszűnte után a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ezután Kulin Borbála több tanulmányt szentelt Gara munkásságának, és 2007-ben kiadta Illyés Gyula és Gara László 1939–1966 közötti levelezését.¹¹ Az Illyés Gyula és Jean Rousset

⁵ Claire Meljac levele, 2017. november 30.: „la triste histoire Dery qui a joué beaucoup dans le drame horrible qui a tué mon père.”

⁶ PILINSZKY János, *Ismeretlen írások és kiadatlan levelek*, *Vigilia*, 2001, 11. sz., 832–843.

⁷ Ottlik Géza levele Gara Lászlónak, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 117–119.

⁸ ABLONCZY László, *Házak, kertek, paloták előtt megállva... Séta Párizsban*, *Hévíz*, 12(2004), 3. sz. 46–47.

⁹ SZIJJ Ferenc, *A teljesség emlékezete*, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 116.

¹⁰ *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Népszabadság*, 2005. július 6. 17. – *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Maktár*, 2005, 8. sz., 8.

¹¹ KULIN Borbála, *Illyés Gyula-levelek Gara László párizsi levelesládájából, 1964-ből*, *Hitel*, 19(2006), 4. sz., 70–79. – KULIN Borbála, *Gara László, a Kikerülhetetlen*, *Új Forrás*, 39(2007), 10. sz., 70–79. – „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007. – KULIN Borbála, *Gara László és a nyugatosok = „Nyugat csapatjának keleti zászlója” Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2010, 117–123.

mintegy huszonöt éves barátságát bemutató kötetben Rousselot Garának írt hét levelét közöltem.¹²

Nyéki a Gara-levelezés kiadási nehézségeinek okait nem részletezi, de kutatásom során világossá vált: az ezernél is jóval több levél és számos további dokumentum feldolgozása nem kis feladat, amit nem papíralapú kiadásban, mint inkább adatbázis formájában lehet és érdemes megvalósítani. A 2016 októberében kezdett kutatás keretében feldolgoztam, közzé- és kereshetővé tettem a Gara-levelezésből több mint 500 levelet.¹³

Az 1920–40 közötti francia–magyar irodalmi kapcsolatokról írva Szávai János és Józán Ildikó méltatta Gara fordításait.¹⁴ A forráskiadáson túl Gara munkásságával érdemben főként Madácsy Piroska foglalkozott, számos tanulmányban elemezte és értékelte a Franciaországban működött két fordítói csoport tevékenységét.¹⁵ A két csoport – Sauvageot és tanítványai, valamint Gara László és íróbarátai – között sok volt a konfliktus, főleg a fordítási módszerek különbözősége miatt.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2013. március 6-án, a Párizsi Magyar Intézet 2014. január 28-án emlékkonferenciával tisztelt meg Gara munkássága előtt, ezek előadásai azonban csak részben és elszórva, különböző folyóiratokban és tanulmánykötetben jelentek meg.¹⁶

1. Gyermek- és ifjúkor

Goldmann László 1904. július 18-án született Budapesten jómódú kereskedőcsaládban. Apja, Goldmann Ábrahám Áron virág-nagykereskedő, anyja Kohn Cecil Szidónia volt.

¹² Christophe DAUPHIN – Anna TÜSKÉS, *Les Orphées du Danube: Jean Rousselot, Gyula Illyés et Ladislav Gara. Suivi de Lettres à Gyula Illyés, par Jean Rousselot*, Rafael de Surtis/Editinter, 2015, 414–423.

¹³ <https://frhu20.iti.btk.mta.hu>

¹⁴ János SZÁVAI, *Le temps des francs-tireurs: Rapports littéraires franco-hongrois entre 1920 et 1940*, Cahiers d'Études Hongroises, vol. 2, 1990, 11. – JÓZÁN Ildikó, *Francia–magyar: Fordítás, irodalom és politika a két világháború között*, Literatura, 40(2014), 2. sz., 109–118. – HAAS Lídia, „Joue donc, tzigane, et ne te soucie guere!” *A Vén cigány franciául = A „boldog Babel” Tanulmányok az irodalmi fordításról*, szerk. JÓZÁN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat–Infonia, 2005, 273–293.

¹⁵ MADÁCSY Piroska, *Gara László (1904–1966), a „lángeszű tolakodó” = Uő, Magyar szellem európai vonzaskörben*, Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2014, 80–96. – MADÁCSY Piroska, „A magyar nyelv ritka minőségű költői hangszer...” *Roger Richard (1917–2000) és Madách Imre*, Hitel, 2014, 1. sz. 111. – MADÁCSY Piroska, „Hazádnak rendületlenül...” *Vörösmarty francia vonzaskörben*, Hitel, 2016, 12. sz., 3–18.

¹⁶ Az előadásokból megjelent: SZÁVAI János, *A közvetítő szenvedélye: Gara László a magyar és a francia irodalom között*, Magyar Szemle, 22(2013), 5–6. sz., 100–113; SZÁVAI Dorottya, *Gara László költészeti kánonja: Az Antologie de la Poésie hongroise-ról*, Kalligram, 25(2016), 2. sz., 63–68. – JÓZÁN Ildikó, *A közvetítő kulisszái: Megjegyzések fordításról és kultúrpolitikáról*, Partitúra, 2013, 1. sz., 93–101. – JÓZÁN Ildikó, *Gara László, az „igen jóra való kisfiú”: A magyar irodalom fogadtatása a két világháború között = „Visszhangot ver az időben” Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. BENGÍ László, HOVÁNYI Márton, JÓZÁN Ildikó, Pozsony, Kalligram, 2013, 409–417.

A Fővám tér 4. egyik negyedik emeleti lakásában, a vásárcsarnokkal szemben laktak.¹⁷ 1914–1922 között László a budapesti Lónyay Utcai Református Gimnáziumban tanult. A Ráday Levéltárban őrzött osztálykönyvek közül hiányzik az első (1914/15), a harmadik (1917/18) és a hetedik osztályé (1920/21).¹⁸ A többiből megállapítható, hogy a harmadik osztályban a latinon kívül franciául és németül is tanult. A hatodik és a nyolcadik osztályban csak latinul és németül tanult. A francia nyelvet és a németet dr. Német Gábor (1880–1933) és dr. Varga Bálint (1856–1943) tanította.¹⁹ 1918-tól egy osztállyal alatta járt Cs. Szabó László, akivel együtt jártak az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályába.²⁰ Az önképzőköri jegyzőkönyvekben Goldmann és Szabó neve 1919 májusától 1922. február 1-ig gyakran olvasható. Néhány példa:

1919. május 25. 2. Teichner V. o. tanuló elszavalja Kiss József: „Gyilkos harang” című költeményét, amelyhez Kallós Pál VII. o. t., Jónás Ö. VI. o. t., Szalay L. VI. o. t., Goldmann V. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Szepessi T. VIII. o. t. szólnak hozzá. A szavaltat szótöbbséggel elfogadásra fogadják el. 3. Következik: Halász G. VII. o. t.-nak: „A regény fejlődése”-ről szóló tanulmánya. Hozzászólnak: Goldmann V. o. t., Sátor Gy. VI. o. t., Kallós P. VII. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. Ezután a gyűlés feloszlik.

1919. június 2. 3. Goldmann V. o. tanuló eljátsza zongorán Tsajkowsky „Herbstgesang”-ját, amelyhez Glaser P. VII. o. t., Ecsödi T. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. szólnak hozzá. 1921. március 13. 3. Ezután Dávid VII. o. tan. olvassa fel Fischer VII. o. tan. verseit, melyeket Goldmann VII. o. tan. bírál. Úgy a költeményről, mint a bírálatról Samu J. és Szabó L. VI. o. tan.-k és Gulyás ifj. elnök adják elő véleményüket.

1921. április 17. 4. Az opera és Wagner tanulmány, írta és felolvassa Goldmann VII. o. t. Szalay VIII. Fischer VII. Hirsch VII. hozzászólása után a kör bírálatra Farkas F. VI. o. t.-nak adja ki.²¹

1921. április 24. 2. A műsorra áttérve Farkas F. VI. bírálja Goldmann VII. o. tan. „Wagner és az opera” című tanulmányát. A keletkezett vitában részt vesz Remete VI, Gulyás, Vietorisz, Szalay VIII – Goldmann és Farkas. A bírálatot I, a munkát III érdemfokra szavazza a kör. [...] 4. Paál VII felolvassa „Az éltető víz” című novelláját. Bírálja Goldmann VII. o. tan. Szabó László VI és Gulyás ifj elnök hozzászólása után a kör az elbeszélést sikerültre, a bírálatot dicséretesre dönti. 1921. május 8. 3. Szabó VI. o. t. versét bírálja Gulyás Béla VIII. o. t. Hozzászólnak: Goldmann VII. Gulyás VIII. Samu VI. o. t. és Csürös I. tanár úr. A verset érdemkönyvi bizottság elé utalásra, a bírálatot dicséretesre fogadja el.

1921. október 9. Goldmann VIII. olvassa fel és bírálja a „Carmen” jeligével beadott költeményeket. A kör kéri hogy a verseket még egyszer olvassák fel. Samu János véleménye a versokról megegyezik a bírálóéval: mindkét verset egyszerű elfogadásra, a bírálatot sikerültre ajánl. Szabó László az első verset és a bírálatot egyszerű elfogadásra ajánlja, a második vers

¹⁷ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai, osztálykönyvek: 866, 881, 934. PIM Gara-hagyaték annalekta részében őrzött dokumentumok.

¹⁸ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai.

¹⁹ DRASKÓCZY István, *A Budapesti Református Gimnázium második (csonka) félszázadának szellemi arculata 1909/10 – 1951/52*, Bp., Bp. Ref. Öregdiákok Török P. Egyes. – Lónyay Utcai Ref. Gimnáziumért Alapítvány, 1993, 46; SZILÁGYI Erzsébet, *A Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium története*, Bp., Lónyay Utcai Ref. Gimn. és Kollégium, 2009, 2. kötet, 262, 332.

²⁰ Gara visszaemlékezése közös gimnáziumi éveikre: GARA László, *A Lónyay utcai srác: Cs. Szabó László hatvanadik születésnapjára*, Irodalmi Ujság, 1965. nov. 1., 4.

²¹ A Wagner-tanulmány visszhangjáról: GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

felett pedig napirendre tér. [...] Goldmann felel meg ezután a bírálatára tett megjegyzésekre. A kör mindkét verset elfogadja, a bírálatot sikerültre ítéli. Csűrös I. elnök szól még hozzá. A jeligés levelet felbontják; a szerző József Miklós VII. 1921. november 6. Goldmann VIII. verseit olvassa fel. Bírálja Remete VII. Bírálatába csoportokra osztja a szerelmes verset író költőket. Az első verset és a harmadikat érdemkönyvre, a másodikat dicséretesre ajánlja. Szabó L. szól hozzá, az első verset dicséretesre a másodikat és a harmadikat egyszerű elfogadásra ajánlja. Bírálatot egysz. elf. ajánlja. [...] Csűrös tan. elnök úr szerint ily tónusban önképző kör előtt nem lehet bírálni és a bíráló a szerelmet nem jól fogja fel. Samu egy kifejezését visszaautásítja.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Goldmann jól zongorázott, érdeklődött a zene-történet iránt, verseket írt és bírált. A versek nem maradtak fenn a jegyzőkönyvekben. Gyakran hozzászóltak ugyanahhoz a témához Szabó Lászlóval.

1922 júniusában érettségizett; az írásbeli vizsgatárgyak magyar, latin és mennyiségtan voltak; mindegyikre kettést kapott.²² Szóbeli vizsgát magyar és latin nyelvből, történelemből, mennyiségtanból és természettanból tett.²³ Vezetéknevét Garára magyarosította. Különböző művészeti ágakban alkotott: verseket, novellákat írt, és Bárdos Artúr rendező, dramaturg mellett rendezést tanult a Belvárosi Színházban. Szépirodalmi próbálkozásaiából ízelítőt adnak az 1923-ban három barátjával – Fazekas Anna, Forgács Ödön és Gerő György – közös versantológiában megjelentetett versei.²⁴ *Tavaszi triumfus* címmel a budapesti Uj Hellas kiadónál jelent meg ez a könyv, amelyet Kondor László rajzai illusztrálnak.²⁵ A grafikus Káldor László előszavában így írt: „Négy ifjú költőt és egy grafikust, kiket nemcsak a fiatalos lelkesedés és az ideálok közössége, de világnézeti és érzésszerű rokonság is fűz egymáshoz. Nagy, szinte elérhetetlen a kitűzött cél: a letiport és felmagasztalt Embert minden kínjával és ujjongásával, gyöttrő tépelődéseivel és megadó alázatosságával, görcsös akaratával megmutatni a maga ösztönös valóságában *neki*, hogy új életre keljen.”²⁶ A világnézeti rokonság baloldali elkötelezettséget jelentett.

Garának nyolc verse olvasható az antológiában: *Tavaszi, Vihar előtt, A villamos, Láz, A szabadulás éje, Együtt, Temetés, Áhitat*. A *Temetés* végén olvasható dátum („1921. okt. 11.”) azt jelzi, hogy ezt a gimnázium utolsó évében írta, talán az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályában is felolvasták. Két vers végén ajánlás olvasható: *A villamos* címűt „Vajda Jánosnak”, az *Áhitat* címűt „Remete Éva Mária emlékének”

²² A magyar írásbeli téma: Kisfaludy Károly jelentősége a magyar drámairodalom terén. A latin írásbeli feladat: M. Tullius Cicero: Cato Maior de Senectute C 22 79–81 magyarra fordítása.

²³ A szóbeli magyar érettségi tétele Ady volt. GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

²⁴ 1924-es kiadásként tartják számon a könyvtárkatalogusok, de a *Corvina* című könyvkiadói közlöny 1923. december 1-i (46. évf. 48. sz.) száma 202. oldalán ez olvasható a könyvről: „Bp., [1923.] Uj Hellas. (Kapható: Fazekas Anna V., Sziget-u. 38.)” A kiadónak ez az egyetlen kiadványa.

²⁵ Két példány az Országos Széchényi Könyvtárban: 187.896, 820.113. Az utóbbi a szerzők aláírásával ellátott húsz példányból a 11. számú.

²⁶ FAZEKAS Anna – FORGÁCS Ödön – GARA László – GERŐ György, *Tavaszi triumfus*, Bp., Uj Hellas, [1923], 5.

ajánlotta. További három, napilapokban megjelent korai művét találtam meg eddig: *Egy régi kertben* című vers a *Pesti Napló* 1924. június 11-i számában; *Mért?* című vers az 1924. július 23-i számában és a *Gazemberek* című elbeszélés a *Magyarország* 1926. április 7-i számában. A versek formailag két részre oszthatók: az egyikbe az expresszív szabadversek, a másikba a hangsúlyos verselésűek tartoznak. Mindkét verstípus jelen volt a korabeli magyar költészetben: az elsőt Szabó Lőrinc, a korai Radnóti és Kassák művelték, a második felé Erdélyi József és társai indultak. Egyaránt a szecessziót, a szimbolizmust akarták meghaladni. Gara verseihez hasonló színvonalúakat vele egy időben mások is írtak. A „kősa danákat”, „véres villamos” szókapcsolatok kifejezetten közhelyesnek számítottak. Viszont a tény, hogy verseket írt, mutatja irodalmi érzékenységet, és hogy még nem találta meg a saját műfaját, ami lehetett volna a költészet is, ha kellő időt szentel rá. A *Gazemberek* című elbeszélés leginkább álmodozás a női kívánságok változékonyságáról, követhetlenségéről.

2. Párizsban a két világháború között

Ezt követően érdeklődése az újságírás felé fordult. 1924-ben, húszéves korában egy magyar újság sporttudósítoként Párizsba küldte az olimpiai játékokra. A középiskolában szerzett francia tudása lehetővé tette számára, hogy jól kommunikáljon. Beiratkozott a Sorbonne-ra, és elvégezte a francia tanárokat képző intézet tanfolyamát. Ekkor ismerkedett meg többek között Déry Tiborral és Illyés Gyulával.²⁷ Tagja lett a magyar diákegyesületnek, ahol több társával – Cserépfalvi Imrével, Morgenstern Ignáccal, Seres Gézával és másokkal – vállalkozott arra, hogy Párizsban dolgozó magyar munkásoknak hetente kétszer nyelvtanókat adjon díjmentesen.²⁸ Az egyesület ügyvezető titkára lett.

A Sorbonne-on találkozott a varsói születésű Tauba Nechuma (Nathalie) Rabinowiczcel (Varsó, 1905 – Párizs, 1984), aki a felesége lesz.²⁹ Miután befejezték francia nyelvi és filológiai tanulmányaikat, mindketten újságírással és szépirodalmi művek fordításával foglalkoztak. Ady verseinek francia fordításáról adott hírt Gara Mikes Lajosnak, *Az Est* irodalmi rovat szerkesztőjének 1925 decemberében írt levelében:

Kedves jó szerkesztő Uram, bizonyára megkapta már multkoriban küldött Ady-fordításaimat. Itt mellékelek hatot az újabbakból. Nem tartom szükségtelennek megjegyezni, hogy az eredeti versformákat, rímelést etc. a teljes egészében igyekeztünk megtartani, csupán néhányszor vettünk hímsort nősor helyett és megfordítva – a jó hangzás kedvéért; továbbá a franciában szokatlan és süketen csengő 7, illetve 9-es sorokat 8 illetve 10 szótagos sorokkal helyettesítettük. Üdvözli: Gara László.³⁰

²⁷ Illyés Gyulával 1924 kora őszen való megismerkedéséről itt emlékezik meg: GARA László, *Az ismeretlen Illyés*, Washington, Occidental Press, 1965, 37.

²⁸ *Találkozásom József Attilával Párizsban: Cserépfalvi Imre emlékezéséből*, *Kritika*, 9(1980), 8. sz., 26.

²⁹ A PIM Gara-annalektában található különböző dokumentumok alapján.

³⁰ PIM V. 908.

A levélhez mellékelte hat vers: Un enfant que je connais... (*Egy ismerős kis fiú*); Après une averse de mai (*Májusi zápor után*); Nuit mortelle insensée (*Bolond, halálos éj*); Souvenir d'une nuit d'été (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*); Le char d'Elie (*Az Illés szerkerén*); Route de voiture dans la nuit (*Kocsi-út az éjszakában*).

Az 1920-as évek második felében és az 1930-as években Gara *Az Est*, az *Esti Kurir* és a *Magyarország* című lapok párizsi tudósítója volt.³¹ 1928-tól Gara a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa Adorján Andorral együtt,³² de magyarországi lapoknak – például a *Pesti Naplónak* és a *Színházi Életnek* – is küldött tudósításokat.³³ Munkatársa a költő, író Raith Tivadar főszerkesztésében 1921–1927 között Budapesten megjelent *Magyar Írás* című radikális folyóiratnak.³⁴ Gara beszámolt a lapban például az első filmakusztikai kísérletről, a svéd Viking Eggeling *Diagonális szimfóniájáról* (Berlin, 1921) a berlini Novembergrupp előadásában.³⁵ A cikk nem pusztán a film rövid ismertetése, hanem felvázolja az avantgárd kísérlet egész genezisét. Megemlíti azt is, milyen érdektelenséget tanúsított abban az időben a magyar közönség a filmművészet felfedezései iránt.³⁶

Kezdeményezésére Raith Tivadar 1926 tavaszán megegyezést kötött a *Partisans* című avantgarde nemzetközi szemle (Revue coopérative internationale, organe mensuel du groupe Partisans, főtítkár: Nicole Briggs) szerkesztőségével, amelynek értelmében a *Partisans* és a *Magyar Írás* 1926. május hó folyamán együttes számot adott ki. A francia lap magyar számában a budapesti *Magyar Írás* íróit közölte, Marcel Largeaud³⁷ és Gara László fordításában Párizsban, Budapesten pedig a *Magyar Írás* francia száma jelent meg.³⁸ Ez a szám magyar költők és írók műveit tartalmazta francia fordításban, például Illyés Gyula *Anna* című költeményét.³⁹

³¹ Cikkei pl. *Monsieur Cailleaux nadrágja és Arrachard öt perce*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 20., 13. – *Izgalmak az elszabadult leopárd körül és egyéb párizsi apróságok*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 25., 8. – *Miss Paris 1895–1905 nyilatkozik életről, szerelemről, örömről, szomorúságról*, Magyarország, 1933. aug. 17., 7. – *Ki nyeri a jövő-esztendei Davis Cupot?*, Magyarország, 1933. aug. 25., 10.

³² *Miért cserélt gazdát két párizsi hetilap, a VU és a LU?*, *Az Est*, 1936. október 14., 10. – GYOMAI Imre, *Ezt csinálják a magyar írók és újságírók Párizsban... Itt nehezebb a befutási lehetőség, mint Bécsben vagy Berlinben. A pioniroknak mégis sikerült elhelyezkedniök*, *Literatura*, 1928, 295–297.

³³ Pl. *Chaplin új filmje: „Produkción No. 5”*, *Pesti Napló*, 1935. jan. 1., 23. – *Párizsban Mimi lett Carmenből*, *Színházi Élet*, 1935, 17. sz., 42.

³⁴ Jaroslava Pašiková, *Adalék a kelet-európai problematikához*, *Filológiai Közöny*, 1969, 348, 355–356.

³⁵ GARA László, *Az abszolút film*, *Magyar Írás*, 1926. jún. 1., 7–8. Megjelent még itt: *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Képzőművészeti Vállalat, 1991, 75–77.

³⁶ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A cseh és magyar avantgárd színház genezise*, *Irodalmi Szemle*, 1987, 1. sz., 25.

³⁷ Largeaud író, fordító, az 1957–1961 között megjelent *Le Temps des hommes* című folyóirat szerkesztője.

³⁸ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A magyar szürrealizmus: Fejezet egy monográfiából*, *Irodalmi Szemle*, 1972, 9. sz. 793.

³⁹ Tüskés Tibor, *A költő nyelvet választ* [Illyés Gyuláról], *Népszava*, 1982. október 30., 10.

Gara kortárs magyar költészetet és prózát fordított franciára: először egy novella antológia (*Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*) és egy versgyűjtemény (*Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*) jelent meg 1927-ben. Az antológiákat Gara László, Pogány Béla és Marcel Largeaud szerkesztette, de a fordításban mások is közreműködtek, például Hincz Viktor és Illyés Gyula. A versantológia fő célja a *Nyugat*, a *Ma* és a *Magyar Írás* című folyóirat költőinek külföldi megismertetése, de közöltek verset Mécs Lászlótól és a Szabadkán élő Tamás Istvántól is. A kritika vegyesen fogadta a lefordított művek válogatását.⁴⁰ Eckhardt Sándor a költők közül hiányolta Áprily Lajos, Reményik Sándor és Gyóni Géza verseit, ugyanakkor feleslegesnek tartotta Heltai Jenő, Ignotus, Márai Sándor és Barta Sándor költeményeit.⁴¹

A külföldiek forgatták az antológiákat: a PEN 1932. évi világtalálkozását Budapesten tartották a londoni Pen-Club elnökének, John Galsworthynak az elnöklésével.⁴² Jules Romains nyitotta meg az eseményt az Akadémia dísztermében ünnepi beszéddel, amelyben a magyar irodalomról is beszélt. Idegen nyelvű antológiákból tájékozódott, többek között a Gara–Largeaud–Pogány-féle, amelyből Barta Sándor *Primitív Szentháromság* című versét idézte franciául Illyés fordításában.⁴³

Gara meg volt győződve arról, hogy a magyar irodalom a világirodalom egyik nagyhatalma, és meg akarta nyitni a magyar irodalmat a külföldi közönség számára. A *Nyugat* folyóirat 1930/10. számában megjelent cikke bemutatja a francia műfordítások tendenciáit az 1920-as években: mely francia kiadók hajlandók idegen műveket kiadni, s mely magyar regényeket lenne érdemes lefordítani.

A *Nyugat* „nagy generációjának” és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. Az olyan írásokra gondolunk elsősorban, mint a „Légy jó mindhalálig”, a „Gólyakalifa”, „Édes Anna”, „Kakuk Marci”, „Kivilágos kivirradtig”, „A Pál-utcai fiúk” – hogy csak találmomra említsünk meg egyet-kettőt, vagy a fiatal generáció néhány érdekes, nyugtalan regényére.⁴⁴

Ezek közül Molnár Ferenc (*Les gars de la rue Paul*, 1937) és Móricz Zsigmond (*Sois bon jusqu'à la mort*, 1969) regényének francia fordítását Gara hamarosan elkészítette.

⁴⁰ Aurélien SAUVAGEOT, *Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*, Revue des études hongroises, 6(1928), 2–3. sz., 301–307. – r.-s., *Magyar írók franciául*, Századunk, 1927, 411–412.

⁴¹ ECKHARDT Sándor, *Francia nyelvű magyar antológiák*, Napkelet, 1927, 9. sz., 813–814.

⁴² Vö. CSAPODY Miklós, *A Magyar PEN Club története 1926–2016*, 1, Bp., Magyar PEN Club, 2016, 111.

⁴³ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2, Bp., Szépirodalmi, 1975, 321.

⁴⁴ GARA László, *Magyar irodalom Franciaországban*, *Nyugat*, 1930, 10. sz. 810–812. – MADÁCSY Piroska, *Francia szellem a Nyugatban (1925–1935): Az 1920–30-as évek lírai korszakváltásának művelődéstörténeti hátteréhez*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1992, 28. tom., 163–169. – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A Nyugat és a világirodalom (Elhangzott 1999. február 15-én)*, Bp., MTA, 2000 (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián), 19.

A két antológiát regényfordítások követték: Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*, Móricz Zsigmond: *Az Isten háta mögött*,⁴⁵ Karinthy Frigyes: *Utazás Capilláriába*⁴⁶ és Márai Sándor: *Zendülők*. Móricz regényének francia fordításáról Gyergyai adott hírt és értékelést a *Nyugat* folyóirat 1930. július 16-i számában: kifogásolja ugyan a fordítás stílusát, de összességében jó munkának tartja.⁴⁷ Amikor Gara elolvasta és lefordította franciára Márai regényét, azonnal felismerte a mű fontosságát. Ezeket a regényfordításokat Gara Marcel Largeaud-val közösen készítette. Gyergyai Albert rövid kritikát írt Márai regényének francia fordításáról a *Nyugat*-ban: „A fordítók, Gara László s francia társa, Marcel Largeaud, magyar részről minden hálát s dicséretet megérdemelnek. Ez a két fiatal literátor szinte többet végez ottkűnn, mint akárhány hivatalos vagy félhivatalos attasénk: nekik köszönhetjük főképp, hogy a francia közönség lassanként kíváncsi lesz a magyar könyvre, ők szereztek kiadót majd egy féltucat írónknak, és ha első fordításaikon meglátszott még a kísérlet bizonytalansága, ma már, majdnem tíz év után, bizvást sorolhatjuk őket a mai magyar irodalom legjobb tolmácsai közé...”⁴⁸

Gara nemcsak fordított és szerkesztett, hanem francia művek magyar megismeretéseért is sokat tett. A *Nyugat* 1936/11. számában hírt adva hamarosan megjelenő Proust-fordításáról, Gyergyai Albert jelzi, hogy többek között Garának köszönhető a magyar megjelenés.⁴⁹

Gara 1937 májusában Heltai Jenőnek írt levelében hírül adja,⁵⁰ hogy megjelent Heltai meséjének általa készített francia fordítása a *Les Nouvelles Littéraires* április 10-i számában. A lefordított mese a *Kalocsai*,⁵¹ francia címe *Celui qui reçoit les gifles*.⁵² Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényének francia fordítását Gara Marie Piermont-nal együtt készítette. A Gallimard Kiadó 1937-ben kétezer példányban adta ki a regényt némi rövidítéssel, Jacques de Lacratelle-nek, a Francia Akadémia tagjának bevezetőjével, de a példányok jó része elpusztult a második világháború legelején egy bombázás során.⁵³

⁴⁵ M. POGÁNY Béla, *Móricz Zsigmond, a regényíró: Bevezető tanulmány «Az Isten háta mögött» Rieder-nél rövidesen megjelenő francia fordításához*, *Nyugat*, 1927, 11. sz., 923–926.

⁴⁶ Híradás a megjelenéséről: *Pesti Napló*, 1931. febr. 1., 22.

⁴⁷ GYERGYAI Albert, *Móricz Zsigmond franciául: «Derrière le dos de Dieu», Gara László és Marcel Largeaud fordításában – Rieder kiadása*, *Nyugat*, 1930. 14. sz., 146–147.

⁴⁸ GYERGYAI Albert, *Les Révoltés. Márai Sándor regénye. (Paris, Les Revues.)*, *Nyugat*, 1931, 10. sz., 699.

⁴⁹ GYERGYAI Albert, *Marcel Proust*, *Nyugat*, 1936, 11. sz., 350.

⁵⁰ PIM V. 3823/120.

⁵¹ HELTAI Jenő, *Kalocsai* = *Uő, Színes kavicsok, II*, Bp., Szépirodalmi, 1957, 291–298.

⁵² *Celui qui reçoit les gifles: Conte de Eugene Heltai*, traduit par L. Gara, *Les Nouvelles Littéraires*, 1937. április 10., 9.

⁵³ Manuel Thierry, Beauvoir-sur-Mar-i (Vendée tartomány) könyvkiadó 1999-ben új kiadást jelentetett meg Lőrinczi László előszavával. LŐRINCZI László, *Mi van a tarsolyunkban? Európai Napló*, Korunk, 19(2008), 6. sz., 66. – A. SZABÓ Magda, *Emléktábla a szigetbörtönben: Noirmoutier*, Tempevölgy, 2010, 3. sz., 65–69.

Gara a kor olvasott lektűríróitól, a Megyery nővérektől is fordított több könyvet az újságíró, dramaturg André Langgal közösen (1893–1986), aki a Les Éditions de France irodalmi igazgatója és Megyery Sári férje volt.⁵⁴ Még a magyar megjelenés évében franciára fordították Megyery Ella *Budapesti notesz* című útikönyvét (*A la découverte de Budapest*), majd Megyery Sári *C'est pour moi que je t'aime!* és *Un voyage d'amour* című regényét.

Gara nemcsak szépirodalmat, hanem tudományos műveket is fordított: az Afrika-kutató Kittenberger Kálmán *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában*, a pécsi egyetemi professzor Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* címmel és a brit diplomata Nevile Hendersonnak az 1937–1939 közötti hitleri Németországról szóló könyvét.

A 30-as években Párizsban szerencsét próbáló magyarok közül sokan találkoztak Garával. Az 1932-ben Párizsba érkezett Kelemen Imre műfordító hamarosan Gara tanítványa és barátja lett.⁵⁵ Az 1938-ban ugyancsak Párizsba érkezett Fejtő Ferenc is barátságot kötött vele. Fejtő tíz év múlva így írt róla: „Hivatásos és született interviewer: kikérdezi a más véleményét – aztán csendesen kifejti a magáét. Gyakran látni a Café Flore vagy a Deux Magots füstös sarkában, amint szembenül egy – mindig más – alannal [...] Gara egész életét átsieti, vitazza s átírja. E kistermetű emberben rengeteg munkaerő gyömöszlődött össze...”⁵⁶

3. A második világháborútól 1956-ig

1940 májusában Gara feleségével és lányukkal, Claire-rel elhagyta Párizst, és menedéket kerestek az úgynevezett szabad zónában: Provence-ban, majd 1942-től az Ardèche megyében lévő Lamastre településen, Lyontól délnyugatra. A világháború alatt Gara a francia ellenállásban (la Résistance) tevékenykedett: 1943 februárjától az ardèche-i ellenállási propagandáját szervezte. Részt vett a Rhone-völgyi kampányban, a saint-etienne-i, privas-i és más csatákban, továbbá Lyon felszabadításában őrmesteri rangban. Ezt követően az ardèche-i első zászlóaljánál szolgált az alpesi fronton.⁵⁷ 1943-tól a Párizsban élő baloldali magyar újságírókkal – Gyomai Imre, Bajomi Lázár Endre, Fejtő Ferenc – *Magyar Szemle* címen hetilapot jelentetett meg.⁵⁸

E korszak nagy „kalandja” volt a Gara házaspár számára a négykezes regényírás, amelyet meg-megszakított Gara frontszolgálata. A körülöttük lévő világ

⁵⁴ MEGYERY Sári, *Én is voltam jávorfácska...*, Bp., Magvető, 1979, 354–363.

⁵⁵ Negyven évvel később, egy 1972-ben készült interjúban Kelemen visszaemlékezett ismeretségükre: BAJOMI LÁZÁR Endre, *Éhező inasévek Párizsban: Egy régi beszélgetés Kelemen Imrével*, Kritika, 12(1983), 7. sz., 21.

⁵⁶ FEJTŐ Ferenc, *Párizsi levél*, Haladás, 3(1947), 26. sz., 8.

⁵⁷ André LAZAR, *Hongrois de la résistance*, préface de VERCORS, Paris, Éditions Bateau Ivre, [1946?], 29.

⁵⁸ BÉKÉS Csaba, *A békét a győztesek kötik: A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945–1946*, Aetas, 5(1990), 1–2. sz., 29–53.

megfigyeléséből született a *Saint Boniface és lakói* című regény, középpontban a menekült zsidók, közömbös gazdák, helyi méltóságok konfliktusával. A szatirikus és gyakran kegyetlen ábrázolás senkit sem kímél. A tartalom dióhéjban: 1942 májusában a Saint Boniface nevű kis faluba menekültek különféle és színes tömege érkezik. Azért jönnek, hogy menedéket találjanak a német hadsereg által még el nem foglalt területen. Két világ találkozik: a helybéliek és a menekült városi lakók, értelmiségiek, művészek. A háború összekeveri a két világot: tragikus jelenetek, komikus kalandok, rosszhiszeműség, hazugságok és fanatizmus jelennek meg. A hősiesség gyávasággal, bátorsággal és aljassággal keveredik. Mindenki harcol, óvatosan, ravaszul, leleményesen és mohón. A regény egyben fontos történelmi és szociológiai dokumentum: egyrészt a magyar falukutató irodalom hatását mutatja, főleg Szabó Zoltánét, másrészt az egyik első munka, amely bemutatja és feldolgozza a második világháború szörnyűségeit.

A háború alatt Garák nemcsak saját regényükön dolgoztak, hanem folytatták műfordítói tevékenységüket. Ekkor készült Dormándi László *Két jelentéktelen ember* című regényének fordítása (*Deux hommes sans importance*) a belga költő, író, műfordító Victor Moremans-nal (1890–1973) közösen. Ez a háború után, 1945-ben Brüsszelben jelent meg a Maréchal kiadónál. A fordítás munkálatairól fennmaradt Gara Nathalie 1944. szeptember 29-én Dormándinak írt levele:

Cher Monsieur, En l'absence de mon mari, soldat depuis quatre mois et parti pour le front depuis hier, je saisis une occasion pour vous rassurer sur le sort de la traduction de votre roman. Le premier volume est entièrement traduit depuis quelque temps déjà, et le manuscrit est revu et corrigé. Le second est commencé, mais mon mari a été obligé d'interrompre le travail pour revêtir l'uniforme. Dès que la poste acceptera ce genre de colis, je vous ferai parvenir tout ce qui est prêt. Quant à la suite, je suppose que vous pourrez attendre le retour de mon mari, que j'espère prochain. Mais si vous jugez que la traduction doit être faite sans retard, je pourrais me charger de poursuivre le travail avec la collaboration d'un ami de mon mari que je peux joindre facilement. Veuillez bien me faire savoir si cette solution vous convient. Au besoin, je vous enverrais une dizaine de pages à titre d'essai, afin de vous permettre de vous rendre compte de ma qualité du travail. J'espère que ces derniers mois ne vous ont pas trop durement éprouvés, vous et votre famille. Quant à nous, nous allons bien tous les trois. Dans l'attente de vous lire, je vous prie de croire, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs. N. Gara⁵⁹

⁵⁹ PIM V. 4766/112. „Tisztelt Uram, a négy hónapja katonai szolgálatot teljesítő, és tegnap a frontra ismét elutazott férjem nevében megragadom az alkalmat, hogy beszámoljak a regénye fordításának sorsáról. Az első kötet már teljes egészében elkészült, a kézirat átnézve és javítva. Elkezdte férjem a másodikat, de abba kellett hagynia a munkát, hogy felvegye az egyenruhát. Ami a folytatást illeti, feltételezem, hogy meg tudja várni, amíg a férjem hazatér, ami remélem, hamarosan bekövetkezik. De ha úgy gondolja, hogy a fordítást késlekedés nélkül meg kell csinálni, akkor vállalhatom a munka folytatását a férjem egy barátjának közreműködésével, akit könnyen elérhetek. Kérem, tudassa velem, ha ez a megoldás megfelelő az Ön számára. Szükség esetén tíz oldalt küldök próbaverzióra, hogy láthassa, mennyire jó a munkám. Remélem, hogy az elmúlt hónapok nem viselték meg Önt és családját túlságosan. Ami minket illet, mindhárman jól vagyunk. Szívélyes üdvözzel, N. Gara.”

Dél-Franciaország és Lyon felszabadítása után a Gara család visszatért Párizsba. A második világháború azonban nem múlt el családi veszteség nélkül: Gara apja öngyilkos lett a németek Budapestre való bevonulásakor (1944. március 19.): a deportálástól való félelmében kiugrott az ablakon.⁶⁰

A közösen írt regény az 1940-ben Franciaországért hősi halált halt „Hevesi Andrásnak, az idegen önkéntesek 21. gyalogezredének 3. menetszázada sorkatonájának emlékére”⁶¹ jelent meg 1946-ban az Adorján Andor vezette Édition du Bateau Ivre kiadónál, és azonnal nagy sikert aratott mind a kritika, mind a nagyközönség körében. Fejtő Ferenc hosszú kritikát írt a regényről a Magyar Radikális Párt hetilapja, a Zsolt Béla által főszerkesztett *Haladás* 1947. június 26-i számában.⁶² Egy interjúban Heltai Jenő is megemlíti: „Gara László maquis-regénye egyik legnagyobb sikere volt a párizsi könyvpiacnak, több kiadása fogyott el.”⁶³

Garának minél több nyelven szeretnék volna megjelentetni a regényt. 1947-ben megjelent egy részlet magyarul a párizsi *Magyar Szemle*ben Nyiri Éva fordításában.⁶⁴ Valószínűleg Gara nem volt elégedett ezzel a fordítással, mert végül maga lefordította magyarra az egészet. Ennek a fordításnak fennmaradt a teljes kézírata és a majdnem teljes gépirata, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi.⁶⁵ A kézirat és a gépirat teljesen megegyezik, a kéziratból két oldal, a gépiratból mintegy másfél fejezet hiányzik. Megjelent viszont a regény dánul Erik Christensen fordításában Koppenhágában 1949-ben *Invasion i landsbyen* címmel a J. H. Schultz Forlagnál. A regény második francia kiadásához Georges-Emmanuel Clancier írt előszót, amely nem annyira a regény, mint inkább Gara méltatása.⁶⁶ A harmadik kiadás előszava, amely az oktatástörténettel és vallási kisebbségek történetével foglalkozó történész, Patrick Cabanel munkája, már inkább a regényről szól.⁶⁷ A regényt a közelmúltban lefordították és megjelentették angolul is *St. Boniface and Its Jews* címen (Melrose Books) 2006-ban, majd 2013-ban ismét, *Welcome to the Free Zone* (Hesperus Press) címen.

---

⁶⁰ Claire Meljac közlése.

⁶¹ Hevesi Andrásról: BAJOMI LÁZÁR Endre, „Akik ütni is tudnak” *Hevesi András hősi halála*, Kritika, 1977, 5. sz., 5–18. – BAJOMI LÁZÁR Endre, *Tramontana: Magyar önkéntesek Franciaországban*, Bp., Zrínyi, 1984, 125–128.

⁶² FEJTŐ, *Párizsi levél*, i. m., 8.

⁶³ Gy. M., *Heltai Jenő*: „...hogya a magyar szellem minél gyakrabban megszólalhasson”, *Haladás*, 3(1947), júl. 31., 31. sz., 9. Érdemes megjegyezni, hogy a „Heltai Jenőnek tisztelettel és szeretettel” dedikált példányt a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtára őrzi, teljesen felvágatlan mind a mai napig. Leltári száma: B 15.191. A „Cs. Szabó Lászlónak szeretettel” dedikált példány az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárában a 125. oldalig felvágott. Leltári száma: 53.904. A „Márai Sándornak a régi barátsággal” dedikált példány körülvágott az Országos Széchényi Könyvtárban. OSZK 205418.

⁶⁴ GARA László és Nathalie, *Lion megöregedett*, ford. NYIRI Éva, *Magyar Szemle*, 1947. január 19., 2.

⁶⁵ A regény magyar fordításának kiadása folyamatban van.

⁶⁶ *Saint-Boniface et ses juifs: un été 42 en Ardèche*, Ardèche, La Fontaine de Siloe, 1999.

⁶⁷ *Un été 42 en Ardèche*, Éditions Dolmazon, La Fontaine de Siloë, 2016.

Garáék folytatást is terveztek, amelyben az ellenállásról írtak volna. A tervezett mű címe: *L'apocalypse à Saint-Boniface*, azaz Apokalipszis Saint Boniface-ban. Gara elkészítette a regény igen részletes vázlatát, de megírásához nem jutott hozzá.

Gara László fordításában az Édition du Bateau Ivre kiadónál jelent meg Lengyel Olga visszaemlékezése az auschwitzi táborban átéltekre, *Souvenirs de l'au-dela* címen, 1946-ban. A fordítás a legnehezebb körülmények között, közvetlenül a háború után készült. Claire Meljac így emlékszik vissza: „Apám hangosan fordított, anyám azonnal gépelte, és megbeszélték a szöveg egy-egy kifejezését. [...] Igazi irodalmi iskolám volt otthon, amitől néha nem tudtam aludni.”⁶⁸ A mű angolul *Five chimneys* címen jelent meg 1947-ben Amerikában, magyarul soha nem jelent meg.

Az 1946. július 29-én Párizsban összeült békekonferencia előtt Gara a békekötést szolgáló, francia nyelvű, hatvan oldalas tájékoztató kiadványt jelentetett meg *La Hongrie nouvelle* (Az új Magyarország) címmel.⁶⁹ A füzethez az újságíró Raymond Manevy (1895–1961), a *Libération* című napilap (1941–1964) főszerkesztője írt előszót, és a politikus Madeleine Braun (1907–1980) bevezetőt *Hongrie nouvelle: notre amie* (Új Magyarország: a barátunk) címmel. Gara részt vett a Bajomi Lázár Endre szerkesztésében 1946 májusától 1948 májusáig havonta megjelent *La République Hongroise* című lap munkálataiban is.⁷⁰

Illyés Gyula és Dormándy László magyar irodalmi művek francia fordításáról és kiadásáról 1947 januárjában Párizsban folytatott kultúrdiplomáciai tárgyalásaihoz⁷¹ az ott élő magyar írók közül különösen Gyomai Imre, Gara László és Németh Andor nyújtott támogatást.⁷² Fél évvel később Illyés egy Dunai Hírszolgálat nevű vállalat felállítását javasolta Mihályfi Ernőnek, amelynek

---

⁶⁸ 2017. decemberi leveléből: „En ce qui concerne Olga Lengyel, je n'ai aucun souvenir d'elle et je crois ne l'avoir jamais rencontrée. La traduction de mon père a été faite dans des conditions matérielles plus que difficiles, juste après la guerre, alors que nous n'avions pas d'appartement proprement dit. Une amie, qui avait un grand logement, nous hébergeait chez elle: il y avait, dans son appartement, une pièce et une cuisine plus ou moins indépendantes. J'ai donc assisté à tout le processus de traduction: mon père traduisait et ma mère tapait à la machine, en discutant avec mon père sur les qualités d'expression du texte: c'était très instructif. Il en a été de même pour « Saint-Boniface et ses Juifs ». Une vraie école littéraire à la maison, m'empêchant, parfois, de dormir.”

⁶⁹ Paris, Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, 1946.

⁷⁰ BAJOMI LÁZÁR Endre, *Egy elfelejtett folyóirat: La République Hongroise*, Kritika, 1974, 9. sz., 19. A 15–16. számban Gara Németh Andorról közölt portrét az író hazavándorlása alkalmából: L. GARA, *Poète, essayiste, philosophe, „sourcier de talents”*: André Németh rentre en Hongrie, La République Hongroise, No. 15–16 Juillet-Aout 1947, 4.; egy másik alkalommal pedig recenzíót közölt a folyóirat Garáék regényéről: *Francheville: La vie intime d'un chef-lieu de canton racontée par des chiffres*, La République Hongroise, No. 7–8. Décembre 1946, 2.

⁷¹ M. PÁSZTOR József, *Adalékok Kassák Lajos 1945 utáni irodalompolitikus tevékenységének történetéhez*, It, 72/22(1991), 3–4. sz. 521.

⁷² Illyés Gyula Keresztury Dezsőnek 1947. február 24-én írt beszámolója szerint. Magántulajdon.

vezetője Gyomai Imre, intézője pedig Gara László volna. Rájuk hárulna a feladat, hogy egyetértésben Károlyi Mihállyal, a vállalatot minél előbb talpra állítsák. Értesülésem szerint a vállalat megindításához és három havi fenntartásához 750.000 francia frank elegendő volna. A cél az, hogy a vállalat a végzendő munka arányában fejlődjék és csupán a végzendő munka arányában kapcsoljon be annyi munkatársat, amennyi feltétlenül szükséges. Eszerint a vállalat számára kijelölt emberek csak olyan mértékben kapnának állandó alkalmazást, amilyen mértékben ténylegesen hasznos munkát végeznek. Tekintve a nyugateurópai hírszolgálat természetét, bizonyos, hogy a vállalat által terjesztett hiranyag és fényképszolgálat bizonyos jövedelemmel is járna. A Párisban élő magyar újságírók legtöbbszörének szoros kapcsolata van nemcsak a francia sajtóval, hanem a nagy nyugateurópai hírügynökségekkel is, a magyar újságírók a magyarországi híreket könnyen átadhatják ezeknek a lapoknak, illetőleg ügynökségeknek. [...] Feladatomat, amelyet szíveségből vállaltam Részetre, ezzel szeretném befejezettek tekinteni. A továbbiakra lépjetek közvetlenül összeköttetésbe a Pesten tartózkodó Gyomai Imrével, illetve Gara Lászlóval /cime: 9 rue du Commerce/, aki Károlyi követ ural egyetértésben a teendőket azonnal megkezdi és véleményem szerint kitűnően fogja végezni.⁷³

Öt nappal később Illyés így tájékoztatta a tárgyalásokról Ortutay Gyulát:

augusztus 25-én Sauvageot, Warnier, Gyergyai, Lelkes és Dobossy urak társaságában megbeszéltük a lefordítandó magyar könyvek dolgát. A fordító bizottság előreláthatóan a következőkből áll: Sauvageot, Roger Richard, André Prudhommeaux, Halmosné szül. Petitjean, Solya, Sales, L'hermite és Gara László; a francia szöveg átnézését francia írókra biznánk, de átnézné azokat Sauvageot és Gyergyai is. A lefordításra szánt első öt könyv a következő: Móricz Zsigmondtól *A boldog ember* és *Rózsa Sándor*, Kassák Lajostól az *Egy ember életének* első 3 kötete, Tersánszky Jenőtől a *Kakuk Marci* egy kötetbe vont részei, Ligeti Lajostól a *Sárga Istenek sárga emberek* és Szabolcsi Bencétől a *Magyar zene története az eredettől Bartókig*.⁷⁴

Gara neve még egyszer előfordul Illyés 1946–1948-ban végzett kultúrdiplomáciai tárgyalásainak dokumentumaiban. 1947 decemberében így írt Ortutaynak:

Több olyan Párisban élő magyar művésszel beszéltem, akik külföldön a magyar névnek igen nagy megbecsülést szereztek, akik magyarságukhoz mindig erősen ragaszkodtak, de hazulról a megbecsülésnek soha semmi látható jelét nem kapták. Ugy éreztem, igen jól esnék neki ha ilyenben végre részük lehetne. Nem tudom, nem volna e helyes ezeknek valami kitüntetés vagy legalább elismerő iratot juttatni. Gondolok első sorban Harsányi Tibor zeneszerzőre, Csáky József és Böthy István képzőművészekre Blattner Gézára, a francia pantomin egyik legfőbb irányítójára, Gara Lászlóra; mindazokra az érdeemes magyarokra akiknek nincs hivatalos összeköttetésük hazájukkal.⁷⁵

A kitüntetés nem valósult meg. Gara folytatta újságírói és fordítói tevékenységét. 1947-től a Magyar Távirati Iroda munkatársa, míg Nathalie belépett a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarába, ahol nyugdíjazásáig dolgozott.

⁷³ Illyés Gyula levele Mihályfi Ernőnek, Párizs, 1947. augusztus 23. Magántulajdon.

⁷⁴ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Párizs, 1947. augusztus 28. Magántulajdon.

⁷⁵ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Genf, 1947. december 1. Magántulajdon.

1952-ben Garát Párizsból Budapestre hívták. Boldogan jött haza néhány hétre tervezett szabadságra, hogy utána visszatérjen Párizsban maradt családjához. Magyarországon azonban elvették az útlevelét, és három évig a sajtóügynökségen belül kellett dolgoznia, a külföldre sugárzott hírek szerkesztőségében, ahol az volt a feladata, hogy franciára fordítsa a külföldnek szánt tudósításokat, propagandaanyagokat. A külpolitikai szerkesztőség akkor legifjabb munkatársa, Várkonyi Tibor visszaemlékezése szerint Gara „Maga köré gyűjtött néhány fiatalot, s tanítani kezdett bennünket a francia nyelv gyönyöreire.”⁷⁶ Hároméves magyarországi tartózkodása során készítette Jules Verne *Deux ans de vacances* című regényének magyar fordítását *Kétévi vakáció* címmel, amely 1956-ban jelent meg a budapesti Ifjúsági Könyvkiadónál, és további két kiadást ért meg 1960-ig, jelenleg (2017) a tizennegyedik kiadásnál tart.

A Magyar Nemzeti Levéltár a Magyar Dolgozók Pártja iratai között őriz egy Garával kapcsolatos, erre az időre vonatkozó dokumentumot. Ez Barcs Sándor, az MTI vezérigazgatójának javaslata a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségéhez 1954. október 11-i dátummal:

Gara László elvtársat az MTI munkatársát javasoljuk a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítójának. 1924-ben ment ki Párizsba. 1947-ben vették fel a párizsi magyar követség mellett működő sajtóirodába. 1948-ban lett a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítója. Ez idő alatt cikkeket küldött a *Szabad Népek* és a *Világosságnak*. 1952-ben látogatásra jött haza. Révai József elvtárs kívánságára akkor itthon tartották azzal a megfontolással, hogy már nagyon hosszú ideig volt kinn Franciaországban. Családja Franciaországban él. Felesége lengyel származású, aki egy szót sem tud magyarul. Lánya szintén nem tud magyarul, franciának tartja magát, a párizsi pedagógiai főiskola hallgatója. Gara elvtárs jelenleg a Magyar Távirati Iroda francia referense. Ezt a munkáját is jól végzi. Kitűnő újságíró és kiküldetése megoldaná a MTI párizsi tudósítói problémáját.⁷⁷

1955 tavaszán Gara visszatért Párizsba az MTI párizsi tudósítójaként,⁷⁸ és munkája mellett elkezdett magyar költők francia műfordításán dolgozni. Ekkortól valósította meg igazán a franciák által „garaizmus”-nak („la garaisation”) nevezett, náluk nem ismert műfordítási módszert, amelynek alaptétele, hogy költeményt csak költő fordíthat, ügyelve a formahűségre. Ennek a törekvésnek az első két gyümölcse az *Hommage des poètes français à Attila József* című kötet 1955-ben és Illyés Gyula verseinek adaptációja *Poèmes* címmel 1956-ban a Seghers Kiadónál.⁷⁹ A József Attila-kötethez Gara Tristan Tzarától kért előszót. Ekkoriban Tzara Villonról írt könyvet, de szívesen megírta az előszót is.⁸⁰ József Attila „nagy versei”-nek eredeti tónusából ugyan kevés maradt

⁷⁶ VÁRKONYI Tibor, *Gara Laci, a magyar irodalom prófétája*, Népszava, 2006. július 22., 3.

⁷⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Dolgozók Pártja iratai: 1954.10.18. 276. f. 54. cs. 339. ó. e.

⁷⁸ *Dulles-Faure-tanácskozás a dél-vietnami válság ügyében*, Népszava, 83(1955), május 6., 105. sz., 3.

⁷⁹ A könyv kapcsán született beszélgetések: RUDNYÁNSZKY István, *Attila újra Párizsban*, Népszabadság, 1956. január 15. 5. – LÁNYI Márton, *Csendes beszélgetés «Attila Jozef»-ről Jean Rousselot-val*, Népszabadság, 1956. október 11. 4.

⁸⁰ GARA László, *Éjszakai beszélgetés Tristan Tzarával Villon mester titkáról*, Irodalmi Ujság, 1960. jan. 15., 6. Megjelent még itt: *Látó*, 5(1994), 12. sz., 77–80.

a Gara szó szerinti fordításai nyomán készült franciás költeményekben, de felkeltette a francia költők érdeklődését az életmű további darabjai iránt.⁸¹ Ennek a lényegében napjainkig tartó folyamatnak az elején ott áll Gara.⁸²

Illyés *Poèmes* című, Seghersnél az *Autour du monde* sorozatban megjelent verskötetének fordításait Gara készítette, és Seghers nagyon meg volt vele elégedve.⁸³ Azt írta, alig kellett változtatni rajta. Más költők, írók esetében Gara szintén nemcsak kezdeményezője volt a legtöbb nyersfordításnak, hanem az elkészítője is. Később több segítséggel dolgozott.

1956 augusztusában, az aix-les-bainsi vakációra való távozását megelőzően Garát elbocsátották az MTI franciaországi tudósítói státuszából, és felajánlották neki a Párizsi Magyar Intézet igazgatói posztját, amelyet azonban elutasított.⁸⁴ Garát ekkor ismét Budapestre hívták, de nem utazott többé haza. 1956 novemberében megjelentette Párizsban a Magyarországon betiltott *Irodalmi Újság* forradalmi számát teljes francia fordításban (*La Gazette Littéraire*), az első oldalon Petőfi Sándor *Ismét magyar lett a magyar* és Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével.⁸⁵ Gara ekkor lemondott állásáról a Párizsi Magyar Intézetben; a forradalom idején Fejtő Ferencsel együtt a francia sajtóban ő a forradalmi Magyarország hangja. 1957 januárjában Fejtő, Gara és Spitzer Gellért együtt állította össze Jean-Paul Sartre folyóirata, a *Les Temps Modernes* magyar forradalomnak szentelt különszámát *La Révolté de la Hongrie* címmel, amelyhez Fejtő írt előszót.⁸⁶ Gara rendszeresen publikált az 1957-től emigráns lappá vált *Irodalmi Újság*ban; cikkeiben a párizsi színházi bemutatókról, kiállításokról (pl. Bálint Endre, Czóbel Béla), könyvújdonságokról, magyar irodalmi sikerekről (pl. Déry Tibor, Füst Milán, Arnóthy Kriszta, Dénes Tibor) számolt be. Kiadta az *Hommage des poètes français aux poètes hongrois* című antológiát.⁸⁷

⁸¹ Elisabeth COTTIER-FÁBIÁN, *Peut-on traduire en français la poésie d'Attila József? Rimes, réseaux et concepts* [Lefordítható-e franciára József Attila költészete?], *Cahier d'Études Hongroises*, Vol. 6. 1994, 113–121.

⁸² *Cahier d'Études Hongroises* tematikus száma: *Regards sur Attila Jozsef: Évolutions parallèles et relations bilatérales France-Hongrie XXe siècle*, Vol. 6. 1994.

⁸³ Pierre Seghers 1955. augusztus 8-án kelt levele. PIM, Gara-hagyaték. A levelet l. az adatbázisban: <https://frhu20.iti.btk.mta.hu/levelek/gara-laszlo/gar403/> (utolsó megtekintés: 2018. július 28.).

⁸⁴ Pálfy József így emlékszik erre vissza: „1956 áprilisában léptem be az MTI-hez, s négyhónapos külpolitikai szerkesztőségi gyakorlat után, augusztusban már párizsi tudósító lettem, öt esztendőre. [...] Párizsba érkezésemkor először is túl kellett esnem egy kínos találkozáson: nekem kellett tudatnom elődömmel, Gara Lászlóval, hogy mától fogva én vagyok a párizsi magyar tudósító, ő pedig az ottani Magyar Intézet irodalmi előadója lesz. Gara nem szólt semmit, csak elment szabadságra [...] Nagy tisztelettel emlékszem erre a kivételes emberre.” *A derűlátás mértékegységei: Pálfy Józseffel beszélget Nádor Tamás*, Jelkép, 1984, 1. sz., 33.

⁸⁵ *Organe des écrivains hongrois: 2 novembre 1956: Numéro unique paru pendant l'insurrection hongroise*, postface par Ladislav GARA, Paris, Horay, 1956.

⁸⁶ HALLGATÓ Balázs, „*Les Temps Modernes*” és a magyar szabadságharc, *Látóhatár*, 8(1957), 1–2. sz., 73–76.

⁸⁷ Rövid híradás a könyvről: MTI, *Francia költők versei magyar költőkhöz: Párizs, január 14.*, *Népszabadság* 1957. jan. 15., 9.

4. Az intézmény (1957–1962)

1957-ben folyamatosan érkeztek emigránsok Magyarországról Párizsba.⁸⁸ Gara aktív tagja lett a PEN Club francia szakosztályának, és a londoni központtal működő Magyar Írók Szövetsége Külföldön (The International P.E.N. Club Centre for Writers in Exile) szervezetnek. Központi szerepe volt a Magyarországon bebörtönzött írók, újságírók (Gáli József és Obersovszky Gyula) halálbüntetésének enyhítése, illetve szabadon bocsátása érdekében kifejtett akciókban és az 1957 őszén megalakult Comité Déryben (Déry Bizottság): Cs. Szabó Lászlóval, Fejtő Ferencsel, Tábori Pállal és Méray Tiborral éveken keresztül dolgozott Déry Tibor, Háy Gyula, Tardos Tibor, Zelk Zoltán és Bibó István érdekében.⁸⁹ A Déry Bizottság megalakításáról és céljairól így írt Gara 1957. november 16-án Tábori Pálnak: „Déry elítélése teljesen lesújtott, és biztos vagyok benne, hogy osztod az érzéseimet. Mindent megteszünk, hogy létrehozzunk egy Déry Tibor bizottságot, hogy gyötörjük a magyar és a szovjet hatóságokat, és elérjük a szabadon bocsátását. Sajnos úgy tűnik, hogy a dolgok sokáig elhúzódhatnak.”⁹⁰

Gara állandó kapcsolatban állt a Magyarországon élő írókkal, és műveik francia nyelvű megjelenésének megkönnyítése érdekében dolgozott. 1957 tavaszán kikerültek Nyugatra azok a tanulmányok, amelyeket Nagy Imre 1955–56-ban írt a Központi Vezetőségnek. Ezekben a maga 1953–1955 közötti miniszterelnöki programját és politikáját védelmezte Rákosiék politikája ellenében. A több mint 200 oldalas kézirat kiadását a Plon Kiadó vállalta; Gara lefordította franciára a dokumentumokat, és a könyvhöz Fejtő Ferenc írt bevezetőt. A fordítás nem Gara saját nevében jelent meg, hanem „László Imre” álnéven, amelyet Gara többször használt.⁹¹ Ezen az álnéven jelent meg 1957-ben a Seuil kiadásában Gara egyik leghíresebb fordítása, a börtönben ülő Déry Tibor regénye franciául: *Niki, egy kutya története (Niki: ou l'histoire d'un chien)* és a következő évben Déry elbeszéléskötete ugyanennél a kiadónál (*Drôle d'enterrement et autres récits*).

⁸⁸ Visszaemlékezések pl.: HATÁR Győző, *Életút, III. Kabdebó Lóránt magnetonfelvételei alapján*, Szombathely, Életünk, 1995, 210–213. – PEÉRY Rezső, *Főhajtás Gara László emléke előtt = Uő, Malomkövek között: Találkozások kortársakkal*, Stuttgart, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1977, 119–125.

⁸⁹ БОТКА Ferenc, *A Déry-per világvisszhangja*, Holmi, 6(1994), 10. sz., 1427–1447. Bibó István szabadon bocsátása érdekében 1961–1962-ben az újságíró Claude Bellanger, a *Le Parisien* főszerkesztője, javasolta, hogy adjanak Plume d'or díjat Bibónak, de a közigazgató, újságíró Johan Vogt (Oslo) megakadályozta, mert a magyar hatóságok provokációnak vették volna.

⁹⁰ „J'ai été attré de la condamnation de Déry et je suis bien certain que tu partages mon sentiment. Nous allons tout faire pour mettre sur pied un comité Tibor Déry, afin de harceler les autorités hongroises et soviétiques et d'obtenir sa libération. Hélas, il semble que les choses puissent trainer longtemps.” PIM V. 4741/49

⁹¹ François FEJTŐ, *Nagy Imre: Un communisme qui n'oublie pas l'homme, trad. du hongrois par Imre László, précédé d'un portrait d'Imre Nagy, un communiste qui a choisi le peuple*, Paris, Plon, 1957.

1956-hoz kapcsolódik Garának még egy fordítása, a Gosztanyi Péter történész szerkesztésében megjelent *Histoire du soulèvement hongroise 1956* (Az 1956-os magyar felkelés története) című kötete az Editions Horvathnál 1966-ban.⁹² A fejezetek szerzői mind átérték Magyarországon az eseményeket, részt vettek bennük, majd emigráltak, és a könyv megjelenésekor különböző nyugat-európai országokban (Svájc: Garamvölgyi Antal és Zoltán, Gosztanyi Péter, Molnár Miklós, Révész László, Szöllösy Árpád, Töke Ferenc; Anglia: Gömöri György; Franciaország: Méray Tibor; Norvégia: Szücs Sándor) és az Amerikai Egyesült Államokban (Heltai György, Király Béla, Pécsi Vilmos) éltek és dolgoztak.

Gara találkozott a Franciaországba és Angliába kiutazott magyar íródelegációk résztvevőivel, így például a British Council meghívására 1960-ban Londonba érkezett küldöttséggel, amelynek Tamási Áron, Ottlik Géza, Juhász Ferenc, Kardos Tibor és Köpeczi Béla volt tagja. Az utóbbi részletes jelentést írt az útról az MSZMP Központi Bizottsága számára, amelyben leírja, hogy Tamási Áron és Ottlik Géza találkozott Gara Lászlóval, aki éppen az *Iskola a határon* című regény fordításán dolgozik.⁹³ Gara így számolt be Tábori Pálnak a delegáció párizsi tartózkodásáról:

J'ai dû mobiliser le tout Paris littéraire pour obtenir un visa d'un mois à Juhász et à Ottlik, et ensuite je les ai pilotés dans Paris, jusqu'à un spectacle de strip-tease où je mettais les pieds pour la première fois de ma vie. En fin de compte, Budapest n'a pas permis à nos deux amis de rester après le départ de la « délégation », et c'est le cœur lourd qu'ils ont dû reprendre le train. Toutefois on a promis à Ottlik qu'il pourrait revenir d'ici deux ou trois mois, pour collaborer à la traduction de son roman. A vrai dire, je n'y crois pas beaucoup.⁹⁴

Gara figyelte a magyarországi sajtót, és segítette a hazai tudományos életet. Az Országos Széchényi Könyvtárnak Lope de Vega *A magyar korona* című drámája felkutatására tett kudarcáról az *Élet és Irodalomból* tudomást szerezve elutazott Madridba, és elküldte a könyvtárnak az általa beszerzett kiadásokat és dokumentumokat.⁹⁵ Erről Gara

⁹² Préface: Arthur Conte, Postface: Thierry Maulnier. A könyv fordítását Gara Mme Berkittel és M. Kalmannal együtt készítette. Magyarul 1988-ban jelent meg.

⁹³ STANDEISKY Éva, *Hunok Londonban és Párizsban*, 2000, 1996, 5. sz., 59–62. Gara egyébként ismertette Ottlik regényét a *Les Temps Modernes* hasábjain is: Ladislas GARA, *Du nouveau dans la littérature hongroise*, *Les Temps Modernes*, 15e année, no 167–168, Février-mars 1960, 1431–1433.

⁹⁴ „Az egész párizsi irodalmat mobilizálnom kellett, hogy egy hónapra vízumot szerezzek Juhásznak és Ottliknak, majd kalauzoltam őket Párizsban, egészen egy sztriptíz-showig, ahova először tettem be a lábam életemben. Végül Budapest nem engedte meg, hogy a két barátunk a »delegáció« távozása után is itt maradjon, és nehéz szívvel szálltak vonatra. Mindenesetre megígérték Ottliknak, hogy két-három hónapon belül visszajöhet, hogy a regénye fordításában közreműködjön. Az igazat megvallva, nem nagyon hiszek ebben.” PIM V. 4741/49.

⁹⁵ Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Gara-hagyatéék: Gara László levele ismeretlennek, 1959. október 7., Hámori Béla levele Gara Lászlónak, 1959. november 17., 1960. május 12. – GARA László, *Dialogus: Lope de Vega magyar tárgyú drámáinak sorsáról*, *Irodalmi Ujság*, 1959. okt. 15., 11.

nevének említése nélkül adott hírt a *Hétfői Hírek*, majd húsz évvel később Kozma Béla számolt be Gara kutatásának méltatásával a *Népszabadságban*.⁹⁶

Gara a magyar irodalom igazi nagykövete lett Franciaországban. Több mint ötven antológia és regényfordítás köszönhető neki: Ady Endre, József Attila, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Szabó Magda, Ottlik Géza, Déry Tibor és mások műveit tolmácsolta az évek során a francia közönségnek. Nemcsak nyelvi közvetítő, hanem a legtöbb fordítás kezdeményezője; közvetített a magyar írók és a francia kiadók, újságok között. Bizottságokat mozgósított a letartóztatott értelmiségiek és a Magyarországról elmenekültek támogatására. Méray Tibor visszaemlékezésében írja: „Gara nélkül nem maradtam volna Franciaországban. Amikor megérkeztem 1957-ben, nem ismertem senkit, és nem beszéltem franciául... Mindezek a kapcsolatok általa jöttek létre. Gara egy intézmény volt!”⁹⁷ László Imre álnéven Gara fordította franciára Méray *Le dernier rapport* című 1958-ban megjelent regényét, illetve a Nagy Imréről szóló, 1960-ban megjelent könyvét (*Imre Nagy, l'homme trahi*). Álnéven jelentette meg Gara Vajda István *Az AA 338-as esete* című regényének francia fordítását (*L'accident*) is. Az 1956 decemberében Magyarországot elhagyó és Franciaországban menedéket kért Ferdinandy Györgynek is pártját fogta: az 1957 és 1964 között Franciaországban köművesként, orosz fordítóként és könyveladóként dolgozó Ferdinandy később így emlékezett erre az időszakra: „Nem volt nap, hogy ne hozott volna a posta valami újságkivágást vagy felkérést, biztató, baráti sorokat.”⁹⁸

Gara kapcsolatban állt számos francia kiadóval. Így például 1963 februárjában G. E. Clancier (Editions d'Art Lucien Mazenod) felkérte Garát, hogy írjon előszót a kortárs magyar irodalom fejezetéhez az *Écrivains célèbres* című sorozat IV. kötetébe.⁹⁹ Több ismerős névvel találkozhatunk az Éditions Rencontre *Atlas des Voyages* című sorozatában: Tibor Meray, *Australie*; Monique Fougerousse, *Hongrie*; Nathalie Gara, *Israël*; Laszlo Nagy, *Katanga*; Monique Fougerousse, *Norvège*.¹⁰⁰ Ennek az 1962-ben indult fényképalbum-sorozatnak a célja a világ tájainak, városainak, országainak a bemutatása volt. Gara levelezésében több dokumentum is olvasható erről a sorozatról. 1961 júniusában szerződést írt alá Pierre B. de Muralt igazgatóval a sorozatban végzendő munkáról: „Comme Monsieur Favrod vous l'a sans doute dit, le nom d'Imre Laszlo est un pseudonyme qui représente, en réalité, Monique Fougerousse et Ladislas Gara. C'est sous ce pseudonyme que nous avons publié ensemble différentes livres,

⁹⁶ Francia rádió magyar adása 1960. január 19.; Kozma Béla, *Lope de Vega magyar tárgyú drámái*, Népszabadság 1980. július 8., 7.

⁹⁷ MÉRAY Tibor, *Az 1956-os emigráció: Vallomás*, Historia, 18(1996), 9–10. sz., 53–55.

⁹⁸ FERDINANDY György, *Éhinség a paradicsomban: Francia írószám története*, Holmi, 20(2008), 11. sz., 1498.

⁹⁹ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, analekta.

¹⁰⁰ François VALLOTTON, *Les Éditions Rencontre: 1950–1971*, Editions d'en bas, 2004, 196.

traductions et études sur la Hongrie.”¹⁰¹ Gara bevonta barátait is a sorozatba, például Méraynak juttatott így munkát. A kiadó részéről Grand gyártásvezető írt Méraynak 1962. január 18-án: „Nous avons l’avantage de vous remettre ci-joint les épreuves complètes de votre texte pour le volume « Australie ». Nous avons un léger retard dû à la mise en train de cette nouvelle collection. Vous seriez donc très aimable de faire diligence pour nous retourner ces épreuves d’ici au 24 courant sans faute. Nous faisons 2 lectures chez nous avec les manuscrits, vous pouvez donc être assuré que les textes seront scrupuleusement corrigés.”¹⁰²

Gara intézmény voltát minden Párizsba látogató magyar irodalmár ismerte. Az 1962-ben Párizsba utazott, és később egy francia építészhez férjhez ment Tóth Judit (asszonynevén Guillaume) például így vall erről: „Kivételes kegyelmi pillanata volt az életnek 1962-ben a dolgok egybeesése. Gara Lászlóhoz voltam hivatalos, mindenki hivatalos volt abban az időben Gara Lászlóhoz.”¹⁰³ Nemes Nagy Ágnes 1961 nyarán ismerkedett meg Garával Párizsban. Így írt útinaplójában első benyomásairól: „Az emberek. Milyen szerencsétlenek. Nem, nem szabad emigrálni, Isten őrizz. Gara aránylag ép, hivatása van, szaladgál az *Antológiával*.”¹⁰⁴ Az 1963-tól három évet Párizsban töltött költő, műfordító Kormos Istvánt is baráti viszony fűzte Garához, aki fordításokhoz juttatta, és lektori munkát szerzett neki a Seuil és a Gallimard kiadóknál.¹⁰⁵

5. Az *Antológia* és ami utána következett (1962–1966)

Gara barátai közül az egyik legközelebbi, Jean Rousselot, így írt első levelében Illyés Gyulának 1956 márciusában: „Soha nem tudjátok eléggé megköszönni Garának, amit tesz. Ez a szerény, finom ember, aki a költészet iránti szeretetben ég, felfedeztetési és megszerzetteti rengeteg emberrel a költői Magyarországot, olyanokkal, akik semmit sem tudtak róla.”¹⁰⁶ Gara egyszer azzal a kijelentésével lepte meg Rousselot-t, hogy csak a magyar költészetet a 12. századtól napjainkig bemutató antológia kiadása tartja életben. Ez az antológia az ő fő műve. Eredetileg több antológiát tervezett: egy úgynevezett *Kisantológiát* (*Plaquette*), majd a *Száz vers* címűt, ezekről 1956 augusztusában írt Illyésnek.¹⁰⁷ Egyik sem valósult meg, és valószínűleg a nagy antológia gondolata

¹⁰¹ „Ahogy Favrod úr bizonyára mondta Önnek, László Imre egy álnév, amely valójában Monique Fougerousse-t és Ladislav Gara-t képviseli. Ezen az álnéven több közös könyveket, fordításokat és tanulmányokat közöltünk Magyarországról.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰² „Mellékelve küldjük az Ausztrália kötethez írt szövegének teljes korrektúráját. Van egy kis késésünk az új sorozat elindításában. Ezért kérjük, hogy 24-ig juttassa vissza hozzánk a korrektúráját. Két lektor olvassa nálunk a kéziratokat, így biztos lehet benne, hogy a szöveget alaposan kijavítják.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰³ ALBERT ZSUZA, *Legenda Rónay Györgyről, II. rész, Vigilia*, 2000, 8. sz., 626.

¹⁰⁴ NEMES NAGY ÁGNES, *Útinaplók: Bécs, Zürich, Párizs, Holmi*, 2010, 8. sz., 948–949.

¹⁰⁵ *Lábtengő a Parnasszuson: Kormos Istvánt megidézi Marafkó László*, Bp., 2008, 3. sz., 18–19.

¹⁰⁶ Dauphin – Tüskés, *Les Orphées du Danube...*, i. m., 2015, 265.

¹⁰⁷ „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”, i. m., 2007, 74–75.

ezekből nőtt ki. Többektől kért a *Száz vershez* javaslatokat, ahogy Füst Milánnak egy Garához írt leveléből kitűnik.¹⁰⁸

Az ötszáz oldalas, kronologikus szerkezetű antológia négy fejezetre tagolódik. Az első rész, amelyben harminchárom költő kilencven verse szerepel, a 12. századi névtelen költőktől 1800 körül tart. A második rész tartalmazza a romantika és a 19. század második fele huszonkét költőjének hatvannyolc alkotását. A harmadik rész a *Nyugat* mindhárom nemzedékének ötvenkét költőjétől százkilencvenhét versét közölve ad képet a 20. század első feléről. Végül a negyedik fejezetben, huszonöt kortárs szerző negyvenhét verse jelenik meg. Azaz a gyűjtemény összesen százharminckét költő négyszázkét versét közli. Az antológiához Cs. Szabó László írt bevezető esszét *A magyar költészet századai* címmel. Minden költőről rövid bemutatás vezet be a műveket, ezeket jórészt Sipos Gyula írta.¹⁰⁹ Magyar fordítók által készített szó szerinti fordítást adott át Gara a francia költőknek (Rousselot, Guillevic, Béalu, Clancier, Frénaud Emmanuel, Eluard stb.), akik ezekből dolgoztak. A negyvennyolc francia költő nemcsak lelkesedésből készítette a fordításokat; meghatározott honorárium fejében végezték a munkát.

Az antológia nagyon megosztotta a francia és a magyar fordító szakmai közönseget, s számos kritikát váltott ki. A legfőbb kritikus a nyelvész, műfordító Aurélien Sauvageot, aki 1923–1931 között az Eötvös Collegium francia lektora volt.¹¹⁰ Sauvageot főként nyelvi pontatlanságokat vetett Gara szemére.¹¹¹ Szerinte az eredeti magyar vers értelme az átültetés folyamán felhígult.¹¹² Sauvageot szerint csak olyan francia költő fordíthat magyar verset franciára, aki az eredeti magyar szövegben el tudott mélyülni. Mindez magyar közvetítők közreműködő segítségével nem lehetséges. Feltétlenül szükséges, hogy a francia költő fordító maga is jól tudjon magyarul.

---

¹⁰⁸ „Most végre van időm, hogy azon gondolkozzam, amire feleségem útján megkértél, hogy száz verset ajánljak Neked egy ottani francia antológia számára. Attól félek, hogy nem jó helyre folyamodtál. Mert ízlésemben ugyan megbízhatok, én is azt hiszem, csakhogy túlságosan, ez a baj. [...] Egy párat fogok ajánlani Barátom s ezzel gazdálkodjatok úgy, ahogy tudtok. Persze azzal se vagyok tisztában, hogy csak a modern lírát kéritek-e tőlem, vagy a régit is? Azt se tudom, hogy a magyar költők kötetei rendelkezésre állnak-e ottan, vagy sem? Minderről légy szíves és értesíts.” BENEDE József, SZILÁGYI Judit, *Válogatás Füst Milán leveleiből, II. rész*, Új Forrás, 2002, 6. sz., 47–61.

¹⁰⁹ CSOKITS János, *Bán Zoltán András: Egy félbarátság regénye, Beszélő, 1993. január 30.*, Beszélő, 1993. március 13., 2.

¹¹⁰ Sauvageot-ról l.: Pirooska MADÁCSY, *L'esprit français autour de la revue Nyugat 1925–1935: Échanges intellectuelles franco-hongrois au XXe siècle*, Paris–Lakitelek, Lettres Hongroises, Antológiam, 1998. – Imre SZABICS, *Aurélien Sauvageot et le Collegium Eötvös = Notre sentinelle avancée: Aurélien Sauvageot et le Collège Eötvös József*, éd. László HORVÁTH, Brigitta VARGYAS, Bp, ELTE Eötvös Collegium, 2012, 23–29.

¹¹¹ Aurélien SAUVAGEOT, *Magyar költészet francia fordítása*, Les Relations franco-hongroises, 1962, 225–238. – Aurélien SAUVAGEOT, *Traduction française de la poésie hongroise*, Nouvelles Études Hongroises, 1971, 6. sz., 225–238.

¹¹² MADÁCSY Pirooska, *Aurélien Sauvageot: a fordítás „mélyfúrása”*, Új Forrás, 1999, 1. sz., 79–93.

Akik csak a végeredményt olvasták, hevesen támadták a fordítások egyenetlenségét, pontatlanságát. Akik viszont részt vettek valamilyen szinten a létrehozásában, látták Gara sokéves erőfeszítését, hogy kiválassza egy-egy vershez azt a francia költőt, akinek a világához a legközelebb állhat az adott szöveg, és segítette őket minden egyes vers minél teljesebb megértésében. A franciák nyelvük verselési adottságai és saját tehetségük, invenciójuk szerint fordítottak. A résztvevő francia költőket lelkesítette annyira a magyar irodalom fordítások általi felfedezése, hogy személyesen is meg akarjanak ismerkedni kortárs magyar költőkkel. A magyar költők viszonzásul elkezdték a francia költők műveit magyarra fordítani.

Az Editions de Seuil kiadó igazgatója, a filozófus Michel Chodkiewicz, 1962 márciusában az antológia megjelenésére, május végére időzítve meghívott néhány franciául jól tudó magyar költőt (Nemes Nagy Ágnes, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Vas István és Weöres Sándor), valamint Köpeczi Bélát, hogy a francia rádióban és televízióban beszéljenek a magyar irodalomról.¹¹³ A meghívottak közül Weöres április 6-i, Jankovich április 10-i levelében elfogadta, majd a hivatalos álláspont április végi kialakulása után Illyés és Nemes Nagy elutasította a meghívást.¹¹⁴ S hogy mi volt a hivatalos álláspont? Az kiderül Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője leveléből:

Je voudrais, avant tout, vous remercier du vif intérêt que vous portez à la littérature hongroise, intérêt dont témoigne non seulement la publication de plusieurs ouvrages hongrois, mais aussi cette généreuse invitation que je viens de recevoir. Malheureusement il m'est impossible d'aller à Paris à la date que vous avez bien voulu m'indiquer à cause de mes multiples occupations. Je pense d'ailleurs que cette date liée à la parution de l'anthologie de la poésie hongroise peut prêter à des interprétations indésirables. En effet l'anthologie telle qu'elle se présente aujourd'hui peut éveiller beaucoup de susceptibilités parmi nos poètes. D'aucuns, qui connaissent le projet, pensent que dans l'anthologie il y a de notables lacunes et en même temps y figurent certains auteurs que nos poètes ne considèrent pas vraiment représentatifs. On aurait préféré également une préface écrite par un poète français et non pas un Hongrois émigré. J'ai attiré sur ces problèmes l'attention du rédacteur à un moment où l'on aurait pu discuter et peut-être modifier certaines choses.¹¹⁵

¹¹³ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, V.5866/115. Közölve: Tüskés Anna, „*én magam is átváltozom, mint a versei, szavakká, mondatokká, csönddé*” *Nemes Nagy Ágnes francia kapcsolatai*, Irodalomismeret, 2017, 2. sz., 38–39.

¹¹⁴ PIM Kézirattár Gara-hagyaték: Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Vas István és Weöres Sándor levele Michel Chodkiewicznek.

¹¹⁵ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, Köpeczi Béla levele Paul Flamand-nak 1962. április 26-án: „Mindenekelőtt nagyon köszönöm a magyar irodalom iránti élénk érdeklődését, amelyet nemcsak több magyar mű kiadása, hanem az imént kapott nagyvonalú meghívás is tanúsít. Számos elfoglaltságom miatt nem tudok a jelzett időben Párizsba utazni. Úgy gondolom, hogy az antológia megjelenésének idejéhez kötött dátum kellemetlen értelmezésekre adna okot. Az antológia jelen formájában számos gyanút ébreszthet költőinkben. Akik ismerik a vállalkozást, nem gondolják, hogy jelentős hiányok lennének benne, ugyanakkor szerepelnek benne olyan szerzők is, akiket költőink nem tartanak igazán jelentősnek. Jobb lett volna, ha az előszót egy francia költő és nem egy magyar emigráns írja. Mindezekre felhívtam a szerkesztő figyelmét a munka egy olyan stádiumában, amikor még beszélhettünk volna ezekről, és módosítani lehetett volna bizonyos dolgokon.”

Több kortárs magyar költő versei a Gara által szerkesztett antológiában jelentek meg franciául először, mint például Nemes Nagy Ágnesnek. Az antológia megjelenése után Nemes Nagy és francia fordítója, André Frénaud között levelezés alakult ki.¹¹⁶ A francia–magyar kapcsolatok másik fontos személyisége Pierre Emmanuel, aki Gara közvetítésével számos általa fordított magyar költővel – így Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel, Rónay Györggyel – barátságot kötött. Gyakran különféle ösztöndíjakkal segítette nyugat-európai utazásaik során, és nemegyszer a saját lakását szállásolta el őket.¹¹⁷

A köszönő levelek mellett egy humoros ajándékot is kapott Gara francia és magyar barátaitól: az antológia megjelenése után három évvel, 1965 nyarán egy házi készítésű, 18 lapos füzetet készítettek (l. függelék).¹¹⁸ A *Fromage à Gara: Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiájuk előtt* címet viselő gépirat impresszuma: „A »Csak kóvedet bele nekije« sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is.” Az eddig ismeretlen és közöletlen füzet tizenhét verse közül négy francia – szerzőik: Jean Rousselot, Alain Bosquet és Georges Charaire – és tizenhárom magyar. A magyar versek közül kettőt Gömöri György, három Hegedüs Géza, négyet többen együtt – Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs – írtak más költők (Ady Endre, Arany János, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Faludy György, Füst Milán, Victor Hugo, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Vörösmarty Mihály, Weöres Sándor) modorában. A versek humorosan bemutatják Gara személyiségét, munkásságát, személyes kapcsolatait, köztük Köpeczivel és Déryvel való ellentétét, és az antológiavállalkozás monumentális voltát hangsúlyozzák.

Illyés Gyula így vonta meg az antológia mérlegét: „Minden olyan kísérletünk, hogy akár költészetünket, akár prózánkat méltóan megmutassuk, a kortárs francia költők felénk fordulásáig és a kitűnő Gara-antológiáig eredménytelen maradt, nemcsak Párizsban vagy Londonban, hanem a szomszédos Bécsben is.”¹¹⁹ Egy másik helyen: „Vannak sikereink. Gara László megszállt munkássága nem volt hiábavaló. A fél tucaton is fölül van azoknak az élő íróinknak a száma, akit a szellemi élet igényesebb nemzetközi fórumán vagy társaságban mint közismerttet illik említeni.”¹²⁰

Az antológiát más nemzetek költői is megirigyelték, és példaként elküldték egymásnak. A francia kiadó a magyar költészeti antológia sikere nyomán további fordításköteteket tervezett, és ezért a Párizsban élő lengyel költő, Konstanty (Kot) Jeleński felkérte az akkor Berkeleyben tanító Czesław Miłoszt, hogy a magyar antológia mintájára

¹¹⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, i. m., 32–53.

¹¹⁷ BARTÓCZ Ágnes, *Egy Pilinszky-level margójára*, Holmi, 1996, 3. sz., 326–327. – BENEDE József, *Pierre Emmanuel esszéi elé, Vigilia*, 1999, 7. sz., 532–535.

¹¹⁸ Két példány: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹¹⁹ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2. Bp., Szépirodalmi, 1975, 248.

¹²⁰ ILLYÉS Gyula, *Adottság és lehetőség*, A Hét, 1969. ápr. 20., 16. sz., 11. – ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2. i. m., 615.

állítsanak össze egy hasonló lengyel versgyűjteményt.¹²¹ Jeleński azt javasolta, hogy ezt négyen szerkesszék, Miłosz, Aleksander Wat, Jan Brzekowski és maga Jeleński. Miłosznak tetszett az ötlet, és a magyar mintára elkészített lengyel versantológia, az *Anthologie de la poésie polonaise* 1965-ben megjelent a párizsi Seuil Kiadónál.

A magyar költészeti antológia megjelenése után Gara neve ismertté vált nemcsak a Magyarországon, hanem az emigrációban élő magyar írók, költők körében is. Amikor emigráns magyar íróküldöttség (Méray Tibor, Gara László, Zilahy Lajos és Faludy György) látogatott Stockholmba, az ott élő Gulyás Miklós író, könyvtáros is találkozott velük.¹²²

Az antológia előtt pár hónappal, 1962 februárjában jelent meg Garának egy másik fontos vállalkozása, amely ugyancsak a „garaizmus” híres darabja: tizenöt francia költő adaptálta Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versét.¹²³ A könyvet előfizetők gyűjtésével sikerült megjelentetnie.¹²⁴ Ungvári Tamás egykorúan így értékelte a könyvet: „Párizsban nemrég, Gara László áldozatos segítségével megjelent Vörösmartyknak *Vén cigánya* több, csaknem egyenértékű fordításban. Az eszelős és megható, épp eredményességében lelkiismeretborzoló vállalkozás a semmiből varázsol oda egy nagy költőt a tizenkilencedik század romantikájába. Egyetlen versét hozza hírül üzenetként az életműből.”¹²⁵

Gara további műfordításai jelentek meg a következő években: Németh László, Ottlik Géza és Déry Tibor egy-egy regénye a Seuil Kiadónál. Nyersfordítása és prozódiai magyarázata alapján Jean Rousselot elkészítette Madách Imre *Az ember tragédiája* francia adaptációját. Gara arra is törekedett, hogy Franciaországban olyan magyar költőket fordítson és tegyen közzé, akik Magyarországon egyáltalán nem jelenhettek meg. Ez a helyzet például Weöres Sándor *Tűzkút* című verseskötetével, amelyet korábban a budapesti Szépirodalmi Kiadó elutasított, Gara viszont megjelentette a párizsi Magyar Műhely kiadásában 1964-ben. Garának köszönhetően a Magyarországon sok éve elhallgatott Kassák Lajos művei megjelentek Párizsban és Brüsszelben. Kassáknak nagy örömet okozott, hogy Honegger-versét, több versével együtt Gara megjelentette az antológiában.¹²⁶ A *La Revue Socialiste* nemcsak tanulmányt közölt Kassákról, születésének 75. évfordulója alkalmából, hanem verseit is hozta Jean Rousselot és Roger Richard fordításában. Érdekes adalék Gara és Kassák viszonyához, hogy 1959 decemberében

¹²¹ GÖMÖRI György, *Egy izgalmas levelezésről: Miłosz-Jeleński*, Alföld, 63(2012), 5. sz., 53.

¹²² GULYÁS Miklós, *Utóirat parancsra*, Látó, 8(1997), 1. sz., 12–13.

¹²³ GARA László, *Tizenkét változat „A vén cigány”-ra*, Irodalmi Ujság, 1962. febr. 15., 9. – GARAI Gábor, *A vén cigány franciául*, Kortárs, 1962, 771–772. – RÓNAY György, *A vén cigány franciául: Fordítók és fordítások*, Bp., Magvető, 1973, 261–267. – SOMLYÓ György, *Egy különös vállalkozás margójára = Uő, A költészet évadai*, Bp., Magvető, 1963, 90–93. – H. G., *A vén cigány – tizenötfeleképpen*, Népszabadság, Kulturális melléklet, 1962. március 25., 71. sz., 7.

¹²⁴ Az előfizetési lapok megtalálhatók: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁵ UNGVÁRI Tamás, *A világirodalom új értékeléséhez*, Filológiai Közlöny, 1963, 310.

¹²⁶ BEREGI Tivadar, *Kassák Lajos levelei Beregi Tivadarhoz*, It, 67/17(1985), 2. sz., 428. – SZILÁGYI János, *Kassák Lajos kiadatlan levelezéséből*, Népszabadság, 1987. március 21., 14–15.

Gara a The Paris American Art Co-tól 5305 frankért vásárolt festéket küldetett Kassák Lajosnak névtelenül a csomagküldő Sociéte Colimpexszel, amire Kassák írt a csomagküldőnek, hogy továbbítsák köszönetét a titokzatos feladónak.¹²⁷

1963-ban Gara szerkesztésében megjelent az *Hommage à Gyula Illyés* című francia verseskötet, amely az *Egy mondat a zsarnokságról* című verset is tartalmazta. Az antológiához hasonlóan ez a könyv is élénk vitát váltott ki a műfordításról: Dobossy László kritikáira maga Gara válaszolt.¹²⁸ Ez év őszén Illyés Londonba utazott a British Council személyre szóló meghívására, majd onnan Brüsszelbe és Párizsba ment.¹²⁹ Tiszteletére Gara két szerzői estet rendezett: az egyiket november 11-én a párizsi Kaleidoszkóp Színházban, a másikat november 22-én a Latin-amerikai Székházban. Illyés párizsi tartózkodása idején politikai vonatkozású nyilatkozatokat is tett, amelyek megjelentetésében Gara aktívan közreműködött.¹³⁰ Mindezekről részletes jelentés készült Magyarországon az MSZMP Politikai Bizottság részére.¹³¹

Két év múlva megjelent Gara monográfiája Illyésről a washingtoni Occidental Pressnél *Az ismeretlen Illyés* címmel.¹³² Ugyanebben az évben Gara, Anne-Marie de Backer és Jean Rousselot francia fordításában napvilágot látott Illyés Gyula *Kegyenc (Le Favori)* című drámája a Gallimard Kiadónál,¹³³ amit ugyanebben az évben, november 2-án mutattak be a párizsi Théâtre du Vieux Colombier-ban Georges Charaire rendezésében. Gara is statisztált a darabban: „római katona volt, tógában. Kicsi, csúnya római légiós”¹³⁴

Az 1960-as években több magyarországi költő, író fordult Garához, hogy segítsen könyvük külföldi megjelentetésében, mert Magyarországon nem találnak kiadót. A sok jelentkező közül három példa a Gara-hagyaték annalektarészéből:

1. Csíky Ágnes Mária *Medvetánc* című darabja megjelentetéséhez kérte Gara segítségét 1963 szeptemberében.

2. Egy másik megkeresés Oláh Andortól érkezett Garához, talán 1964-ben.¹³⁵ Műveinek magyar vagy külföldi megjelenéséről nincs adat.

¹²⁷ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁸ DOBOSSY László, *Illyés Gyula két könyve*, Kritika, 2(1964), 4. sz., 47–49. – GARA László, *Levél a műfordításról*, Kritika, 3(1965), 1. sz., 62–63.

¹²⁹ Cs. SZABÓ László, *Magyar költő Nyugaton: Illyés Gyula utazásáról*, Új Látóhatár, 7(1964), 2. sz., 97–105.

¹³⁰ Hubert JUIN, *Magyar sors, magyar irodalom*, Les Lettres Françaises, 1963. nov. 7–13., 1. – ILLYÉS Gyula, *Amikor csődöt mondanak a tribunok, helytállnak a költők*, L'Express, 1964. jan. 9. Magyarul megjelent itt: ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*, Bp., Magvető, 1979, 18–19.

¹³¹ *Adatok és értesülések Illyés Gyuláról*, 2000, 2003, 6. sz., 70–73.

¹³² NYÉKI Lajos, *Gara László üzenete*, Irodalmi Ujság, 1966. szept. 15., 11.

¹³³ A Gallimard-kiadás után: Gyula ILLYÉS, *Le Favori = Théâtre hongrois d'aujourd'hui: Dix auteurs – dix pièces*, éd. Péter NAGY, Paris–Bp., Publication Orientalistes de France–Editions Corvina, 1979, Tome I, 230–290.

¹³⁴ SÁRKÖZI Máttyás, *A „Kegyenc” ősbemutatója Párizsban*, Holmi, 2011, 1. sz., 50.

¹³⁵ „3 hétig Baselben tartózkodom (szept. 24-ig) ezt az alkalmat ragadom meg, hogy elküldjem Önnek mellékelten a következő kéziratokat kiadás végett (amennyiben megfelelőnek találja): 1. Szűz ormok

3. Garai István (1915–2008), a siófoki Perczel Mór *Gimnázium* magyar–latin tanára levelet írt Garának 1965 decemberében:

Elnézését kérem Szerkesztő Úr, hogy kézirataimmal ismeretlenül felkeresem. [...] Tehát a bánatom az: hazámban kiadót nem tudok kapni műveimre, azért megkérem: volna-e Európában olyan kiadó, aki vállalná néhány versesfüzetem vagy verseskönyvem kiadását? [...] 24 verset küldök ezuttal mutatványként – tematika, forma, hangvétel, világnézet stb. szempontjából való mérlegelésre. Nagyon megörvendeztet, ha válaszol soraimra. Fáradozásaiért előre is köszönetet mondok. Megjegyzem még, hogy az utóbbi időben elkéséredésemben egy latin nyelvű verseskönyvet is írtam, ebből is küldök egyet mutatóba (*Malum provaviae*). Fogadja őszinte nagyrabecsülésem: Garai István gimnáziumi tanár Siófok, Petőfi sétány 40. Magyarország

Gara valószínűleg nem tudott segíteni Garainak a megjelenésben, mivel tudomásom szerint az 1948–1970 között szilenciumra ítélt költőnek nem jelent meg külföldön kötete. Garai az első nagy elismerést, a Petrarca-díjat 1978-ban kapta.

Sok esetben Gara közvetített a magyar író-költő és a francia fordító között. Bálint Endre mintegy harminc versének gépirata és némelyiknek a francia fordítása is megtalálható a hagyatékban, dátuma: Epinay sur Seine, 1961. február 3.¹³⁶ Bizonyosan az 1957 és 1961 között Párizsban, a *Biblia* illusztrálásán¹³⁷ dolgozó Bálint Endre kérte meg Garát, hogy segítsen versei lefordíttatásában. A versek közül némelyik megjelent a *Sorsomról van szó* című visszaemlékezésben, de a gépiratokhoz képest mindegyik több-kevesebb szövegbeli eltéréssel. A francia fordításokat Anne-Marie de Backer készítette.

A Gara-hagyatékban megtalálható Szász Béla *Penelope és a lovag* című regényének gépirata, amelyet Edgware-ben 1960-ban írt.¹³⁸ Szász a Rajk-per elítélte volt, akit 1955-ben szabadon bocsátottak. Az 1956-os forradalom bukása után elhagyta az országot, a Londonban kiadott *Irodalmi Újság* és a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa volt. A könyv végül 1988-ban magyarul jelent meg Köln–Budapest impresszummal.

---

vándora (Ady tanulmány) 65 oldal; 2. Palamas: Czigányok dícséreti: Műfordítás nem eredetiből, hanem franciából; 3. Vörösen izzik valami, Litánia középkori ének (versek); 4. Arcképek, gyötrelmes látomások; Kérem értesítsen, ha ideje engedi és közölhető-e. Itteni címem: dr. Andor Oláh mit Briefen Tibor Farkas Basel Suisse Thiersteiner Allée 58. Amennyiben megjelenik, kérem szíveskedjék elküldeni 1 példányt a kiadásból, vagy amennyit lehet. Üdvözlettel” PIM, Gara-annalekta.

¹³⁶ 1–32-ig zöld tintával számozott lapokon, melyekből hiányzik néhány: (Aki magával hozta a testetlenség emlékeit...), Ibizai groteszkek, (Kinyílt az ajtó...), (A Place Clichin didergett az este...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (A halál néma volt...), Semmit sem értek, A balta, (A véres hab megfeketült...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Boldogtalanság himnusza [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (Oh sorsokat alakító három fekete hermafrodita...), Nyár, Ősz, Éjjel, Sárga ég alatt, Féldeci, (Nyár lesz / zöld vihar készül...), Jó csönd volt [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Lebegés, Bolondok büntetése, Égi bosszú, Napló, Irenához, Ki helyett?

¹³⁷ Tüskés Anna, *A cinóber piros madár: Bálint Endre, az illusztrátor*, Orpheus Noster, 7(2015), 2. sz., 29–54.

¹³⁸ 71 oldal gépirat. PIM Kézirattár Gara-hagyaték anelekta.

6. Halál, temetés, visszaemlékezések

Gara évek alatt elmélyült depressziójának több összetevője volt: az emigrációs léthelyzet, magánéleti problémák, a magyarországi irodalomtudomány hivatalos szerveivel, Déry Tiborral és a neki dolgozó francia költőkkel való folyamatos konfliktusai egyaránt közrejátszottak benne. Így írt Illyésnek 1964. május 31-én: „Kedves Gyulám, Sajnos, még ma is képtelen vagyok dolgozni. Szabályos depresszió, mondja az orvos, amelynek semmi köze az éppen soron lévő munkához – amely Te vagy –, hanem sokkal inkább az ezt megelőzőhöz, amely Déry 800 oldalas regénye volt. Természetesen a dolognak egyéb okai is vannak: a dohányzás kényszerű megszüntetése és egyéb magánjellegű nehézségek.”¹³⁹ A sok éven át tartó túlfeszített munka és az idegösszeomlás ellenére Gara nem csökkentette tevékenységét.

1966. május 9-én öngyilkosságot követett el (barbitural bevételével) Párizsban.¹⁴⁰ Több búcsúlevelet is írt, az egyiket brüsszeli barátjának, Kotányiné Huszár Magdának: „Édes Magdi, nagyon félek, hogy ezzel a levéllel megszomorítom... az életem majdnem minden síkon csődbe torkolt. Megpróbálom magamat még idejében kivonni a forgalomból. Nincs más megoldás.”¹⁴¹ A Párizs melletti bagneux-i temető zsidó parcellájában temették el.¹⁴² A temetésén ott volt számos francia (Jean Follain, André Frénaud, Paul Chaulot, Georges Emmanuel Clancier, Alain Bosquet, Jean Rousselot, Pierre Emmanuel, Eugène Guillevic) és magyar (Hubay Miklós, Enczi Endre, Méray Tibor, Sipos Gyula, Karátson Endre, Kende Péter, Heller János, Auer Pál, Albrecht Dezső, Bene Ede, Cselényi László, Kassai György, Háy Gyula) barátja.¹⁴³ Háy Gyula magyar beszédét Véronique Charaire fordította franciára, Rousselot szabadon beszélt.¹⁴⁴ A református lelkész Ézsaiás próféta könyvéből olvasott fel magyarul.

Illyés Gyula a Knokkei Biennalén tudta meg Gara halálának hírét, ami mélyen megrendítette. Versben és prózában egyaránt többször megemlékezett barátja elvesztéséről,

¹³⁹ „Hadúr megfizet érte, reméljük!” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007, 142.

¹⁴⁰ Gara orvosa Nicolas Dobo volt 1937–1940, 1945–1952, 1958–66 között (13, rue Montéra Paris 12e). Gara cikke orvosa könyvéről: G. L., *Százezer berber orvosa voltam: Nicolas Dobó könyve*, Irodalmi Ujság, 1965. aug. 1., 8. 1962 szeptemberében Gara elment egy másik orvoshoz, Docteur Spitzerhez. Az akkor megállapított betegsége: „Hyperthyroidie Anorexie”. Az orvos butobarbitalt írt fel Garának, ami egy barbituratszármazék, hipnotikus gyógyszer. PIM Gara-analekta. Híradás Gara haláláról: *Gara László meghalt*, Irodalmi Ujság, 1966. máj. 15., 1.

¹⁴¹ SZABÓ Zoltán, *Levelek Zsuzsihoz: „Gara megölte magát”*, közli: ABLONCZY László, Hítel, 2002, 7. sz., 33–42.

¹⁴² Beszámoló a temetésről: *Gara László sírjánál*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

¹⁴³ PAPP Tibor, *Lássuk a főbe lött narancsot!*, Irodalmi Szemle, 2003, 3. sz., 54–55.

¹⁴⁴ A beszédek: HÁY Gyula, *A magyar írók búcsúja*; Jean ROUSSELOT: *A tiszta szenvedély leckéje*; Alain BOSQUET: *A költészetnek éltél*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

és méltatta munkásságát.¹⁴⁵ Tóth Judit 1966. május 17-én kelt levelében megírta Nemes Nagy Ágnesnek, hogy nem tudott elmenni Gara László temetésére, mert csak utólag tudta meg. Néhány héttel korábban még felhívta Garát, és személyesen is találkoztak.¹⁴⁶ Az 1949-től Angliában élő Szabó Zoltán feleségéhez, Szekeres Zsuzsához írt leveleiben részletesen beszámolt Gara halálához kapcsolódó érzéseiről.¹⁴⁷

A Gara halála után megjelent nekrológokon¹⁴⁸ túl az azóta eltelt ötven évben számos emlékezés jelent meg.¹⁴⁹ Ezek közül Ferdinandy Györgyét idézem:

Alakját, a magyar irodalom fáradhatatlan népszerűsítőjét – már életében legendák övezték. Tény, hogy főműve, a magyar költészet francia antológiája mindmáig egyedülálló vállalkozás. Benne csúcspontját érte el a magyar költészet francia nyelven. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom «betört» a francia nyelvterületre, mint azt sokan hitték annak idején. Még a pusztá kiadás is csak úgy volt lehetséges, hogy Gara a hírhedt hólabda-módszerrel – házról házra, címről címre járva – eladta a nyomdai költségeket fedező Illyés-, Weöres- és József Attila-köteteket. Soha nem felejttem el őt, járja a várost, leszeggett fejjel, konokul, degeszre tömött híres aktatáskájával a hóna alatt. Itthon – amíg élt – azzal gyanúsították, hogy e házalásból haszna van. Nem csodálom, hogy azon a májusi napon az elnyúlhatatlannak hitt lelkesedése is felmondta a szolgálatot.¹⁵⁰

Gara aktivitásának hiányát hamar megérezte a magyarországi hivatalos irodalompolitika. Az 1968 őszén Budapesten megrendezett műfordító-találkozó kapcsán írt cikkében E. Fehér Pál megjegyzi: „Úgy tetszik azonban, hogy Gara halálával üresen maradt a párizsi űrhely, s más rendkívül lényeges nyelvterületen sincs hozzájuk hasonló színvonalas tevékenységet kifejtő «nagykövete» irodalmunknak, aki nemcsak nyelvünket tudja, hanem megfelelő tekintéllyel rendelkezik az illető ország szellemi életében.”¹⁵¹ Gara halála után tíz évvel pedig a „nagy antológiá”-t dicséri Sötér István.¹⁵²

¹⁴⁵ GÁCH Mariann, „Az író mondja ki világosan, mit akar” Illyés Gyulával – New York és Párizs után, Film Színház Muzsika, 1966. aug. 12., 32. sz., 8–9. – ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1961–1972*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 223. A Gara emlékének ajánlott *Gyász-ének (Chant de deuil)*: ILLYÉS Gyula *összegyűjtött versei*, 2. Bp., Szépirodalmi, 1993, 442–444.

¹⁴⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, *i. m.*, 43.

¹⁴⁷ SZABÓ, *Levelek Zsuzsihoz...*, *i. m.*, 33–42.

¹⁴⁸ KÉRY László, *Gara László halálára*, *Élet és Irodalom*, 10(1966). május 14., 20. sz., 2. – SZABOLCSI Miklós, G. L. *emlékezete*, *Nagyvilág*, 12(1967), 5. sz., 737–739.

¹⁴⁹ További visszaemlékezések: pl. a három évig Párizsban élt Cselényi László interjút készített Garával, amelyet 1981-ben közölt: CSELÉNYI László, *Jelen és történelem avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez: 1956–1981*, Bratislava–Bp., Madách–Szépirodalmi, 1981, 57–63. – HUBAY Miklós: *Napló: 1984 október*, *Népszabadság* 1987. március 7., 16.

¹⁵⁰ FERDINANDY György, *Magyar írók Párizsban*, *Vigilia*, 1990, 8. sz., 607–611.

¹⁵¹ E. FEHÉR Pál, *Irodalmunk külföldön: A magyar irodalom fordítóinak budapesti találkozója elé*, *Népszabadság*, 1968. november 17., 8.

¹⁵² SÖTÉR István, *Irodalmunk a világirodalomban*, *Népszabadság*, 1975. ápr. 4. 23. További összegző értékelés Gara munkásságáról: SERES Attila, *A Fény Városának szerelmesei: Anonymustól Adyig és tovább, napjainkig*, *Népszabadság*, 1995. július 19., 15.

Halálának egyéves évfordulóján barátai összejövetelt tartottak a sírjánál,¹⁵³ a tízéves évfordulón a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Pen Club nevében Dobossy László, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója és Boldizsár Iván, a Magyar Pen Club elnöke megkoszorúzták sírját.¹⁵⁴ Születésének századik évfordulóján többek között Rónay László emlékeztetett Gara szolgálatára.¹⁵⁵

7. A „garaizmus” továbbélése

Posztumusz jelent meg Gara és Guillevic válogatásában Ady Endre francia verseskötete Rónay György bevezető tanulmányával. Az antológiánál kialakított módszert alkalmazta Gara ebben a kötetben is.¹⁵⁶

Thinsz Géza az általa szerkesztett, *Sex ungerska poeter*¹⁵⁷ című svéd versgyűjteményt Gara László emlékének ajánlotta 1968-ban. Az ő példájára hivatkozik, és úgy említi Garát, mint aki a legtöbbet tett a magyar irodalom külföldi megismertetéséért, és példaértékűnek tekinti együttműködését a kor legnagyobb francia íróival. Thinsz Gara módszerét követte, és a műfordításokat a kor jeles svéd költői készítették, amelyeket többszörös ellenőrzésnek, újraolvasásnak vetett alá.

Sulyok Vince, a magyar irodalom norvég tolmácsolója Gara módszerét követve valósította meg az első norvég nyelvű Petőfi-kötetet, amely 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulójára jelent meg, *Det må bli lys!* címmel.¹⁵⁸

A „garaizmus” továbbélésének másik példája Kabdebó Tamás *Hundred Hungarian Poems* című, 1976-ban Manchesterben megjelent fordításkötete, amelyet talán a Gara-féle 1956-os *Száz vers* ihletett. Lényegében ugyancsak Gara fordítási módszerét alkalmazta Makkai Ádám költő, nyelvész az *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary* (A csodaszarvas nyomában: A magyar költészet antológiája angol fordításban a 13. századtól napjainkig) című kötetben. Makkai a bevezetőben felidéri Gara módszerét, és hogy nem sokkal halála előtt a Londonban élő Tábori Pálnak azt mondta: angolul is kellene szerkeszteni egy hasonló antológiát, követvén ezt a fordítási metódust.¹⁵⁹ Tábori bevonta a munkába előbb Kabdebó Tamást, majd 1966-ban Makkai Ádámot. A szelektálási, fordítási, szerkesztési munkával telt harminc év során Tábori Pál 1975-ben meghalt, Kabdebó Tamás 1993-tól nem szerkesztette többé az antológiát, a kötet végső munkálatait Makkai végezte el.

¹⁵³ *Egy esztendeje*, Irodalmi Ujság, 1967. május 15., 2.

¹⁵⁴ *Magyar események Párizsban*, Népszava, 1976. június 19., 5.

¹⁵⁵ RÓNAY László, *Egy hét (Szolgálat, Tetterő)*, Új Ember, 2004. november 14., 6.

¹⁵⁶ ZEMAN László, *Egy fordításkötetről*, Irodalmi Szemle, 1969, 3. sz., 228–234.

¹⁵⁷ *Sex ungerska poeter: Modern ungersk lyrik i urval*, szerk. Géza THINSZ, Stockholm, Bonniers, 1968.

¹⁵⁸ FÁSKERTI Mária, *Interjú Sulyok Vincével*, Ághegy, 2002, 1. sz. 88.

¹⁵⁹ *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary*, ed. by Ádám Makkai, Chicago–Bp., Atlantis-Centaur–Framo Tertia, 2000², xxv–xxvi.

Gara 1962-es antológiájának méltó folytatója volt Guillevic két kiadást is megért, de nem reprezentatív antológiának szánt fordításkötete, a *Mes poètes hongrois* (Az én magyar költőim), amelyben Arany Jánostól napjainkig terjedően szólaltatta meg franciául a magyar költészetet.¹⁶⁰ Jean-Luc Moreau *Poèmes et chansons de Hongrie* (Magyar versek és dalok) című fordításkötetében két évszázad magyar költészetéből válogatott.¹⁶¹ Ugyancsak Gara hagyományát folytatta a Line Amselem-Szende és Szende Tamás fordította huszonöt mai magyar költőt franciául megszólaltató gyűjtemény: *Poètes hongrois d'aujourd'hui* (Mai magyar költők).¹⁶² Akárcsak több mint négy évtizeddel ezelőtt Gara fordítói, Szendéék is dacoltak a francia költői divattal, tisztelték az eredetét, és hajlandók voltak formahűen verset fordítani.

Gara munkásságát számosan méltatták az elmúlt két évtizedben.¹⁶³ A méltatások legfőbb tanulsága, hogy ugyan sokan kritizálták az antológiát, de senki nem csinált jobbat.¹⁶⁴ Több magyar költő beépült a Gara által kialakított francia kapcsolatrendszerbe, és a kölcsönösségen alapuló műfordítások révén jobban megismerték egymást a francia és magyar költők. Gara szenvedélyes, megalkuvást nem ismerő szervező, irányító tevékenysége nyomán virágzó, kétoldalú kapcsolatok fejlődtek ki, amelyek konkrét fordítói munkák nyomán gyakran személyes barátságokká formálódtak. Ezek a barátságok jóval túlnyúltak Gara életén, és további évtizedekre befolyásolták a francia–magyar irodalmi kapcsolatokat.

---

¹⁶⁰ Bp., Corvina, 1977.

¹⁶¹ Paris, Éd. Ouvrières, 1988.

¹⁶² Bp., Orpheusz, 1999.

¹⁶³ LENGYEL Balázs, *Megjegyzések a nemzeti irodalom és a globalizáció kérdéséhez*, Liget, 2002, 11. sz., 80–88.

¹⁶⁴ ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2. i. m., 740.

Függelék

Fromage à Gara

Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiuk előtt. A „Csak kóvedet bele nekije” sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is. [17 oldal gépirat]

1.

A bas Gara! Qu'on le pendre!
A moins qu'on ne le descende!
L'agar-agar, ça n'est rien
A côté de ce gars-là
Qui nous dévaste le rein,
La rate et le cervelas,
L'estomac et la tripaille,
Avec sa foutue Rimaille.

Jean Rousselot

2. Kassák Lajos: Hommage à Gara

Tenyerem kenyér-melegével simítanám a legszívesebben
ha érezném a rue Mouffetardban az ő zarándokszagát
nyíljon talpaidból hajnali rózsa
tót tutajosaimmal PEN aranyérmet küldök
s a földek keserű késő üdvözlét az estben mely
nem késik bár a nikkell sem a régi már és nem szamovárok repülnek

Már a nők az utcán utánad gömbölyülnek
te nyugtalan-nyugodt fiú
s a lánnyal együtt zengi majd dicséreted a harmonika szóra
míg a madár fölöttünk röptében megáll
a Pantheonba Veled munkás hőse az én világhíremnek,
kit csak egy gödör vár Rákoskeresztúron
és eme szent Surcouf mezején

Helyesírásba tette: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

3. Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara

Ki küldicsfényt szerkérderéknyit hozza rám
s ki által egyaránt honos vagyok Párizsban s Ozorán,
s ha kondáskürtömet fúvintom itt, Cecén, a pusztán,
te százszorozva visszhangoztatod a Parnasszus hegyén, apuskám.
s ha Tihany fővenyén röppen ki hún, őszei sóhajom,
Ágyúdöreijé nőtteted Toulonban, egy gall sorhajón;
s ha lábikrámba mártanak gennyintás tolluk itt a megveszett
magánszorgalmú kankutyák,
te Unesco postával küldeted
legottan Pasteur mentő sérumát. -

Köszönetül s gyanánt ily messziről ölelne át rög-edzte két karom,
de félős, roskadt válladat még így is összemorzsolom;
kár volna érted, s nekünk veszteség,
te áldott Antológ,
kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!
Nos, ölelés helyett Frénaud-val küldöm inkább
ezt a kulacs öreg, tüzes barackpályinkát.
Idd le magad, Garám, a sárga aszfaltig, sebj!
S hún-módra kurjongass nevemben is: „Csuhaj!”

A Gara-műszak alkalmából az ős Kaján kollektiva nevében
Párizs 1965. 6. 20-27. Z. Jékely-Papillon de la Prise

4. Faludy György:^x Részlet a balladából, amit magyar poéták kérésére készített a költő,
hogy kérlelhessék Garát
Ott ült a Gara. Dús hajában
Négy Rousselot volt a diadém.
Fűzfapoéták térdenállva
Imádták, barna köldökén
A Seghers forgott, válla balján
Lámpásnak állt a Gallimard;
Csak én sírtam trónja alján...
– Mit bögsz – rivallt rám – számár!
Villont csinállok én belőled,

Chaulot segít! De este lett,
S egy magyar tántorgott eléje
S megvágta, hogy belegebedt...

Igy tettünk volna mindahányan,
De merde!-ek szálltak, mint a percek.
Véred kiontott harmatában
Adjál ki minket Gara-herceg!

x) A költő eredeti neve volt csak Faludy, később ezt Villonra magyarosította. – Versének javított és bővített fordítását készíté: G. Gy.

5.
Je renie
Gara,
O rat,
Quel crime!

L'abîme
Fera
Trop gras
Sublime

Salaud!
Ce mot
Barbare

Qui dit
Y'a marre,
Bandit.

Alain Bosquet

6. Balassi Bálint levele Gara Lászlóhoz

Irom kegyelmedhez:
Nékem már kegyelmezz,
Adj ki gyorsan engemet.
Franciák honában
Nem leszen hiában,

Ha olvassák versemet.
Hires-neves zászló
Segíts Gara László
Az, ki engem úgy szeret.

7. Berzsenyi

Elfajzik immár hajdani nagy nevünk,
Ódára rest az elpihenő magyar.
Nincs már remény, csupán Garában –
Ő emel újra a Parnasszusra.

Adván a Seuilnek nagybecsü férfi-szót,
Hogy Árpád népe szült sok ezer derék,
Kiadni méltó nagy poétát,
Kikre a gallusok is harapnak.

8. Vörösmarty

Míg a vészek zengzetét vigyázva
Néz a férfigond a léten át,
Magyar költő franciák honába
Vízumot kér s keresi Garát
És siet, hogy szemtől szembe lássa,
Surcouf utcán van az ő lakása.

S szólnak hozzá szorongó kebellem,
Esdve kér a költő vágy-szava:
„Fordíts le engem, úgy emelj fel
Parnasszusra megbékült Gara!”
Jól tudják, hogy nincsen lehetetlen
Surcouf utcán a huszonkilencben.

Szellemüket idézte a bledi séance-on Hegedüs Géza 1965. 7. 4.

9. Victor Hugo: Hommage à Gara

Feltámadott kezem veri újmódi lantom:
Lutétia s Gara előtt fejem lehajtom.
Ki messze-messze ment, de szívet nem cserélt.

Kit kihagyott, nyüszít, akár a kiherélt.
Magyarok angyala! Sucouf-utcai sas!
Mit téssz? Somlyó legyen Guillevic s Feuillade a Vas,
Köpeczi és Aczél térden csúszik elébed,
s ki meghal honn, - Te vagy, ki által itt felébred!
Te rím Napoleon! Szerkesztők Alpese!
Te, Párizs romjain legenda vagy, mese!

Fordította: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

10. Arany János

A nap égi útján már magasan jára,
Lenézett a földre, a földön Garára,
Látta, hogyan készít lassan, bíbelődve
Hosszú nyersfordítást gyors határidőre.
Hosszú nyersfordítás klasszikus darabból,
Magyarok költötték, francia lesz abból.
Garától francia megtanulja mátul,
Hogyan zeng Balassi hangja franciául.

Varázsolta: Hegedüs Géza

11. Ady Endre: Gara de l'Est-en: Hommage à Gara

Párizsba tegnap beszökött a Dér,
Szent Mihály útján suhant mésztelen.
Jött álruhásan, némán, szoboran,
s nem találkozott velem.

Ballagtam épp a Surcouf felé,
s azt gondoltam: ha meghalok,
a síromon ne legyenek
se Nikik, se G. A. urak
s Befejezetlen mondatok.

Virágot hoz Emmanuel,
Frénaud burgundi szeszeket,
Illyés is eljön – de ne lássak ott

egyetlen azesz pónemet,¹
egyetlen azesz pónemet.

Hát merde alors! Egy nap jön a
kutyára még Déry Tibor!
S a Gara de l'Est homlokán
száradhat vére, a bibor!

A Gara-műszak alkalmából az Ős Kaján kollektiva nevében Cormieux de Baïf
Páris, június 20-27.

12. Juhász Ferenc: Gara-bonciás varázslat

Nyálkás polipok közt szakállas csecsemők hada
nyüszít áttetsző-sárga hangon emígyen: Gara, Gara!
Legyen bár ágyékom démon-ereje az ára,
csak fordíttass le végre franciára.

Igy száll-repül a süvítő varázs-szó a homályban,
zeg-zugos, sors dróthálók zizegnek a szó nyomában.
Tudat mély ürében lappangó vizenyőt járva át
kérelmi fog-vacogva a Párisban trónoló Garát.

És újra szól a zöld, a békanyálás mocsár alól az ének:
együtt mondják a vészbanyák, a lektorok és a szirének,
hogy meglágyuljon végre a magyar versek átvarázsolója
És e versek szörny-szakaszait ossza Guillevicre vagy Rousselotra.

Szörnyítette: Hegedüs Géza

13. Illyés Gyula: Hommage à Gara

Beh ozorai ez utca!
Rendjel nélkül futja-futja.

Kicsi ember, nagy a műhely,
Ármin útja neki szük, hej!

Aj, fél kutya- (birka?) bőröm!

---

¹ Jiddisül jelentése: szemtelen.

Párizst járja minden ősöm.

Ki nagyobb hát? Gara? De Gaulle?
(vagy én?) Mindegy! Egyforma gól!

Ha bélyegre volna pénzem!
Babérom heverésem!

A Cece-i keresztmama megbízásából: Kormos István, Jékely Zoltán, Lengyel Balázs

14. Füst Milán: ÉN: Hommage à Gara

Sírnivaló, hogy én általában milyen gyönyörű verseket írok.
Téglapiros sivatagban járok, mint az arabs számár, és hírnevemet keresem.
Feléd üvöltök, ó, görbebotú aggok Mahometje,
Mert mégis furcsa, hogy holmi Szabó Lőrinctől ennyi verset leközöltek
(Erdélyiről nem is szólva, aki füzfapoéta)
Öreg vagyok én, tele ifjú tüzzel, gyermeki fejjel és próféta szóval;
Kiadóimat, Jehovát és Garát nemrég bölcs apasággal, de kellő szigorral legorombí-
tottam,
S most azon fáradozom, hogy ifjúságom patakja ki ne apadjon.
Te, Uram, ki oly régen ismersz, engedd meg, hogy tegezzek!
A sok zarándoklástól ülepem sajog, ezt meg is irtam nemrég Garának...
Add meg ezért nekem jogos jutalmam, a szokásos halhatatlanságot,
Mert a többiek, jaj, a többiek mind elmúlnak a babiloni homokóra rideg ketyegése
mellett,
És az Úristen gyenge, esendő férgei közül mi maradunk csak meg: a zöld kötet meg
én...
De az előbbit kimondottan utálom.

Füstölögte: G. Gy.

15. Weöres Sándor: Hommage à Gara

Láttad-e, mondd, a legnagyobb Garát?
- Gilgameseknek fényes Ararát -
Nyolc arcom s négy fejem puszpáng farán
Páris főcsillaga: Aldebarán!
Dicsérik őt Védák, Upanisádok,
s Amym ágya alól csak oda szállok,

hol írógépet ver két szent keze,
míg szüz kancám – csing-ling – megérkeze.
Az Eiffel nagy kakassá változott,
lélekző csillagod velük találkozott.
Amyt is franciára fordítod,
s számár hírem angyalként ordítod!!!

egy titokzatos hang diktálására lejegyezte: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

16. Le pelican ignivore
A Laci Gara

Généreux pélican happant ce feu	Lucide
Avec tout l'appétit de son esprit	Avide
Rythmes, rimes et mots sans passeport	Cheminent
Alors cet ignivore ainsi nous	Illumine

Grand maître en poésie et de ce feu	Lucide
Affamé, ignivore et de Hongrie	Avide
Rythmes, rimes et mots il dévore	Candide
Aux frontières alors ils passent	Intrépides

Généreux pélican en poésie	Lucide
Avalant tout ce feu par son esprit	Avide
Rythmes sans passeport rimes et mots	Candides
Au nez des gabolous ils passent	Intrépides

Georges Charaire

17.
Le Gara, animal étrange,
Ça se boit ou bien ça se mange?
A la tomate? Au paprika?
Moi, je pense qu'il n'y a qu'à
L'empailler – de son vivant même –
Sans plus chercher pourquoi on l'aime.

Jean Rousselot

Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*

Budapest, Ráció Kiadó, 2017 (Ligatura), 189 l.

„Minden regénybeli jellemnek van története, ahogyan azzá válik, ami. És a jellem fogalmának is van története: mást jelent az egyes korszakok vagy műfajok számára. Az olvasónak is van története, ahogyan egy-egy regény szereplőivel az azonosulás vagy elutasítás viszonyait építi” (165).

A 19. századi magyar regény nagy feladatát, a hiteles jellemalkotást és annak történeti, kritikai, esztétikai kontextusait vizsgálja Kucserka Zsófia 2017-ben megjelent kötete, a *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*. Számos tanulmánya és kritikája után ez a szerző első önálló kötetben kiadott irodalomtörténeti monográfiája, amely a Ráció Kiadó Szilágyi Márton, Scheibner Tamás és Vaderna Gábor által szerkesztett Ligatura sorozatában jelent meg. Kucserka 2013-ban, Takáts József témavezetésével megírt doktori értekezését¹ bővítette köteté, amelyből az elmúlt évek során hat alfejezetet önálló tanulmányként is közreadott.

Az elméleti-módszertani tisztázás igényével megírt bevezetőben felteszi az irodalomtörténészek generációit foglalkoztató létfontosságú kérdést: „mi is a regény?” (9). A részletekbe menő, önmagukkal polemizáló és többnyire vakvágányra futó válaszkísérleteket szerencsésen elkerülve megelégszik egy tömör, szándéka szerint nem kimerítő vagy kizárólagos definícióval: „(1) a regény történetet mond el, (2) fiktív emberekről, szereplőkről szól, és (3) viszonylag nagy terjedelem jellemzi” (9). Bizonyos kérdéseket nyitva hagy; a kötet elméleti alapjait a műfaj történeti változásaira koncentrálni fekteti le. Világos logikájú fogalomrendszerrel dolgozik, ami kijelöli a javasolt olvasat irányát. Kritikusan tekint a visszavetített fogalomhasználatra, és állást foglal a korhű fogalomhasználat mellett 19. századi szövegekről szólva, ami által a szereplők a regények keletkezésének megfelelő történeti közegbe helyezve értelmeződnek (18). Elismeri ugyanakkor a mentalitástörténeti tudatossággal felállított olvasatnak a történeti távolságból adódó hátrányát, azaz a befogadás és az azonosulás nehézségét.

Alapos forrásismeretről tesz tanúságot a könyvben használt fogalmak (ész, kedély, szív és test, mint a jellem alkotóelemei) rögzít(het)etlen állapotaiban történő tisztázása,

¹ KUCSERKA Zsófia, *Könyvbe vésett jellemek. A 19. századi magyar regényszereplők karakterének történeti megközelítései*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/2741/kucserka-zsofia-phd--2014.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. április 16.).

amely a későbbi fejezetekben kulcsfontosságú szerepet tölt be (23). A bevezetőben a lélek, jellem, kedély és psziché fogalmait nem minden kétely és bizonytalanság nélkül járta körül és különítette el egymástól; az első fejezetben pedig (*A mechanikus, a vegytani és az ismeretlen. Jellemkonceptciók a magyar nyelvű regényelméleti és regénykritikai szövegekben*) nem kisebb téma, mint az emberi természet – 19. századi értelemben vett – alkotóelemei: a karakter, a jellem és a szív esztétikai megítélése és szépprózai ábrázolása kerül terítékre (37). Bajza József, Henszlmann Imre, Jósika Miklós, Szontagh Gusztáv és más szerzők irodalomkritikai szövegei közt dialógust teremtve pozicionálja a karakterfestést a cselekményvezetéshez képest a regény elsődleges vagy másodlagos feladatákként. Rámutat, hogy az időben előrehaladva az esztétikai rendszer változásával egyre inkább a hiteles, a cselekménynek alárendelődő jellemalkotás lett a szövegek tétje (39).

Kucserka lépésről lépésre, szépirodalmi szövegeken és azok teoretikus alapjain keresztül vezeti végig a mechanikus (részekre szedhető és újból összerakható) (40) és vegytani (részekből összeálló, de szét nem bontható) (45) jellemépítést, amelyek a könyv logikája szerint az ismeretlen és kiismerhetetlen jellem (54) regénybeli megformálása felé mutatnak. Ez utóbbi típus kibontásához a szerző elsősorban Kemény Zsigmond regényelméletét dolgozza fel a drámai és a prózai karakteralkotás összevetésével. Felvillantja a későbbiekben nagy hangsúlyt kapó, a szereplő önmaga számára is érthetetlen jellemének regénybeli megjelenítését (58), és a karakterek lelkének mélyébe hatoló, belső világot feltáró, részletező elbeszélésmód igényét. A következőképpen fogalmaz: „A regény tárgya tehát pont az a vélt benső tartalom, amely a mindennapi életben nem megismerhető. Ami azonban az életben (vagy a történelmi vizsgálódás számára) lehetetlen, az lehetséges az irodalomban: a regény nyelvi világában” (59).

Az első fejezet tétje többek közt a regény műfajának megfelelő pozicionálása a 19. századi irodalomban. E művelethez értelemszerűen szükséges egy stabil pont, amelyhez képest és amelytől elkülönítve meghatározhatóak a regény egyedi jellegzetességei, illetve az általa betölthető funkciók. Kucserka a drámát választja viszonyítási alapnak, és a szereplők gondolatainak mélyebb megismerhetősége, illetve a karakterfejlődés lehetősége alapján jelöli ki azt a szerepet, amelyet a regény betölteni hivatott. „A tettek világát pedig híven jeleníti meg a dráma cselekménye vagy a história. A regénynek más feladata van, hiszen csak a regény nyelve képes egy másik (benső) világot felnyitni vagy alkotni” (60).

A második fejezet (*Kísérletek a jellem uralására. Az egységes és a változó jellem az 1830-40-es években: Bajza, Jósika, Fáy*) a korai magyar regényirodalom karakterépítésének esztétikai és funkcionális jegyeit vizsgálja. Az *Abafit* mint lélekrajzot elsősorban Bajza József regényelméletével veti össze. Abafi Olivér önnevelő jellemfejlődése látszólag ellentmond az egy és változhatatlan karakter követelményének, ám, mint arra Kucserka rámutat: „[a] bajzai elmélet a bensőnkben hordozott karakterek tárával és a szabad akarat hangsúlyozásával implicit módon magában foglalja a jellem

változásának lehetőségét vagy gondolatát” (64). A bajzai pszichológizáló jellemkoncepciót terjedelmes lábjegyzetben hasonlítja össze az erkölcsi döntéseken és tetteken alapuló jellem arisztotelészi fogalmával (65). Az *Abafi* kapcsán kitér az elbeszélő kommentáló jelenlétének a karakterállításban betöltött szerepére, illetve a „főszöveget övező paratextusok” által is közvetített erős elbeszélői kontrollra (68), amely sajátosságok az értelmezés rögzítésére tesznek kísérletet (70).

Hasonló koncepció alapján vezeti végig Fáy András *A Bélteky-ház* című, 1832-es – Bajza által nagyra értékelt – regényének jellemalkotását, különös figyelemmel a női karakter megformálására. Kucserka az arisztotelészi és a bajzai elméleten egyaránt túllépve Fáy szövegében cselekmény és jellem között szoros és bonyolult kapcsolatot fedez fel: „A regény szövegében a jellem megítélése és a cselekmény menete nem elválaszthatók, hiszen a jellem (olvasói, szereplői, közösségi) értékelésétől függ a cselekmény kimenete. A szereplők egymásra vonatkozó véleménye vagy ítélete a cselekmény menetébe aktív mozgató erőként avatkozik be” (73). A különböző narrációs megoldások szereplőértelmezésre gyakorolt hatásával e regény kapcsán is számol, és gyakori visszautalásokkal teremt szoros kapcsolatot a korábban tárgyalt szöveggel. A fejezet utolsó harmadában beemeli Jósika Miklós 1845-ös *Akarat és hajlam* című művét is Jósika saját regényelméleti munkája, a *Regény és regényítészet* esztétikai elvárásainak az összefüggésében (80). Itt – a *Bélteky-ház*hoz hasonlóan – egy női karakter nehezen megfejthető jellemének értelmezése a szöveg tétje. Sorra veszi a kérdéses szereplő, Mária attribútumait, az őt övező sűrű szimbólumrendszert és a vele szembeállított lánya, a negatív tükörképként funkcionáló Regina alakját (81).

Az 1830-as évek magyar regényirodalmának néhány darabja után a harmadik fejezet (*Az egységes és szétfeszített jellem rajza. Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós; Széchenyi István*) tér rá a címben szereplő Kemény Zsigmond szövegeire. A regények karaktereinek tárgyalása előtt Kucserka ismerteti az elsősorban közösségi érdeket szolgáló jellemrajz 19. században divatos műfaját (86). A két Kemény-jellemrajz komparatív elemzése során magabiztosan váltogatja a szálakat a szerző, és különösen revelatív értelmezést ad *A két Wesselényi Miklós* és a *Széchenyi István* apaképeinek és térpoétikájának hagyományba ágyazottságáról. A precízen szerkesztett fejezet részletekbe menően tárgyalja a jellemrajzok alakjainak Kemény által óvatosan beemelt fiziognómiai és frenológiai elemzését (105). Külön-külön és a két jellemrajzot egymással összevetve is foglalkozik a kiemelkedő egyéniség és a közösség viszonyával a bemutatott életút példaértéke és a külső testi jegyekben megnyilvánuló nemzet-karakterológia szerint egyaránt.

Noha az első három fejezet tanulságaiból építkeznek, és azokkal aktív dialógusban marad, mégis új hangot üt meg a negyedik fejezet (*A hely, a táj és az otthon szerepe a jellemzésben. Kemény Zsigmond: Férj és nő; Jókai Mór: A tengerszemű hölgy*). Két párhuzamos regényolvasat helyszínei, térszimbolikája és megfejthetetlen jellemű szereplője szövődnek egymásba. A kötettől megszokott következetességgel ugyanolyan

logikai ív mentén veszi sorra Kemény Zsigmond *Férj és nő*, illetve Jókai Mór *A tengerszemű hölgy* című regényének a főhősök személyével szervesen összekapcsolódó tereit. A szerző Kemény regényében az omlatag, hagyomány nélküli Keselyköt, az ódon és előkelő Szentágostát és az új, polgáriasodó Virányost kapcsolja három szereplőhöz (111) és a főhős Kolostory három életéhez. Az elköteleződés nélkül sodródó, mindig úton lévő Kolostoryt a goethei Bildung eszméjének kifordított alakjaként mutatja be, mint a – 19. századi értelemben vett – jellemtelen ember szinte vegytiszta típusát (117). A *Férj és nő*ről szóló alfejezetek feltűnően fegyelmezetten és szigorú rendszerbe szorítva íródtak, mégis kiérezni belőlük további értelmezések szerteágazó szövedékét, amelyek e kötetből kimaradtak – az utazási irodalom hozzárendelése például kivételesen termékenyítően hatott a témára. A rövid *Exkurzus: Wilhelm útja és a reflexió* (115) alfejezet végén az olvasónak némi hiányérzete támadhat az izgalmas gondolatmenet hirtelen lezárása miatt.

A harmadik fejezet jellemrajzaihoz hasonlóan precízen fésüli egybe Kemény és Jókai alakjait és allegorikus helyszíneit anélkül, hogy elmosná a szövegek közti egyértelmű határvonalakat. *A tengerszemű hölgy* térpoétikájának elemzéséhez interdiszciplináris és multimediális eszközöket is felhasznál Jókai Mór a Szent Anna-tóról készült grafikájának beemelése által (120). A szövegbe ágyazott rajzba – amelyet alapvetően illusztrációnak tekint (121) – beleolvassa a regény helyszínét, sőt főhősnőjének jellemét is. Vitatható, hogy szerencsés-e a képzőművészeti alkotásnak a szövegelemzés fogalomkészletével és metódusával történő interpretációja, ami által a mediális különbségek elmosódnak. A szerző a kiismerhetetlen és változékony nő jellemtelenségét a minden percben és minden perspektívából más képet mutató tengerszemmel szöveg alapján is párhuzamba állítja; a grafika értelmezésének bevonása – ha új állítást nem is tesz – betölti a funkcióját, és megerősíti ezt az összefüggést.

A személyiségre fizikai tulajdonságok alapján következtető lavateri fiziognómia Kucserka könyvének egyik meghatározó forrása a 19. századi regény jellemalkotásának a megértésében. Az általa vizsgált korszak szerzőire erősebb vagy visszafogottabb mértékben, de szinte kivétel nélkül hatással volt az emberi testre és elsősorban az arcra kivetülő legbelső, valódi jellem gondolata. A *Könyvbe vésett jellemek az egész ötödik fejezetet (Az arc: a jellem tükré. Kemény Zsigmond: Gyulai Pál)* ennek a témának szentelte. *A tengerszemű hölgy* Erzsikéjéről festett portrészorozat lavateri értelmezésével lezárt negyedik fejezetből (130) elegánsan kapcsol át egy másik Jókai-szövegben, *A Caldaria* (1859) című novellában felbukkanó arcképek karakterfejlődésre és cselekményre gyakorolt hatásához (131). A titkos rajzfűzetben ismétlődő, majd a kínzókamra gyötrelmeit dokumentáló arcképsorozat által olvashatóvá váló, feltárható jellemek felvezetésül szolgálnak a fejezet tulajdonképpeni tárgyához: Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című regényének karakteralkotásához (132). A történet elején bemutatott Báthory Zsigmond-portré kapcsán Kucserka összehasonlítja a fiziognómia 16. századi – bizonyos mértékig Leonardo által is elfogadott – és 18–19. századi, Lavater utáni változatát

(135). Hasonlóképpen rámutat az „udvari ember” karakterének különbségeire a regény történelmi idősíkjában és megírásának idején (139). Ismét megtalálja a személy jellemzésére alkalmas tereket, így válik az ablaktalan dolgozószoba a címszereplő belső, rejtett világának állandó szimbólumává (144). A regényben szereplő Gergely diákot már-már túlrészletezve értelmezi állati tulajdonságok analógiáján keresztül – intrikus-pók (147) –, amely némileg megakasztja a tér és jellem következetesen végigvitt párhuzamait. A kissé túlírt *Sofronia tükörbe néz* alfejezetben a portré sajátságos változatát, a mozdulatokat és változást is visszaadó tükör; illetve az öltözőszoba mint önvizsgálatra berendezett tér nőképe rajzolódik ki. A tükröt a festménnyel összevetve értelmezést nem adó médiumnak tekinti, vagyis: „a tükörkép mechanikus viszonyából a reflexió hiányzik. Sofronia úgy visz reflexivitást és értelmezést saját tükörképébe, hogy nem saját, hanem Genga szemével nézi magát” (150). E két mondatban nyilvánvalóan nem szerencsés a – szorosán véve fényvisszaverődést jelentő – reflexió szó használata, hiszen éppen ez az, ami a tükörkép mechanikus viszonyából semmiképp nem hiányozhat. A fejezet további részeiben Gyulai Pál arcának elemzése kapcsán már nem sok újat tudunk meg a fiziognómiáról, helyette sűrű visszacsatolásokkal és egyre hosszabb idézetekkel találkozunk (152); ennél fogva az ötödik fejezet – kiváltképp a ragyogóan összetartott és friss negyedikhez képest – kevesebb meggyőző erővel bír.

A *Könyvbe vésett jelleme*k kötet bátor témafelvetéseket és figyelemre méltó fegyelmettséggel végigvitt írásokat tartalmaz. Kucserka feltűnő gondossággal szerkesztette, előre- és visszautalásokkal, koherens analógiákkal és következetes fogalomhasználatlaltal tartotta egységben a monográfia fejezeteit. A kisebb – leginkább a helyenkénti túlírtaságból eredő – egyenetlenségek semmit sem vonnak le a könyv érdemeiből. A kötet tisztában van saját vállalásainak korlátaival, és termékenyítően ösztönöz új értelmezéseket is.

Kerpics Judit

A könyvkiadó egri Líceum: Történet és kiadványjegyzék I–II., szerk. Mizera Tamás, Nagy Andor, Verók Attila

Budapest – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, 2017, I: 493 l., II: 458 l.

Egerben az utóbbi években megkezdődött és azóta is töretlenül felívelő tudományos fellendülés egyik eredménye az új generációs nagy adat- és információfeldolgozási igényünkre adott válaszként is értelmezhető, a korábbi könyvtártudományi kiadványjegyzékek sorában is egyedülálló tudományos és esztétikai értéket képviselő, a Kossuth Kiadó és az Eszterházy Károly Egyetem koprodukciójában megszületett Líceumi Nyomda kiadványainak a jegyzéke. A regionális történelem és irodalom lokálpatriotizmusán messze túlmutató, európai művelődéstörténeti, illetve irodalmi hagyományt és jelentőséget szemléltet *A könyvkiadó egri Líceum* két súlyos kötete. A helytörténeti mű gondos szerkesztése Verók Attila, Nagy Andor és Mizera Tamás munkáját dicséri. A Kulturális Örökség könyvsorozat, amelyben a kiadványjegyzék megjelent, Monok István szerkeszti.

A kötet jelentőségét nemcsak az mutatja, hogy ahogy Verók Attila tanulmányának rögtön a címe is jelzi, az egri egyházi nyomdászat kétszáz évét öleli fel (1755–1949), hanem az is, hogy a magyarországi nyomdászat történet 18. századi kiadványjegyzékeit is gyarapítja. Ebből a korszakból ugyanis meglehetősen kevés ilyen áll a rendelkezésünkre, a 19. század ebben is feldolgozottabbnak bizonyul. A Balassi Kiadó gondozásában megjelent néhány kötet mindenképpen kiemelendő azok közül, amelyek megelőzték az egri kiadványt a nyomdatörténeti munkák sorában. Ilyen például *A nagyszombati egyetemi nyomda betűmintakönyve, 1773*, valamint *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből*. A két kötet kiemelése nem szándéktalan részemről, a recenziókban ugyanis szokás továbbgondolható ötleteket adni. A nagyszabású, küllemében is megnyerő *A könyvkiadó egri Líceum* kötetéből feltűnően hiányzik az a feltehetően a nagyszombati egyetemi nyomda fa- és rézmetszeteihez, illusztrációihoz, könyvdiszeihez mérhető mintakönyv, amely még tovább gazdagíthatná tudásunkat az egri nyomdáról. A nyomtatványjegyzéknek illusztrációkkal, képanyaggal való bővítése elengedhetetlenül szükséges volna az Esterhazyánom Kutatócsoport részéről.

A kiadványjegyzék két kötetből épül fel, amelynek első részében a kiadványjegyzéket megelőzi Monok István *Ujjáépítés – Előszó az egri Líceumi Nyomda kiadványainak katalógusához* című előszava, illetve három kiváló tanulmány. Monok István a 17. századtól napjainkig tartó történelmi tablójának első mondata megidézi a kora újkori

történeti gondolkodást: „A történelem tanít, már ha hagyják” (7). A „historia est magistra vitae” évszázadokat bevilágító fényes csillaga az annalisztikus történetírással egyetemben már leáldozóban volt a 18. század második felében. Izgalmas feszültséget teremt tehát a kötetek anyaga és az első mondat közti eszmetörténeti ív: talán tudatlanul is sajátos narrációt hoz létre, mivel a nyomda által kibocsátott kiadványok elsődleges célja – ahogy látni fogjuk – a keresztény tanítás terjesztése. A kötet első mondata így a nyomda funkciója és a működéséhez kapcsolódó századok kultúrája, érdekrendszerei közötti mintegy ellentétes viszonyra irányítja a figyelmet.

Verók Attila *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Liceumi Nyomdáig: Az egri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949)* című tanulmánya elmélyült irodalmi apparátussal tekintette át a nyomda történetét. Megtudjuk, hogy az első egri keltezésű nyomtatványt, a *Mercurius Hungaricus* 1705. május 30-án adták ki Egerben, noha Verók leírta, hogy feltehetően nem Egerben készült. A nyomda története 1755 második felében vette kezdetét, amikor Franz Anton Royer a magántulajdonát képező, használt nyomda felszerelésével megérkezett Egerbe Barkóczy Ferenc egri püspök hívására, és ezzel folytatódott egy termékeny ismeretség. Barkóczy nagyszabású terveinek megvalósításában nem ismert lehetlent: Egert művelődési központtá alakította, és Royer királyi engedély nélkül dolgozhatott pártfogásában Magyarország harmadik érsekségében. (Kapcsolatuk szorosságát mutatja az is, hogy Barkóczy esztergomi érseki kinevezését követően Royer is követte őt nyomdai felszerelésével Esztergomba.) Barkóczy nyomdájával megalapította az egri sajtót, centralizálta az Egri Papnevelő Intézet papnevelését, megerősítette a jogi iskolát, és a katolikus egyetem létrehozásához elindította a több évtizedig tartó építkezéseket. Verók Attila tanulmányában kiemelte Barkóczy tudománypolitikai munkájában a nyomda jelentőségét: „[e]zzel Eger kilencedikként végérvényesen felkerült Magyarország tipográfiai térképére” (10). Verók felismerése szerint ebben az is vezette a markáns személyiséggel megáldott főpapot, hogy ellensúlyozza a cenzúrázatlan teológiai kiadványokat is megjelentető jezsuita vezetésű kassai nyomdát. Barkóczy halhatatlan munkájának köszönhető, hogy 1760-ban Eger bekerült azon püspöki székhelyek közé, amelyek katolikus nyomdákat üzemeltettek. 1766. május 3-tól a nyomda egyházmegyei tulajdonba került, és 1767–69-ig faktor nélkül működött.

A tanulmány körültekintő hivatkozásokban épít Iványi Sándor és Kiss Péter munkáira az egri nyomda 18. századi történetével kapcsolatban. Verók tanulmánya a Landerer nyomdászcsalád történetének az egri nyomdához való legkorábbi kapcsolatait is feltárta. Az egyházi kontextusból is érthető Verók Attila azon megfigyelése, hogy a kiadványok között megállapítható a latin nyelv dominanciája (viszonylag nagy mennyiségben hagyták el a nyomdát misenaptárak és körlevelek), de különböző műfajokban az egyházi irodalom termékei mellett a nyomda kiszolgált tudományos, pedagógiai, sőt még szépirodalmi igényeket is. Ezen a ponton egy feltételezhető elgépelésre érdemes felhívni a figyelmet: a 48 társadalomtudományi dokumentumot

a roppant körütekintő tanulmány szerint 6 társadalomtudományi követte a 16. oldalon található felsorolásban, a kisebb számú nyilván természettudományi kiadvány lehetett, ellenkező esetben indokolni kellett volna a különbségtételt a két társadalomtudományi kiadványcsoport között. Verók Attila áttekintésének multhatatlan érdeme többek között az, hogy kiemeli azokat a sikeres kiadványokat, amelyek ezen, egyébként Magyarországon nem nagyon számító, nyomdából indultak hódító útjukra: ilyen volt Cato *Jó erkölcsre oktató versei*, amely az egri kiadást követően más nyomdákban is több kiadást ért meg, vagy Prola *Örök élet napja*, amelyet Kolozsváron adtak ki az egri megjelentetést követően. Verók Attila tanulmányából kapunk választ arra a kérdésre is, hogy miért éppen az 1852-es év zárja a nyomda történetének első korszakát: 1853-tól a nyomtatás nagyipari korszaka köszöntött a Líceum nyomdájára, habár az első világháborúig továbbra is kézíleg készítették elő a nyomdai szedést és a kéziratokat. Verók Attila jó érzéssel válogatott a nyomdatörténeti dokumentumok között, és így – habár ezt a tanulságot textus szintjén nem vonja le – érzékelteti, hogy a nyomda még 1848-ban is a vezetés szándékai szerint mindenekelőtt a katolikus hit megingathatatlan bástyája kívánt lenni, és a hit terjesztése volt a fő feladata. Így szólt például az 1848. június 6-i kemecsei ülés jegyzőkönyvének 8. pontja: „a sajtó [...] egyike a legbiztosabb módoknak a vallásos szellem elevenítésére [...] az Egri érseki nyomdában heverő sok imádságos könyveknek a hívek közötti elosztogatása több lelki hasznot hajtana” (19–20).

Verók Attila tanulmánya összegyűjtötte a nyomda történetének nagy pillanatait, például, hogy litográfia is működött Egerben a legrégebbi magyarországi könyvkiadó, a Szent István Társulat bérleti idejében, 1862–1902-ig, ezen időszakban jelent meg (1865–1867 között) az első magyar nyomdászati szakperiodikum is Egerben, a *Gutenberg*. Továbbá, 1912-ben Egerben állították munkába az első betűszedő gépet Heves vármegyében. Érdekes, hogy az 1940-es évek legvégéig tartott a nyomda fejlesztése: például 1944-ben új tengelysajtót vettek, és 45 kg betűt, míg nem 1949-ben államosították a nyomdát. Verók Attila a tanulmány végén a jelentősebb kiadványokból nyújtott válogatást, hogy az olvasó érdeklődését felcsigázza a gazdag állomány iránt. Az idézett művek tartalma valóban aktuális ma is, úgy, mint például Sebők László megfigyelése: „Sok tanulatlan azt hiszi, hogy ami nyomtatva áll, az mind csupa szentírás, pedig hát csakúgy megyen az, hogy a türelmes tiszta papíros, megszenvedti bármily piszkot nyomnak reá” (25). Verók Attila célja jelen írásában elsősorban bevallottan iránymegjelölés volt: „kedvet kíván adni a mélyreható adekvát kutatások megkezdéséhez” (11), tette mindezt azért, mert az egri érsekség nyomdászattörténete feldolgozatlan, évek kutatómunkája áll még előttük.

A második tanulmány Nagy Andoré, aki *A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949)* című írásában „a nyomda kiadványainak műfaj, nyelv és mennyiség szerinti változásainak a nyomon követésére” törekedett (37). Nagy Andor tanulmányából értesülünk a kutatócsoporti munkálatok hátteréről:

az Eszterházy Károly Egyetem Kulturális Örökség és Múvelődéstörténet Tanszék, valamint az Esterhazy-num Kutatócsoport tagjai a nyomda működésének idejét kívánták feltárni. Nagy Andor tanulmányában az egri püspökök és érsekek hivatali idejének bontásában mutatta be a nyomda működését összesen három fejezetben, amelyekben a századok szerint osztotta fel a nyomdászati leírást. Az első egység a 18. század, amely a már említett Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly hivatali idejére esett. Utóbbi volt az utolsó egri püspök és az egri egyetem gondolatának legnagyobb elkötelezettje. Ő álmodta meg a négyfakultásos egyetemi épület terveit, a csillagvizsgáló tornyot és a barokk könyvtártermet. Nagy Andor Verók Attila ismertetését ezekről az évekről és eseményekről további információkkal gazdagította. A szerkesztők többnyire dicséretesen elkerülik az ismétléseket, a Verók által is említett 1766-ban bekövetkezett eseményről, amikor Eszterházy a püspöki iskolához csatolta a nyomdát, Nagy a püspök tettének újabb motivációját emelte ki: publikációs lehetőséget szeretett volna biztosítani papjainak. Nagy Andor tanulmányában grafikonok szemléltetik az adatokat, például az 1. ábra *Az egri líceumi nyomda kiadványainak számát és nyelvi megoszlását* ábrázolja 1755 és 1779 között (40). Véleményem szerint hasznosnak bizonyult volna az egyes grafikonoknál egy mélyebb feltáró leírás a szemléltetett adatokról, mert az értékes diagramok nem színesek, illetve aprók lévén nem minden esetben közvetítik maradéktalanul az információkat. Ha az 1765-ös évet vesszük, a grafikon szerint ekkor példátlanul csökken a kiadványok összszáma, de nem tudjuk, hogy a magyar és a német kiadványok egybeeső példányszáma ebben az évben mennyi, és a mélyebb, akár könyvpiaci, gazdasági és (egyház)politikai összefüggések is feltáratlanok maradnak. A 2. ábránál például ugyanígy érdekes lett volna a mélyebb elemzés elvégzése 1787-nél, az feltehetően óvatlanság csupán, hogy Nagy Andor azt írta, 1787-ben 9 példánnyal volt a legkevesebb az évi kiadványszám, mert a grafikonok szerint 1765-ben is épp ennyi volt (40). A mélyanalízis akár további könyvtörténeti tanulmányok tárgya is lehetne.

Fontosnak tartom elmondani, hogy véleményem szerint Nagy Andor eredményeinek nemcsak a nyugat-európai jelenkori könyvtörténeti kutatások miatt van mérhetetlen jelentősége, hanem egyháztörténeti vonatkozásokban is. A VII. Pius pápa által 1804-ben érseki rangra emelt egri püspökség Nagy Andor által megalkotott statisztikai ugyanis kivételes egyháztörténeti adatbázist hoztak létre és működtetnek. Az érseki rendeletek, enciklikák és egyházi körlevelek mellett külföldi teológusok munkáinak kiadására is találunk információkat. A nagyszerű tanulmány kiváló következtetéseket és megfigyeléseket tesz az egymás után következő érsekek kiadási gyakorlatának összehasonlításában (olyan éles határvonalakról is írt, mint Pyrker János László érsekségének végén az a jelenség, hogy megszűnt a téziszüzetek megjelentetése, amely addig a legjelentősebb műfaj volt a nyomda repertoárjában, vagy az 1854-ben beálló nyelvi fordulat, amely évtől magyar nyelvi dominancia jelent meg az egri kiadványokban), ugyanakkor néhány elvétve megjelenő életrajzi gondolat (például, hogy Fuchs

Xavér Ferenc érsek korai halálához hozzájárulhatott az az egri „túlfeszített szellemi munka”, amely a szinte sorozatban megjelenő érseki kiadványainak nagy számában is visszaköszön) is található a sorok között. Noha erre ezen tanulmány tárgya érthetően nem adott keretet, de hasznos volna a későbbiekben egy-egy helyi és külföldi szerző életrajzában a vizsgálatára buzdítani Eger és a liceumi nyomda szerepére vonatkozóan. Nagy Andor történész tanulmányában lenyűgöző egri könyvkultúra bonatkozott ki, az 1880-as évek mélypontjára francia, olasz, német stb. katolikus teológusok, egyháztörténészek, írók kiadványai jelentek meg a Líceum nyomdájában. Bámulatos szellemi gazdagság jellemezte Egert. Nagy Andor precizitását dicséri az is, hogy az érsekek hivatali idejéhez évi átlag kiadványszámokat rendelt (leírta például, hogy a nyomda teljes élettartamában a legmagasabb évi átlagszámmal a 39 évig regnáló Samassa József érsek rendelkezett évi átlag 40 db kiadvánnyal), sajnálatos módon azonban ezeket az átlagszámokat nem közölte táblázatban a tanulmány végén. Véleményem szerint ezek az összesítő táblázatok az egyháztörténészek számára hasznosabbak lennének, mint a kiváló és esztétikailag is megnyerő diagramok.

Nagy Andor igen értékes tanulmánya a nyomda 20. századi kiadványait is áttekintette. Adatai olyan érdekes információkat jelenítenek meg, például, hogy meglepően sok orvosi és biológiai kiadvány jelent meg a nyomdában 1907 és 1913 között (47). A Szmrecsányi Lajos regnálása alatt lezajló két világháború rányomta bélyegét a nyomda kiadványaira is, amely azzal a hozadékkal jár, hogy az állomány az eddig említett egyháztörténészek mellett talán a hadtörténészek figyelmére is érdemes. Nagy Andor hatalmas információállományt mozgó tanulmánya szerint a kutatócsoport tagjai 3925 darab kiadványt regisztráltak, amelyből 768 a 20. században jelent meg. Nagy Andor talán egyik legfontosabb közlése az, hogy a két vastos kötetben közölt kiadványjegyzékben szereplő nyomtatványok közül „2086 db kiadványt nem találunk meg a Magyar Nemzeti Bibliográfia eddigi köteteiben” (49). Remek tanulmánya az egyetlen a kötetekben, amely jegyzeteiben a kiadványjegyzék sorszámával hivatkozik a forrásnyagra.

A kötet utolsó tanulmányát Mizera Tamás jegyzi „*Athéné szerény gyermekei*”: *Tanítók emlékezete az egri Érseki Liceumi Nyomda kiadványainak tükrében, a kézisajtó (1755–1852) időszakában* címmel. Hiányérzetemet az első két tanulmány átfogó, összegző igénye okán a konkrétabb, erősebben irányított fókuszra Mizera Tamás írása megszüntette. Tanulmánya a nyomda kiadványainak egy speciális kiadványcsoportjára, a tankönyvekre és az alkalmi nyomtatványokra koncentrált: „a tankönyvek ugyanis az ismeretátadás folyamatának mementóiként, az alkalmi költemények pedig a hála pillanatképeiként tűnnek fel” (55). Az írás első felében ismertette a bécsi udvar kultúrpolitikájában a nevelés-oktatás szerepét, és az első kötet kiadványjegyzékének korszakát Mészáros István nyomán a „két Ratio Educationis koraként” határozta meg (55). A tankönyvkiadás pirivilégiuma ugyanis ezek szerint a budai Egyetemi Nyomdáé volt, az egri nyomda kiadványjegyzékében tehát csak „a nem központilag

meghatározott tankönyvek” szerepelhetnek (56). Egerben mindhárom helyben működő képzésszinthez készültek kiadványok. Utóbbiakat három csoportban (szakkönyvek, tankönyvek és gyermekkönyvek) vizsgálta. Kitért arra, hogy a tudományágak önállósodása hosszú folyamat volt, és hogy a mai értelemben a tankönyvek tartalmi és formai sajátosságai a 19. században alakultak ki, továbbá hogy szakkönyveket és ismeretterjesztő gyermekkönyveket mindig is használtak az oktatásban. Mizera Tamás problémaérzékenységét mutatja, hogy a nyomtatványok kézírásos bejegyzéseiből felfigyelt arra is, hogy „a nyomda kiadványai között olyanok is feltűnnek, amelyek tartalmukat tekintve nem feltétlenül, funkciójukban viszont mindenképpen tankönyvi szerepet tölthetnek be” (56). Ilyenek voltak például a katekizmusok, amelyeket a hitoktatáshoz használtak, de magyar és német nyelven is használatosak voltak már a 18. században is (lásd: *Katekizmus, vagy Oktatás a' keresztény katolika religió tudományában*, 1836; *Katechismus oder Unterricht in der katholischen Religion*, 1836; 57). Ezen a ponton hiányoltam annak konstatálását, hogy ezek a bejegyzések vajon tanári utasításra kerültek-e a kiadványokba, vagy a gyerekek önálló tanulási folyamatának részét jelentették. Jelentős megfigyelése továbbá, hogy „a tucatnyi érintett tudományág szak- és tankönyvirodalmának megoszlása időben egyenetlen képet mutat, és csak a század második felében kezd majd közelíteni egymáshoz” (56). Mizera Tamás kutatásának kategóriarendszereként Viliam Čičaj a kora újkori bányavárosok felvidéki magánkönyvtáraihoz alkalmazott paradigmáját alkalmazta. A teológiai és a vallás-gyakorlati könyveket külön kezelte, és lejegyezte, hogy ezek közül a katekizmusok és a hitoktatáshoz szükséges kiadványokat több nyelven folyamatosan előállították a nyomdában. A 19. században ezen könyvtípus tovább differenciálódott a katekizmus továbbéléseként, valamelyik szentséghez kötődően, vagy a piaci szegmensre specializálódóan tartalomban és formában (ilyen specifikum lehetett például az életkor), illetve a hitoktatás önállósodásával önálló kiadványokat igényelve. Mizera Tamás ilyen differenciálásra szinte minden tudományterületről (jog-, irodalom-, nyelv-, filozófiatudomány) példát hozott, köztük a történelemtudományról Maximilian Dufréne monumentális, hat kötetből álló *Rudimenta historica* (1770) egri kiadását említette, amely a jezsuita iskolák tanulói számára készült történelemtudomány volt. Leírta, hogy 1852 előtt a természet- és orvostudományról a legtöbb kiadvány a matematika tudományágában született, „a matematikusok tevékenysége nem pusztán az egri természettudományos oktatás, hanem a csillagvizsgáló történetével is szorosan összekapcsolódott” (59). Az 1830-as és 40-es években fénykorukat éltek Egerben a „tanítói erényeket” magasztaló alkalmi nyomtatványok. Mizera Tamás a szerzők körében a növendékpapokat, jog- és bölcsészhallgatókat jelölte meg. Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy „a szerző szinte minden esetben” (60) kezdetű gondolat idekapcsolódóan azt sugallja, hogy szinte minden esetben be tudnak azonosítani szerzőként egy hallgatót. Ezt azért volna szükséges óvatosabban kezelni, mert az Országos Széchényi Könyvtár Kis- és Aprónyomtatványtárában gyakran található az alkalmi nyomtatványok között

olyanokat, amelyek hallgatók egész osztályának névsorában jelölik meg a szerzőséget. Amennyiben Egerben ezzel ellenkezőleg valóban szinte minden esetben egyszerűs alkalmi versekkel találkozunk, akkor Mizera Tamás ebben egy fontos egri sajátosságot fedezett fel, és hagyott reflektálatlanul úgy, hogy a versek műfajai és apropói nagyon is megegyeznek az alkalmi költemények országos jellemzőivel. Ehhez még annyi kiegészítést tennék, hogy Mizera Tamás helyesen indokolta, hogy ezekben az évtizedekben a pedagógia tudományá válásával egyidejűleg „felértékelődött a tanítói professzió” Egerben (60), de ennél lényegesebb és egyben innovatív megfigyelése, hogy az alkalmi versek vizsgálati terepét jelentik az 1830-as és 40-es években létezett mester-tanítvány kapcsolatnak. A tíz oktatót megszólító húsz kiadvány szellemi háttérében megjelenik a felvilágosodás racionalizmusa, a katolikus keresztény hagyomány és a reformkor történelemtisztelete. A Mizera Tamás által felvázolt ellentétpárok (pl. születés-elmúlás, szülő-gyermek stb.) költőien szemléltetik mester és tanítvány kapcsolatát.

A tanulmányokat útmutató követi a bibliográfia használatához, majd a rövidítések jegyzékét tanulmányozhatjuk. Ezt követően az első kötetben 1755–1852-ig, míg a másodikban 1853–1949 közötti kiadványjegyzéket találjuk. A második kötethez Löffler Erzsébet előszavát közölték, aki kiemelte, hogy a kötet szerkesztői elsőként fogtak a nyomda kiadványjegyzékének az elkészítéséhez. A második kötet végén az évszám nélküli kiadványok nr. 3918-tól szerepelnek, de ez csupán csak öt nyomtatványt jelent, és mindegyik szerepel vagy Petrik, vagy Petrik–Barcza regisztrációjában is. A kötet végére illesztett személynévmutató nélkülözhetetlen a kiadvány használatához.

Zárszóként azon észrevételt szeretném megtenni, hogy a kiadványjegyzék nem eléggé dicsérhető grandiózus munka, amely az elődökhöz illően nagy alázatról tanúsodik. Noha ez egyik szerkesztő sem említette a jövőbeni tervek között, a kiadványjegyzék digitálisan is kereshető állománya nagy segítséget jelentene a kutatóknak, és amiként Gazda Attila 2014-ben a Magyar Tudománytörténeti Intézetben a Magyar Tudományos Akadémia 1831 és 1848 között megjelent kiadványainak a jegyzékéhez online hozzáférést biztosított, úgy ezen bibliográfia esetében is érdemesnek tartanám ezen megfontolást.

Szabó P. Katalin

Szilágyi Zsófia: *Az éretlen Kosztolányi*

Budapest, Pesti Kalligram, 2017, 290 l.

Szilágyi Zsófia tanulmánykötetének címe ironikus felelet egy korábbi történeti beszédmódra, illetve Kiss Ferenc annak szellemében írt 1979-es *Az érett Kosztolányi* című munkájára. A kötet mégis messze van a fölényességtől. A fejlődésszemlélettel való kizárólagos hadakozás meglehetősen alacsony labda is lenne, amely az esetek többségében olyan sarkítottan valósul meg, hogy végül lényegében az elmarasztalt távlattól alig vagy szemernyit sem képes elmozdulni. Jelen tanulmánykötet nem véletlenül nem kerül ellentmondásba önmagával. Nem tartható lényegtelennek, hogy az *éretlen* jelző a címben idézőjel nélküli, hiszen az olvasót nem távolítja el olyan kényelmesen és egyértelműen a megelőző, azóta „túlhaladott” (az idézőjel most itt is elhagyható lenne) szemlélettől. Szilágyi Zsófia tanulmánykötete pedig nem egy vagy több (értelmező) személyt marasztal el, jelesül lehangsúlyosabban például Kiss Ferencet, hanem elképzelések össze(ssé)gét, olyan közelebbi és kiterjedtebb vizsgálódásokat nélkülöző, mégis erős hiedelmekre épülő vélekedéseket, amelyek egy részét a szerző bevallása szerint egykor – például a kritikai kiadás hiányából adódó korlátozott tudással – maga sem vont kétségbe. A kötet így valamiképpen nyílt önvizsgálat is, amint sok helyütt leplezetlenül erre is szólít föl.

A tévképzetekkel való leszámolás szándékát és tudásfedezetét egyfelől a mindenkor szem előtt tartott és érvényesített *szövegközelség* adja, amelyre a kritikai életműkiadás kutatómunkája adott lehetőséget. „Az elemzések nagy részét [...] az első két novelláskötetből, a *Boszorkányos estékből* és a *Bolondokból* készülő kritikai kiadás munkálatai hívták elő” (263). A tanulmányok innen ágaznak tovább későbbi Kosztolányi-művekhez is (*Nero a véres költő*, *Aranysárkány*, *Esti Kornél*, továbbá említhető a címekben nem szereplő, de sokszor fölidézett *Pacsirta*), és más (korszak) alkotó(ina)k műveire (Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Szabó Magda, Török Gyula, Munk Artúr, Lovas Ildikó). Az elbeszéléseken túl műnemileg és műfajilag is tágasabb a kötet, figyelmet szentelve drámai, illetve dramatisztált művek vagy verset, jelenetet, esszét tartalmazó tematikus (háborús) kötetek kevésbé taglalt problémáinak.

Már ebből is látható, hogy a tanulmányok elemzéseinek távlatát másfelől a *szövegközöttség* folytonos tudatosítása vezeti, méghozzá a szöveg legszűkebb és legtágabb értelmében. Ily módon olyan értelmezések adják a kötet fejezeteit és segítik fő célját, amelyek éppúgy figyelnek az adott életművön vagy nemzedéken belüli vonatkozásokra, mint a más életművekkel és nemzedékekkel való összeolvashatóságra, és szem előtt tartják a korszak(ok) művelődési, társadalmi, politikai „szövegeinek” az írásművekkel

való érintkezéseit. A szerző ugyanis írásaiban közvetlenül vagy közvetetten elsősorban az alábbi főbb elképzeléseket és előföltételeket igyekszik – esetenként meglévő előzményekre rámutatva még nyomatékosabban, filológiai érveket is játékba hozva – lebontani. Nem sorrendben főként a következőkről van szó. *Először*: egy mű változatai közt nincs egyetlen tökéletes, de legalábbis nem föltétlenül az utolsó változat az, amely valamiféle kiteljesedése volna a szövegek sorának. *Másodszor*: képtelen elgondolás ragaszkodni egy alkotó föltétlen emberi tökéletességéhez. Ahogy egy helyütt megfogalmazódik: „Ha megszeretünk egy szerzőt, nehezen szembesülünk pályafutásának kínos, elítélhető fejezeteivel” (115). *Harmadszor*: a szerzőnek (és életművének) nincs olyan önazonossága, hogy valamely legsajátabb, legtökéletesebb, vagyis „érett” korszak, szakasz kiválasztható lenne olyan részként, amely az egészet jellemezhetné vagy helyettesíthetné.

Tehát az egyes fejezetek kérdésföltételei mögött is ezek a főbb kitételek munkálnak, és ezen túl is olyan témákat járnak körül – ahogy erre minduntalan a szerző is figyelmeztet –, amelyek nem csak Kosztolányi vonatkozásában voltak és lesznek jelentősek. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy amit e kötet Kosztolányi kapcsán vizsgál – a szövegközelség és a szövegközöttség fönt körvonalazott jegyében –, az bármelyik alkotóval kapcsolatban megtehető és nem kevésbé tanulságos (ennek vannak is előzményei, amelyekre Szilágyi hivatkozik). Ilyen értelemben a kötet voltaképpen egy olyan, sok távlatot megnyitó esettanulmány, ahol minden – úgyszólván hosszanti – kérdés keresztmetszetét elsősorban Kosztolányi Dezső, másodszorban a nemzedéke példája adja, harmadszorban pedig általában az alkotókra vonatkozatható.

Az életmű szakaszolását már a cím is problematizálja rész és egész, kezdet és vég viszonylatában. Az értékítéletek nyomán nem csupán a *mely műve(ke)t*, de a *milyen sorrendben* – és mely mű(vek) távlatában/vizonyában – *érdemes olvasni és értelmezni* kérdése is hangsúlyozódik. Egy mű előkép-e, vagy kiteljesedés? Milyen mintázathoz jut a későbbiek felől a korábbiakat vagy a korábbiak felől a későbbieket olvasó értelmezés? Az ezzel kapcsolatos gondolatok azt is egyértelművé teszik, hogy egy életmű, így a Kosztolányi-életmű bármely kiadásának sem kisebb a tétje, mint az olvasásmód meghatározása: egyfelől az *időrendbeli*, másfelől a *szerző által megalkotott* kötetek saját elrendezése. Utóbbira Kosztolányi tudhatóan nagy súlyt fektetett, miként e kötet bizonyítja, már a legkorábbi daraboktól fogva. A szövegek keletkezését előtérbe helyező kiadás, amint Szilágyi Zsófia hangsúlyozza, valójában nem vesz tudomást a kötetegészről mint műalkotásról, és így a jelenbeli befogadás tapasztalatait is korlátozza az egykorúval szemben.

Ahogy az irodalom maga nem „fejlődik”, úgy az életmű sem fejlődik, inkább csak alakul. Bár a szerző maga is megfogalmaz olyasfélét, hogy például bizonyos „hagyományvonal” figyelhető meg, amely *A színpad Othellojától, az Istenítéleten*, majd *A rossz orvoson keresztül a Pacsirtáig* vezet, ez utóbbiban azután „mintha mindaz az írói tapasztalat ott lenne [...] műről műre egyre árnyaltabbá, mélyebbé és összetettebbé

alakulva” (198). Itt az elemzés egy-egy motívum, formai és tartalmi egység megvalósulását követi végig különböző alkotásokban. Egy adott mű megjelenésről megjelenésre való alakulásának, formálódásának vonatkozásában mégis hangsúlyos a megállapítás, amely szerint „az egyes szövegváltozatokkal foglalkozva a célelvűségről úgyis hamar lemondunk, nem elsősorban a célra figyelve, sokkal inkább az állomásokat látva” (26). A változatnak ilyen távlatból valóban mintegy önértéke lesz. Réz Pál sorozatát, amelyet Szilágyi Zsófia mint vállalkozást egy Kosztolányit legkevésbé sem támogató időszakban nagyra értékelt, mégis elmarasztalja a novellák tekintetében, amiért az olvasók kezébe „sosem volt szövegváltozatokat” (72) adott, általában az első megjelenés szövegét és az utolsó megjelenés címét összeházasítva. (Megjegyezhető, hogy a publicisztika terén sem más a helyzet.) Ráadásul egy-egy változat már maga sem ártatlan, amennyiben „a szerző fejtől az olvasó kezéig több »idegen« is beleavatkozhat egy szöveg alakulásába” (109) – fogalmazódik meg a *Küzdelem egy gigászi árnyal* című fejezet „Idegen a szövegben” alfejezetében. Az *Inkább szellőztessünk* című írás *A rossz orvosról* szót kerítve arra is emlékezteti az olvasót, hogy nem csupán a mű címe, de lényegében a műfaja is megváltozhat két kiadás közt.

Föltétlenül meg kell említeni, hogy az alapvetően (rövid)prózai műveket vizsgáló kötetben Szilágyi önálló tanulmányt szentel egy drámai műnek is, amelynek taglalása, mint azt a szerző kiemeli, a magukat többféle formában kifejező alkotók életművében alapvető figyelmet kíván, hiszen a vonatkozó művek gyakorta a két tudományterület, az irodalom- és a színháztudomány, illetve -történet holtterébe kerülnek. Tény, hogy Kosztolányi életművében e műnem meglehetősen szórványos szerepet játszott, jóval kisebbet, mint egyik-másik kortársában, noha – Szilágyi Zsófia megfogalmazásában: – „nem pusztán több ezer színházi előadást nézett végig, de egy pályaelhagyó színésznővel élt évtizedeken át, akivel egy abszurd, folytatásos minidramát játszottak, a *Kisilonkát*” (180). A *Patália* című színpadi játék, amelyet a tanulmány vizsgál, valójában azt az átlagnézőt csúfolja ki, akinek művészi érzéke, fölfogóképessége és igénye finoman szólva méltatlan komolyabb művekhez. Tudható, hogy Kosztolányi legfőképp az értő közönség és a kritika hiányát kárhoyztatta valahányszor az operett műfaja ellen rohant ki. Szokás erre hivatkozni, ha valaki arra a kérdésre keresi a választ, miért nem kezdett Kosztolányi komolyabb drámai vállalkozásba.

E vonatkozásban sem érdektelen, hogy olyan népszerű műfajt is vizsgál a kötet – történetesen a kimit – amelynek Kosztolányi, néhány kortársától eltérően aligha volt élvezője, ahogy például Babits, vagy (sajátos) művelője, mint például Móricz, sőt alighanem állítható, hogy Kosztolányi egész életében elutasította ezt a kifejezésformát. A szerző a fölvezetőben természetesen kitér arra, hogy milyen irányú lehetett a korban az e műfajról való tudás a kritikusok, illetve az alkotók részéről, és az egy-egy megvalósult kísérlet, valamint ezek méltatásai alapján arra következett: meglehetősen korlátozott. Kosztolányi sem igazán tájékozódott az egyébként mindenki által kissé rangon alulinak tekintett műfajban, amivel azonban találkozott, azt, megkockáztatható,

közönségével együtt jogosan marasztalta el. Maga nem is kísérletezett vele, bizonyos műveiben a krimi egy-egy összetevője közvetve mégis megjelent: az 1912-es *A detektív* című elbeszélésben, majd később az *Édes Annában*, főleg tematikusan. Szilágyi Zsófia a korábbi mű kapcsán megállapítja, „A novella [...] megkeveri azt az egyszerű képletet, amely a krimik nagy részében elkövetőből, áldozatból és detektívől áll össze – mintha azt sugallná, hogy sosem érhető meg egyszerű rejtvényfejtéssel a bűn” (96). Hozzátehetnénk persze, hogy Kosztolányi minden irodalmi alkotást valahogy így képzelte el, amennyiben voltaképpen minden nagy mű rejtvényességét vallotta, amely nem adja meg magát (egykönnyen) az értelmezésnek. *A kiolvashatatlan vers* című 1935-ös írása szerint az igazi könyvek, versek kiolvashatatlanok: „Mennél inkább ismerkedünk velük, annál titokzatosabbak.”¹

Szilágyi Zsófia kötetének a filológiai pontosság-igénye mellett, a másik legfőbb tétje, hogy rámutasson, az életmű mint öntörténet is értelmezésre szorul, és a legfőbb akadályt a „nem is reflektált szerepminták”-ban látja. „A Nyugat első nemzedéke számára leginkább a Petőfi-féle üstökösszerű pályakezdés mutatkozott meg effajta mintaként” (32) – írja, miközben azt bizonyítja, hogy mindez a huszadik század második felétől induló alkotók részéről (Esterházy Péter, Háy János, Kukorelly Endre) képviselt erős ironia távlatában látható igazán élesen. A pályakezdéssel összefüggésben figyelemre méltó az a fogalomtörténeti vizsgálat is, amely a *dilettáns* és *műkedvelő* szavak lehetséges jelentéseit járja körül, az intézményrendszeren kívüli és az intézményrendszeren még kívüli (a pályakezdő) továbbá a ’tehetségtelen’ vonatkozásában.

Életrajz és életmű nem problémamentes kapcsolódási pontjait is több tanulmány taglalja a kötetben. A *Jancsi János és József Attila* című elemzés a *Barkochba* című novellát igyekszik eloldani a magyar költő történetének megírásától, és egészen másra, a nemzedékiség szépirodalmi megjelenítésére irányítani a figyelmet. *Az érettségi mint átmeneti rítus* című írás az *Aranysárkányt* állítja középpontba, ám szintén nem életrajzi nyomon halad: fölmutatja a korai életszakaszt tematizáló, azt szimbólumok során újraalkotó művet. A tanulmány következő megfogalmazása is azt sugallja, a műhöz nem, legföljebb töredékekhez férhet hozzá, aki a megírást, nem pedig a megalkotottságot keresi a regényben: Kosztolányi „»szétszórta« magát a diákszereplők között” (136).

Az életrajz, a korszak és az életmű viszonyát pedig a leg(hang)súlyosabban a kötet azon tanulmányai állítják középpontjukba, amelyek az 1915-ös vegyes műfajú világháborús köteteket (*Öcsém, Katona-arcok, Tinta*) vizsgálják, így a *Fivér a fronton* című fejezet, valamint az *Ellentét, idegenség*, amely huszadik századi iskolaregényekben „az elkülönülés, kiközösítés” (128) folyamatait a zsidóság (e fogalmat a szerző Schein Gábor fogalomtörténeti és társadalmi vizsgálataira utalva idézőjelben használja) kérdésével átfedésben látja jelentősnek és jellemzőnek. E tanulmányban a szerző Kosztolányi *Aranysárkányával* olyan alkotásokat vet össze, mint Szép Ernő *Hetedikbe*

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A kiolvashatatlan vers* = Uő, *Nyelv és lélek*, vál., kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1999³, 490. [Pesti Hírlap, 1935. márc. 28.]

jártam, Móricz Zsigmond *Forr a bor*, Kertész Imre *Sorstalanság*, Moldova György *Szent Imre-induló* vagy Szabó Magda *Abigél* című művei.

A kötet e két tanulmánya olyan, egymással összefüggő problémákra vonatkozó következtetéseket tartalmaz, amelyek a korszakra és a kortársakra nézve ugyancsak tanulságosak. A *Fivér a fronton* című tanulmány kiemeli az itthon maradottak és bevonulók helyzetét, és e viszonylatban a megszólalás lehetőségeit és módjait. A világháború idején született szövegek és kötetek vizsgálatához talán legfontosabb az a figyelmeztetés, amely szerint „az a veszély fenyeget, hogy véstesen összekeverjük egyes írók háború alatt született, az eseményt valamilyen módon tematizáló szövegeit és a háborúhoz való viszonyuk vélt, vagy valós kikezdetlenségét, szilárdságát, megingathatatlanságát” (230–231). Kosztolányi *Véres kovász* című 1914-es írását idézi a szerző, amely nem a háborús propaganda része, legföljebb áldozata. Lényegében a múlttól való megszabadulás jegyében meglehetősen indulatosan a megújulás, megtisztulás reményét fűzi az ekkor még épp csak kirobbant, a „fivérek” sebesülésének időszakát még nem sejtető háborúhoz. Szilágyi Zsófia a kortársak többségéhez, de még Kosztolányi saját egyéb megnyilatkozásaihoz képest is erőteljesnek vélt cikkével kapcsolatban úgy vélekedik, a szerepversek mintájára ez az írás akár „szereptárca”-ként (231) is fölfogható. Persze arra is lehet gondolni, hogy Kosztolányi Trianon előtt egy 1848-as honvéd unokájaként valóban egész másként látta a Monarchiát. Éppen ezért is annyira lényeges a kötet szerzőjének azon megállapítása, amely szerint a történelmi események nem csupán a társadalomban, de egyetlen személyen belül éppúgy eredményez(het)tek megosztottságot.

Amint az általánosítás elkerülése is fontos. Szilágyi Zsófia azt írja, magyar írók „zsidókhoz” való viszonyáról beszélni kell, és két fejezet (*Küzdelem egy gigászi árnnyal*; *Ellentét, idegenség*) zárlatában is megemlítődnek a téma jellemző szereplői – személyek és szövegeik egyaránt: „Kosztolányi vagy Móricz antiszemizmusának emlegetése fegyver lehet mindazok kezében, akik Tormay Cécile- és Wass Albert-szobrok, róluk elnevezett utcák mellett érvelve mutatnak rá akár Móricz 1919-es naplójegyzeteire, akár a Pardon rovatra, megfélelkezve mindarról az összetettségről, amellyel ezek a szövegek megközelíthetők” (115–116). Persze már önmagában szerencsétlen, ha egy személy-név gyűjtőfogalommá lesz. Szegedy-Maszák Mihály 2010-es Kosztolányi-kötetében már meglehetősen kiterjedten részletezte vélemények és történések kényes, időben szinte egyetlen személynél sem állandó(sítható) viszonyát, ahogy részben Tormay Cécile-ről írt *Felejtés és kisajátítás az irodalomban* című tanulmánya, már címével is erős figyelmeztetést fogalmaz meg.

Ahogy Szilágyi Zsófia az egykori elképzelésektől sem mutatja érintetlen fölényben magát, éppúgy nem hangsúlyozza úttörő voltát a pontosságra és körültekintésre szorító szemlélet alkalmazásában. Már ajánlásában is őszinte főhajtással adózik Esterházy Péternek és Szegedy-Maszák Mihálynak. Az irodalomtörténész által vezetett műhely tagjaként az utolsó lapokon az „Utószó helyett”-ben talán túlzottan is a háttérbe vonja

magát, amikor úgy fogalmaz, hogy „az effajta kötet mindenképpen csapatjáték eredménye” (265). Nem hagyható szó nélkül az sem, hogy ennek szellemében a legnagyobbak mellett a legfiatalabbakra is rendszeresen és elismeréssel hivatkozik.

Kosztolányi első novelláskötetéről a következő megállapítás olvasható a kötetben: „szigor és vágy interakciója hozta létre” (79). Szilágyi Zsófia e munkáját most annak ellenére ehhez hasonlítanám, hogy könyve végére a közhely kockázatára is utalva azt írta, „szinte minden tanulmánykötet Esti Kornél szeretne lenni” (264). Olvasóként fontosabbnak érzem most azt hangsúlyozni, hogy fegyelmezett és a mellébeszéléssel, megalapozatlan véleménynyilvánítással szemben joggal türelmetlen kötet *Az éretlen Kosztolányi*, háttérben azzal az alapvető vággal, hogy a látszólag csak a filológiára, sőt a Kosztolányi-filológusokra tartozó forrásoknak és „tényeknek” minél kiterjedtebb következményei legyenek, nem csupán az alapvető Kosztolányi-képre, Kosztolányi-olvasásra, de más (huszadik századi) művek és életművek megközelítésére is. „Hogy mi minden változhat(na) meg, ha jobban figyelnénk a korai Kosztolányi novellákra” (185) – írja egy helyen, amely figyelem a kötet szellemében bátran vonatkoztatható az egész életműre éppúgy, ahogy a mindenkori befogadásra is.

Bucsics Katalin

„folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”.
Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról,
szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017 (Studiolo), 579 l.

A Nemes Nagy Ágnes-életmű iránti érdeklődés az elmúlt években mondhatni intenzívebbé vált a korábbihoz képest. Ehhez nagyban hozzájárultak olyan kiadványok megjelenései is, amelyek nem kizárólag a költő munkásságát helyezték a centrumba, hanem az újholdasok, illetve más pályatársak kontextusában adtak értelmezői javaslatokat.¹ A „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról* című tanulmánykötet az említett törekvések sorához csatlakozik, nem véletlen, hogy a szerkesztők és szerzők többsége között átfedést lehet felfedezni. Az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös szervezésében valósult meg 2016. szeptember 29–30. között a Nemes Nagy- és Újhold-konferencia. A könyv az elhangzott előadások átdolgozott, kibővített anyagát tartalmazza, és magába foglalja az eddigi kutatási irányokat, ugyanakkor a nyitás aktuására is nagy hangsúlyt fektet, hiszen olyan utak látszanak kirajzolódni, amelyek eddig járatlanoknak tűntek, vagy legalábbis érdektelennek. A huszonnégy szerzős kiadvány e témában a kézikönyv szerepét is betölti.

A szerkesztők vállaltan a pluralitásra törekedtek, amely több szempontból is érvényesülni látszik. A tanulmánykötet szerkezetét tekintve láthatóvá válik, hogy az egyes szövegértelmezések, szövegközlések nem szerveződnek tematikus vagy műfaji blokkok szerint, hanem mindössze egymást követik. Meglepő gesztus ez a szerkesztők részéről, hiszen sok és sokféle írás kap helyet, jöllehet a kötet nyitó tanulmánya, Kulcsár Szabó Ernő *Szótest – látvány – hangzás. A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között* útmutatóként is olvasható. Ugyanakkor, nem tartom véletlennek, hogy kiemelt helyre került, hiszen a már kliséként használt Nemes Nagy–Babits-hagyományhoz való kapcsolódásnak egy olyan újabb oldalát mutatja meg a szerzőtől megszokott alapos elméleti háttérrel alátámasztva, amelynek korábban nem tulajdonítottak kitüntetett figyelmet. Továbbá, nemcsak a kötetet nyitó, hanem az azt záró szöveg pozíciója sem véletlen, hiszen Zeke Zsuzsanna írása a konferencia

¹ *Tárguló körök*, szerk. BUDA Attila, Bp., Ráció Kiadó, 2014 –

„... mi szépség volt s csoda.” *Az Újhold folyóirat köre – tanulmányok és szövegközlések*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció Kiadó, 2015. – *Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció Kiadó, 2016.

apropóján szervezett kiállítást mutatja be, a bemutatott tárgyak alapos jegyzékével ellátva. Folytatván a kötet többarcúságának ismertetését, fontos kiemelni, hogy eddig kiadatlan levelezések is bekerültek, méghozzá alapos műgonddal, hiszen nemcsak a kéziratok lelőhelyének és jellegének (papír, tinta) pontos leírásai találhatóak meg mellékletként, hanem rendszerint bevezető is társul hozzájuk. Már a kötet cím is előre jelzi Nemes Nagy kitüntetett szerepét, akinek neve hívószóként értelmezhető, és szinonimaként vonzza az újholdas kategóriát maga után. Úgy tűnik, hogy az újholdasokról nem lehet nélküle beszélni, viszont önállóan Nemes Nagyról annál inkább.

Az újholdasok munkásságát tematizáló kötetek újabb kutatásoknak adnak vagy adhatnak teret, főként a szövegközlések tűnnek termékenynek. Kelevéz Ágnes tanulmánya több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt felhívja a figyelmet egy ismeretlen dráma jelentőségére, a Nemes Nagy által írt *Babits szerkesztő úrra*,² másrészt pedig hiánypótló gesztusként is értelmezhető a törekvése, hiszen a drámáról mint műnemről kevés szót szoktak ejteni. Kérdés azonban, hogy ennek a korszaknak a drámairodalma valóban ennyire feledhető-e, vagy valamilyen más indok áll a háttérben, egyszerűen nem kelti fel a kutatók érdeklődését. (Miért nem esik szó például Örkényről egy kétnapos konferencia alatt?) Kelevéz nem titkolt célja, hogy a dráma színpadra kerüljön, már ő is rámutat azonban ennek problematikus pontjaira. Az egyik nehezen áthidalható probléma, hogy rengeteg olyan utalást tartalmaz a mű, amelyek csak egy belső, hozzáértő kör számára érthetőek. Ugyanakkor dramaturgiailag is kifogásolható, de az átírás lényegében az egész művet ellehetetlenítené, hiszen alig maradna meg valami a Nemes Nagy-i koncepcióból. A dráma célja egyértelműen a Babits-kép árnyalása, helyreállítása volt, ez is magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért maradt mindeddig könyvdráma.

A tanulmánykötet a vállalt pluralitás mellett eklektikusnak is mondható. Az írások közötti különbséget nemcsak az eltérő módszertani megközelítések adják, azaz hogy egy-egy szerző történeti tényekre támaszkodik (Kelevéz Ágnes: *Nemes Nagy Ágnes publikálatlan színdarabja Babitsról. Egy értelmezési kísérlet jelentősége*), szoros olvasást, összehasonlítást végez (Tamás Péter: *A megelevenedett tárgyak prózapoétikája Mándy Iván és Vladimir Nabokov műveiben*) vagy inkább elméleti szövegek nyomán kínál új olvasatot (Lőrincz Csongor: *Poetológia, nyelvszemlélet és irodalomfogalom összefüggései Nemes Nagy Ágnes esszéiben*). A szövegek közti különbségek megmutatkoznak az írások kidolgozottságában, előfordul, hogy a terminus technicusok túlzott használata egy nehezen dekódolható metanyelvet hoz létre. Ugyanakkor, olyan megközelítések is olvashatók, amelyeket jó lett volna, de legalábbis a jövőben érdemes továbbgondolni, ilyen például az újholdasok hagyományának továbbélése a kortárs magyar irodalomban. Hozzáteszem, hogy Kiss Georgina tanulmánya, amelyben a szerző körüljárja és megkérdőjelezi a tárgyiasság fogalmát mint evidenciát, az egyik legfontosabb írás a kötet egésze viszonylatában, mégis a rendszeralkotás kevésbé tekinthető sikerültnek.

² A dráma a *Tárguló körök* kötetben vált széleskörűen olvashatóvá, lásd az 1. lábjegyzetet.

Egy konferenciakötet kapcsán felmerül a kérdés, hogy az elhangzott előadások szövegeit akarja-e tartalmazni, vagy összeáll egy olyan kiadvánnyá, amely önállóan is egy új irányt mutat, esetleg további kutatások számára nyújt kiindulópontot. Példaként emelném ki Lénárt Tamás tanulmányának egyik lábjegyzetét, aki az ebben a kötetben megjelenő Kulcsár-Szabó Zoltán-tanulmányra hivatkozik. Emellett megjegyezném, hogy jól érzékelhető a líraértelmezők között, hogy figyelnek egymás publikációira, és a korábbi eredmények fényében határozzák meg sajátjukat. Ez a jelenség termékeny lehet, viszont a látókör szűkítését is magában hordozza. A tét természetesen az, hogy ki hogyan és milyen mértékben tud részt venni a líraelméleti diskurzusban, mennyire kreatívan tudja mozgásba hozni a korábbi megállapításokat.

Kiemeltem már, hogy a kötet központi alakja Nemes Nagy Ágnes: az ő életműve tartalmaz annyi interpretációs lehetőséget, hogy az egysíkúság veszélye fel se merülhessen. A versein és az esszéin kívül Palkó Gábor egy jelentős, 2012-ig visszamenő vitára hívja fel a figyelmet. Ez a tanulmány azért is kiemelkedő, mert bár retrospektíven beszél a néhány évvel ezelőtti álláspontokról, mégis érezhető, hogy még mindig termékeny a vita, és akár a tanulmány is további polémiát generálhat. Baj-e az, ha egy *nagyasszony* az elfojtásból táplálkozik? Termékenynek tekinthető a feminista diskurzus bevonása Nemes Nagy kapcsán? Hogy lehet, hogy ha ennyire problematikus a helyzete, mégis a jelen kötetben is ő foglalja el a centrális pozíciót? Palkó – aki egyben a kötet egyik szerkesztője is – tanulmánya záró mondatában jelentős kijelentést tesz: „A jelen tanulmánykötetet mint diszkurzust pedig az a remény élteti, hogy a líraértelmezés lehet több pusztá paradoxonkioltásnál” (157).

Több tanulmány komparatiztikai vizsgálódást végez, többnyire Nemes Nagy és a kortársai viszonylatában, ettől nagyobb mértékben eltér Bányai Tibor Márk írása, aki Pilinszky és Kiss József egy-egy verse között vél hasonlóságot felfedezni. Az összehasonlító írások közül kiemelném Tamás Péter munkáját, aki Mándy és Nabokov hasonló tárgyiasságfelfogását mutatja ki, és vizsgálja részletesen. Bartal Mária tanulmánya nagyon erős elméleti háttérrel mozgat, és egyben a kötet egyik legalaposabb kutatói munkát tükröző tanulmánya. A testreprezentációk kapcsán a társtudományok kutatási eredményeit is felhasználja, a különböző orvosi definíciókat is megidézi, ily módon sokkal árnyaltabb és komplexebb kép rajzolódik ki az egyes szövegértelmezésekben, amennyiben olvasható, hogy az adott kontextusban milyen konkrét jelentésekkel rendelkezett a saját diszciplínájában egy-egy fogalom, és az hogyan került át egy másik közegbe. A többirányú, a kortárs kutatási irányokra jellemző interdiszciplináris megközelítés a művészettörténeti tanulmányokban is hangsúlyossá válik.

Mint arra korábban rámutattam, a tanulmánykötet egy sorozathoz látszik csatlakozni, viszont ami egyértelműen váltást jelent, hogy kevésbé hangsúlyos szerepet tulajdonít a szerzők ellehetetlenedett íráslehetőségeinek, pontosabban a fióknak írásnak. A korábban megjelent három újhordas kötetben visszatérő motívumként vagy indokként került elő a fióknak író generáció megfogalmazás, főként Nemes Nagy Ágnes

példáján át vált ez a kifejezés még hangsúlyosabbá. A tanulmányok szerzői jellemzően azt emelték ki, hogy a tiltólista miatt több írás publikálatlan maradt, ebből kifolyólag a levelezések, filmes múlt, de főleg a külföldi tanulmányutak mintegy ellenpólust képeztek, hiszen találniuk kellett egy más helyet, nyelvet, amelyen keresztül nyíltabban fejezhették ki magukat. Lengyel Valéria a Nemes Nagy-esszék kapcsán mutat rá arra a problematikus pontra, hogy mit lehet kifejezni a nyelvvel, és mit nem (159.) Folytatván a gondolatot, ugyancsak releváns felvetés, hogy mennyi mindent ki lehetett volna fejezni a nyelvvel, és mennyi lehetetlenedett el. Jóllehet némely tanulmány utal rá, hogy még a Nemes Nagy-kutatás sincs a legjobb állapotban, az utóbbi évtizedben egyértelműen javulást lehet észlelni. Hogy a jelenlegi tudományos odafordulással meg lehet-e elégedni, maradjon nyitott a kérdés. Nemes Nagy megrendíthetetlen szerepét ez a kötet is demonstrálja, ám véleményem szerint kissé aránytalan a többi szerző értelmezése, hiszen egyértelműen nem kevésbé jelentékeny szerzőket nevezhetünk meg Ottlikban, Pilinszkyben vagy éppen Mátyásban. Ugyanakkor a jelen kötet is jól mutatja, hogy a költő pozícióját kevésbé releváns a gender studies szempontjából definiálni, ily módon pedig a költőnév megnevezés kevésbé tekinthető adekvátnak, emellett a Palkó Gábor körüljárta vitából arra lehet következtetni, hogy a Nemes Nagy-jelenség napjainkban már egyáltalán nem irritál, hanem inkább kultusszá nőtte ki magát.

Nagy Hilda

Tar Sándor: *Tájékoztató*

Debrecen, Déri Múzeum, 2017, 263 l.

A debreceni Déri Múzeum gondozásában jelent meg 2017-ben Tar Sándor *Tájékoztató* című munkájának újrakiadása. A Tar-reneszánsz az utóbbi években nem látszott alább-hagyni, nemrégiben a Magvető Kiadó élesztette fel zsebkönyvtársorozatát, amelyben Ottlik *Iskola a határon* című műve mellett Tar *Mi utcánk* című kötete jelent meg. Ezeket a gesztusokat mindenképpen előrelépésként lehet értékelni, ahhoz a drasztikus kijelentéshez képest, amelyet Bán Zoltán András annak idején, 2011-ben tett, miszerint: Tar Sándor teljes egészében kizuhant a magyar irodalmi kánonból.¹ A debreceni múzeum által véghezvitt munka azonban már túl is mutatott a primer szövegek fellevenítésén és újranyomásán, a novellát – jobb híján most használjuk ezt a műfaji kategóriát – komoly forrásapparátussal egészítették ki, amelyek a Tar-hagyatékból kerültek elő. A források azt az időszakot elevenítik fel, amikor Tar az NDK-ban kolégiumi nevelőként dolgozott. Ebből a korszakból olvashatunk leveleket, fegyelmi tárgyalások jegyzőkönyvét, munkaterveket és beszámolókat, illetve Tar 1976 és 1977 között vezetett naplóját. Továbbá három tanulmány olvasható Bartha Eszter, Deczki Sarolta és Kálai Sándor tollából.

A novella ismételt közreadását és a meglevő források publikálást az előszóban Lakner Lajos, a kötet szerkesztője a következő módon indokolta: „A *Tájékoztató* mostani újraközlése is egy újraolvasás kísérletének tekinthető” (12). Ennek a megállapításnak valamelyest ellentart a kötet, mivel a bemutatott források, illetve a tanulmányok is, mintha inkább a már meglevő szociográfiai nézőpontot erősítenék, a referencialitás és a történeti kontextusok összeolvasását segítenék a *Tájékoztató* szövegével.

Újraolvasási stratégiaként felmerült egy metaforikus önvallomásként történő megközelítés, ám ezt a párhuzamot a kötetben leginkább Kálai Sándor tanulmánya érzékelteti, írásában az életutat és a művekben megjelenő utazástapasztalatot olvassa össze. Az utazás mint fogalom meghatározó szerepet játszott Tar életében és műveiben egyaránt. Kálait főként az élettörténet fragmentumainak beépítése érdekelte, miként váltak a valóságselemek fikcióvá. Megállapítása szerint Tarnál az éntörténet metaforikus viszonyba került az utazástapasztalattal. Az utazásra mint megszürt empirikus tapasztalatra maga Tar hívta fel a figyelmet különböző vele készített interjúkban. Ennek legadekvátabb példája, amelyet maga a tanulmány is idézett, a Petri Györggyel

¹ BÁN Zoltán András, RADNÓTI Sándor, *A magyar politikai költészetről (levélváltás)*, Élet és Irodalom LV(2011), 46. sz., 2011. november 18., <https://www.es.hu/cikk/2011-11-20/ban-zoltan-andras-radnoti-sandor/a-magyar-politikai-kolteszetrol.html> (utolsó megtekintés: 2018. május 15.).

folytatott 1994-es interjú, amelyben Tar a következő kijelentést tette: „végül is, mindenki, aki akárhová téved, ezt írja: saját utazását az életben” (257). Kálai implicit módon kereste az utazás tapasztalatának fikciós történeti manifesztálását, kiemelve például a tenger szimbolikáját olyan szövegekben mint *A tenger* vagy a *A tengert látni*, vagy a *Tájékoztatónál* maradván, képletesen szólva kitapogatta azokat a fogódzókat, ahol a szövegben tetten érhető az utazás, a távolban levés élménye. Tanulmányának záró fejezetében Bán Zoltán András *Keserű* című regényével foglalkozott, amely Tar élet-történetét és beszervezéseinek körülményeit jeleníti meg egy Sólyom Ferenc nevű karakteren keresztül. Kálai kiválóan vette észre Bán regényében, milyen fontos szervezőelvként jelenik meg a tér, és milyen kiemelt hangsúlyt kap az identitás és a tér folytonos reflexiója.

A kötet másik irodalmár szerzője, Deczki Sarolta, az otthontalanság fogalmán keresztül értelmezte a *Tájékoztató* szövegét, illetve mutatott rá más Tar művekre. Deczki kiváló teoretikus alapokkal indította az írását, különösen izgalmasnak hatott az életmű szempontjából a „mentális hajléktalanság” fogalma, amely sokszorosán és összetett módon olvasható rá az életútra, ideértve a vidékiségi problémáját, a munkáslétet vagy csak azt az abszurd helyzetet, amikor valakinek a tartóztatja ki- és bejárkál a lakásába, mivel kulcsa van hozzá. Tar „mentális hajléktalanságát” jogosan lehetne párhuzamba állítani karaktereinek kiszolgáltatottságával. Deczki ellenben nem ezt a vonalat emelte ki, sokkal inkább a művek igazodását a referenciális elemekhez. Ennek tükrében Tart egyértelműen a szociográfus szerepében tartotta meg. Egy helyen Mátyus Alíz riportját idézte a korabeli leányszállók otthontalansága kapcsán. Ezt követően az alábbi módon állított párhuzamba a riportot és Tar szövegeit: „Ezt a diagnózist [értsd: az otthontalanság detektálása – G. Z.] Tar számos, munkásszállón játszódó novellája is megerősíti” (247). Ezekre példaként hozta fel a *Celofánvirágok* vagy a *Csóka* című novellát. Deczki ezen megállapítása, úgy vélem, jól vázolta a Tar-életmű problematikáját.

Minek a mentén próbáljuk visszaemlíteni Tar Sándort a kánonba, ahonnan egyébként nem a teljesítménye, sokkal inkább az ügynökmúltja miatt esett ki? Problémaérzékeny szociográfust látunk benne, ahogy ezt Deczki is láttatja, és ebben az esetben írásai minőségét a valóság interpretálásának a sikerességéhez mérjük, vagy olyan prózaíró képét keressük, akit a korszak esztétikai mércéje alapján vizsgálunk? A már említett előszóban Lakner nem véletlenül az olvasási stratégiák sokféleségének a lehetőségéről beszélt, hiszen ez lehet a záloga a Tar-életmű újra- és újraolvasásának. A probléma ezzel a módszerrel csak annyi, hogy az irodalmi intézményrendszerünk a képzeletbeli „hierarchiapolcán” alighanem nem ugyanoda helyezné el a Tar-életművet az egyik vagy a másik olvasat felől nézve. Ennek függvényében azt kell mondanunk, hogy a *Tájékoztató*, amely az irodalmi életbe történő belépést garantálta Tarnak, valamilyen stigmatizálta az életművet a szociográfia irányába. Ezt a jellegét maga a szerző sem kívánta tagadni, bár azt már ő sem tudta megfogalmazni, hogy a szociográfia micsoda. Ideköthető Bartha Eszter kiváló tanulmánya is, aki történészként az 1970-es

évek keletnémet mikrotörténetébe engedett számunkra bepillantást a munkásközegen keresztül. A *Tájékoztató* szövegéhez a tanulmány kiváló adalékként szolgált, a felvázolt olvasási stratégiák közül egyértelműen a szociográfiai megközelítést erősíti. Bartha alapos forráskutatást végzett, komparatív elemzésében a két korabeli mintavállalat – a Carl Zeiss Jéna és a győri Rába – után fennmaradt dokumentumanyagot vizsgálta át. Interjú- és levélrészleteket olvashatunk a korabeli munkások életéből, akik közül az NDK-ban élők, szociális jogaik tudatában, sok esetben mertek panaszt emelni a rendszerrel szemben. Kritikus hangjuk a rendszerváltást követően sem tűnik majd el, a kapitalizmus kritikájuknak a magját a kollektívák szétesése, a szolidaritás megszűnése adta. Bartha szövege Tarhoz leginkább a marginalizálódás fogalmán keresztül kapcsolható. A keletnémet munkásság a szociális helyzete miatt marginalizálódott, ám erre kevesebb esetben érkezett deviáns reakció, mivel ezt az ottani rendszer kevésbé volt hajlandó tolerálni. Ennek mentén érdemes olvasni azokat a magyar–német konfliktusokat, amelyekről Tar is beszámolt.

Végezetül a kötet kivitelezése, vizuális megjelenése mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Vízvárdi András borítóterve és a kötetben végzett grafikai munkája a mű legnagyobb erősségei közé sorolandók. A színek és betűtípusok kiválasztása, a korabeli szövegek facsimile megjelenítése, a Tar-hagyatékából előkerült fotók kötetbe rendezése tökéletesen el lett találva. Összességében ez is hozzájárult ahhoz, hogy – a forrásokkal és a tanulmányokkal együtt – abból a szemszögből is tudjuk olvasni a *Tájékoztatót*, ahonnan anno Kenedi Jánosék is tették,² átfogóan ismerve a korabeli társadalmi és szociális viszonyokat. A kötet elején megfogalmazott célokból annak lehetősége mindenképpen megvalósult, hogy egy komplexebb olvasásra legyen lehetőségünk.

Garaczi Zoltán

---

² A *Tájékoztató* a Kenedi által szerkesztett *Profil* című szamizdat-kiadványban jelent meg először.

DÉRI BALÁZS

Gergely Ágnes laudálása a Babits Mihály Alkotói Emlékdíj átadásakor

Jó harminc könyv és egy sereg díj után most a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Babits Mihály Alkotói Emlékdíját veszi át Gergely Ágnes. Megpróbálhatjuk elhelyezni ezt a díját, mondjuk, a kétszer-kétszer neki ítélt József Attila- és Déry Tibor-díj, aztán a Kossuth-díj magas állami kitüntetése, a Digitális Írói Akadémia zárt szakmabeli vagy a laikus tisztelők szavazatától is függő Prima díj magyar irodalmi koordináta-rendszerében. Most erre az elismerésre azok tartották érdemesnek Gergely Ágnest, vagy inkább: azok gondolták övele, az ő révén ezután még fényesebbnek a díjat, akik hivatás-szerűen foglalkoznak azzal, hogy kánont alkossanak: egyeseket beemeljenek a magyar irodalom mércéi közé, másokat kívül hagyjanak, netalán egy időre vagy véglegesen kiejtsenek belőle. Bár egy ideig szinte beszélni sem illett kánonról („kinek-kinek érvényes a sajátja”), nagy hatású kultúrhistorikusok rámutattak: egyetlen irodalmi magaskultúra sem létezik kánonképződés és kánonalkotók nélkül. Igaz, azt is tudjuk, több évezredes tapasztalatból, hogy van kánonfejlődés, vannak párhuzamos kánonok, és szakadások, újraszervezések is léteznek. A magyar irodalomtörténeti kánon formálói által adományozott díj igazi elitdíj, summája a magyar irodalmi díjaknak.

Nem lévén magyarirodalom-történész, a Babits-díjat nem ismertem annyira, hogy az eddig elismertek nagy részét azonnal föl tudtam volna sorolni. Így mondtam mégis igent a felkérőnek, bízva a testület és az ő személyes autoritásában – a feladat nagyságtól pedig illően szorongva. Első dolgom volt áttekinteni a névsort. Talán, a magam kánona szerint a sorrend kissé más lenne, esetleg más is belefért volna e nemes gyülekezetbe, és remélem, hogy majd bele is fér, de az nem kétséges, hogy ünnepeltünk méltó „társaságot” tisztel meg, s méltó „tagság” várja.

Ez a tudós ítélet egyszersmind fölment az alól, hogy valódi szakmai indoklást tartsak, akár csak hogy elősoroljam a kritikai értékelések hosszú sorát. Sokkal inkább felszabadít arra, hogy a máskor szokottnál is személyesebb legyek. A laudátor egyébként is furcsa szerepben van: egy testület szóvivője, mégis a laudáció az ő hangszínén szól. Vagyis benne lehetnek, remélem, a méltatott szerző és műve, élete műve iránti érzelmei: tisztelete, szeretete. Pár mondatban hadd számoljak el a kötődésekkel! Első, némi félreértéssel is terhes szigligeti találkozásunk elé nyúlnak a titokzatos szálak. Már a nagyon eltérő családtörténetben is annyi rokon vonás van. Anyai nagyszüleim mezőtúriaiak, a Körös másik partján szomszédosak az endrődiekkel. A háború és/vagy a vészorszak okozta kizuhanás a boldog-békés jólétből, aztán a lassú megkapaszkodás a konszolidáció éveiben: sokakkal és sokféle módon közös. Ám jóval kevesebbek közös

élménye a vallási-kulturális idegenség megtapasztalása: akart ragaszkodás a fojtogatóan védelmező kisebbségi léthez; közben az elhasonulás vágya; a többségbe hasonulni-beolvadni akarás némi eredménye és még több kudarca – mindez örökké nyugtalanító háttér a megállapodott élethez, de nem csekély mozgatóerő, és így talán még ajándék is az alkotáshoz. Mindenütt az idegenség szaga, vagy illata: „Nem tartozom sehová” (*Két szimpla a Kedvesben*, 72), „Nem mentem közelebb, nem hívott senki” (84), „Nem akarok ide tartozni, ezekhez” (90), „Még nem tudtam megfogalmazni, hogy nincs »ezek« és nincs »azok«, s a kettő között nincs kocsmaküszöb, de az embernek tudnia kell a helyét” (91), „Akkor keresztelkedjék ki!” (133). A katolikus plébános meg a helybeli rabbi imája révén szerencsésen világra jött Fenákel nagymama bájos anekdotája (9) is súlyosan megterhelt történetben folytatódott. A „kettős hagyomány” mindennapjai a költészet feloldó hatalma nélkül terméketlen konfliktusban teltek volna, így azonban megkaptuk a *137. zsolnárt*, Gergely Ágnes versét: „Hát kihűlt jobбом legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.” Az első strófára a második azonos helye válaszol: „És fájó orcám rángjon majd a számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János”. Eszembe jut egy budai rasekol és felesége: „Balázskám”, mondta Feigele néni, „amikor a férjemmel villamosra várunk, mindig Arany-balladákat mondunk egymásnak.” És hogy ujjongtam Gergely Ágnes életemlékezését olvasva: ugyanaz a csodálatos középiskolai magyartanár indított el az irodalmi pályán; ugyanaz a latintanár hagyott *komor* foltot egyetemi éveinken, ha én szerencsésebben jártam is. Latintanár lettem. De e vágyott életpálya megőrzött vonzásának tanúi Gergely Ágnes minden tekintetben pontos latin idézetei is.

Sokféleképpen lehetett volna Gergely Ágnesnek válaszolnia a formatív gyermek- és ifjúkor életeseményeire. Ő minderre – és most igazságtalanul az életmű egyetlen vonulatát emelem ki – költészetének komolyságával válaszolt. Nem csak az elvesztés, a halál, a temető, a sors és sorsközösség súlyos tematikájára gondolok, bár elsősorban arra; a *Hajóroncs*, a *Necropolis*, a *Carmen lugubre* kötetcímekre, a folyamatos Requiem- és Kadis-mondásra. Ez persze a komolyságnak csak a témákban megnyilvánuló oldala. Magának a költészetnek, a költői létnek, a költői munkának, a mesterségnek a komolyan vételére gondolok, és amiben ez mindenekelőtt megnyilvánul: a nyelv, az anyanyelv mint anyag természetének a tiszteletére. Ahogy egy esztergályos tiszteletben tartja a megmunkálendő fémet, az esztergapadot, a kést, a mikrométert, s különös érzéssel a lehullott spént is („Tudja, Balázs, mi az a spén?” — kérdezte tőlem egy nyilvános beszélgetésen, talán a rádióban vagy az egyetemen Gergely Ágnes vasmunkásnő; nem tudtam, elmagyarázta). A költői *mesterség* és a költői *művészet* között a latinban nincs különbség. Egy és ugyanazon szó foglalja magába: *ars*. A modern nyelvekben szét-hasadt jelentések egyike nélkül sem költő a költő. Hogy aztán a mesterséget szabályos képzésben vagy a fordított szerzőktől kapja, mindegy is az.

Gergely Ágnest nem érintette meg, azt hiszem, sőt, el tudom képzelni, hogy irritálta is a nyelvgyötrés, az öncélú intertextuális játék, a semmitmondó rímvirtuozitás,

még ha kétségtelenül van ezeknek irodalmi nyelv-megújító szerepe is. Gergely Ágnes anélkül érte meg az „új komolyság” költői beszédmódjának megérkezését egészen-kor-társ irodalmunkba, hogy elhagyta vagy pózzá merevedni hagyta volna a komolyságot. Hogy ez a tartás, a gyásztól a haragig és feloldozásig tartó látómező egyhangú volna? Van, aki csak egyforma feketét lát. Az érzékeny szem megkülönbözteti a fekete fényes vagy tompa árnyalatait, a szénfeketétől a bakacsinig, a koromfeketét – korom feketéjét, korunk feketéjét –, s a fekete peremén az átmeneteket: a szürkét („minden jel szürke”, mondja *A boldog festő*), a spén kékes-szürkéjét, az óaranyat. Vagy a ritka ellentettet, a fehéret. De csak ritkán. Mint hollófekete hajban egy fehér tincset.

A Gergely Ágnes művelte irodalom komolyságának mélységét a tapasztalatokat feldolgozó természetes bölcsesség adja. Nem a dolgokat szétbontó-analizáló, nem filozofikus okosságról van itt szó, hanem az egymásnak ugró ellentéteknek is formát adó költői alkotásmódról. Az előző filozófiai szaktudományos művekbe vagy esszébe való. A költő a tiszta formaadással filozofál. Meglátja a megmunkálандó anyagban a gondolatot, ami abban még titkon van benne, leszed minden fölöslegeset, közben mér, újra kés alá tesz, mér... A forma egyként lehet szabadvers vagy kötött, magyaros rímes (megújítva a technikát bámulnivaló új rímlehetőségek fölfedezésével), és lehet a szeretett görög–latin költészet mértéke – a mérce a tisztaság. Gergely Ágnes egyetlen tisztátalan szót sem írt le, vagy ha leírt, spén lett belőle. Tudjuk, az is szépséges, van, aki azt hiszi, az a munka célja; és kinek-kinek máshol húzódnak a tisztaság és a tisztátalanság határai. Így hát e tiszta költészetet tiszta kézzel lehet és kell megérinteni. Nem azt jelenti ez a tisztaság, hogy minden látható szennyet és láthatatlan kórokozót eltávolítottál-e a kezdről. Rituális tisztaságról beszélek: megmostad-e a kezed, folyó vízzel, jobb kézzel a balt, ballal a jobbot, háromszor leöntve. S közben elmondtad-e az előírtakat. A dispozió, persze, nem mindegy. Különösen neked – nem mintha a tisztaságnak ártani tudnál. Most már találkozhatsz a tisztával. De „a transzcendenst az érti csak / kit megsebeztek” (*A testek útja*).

Könyvet lehetne, kellene is írni arról – nagyon érzékeny hallgatónak adnám ezt doktori témát –, hogy a „jel” szó sok-sok előfordulása hogyan kíséri végig Gergely Ágnes egész költészetét. Ebből az egy nézőpontból is hitelesen meg lehetne érteni; a többi már csak részletezés. *Az ajtófélfámon jel vagy*, az első kötet címadó verse magyar irodalmunk kanonikus versei közé tartozik.

Gergely Ágnes költészete, egész irodalmi műve, etikai tartása, az irodalmi életben is: *jel*. Ezzel a díjjal mintegy apró tokban a magyar irodalom, a magyar kultúra ajtófélfájára szegeztük művészetét. Ha erre jár az öldöklő angyal, már nem árthat nekünk.

„Írd fel...!” Felírta.

„Halljad...!” Meghallottuk.

SZÁLINGER BALÁZS

Laudáció Kemény István Babits-emlékdíjára

A Babits Mihály Alkotói Emlékdíj egy magyar irodalmi díj, amit a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alapított 2008-ban, hogy a kiemelkedően jelentős szépirói és tudományos életműveket jutalmazza ezzel az elismeréssel – áll a Wikipédián, és elfogadhatjuk ezt a díj rövid definíciójának.

Ha végignézzük a díjazottak névsorán, megállapíthatjuk, hogy ez valóban az egyik legrangosabb magyar irodalmi díj. Megáll a saját díjazottjain, nem fújja ide-oda a szél, mint az állami vagy mecénási díjakat vagy akár az írószervezetekéit. Megkockáztatom, a Babits Mihály Alkotói Emlékdíjon keresztül valóban üzeni képes az irodalomtörténet.

De kinek üzen az irodalomtörténet? Nyilvánvalóan a jelennek, egy kortárs költő életművével.

Hogy aránylik egy kortárs költő az irodalomtörténethez? Mint pont a vonalhoz.

És egy díjazott? Mint jelentős pont a vonalhoz.

Erről szólna egy ilyen díj?

Mit tud állítani egy költőről az irodalomtörténet akkor, amikor az még dolgozik?

Megelőlegezett bizalom ez? Nem lehet az, hiszen nem ügyes pályakezdőt, hanem életművet díjaz.

Akkor viszont mit csináljon holnaptól ez a szegény díjazott? Ha másnaptól nem ír, akkor még tiszta a helyzet.

De mi van, ha ír?

Mi van, ha a díj utáni években kialakuló életmű már nem ugyanazt állítja?

Ha egyenesen cáfolja-visszavonja?

Ki dönti el, hogy melyik az autentikus rész?

Romolhat-e egy életmű?

Akkor ez mégis megelőlegezett bizalom?

„Bízunk benned, most már csak nem rontod el” díj?

Sőt, ha az adományozó oldalát nézzük: hogy aránylik a Magyar Irodalomtörténeti Társaság magához az irodalomtörténethez, illetve a jelenkori Társaság önmaga 1911 óta tartó történetéhez?

Csupa olyan kérdés, amely pusztán logikus, de egytől egyig irreleváns – hiszen egy elismerés kapcsán elég, ha örül vagy csendben puffog az ember. Kemény Istvánt valószínűleg nem fogja bántani ez a logika. Úgyis tudjuk mindannyian, az igazi kérdés az, hogy mit üzenhet az irodalomtörténet Kemény Istvánnal. Miért szavaz rá, ha szavaz rá, miért örül neki, ha örül?

Önmagában is örömteli látni egy korszakolható, sokrétegű, a magyar költészet hagyományait ismerő, azzal felelő, felelni képes, azzal valamit kezdő, mégis innovatív életmű épülését.

Az irodalomtörténet azért is örülhet Kemény Istvánnak, mert költészetének fontos és érdekes kiszögellései nem ritkán időben egymásra másolódtak költői nemzedékek pályakezdésével – és sok-sok évtized múlva is tartalmas viták lehetnek vagy új elméletek születhetnek arról, hogy az ő elmozdulásai életre keltették, integrálták vagy „csak” inspirálták-e a mindig újakat.

Az irodalomtörténet azért is örülhet Kemény Istvánnak, mert példáján keresztül tovább él a magyar költészet egyik nagy hagyományú jelensége. Hogy valamikori jurátusok művelik. Kemény István máshonnan néz, máshogyan lát. Ha a kortárs irodalmi élet ma megszokott szocializációs állomásait nézzük, olyan szél ez, ami olykor kellemetlen irányba visz, viszont a legjobbak képesek vitorlába fogni. Biztos vagyok benne, hogy az a tekintet, amelyet Kemény István közös ügyeinkre, a társadalomra bocsát, ebből ered.

Örömteli látni, ahogy Kemény behúzza a történelmet a költészet esernyője alá, és az ott nem okoskodik, hanem értelmes társalgásba bonyolódik, amíg az eső eláll – még ha tudjuk is, szomorúan, éppen Kemény Istvántól, hogy ez a nyomorult szürke eső úgysem áll el soha.

Örömteli, ahogy más műfajok, a regény, az esszé is odakéredzkednek a költészet esernyője alá, és ők is értelmes társalgást folytatnak. Így lesz Kemény Zrínyi-esszéje nem is esszéírói, de sokkal inkább költői, páratlan költői teljesítmény.

A jogi tanulmányokból is adódó irodalmiéletes civilséggel függhet össze, hogy banális mondatok és érzelmek, szeretet, fájdalom, bánat, aggódás önmagában, különféle okos nyelvi visszavonások vagy ellentartások vagy letörések vagy relativizálások nélkül jelennek meg nála. Kemény mer szeretni, mer fájni, mer aggódni, és nincs kedve vagy ideje lábjegyzethez, esetleg annyit tesz hozzá, hogy hát ez van.

Költői magatartása fuvallat egy olyan korszakból, amikor nem az író volt a teljes szakma címkéje, hanem úgy fogalmaztak a sajtóban, hogy prózaköltő és dráma-költő.

Azt is üzenheti nekünk Kemény Istvánnal az irodalomtörténet, hogy lehet jó, és még mindig szabad nagy verset írni, írni akarni. Hogy ebben a korszakban, amikor a költészet 19–20. századi alaptoposzait sokan tényleg befejezett múltnak látják, még mindig van egy jelentős, mutogatható és mutogatni való költőnk, akit nem érdekel, hogy éppen nem divat körülírásmintesen vagy ügyes, cirkuszba való absztrakció nélkül írni (csak egy példa) a hazáról. És ezzel is korszerű tud maradni.

Hát ez van, van egy Kemény Istvánunk. Már a többedik generációnak van Kemény Istvánja, mindegyiknek egy másik. Ahogy Sárszentlőrincnek kisiskolás Petőfije van, Sopronnak katona, Cecének színész Petőfije. Az én Kemény Istvánom *A néma H-é*.

Számomra minden azóta írt és a következőkben készülõ műve ahhoz méretik. Engem még nem csapott be, és azóta vitt már magasabbra is, mint *A néma H*.

Az igazi nagy élmény viszont: látni a mai húszévesek merõben más Kemény István-képét. Mert ugye nekik is van egy. Szóval furcsa lehet Kemény Istvánnak lenni, és szeretném, ha tudná, nekünk is furcsa látni egy ilyen jelenséget. Megbízhatóan, évtizedek óta.

Ezzel a díjjal pont azt teszi az irodalomtörténet Kemény Istvánnal, ami a dolga: megjelöli, állít róla valamit. És nagy öröm, hogy úgy állíthat valamit róla, hogy még itt van közöttünk, alkotókedve töretlen, és õ maga fiatal.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége hrei

2018. szeptember 20. (csütörtök) Nyelvtorz Szalon a Józsa Judit Galériában (1054 Budapest városház u. 1.)

2018. oktober 6. (szombat) – Az ASZ ifjúsági tagozatának tanévi tevekenyseget elokszıto országos tanácskozása (Baár–Madas Református Gimnázium, Budapest)

2018. oktober 19–21. (péntek–vasárnap) – Az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny országos, Kárpát–medencei döntője a középfokú iskolák tanulói számára (Sátoraljaújhely)

2018. november 13. (kedd) – Gála a magyar nyelv napja alkalmabol (Pesti Vigadó)

Középiskolások „Édes anyanyelvünk” versenye

Idén oktober 19-20-21-én az *Anyanyelvápolók Szövetsége* hathatós támogatásával immáron a 46. alkalommal rendezik meg a középiskolások „Édes anyanyelvünk” elnevezésű nyelvhasználati versenyét, amelyen a hazai és a külhoni magyar tanıtasnyelvu középiskolák regionális elodontoin legeredményesebben szereplő fiatalok vesznek részt. Az 1973 ősze óta abban a városban, Sátoraljaújhelyen mutatják be kepesseiket a versenyzők, amely Kazinczy Ferenc munkálkodásának, Kossuth Lajos és Kazinczy Gábor palyaindulasanak helyszíne volt, tisztos nyelvtepıto és retorikai hagyomány fűződik teht a nevehoz. A győri Kazinczy-versenyek mellett ez a diákok legismertebb anyanyelvi erőpróbája, amely a nyilvános előbeszédben való jártasságot kivanja meg.

Az első fordulón irásbeli feladatok útján mérik a résztvevők nyelvtani, lexikai, stilisztikai felkészültségét, a másodikon pedig 20 percnyi felkészülés, vázlatkészítés után a kitűzött negy szóbeli téma egyikéről kell háromperces beszedmuvt előadniuk a biralobizottsag és az érdeklődő hallgatóság előtt. Különböző monologikus beszedmufajok (kiselőadás, fejtegetés, vitaindító, felszólalás, nyilatkozat, válasz körkérdésre, vallomás, leírás, megemlekozes, elmenybeszamolo), változatos témák (időszerű közéleti kérdések, az ifjúságot érintő problémák, iskolai és családi események) közül választhatnak. A biralobizottsag a Deme László nyelvészprofesszor által összeállított szempontsor alapján ertelkel. A tartalmi oldalt a beszédben foglaltak tárgyi helyesége, a gondolatmenet logikája, a beszedmu felépítettsége és tagoltsága alapján itélik

meg. A műfaji oldalhoz a beszédműnek a választott helyzethez, hallgatósághoz, műfajhoz igazodó szóhasználat, mondatfűzés, stíluszint, szemléletesség foka tartozik. Figyelembe veszik a nyelvi megformálást, az élőbeszéd befogadásához szükséges világosság, tömörség, szemléletesség szintjét, végül pedig az előadási formát ítélik meg: a hangvételt, a szövegfonetikai eszközök használatát, az előadói külsőségeket, a hallgatósággal való kapcsolatteremtést.

Az anyanyelvi verseny tehát gyakorlati célt szolgál, a résztvevőket a mindennapok helyzeteiben való sikeres kommunikációra készíti fel. Általánosabb értelemben pedig elősegíti azt, ami az Anyanyelvápolók Szövetségének a hivatása: az anyanyelvünk és beszédpartnereink iránti tiszteletet és felelősséget, az igényes, az alkalomhoz illő nyelvhasználatot, mások közléseinek, irodalmi alkotásoknak a sikeres befogadását. Az utóbbi években az Anyanyelvápolók Szövetsége a versenyek alkalmából megjelenő kiadványokkal segíti elő a nyelvi hagyomány átadását, a retorikai felkészültséget, illetve a verseny tanulságainak elemzését. 2015-ben „A nemzeti szeretet kapcsa” címmel adtunk ki könyvet a több évtizedes tapasztalatokról, 2016-ban Wacha Imrének a XX. századi második fele magyar nyelvészeit anekdoták tükrében bemutató kötetét, 2017-ben a rab Kazinczy útját szemléltető képes kiadványt adtuk át az érdeklődőknek, idén pedig Pásztor Emil főiskolai tanárról, az idén már tízéves magyar nyelv múzeumának kezdeményezőjéről jelentetünk meg ismertetőt. A verseny a kísérő tanároknak alkalmat ad nyelvészeti, irodalmi előadások meghallgatására, a széphalmi Kazinczy-emléksarnok előtt tartott díjkiosztáskor pedig minden résztvevőt megérint a hely kisugárzása, annak tudata, hogy egy gazdag hagyományú nyelvi kultúra örökösei, őrzői vagyunk.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Kenyeres Zoltán (elnök)
Bengi László
Gintli Tibor
Petőcz András
Sebők Melinda
Sipos Lajos

Főszerkesztő:

Szilágyi Márton

Szerkesztő:

Szabó-Reznek Eszter

Szerkesztőség:

Magyar Irodalomtörténeti Társaság
1088 Budapest
Múzeum krt. 4/A, III/323.

www.irodalomismeret.hu
iris@irodalomismeret.hu

Ára számonként: 500 Ft
Előfizetés egy évre: 2000 Ft
MIT-tagoknak: 1300 Ft

irodalom ismeret

2018/2

Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben

Ráday, a nagypapa

Női szerepek és a nő metaforikus konceptualizációja Krúdy Gyula műveiben

Gara László élete és munkássága

Babits-díj, 2018

Irodalomismeret 2018/2

Irodalomismeret

2018/2

Alapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaság
A kiadásért felel a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke
Megjelenik évente négyszer

www.irodalomismeret.hu

HU ISSN 0865-6886

Szerkesztőbizottság:

Kenyeres Zoltán (elnök)
Bengi László
Gintli Tibor
Petőcz András
Sebők Melinda
Sipos Lajos

Főszerkesztő:

Szilágyi Márton

Szerkesztő:

Szabó-Reznek Eszter

Olvasószerkesztő:

Laczkó Krisztina

Tördelte: VLK Bt.

Szerkesztőség:

Magyar Irodalomtörténeti Társaság
1088 Budapest,
Múzeum krt. 4/A, III. em. 323.

iris@irodalomismeret.hu

A folyóirat megjelenését támogatja:

ANYANYELVÁPOLÓK
SZÖVETSÉGE

A nyomdai munkálatokat a Séd Nyomda Nyomdaipari, Kiadói és Kereskedelmi Kft.
nyomdaüzeme végezte.

Egy szám ára: 500 Ft • Előfizetési díj egy évre: 2000 Ft • MIT-tagoknak: 1300 Ft.
A folyóirat nyomtatott kiadását előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Budapest,
Orczy tér 1.) és a Könyvtárellátó Nonprofit Kft. (1134 Budapest, Váci út 19.).
Példányonként megvásárolható az Írók Boltjában (1061 Budapest, Andrásy út 45.)
Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6.).

E SZÁMUNK ELEKTRONIKUS KIADÁSÁBAN A TOVÁBBI ÍRÁSOK OLVASHATÓK:

Szépirodalom (összeállította és szerkesztette: Nagy Lea)

Kiss Attila:	Moziajtó Pecsét (novellák)
Karnauf Anna:	Teljesen lehetséges ? Olyanról ami nincs (versek)
Takács Péter:	Vakrandi (novella)
Fátyol Viktória:	Kétely Fonal Hajnal (versek)
Tóth István:	Végtelen napok (novella)
Vezsenyi Ildikó:	Méhek Öregszel (versek)
Erényi Gábor:	Csak egy pillanat (novella)

TARTALOM

Markó Béla: Őszi asztal	3

Tanulmányok

Nagy Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar <i>Syrena</i> - kötetben	4

Veisz Bettina: Ráday, a nagypapa	21

Pethő József: Női szerepek és a nő metaforikus konceptualizációja Krúdy Gyula műveiben	34

Tüskés Anna: „te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!” Gara László élete és munkássága	44

Kritika

Kerpics Judit: Kucserka Zsófia: Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben	82

Szabó P. Katalin: A könyvkiadó egri Líceum: Történet és kiadványjegyzék I–II., szerk. Mizera Tamás, Nagy Andor, Verók Attila	87

Bucsics Katalin: Szilágyi Zsófia: Az éretlen Kosztolányi	94

Nagy Hilda: „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút.” Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn	100

Garaczi Zoltán: Tar Sándor: Tájékoztató.....	104

Babits-díj, 2018

Déri Balázs: Gergely Ágnes	107

Szálinger Balázs: Kemény István	110

E számunk szerzői

Bucsics Katalin, tudományos segédmunkatárs, fiatal kutató (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Déri Balázs, PhD, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Garaczi Zoltán, PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem)

Kerpics Judit, PhD-hallgató (Szegedi Tudományegyetem)

Nagy Hilda, MA hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Nagy Levente, PhD, egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Pethő József, PhD, habilitált főiskolai tanár (Nyíregyházi Egyetem)

Szabó P. Katalin, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szálinger Balázs, író

Tüskés Anna, PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Weisz Bettina, irodalomtörténész, muzeológus (Déri Múzeum, Debrecen)

Markó Béla

ŐSZI ASZTAL

Micsoda békebeli jelenet,
verik az utcaseprők a fáról
az elsárgult levelet.

Még mindig érzem a gyermekkori lázat,
s még mindig nem hiszem, hogy
ez a huszonegyedik század.

Ugyanígy sajnáltam akkor is
az álmukból felvert fákat,
ahogy csupasz ágakkal kiabáltak.

Billegő szavak, eltört mondatok
mind-mind a földre hulltak,
zörögtek még, aztán egymáshoz bújtak.

Egyenként múlni el? Minek?
Kár nézni, hogy külön enyésznek,
jobb földre sújtani az egészet,

és jobb csak egyszer megteríteni
torozóknak az őszi asztalt,
mert később így tiszta lesz az aszfalt.

Nagy vesszőseprűkkel csépelik
az el sem száradt lombot,
s beszélgetnek közben szegény bolondok.

Hagyatkozik Tóth Árpád meg Kosztolányi,
s Babits is némán búcsúzik az ősztől,
leveleket tép, verset körmöl.

Nincsen ritmus, de még keringnek a nedvek,
s míg rímek csordulnak ki itt-ott,
a pucér ágak felfedik a titkot,

hogy téphetnek minket is most már,
kár lenne idefent dideregni,
ha odalent majd tisztább lesz a semmi.

NAGY LEVENTE

Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar *Syrena*-kötetben

In memoriam Orlovsky Géza

Széchy Károly vette észre elsőként, hogy a *Syrena*-kötet címlapmetszete Vittorio Siri (1608–1685) olasz történetíró *Il Mercurio overo Historia de'correnti tempi*, Casale (valójában Velence) második, 1645-ben (valójában 1647-ben) megjelent címlapképének imitációja. Később Pataky Dénes a metszöt is azonosította, a Nagyszombatban működő, de horvát származású Subarich György személyében. A *Syrena*-címlapon kívüli Subarich-metszeteknek Kovács Sándor Iván eredt a nyomába, és sikerült is azonosítania még öt ilyen metszetet.¹ A metaforikus utalásokkal terhelt címlapkép allegorikus értelmezési kísérletei viszonylag későn jelentek meg irodalomtörténet-írásunkban. Király György volt az első, aki a címlapmetszet vitorlájára írt sort (*Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos*) úgy értelmezte, hogy „a sziréna egyszerűen a költőt jelentő metafora.”² A kötetnek így ez volna a címe: *Gróf Zrínyi Miklós a költő*. Ez egyébként nem csak a vitorlán, hanem a metszettel szemben lévő címlapon is megismétlődik. Nem találtam adatot eddig arra, hogy a korban, Zrínyin kívül, a költői öntudatnak ilyen fokú megnyilvánulásáról árulkodó könyvcímet használt volna bárki is. Ezzel netán azt akarta volna sugallni Zrínyi, hogy a kötetnek nem annyira a dédapja, mint inkább ő maga a főhőse? A kötet egésze lírai önarckép? Szofisztikált 17. század közepi magyar önéletírás?

A gazdag szimbolikus potenciállal rendelkező címlapkép metaforikus értelmezésére Klaniczay Tibor vállalkozott elsőként. „A célja felé tántoríthatatlanul előretörő ember szimbóluma ez a rajz” – írta Klaniczay, és megállapítását arra alapozta, hogy a *Szigeti veszedelemben* maga Zrínyi „mint a viharos tengeren való átkelést jellemezte műve megírását.”³

¹ SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*, 3. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1900, 176–178 (Magyar Történelmi Életrajzok) – PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 20, 230 – KIRÁLY Erzsébet, Kovács Sándor Iván, „*Adria tengernek főnnforgó hajjai*.” *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 235.

² KIRÁLY György, *Zrínyi és a reneszánsz*, Nyugat, 13(1920), 11–12. sz., 554.

³ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964, 354. A második kiadásból idézem, de ez a rész teljes mértékben egyezik az első kiadás (1954) szövegével.

Nem távozik annak veszélyre hajója,
Melynek ez csillaghoz tart okos kormányja;
Hüvség, vitézség ennek calamitája [iránytűje],
Az mely ez csillagot veszteni nem hagyja.

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jüttem által ez tengeren,
Immár barátimat az parton esmerem,
Mellyek nagy örömmel jüttenek énelőmben.
(XIV, 2, 3)⁴

A címlapkép tehát Klaniczay szerint az alkotói folyamat nehézségeit, de egyben annak sikeres végrehajtását is volt hivatott érzékeltetni. Másrészt viszont a címlap metszete politikai programot is jelent, hisz

a háborgó tengeren [egyébként, Siri *II Mercuri*ójának címlapékével szemben, ahol valóban háborog a tenger, a *Syrena*-féle metszeten a tenger nyugodt, N. L.] biztosan kormányzó hajós jelképezi azt a férfit is, aki ezután már a nemzet hajóját akarja biztos révbe vezetni, a hűség és vitézség iránytűjével nagy őse csillagát követve. Hogy Zrínyi valóban ennek a gondolatnak a jegyében illesztette könyve élére a szimbolikus rajzot, azt alátámasztja a báni beiktatás alkalmával mondott beszédének egy része: „Bizony nagy bölcsességre és nagy hadi tapasztalásra kell annak támaszkodnia, ki oly hatalmas hajónak, vagy inkább oly dicső királyságnak kormányát a szerencse viharos forgásában igazgatni kívánja.” Ez a kijelentés és a rajz teljesen egybevág, sőt azt is elárulja, hogy az a szél, amely a vitorlát dagasztja, a szerencsének a szele. A szerencse állhatatlan forgásával szemben kell a nemzet hajóját szilárd kézzel vezetnie, és a jó szerencse az, amely a legtöbbet segíthet: ezt fejezi ki a képen a szél által lengetett szalagon olvasható híres jelmondat: „Sors bona nihil aliud.”⁵

Klaniczay Tibor idézett megállapításaival teljes mértékben egyet érthetünk, még akkor is, ha mögötte láthatóan az az előfeltevés húzódik meg, hogy a kötet legfontosabb alkotása az eposz (az epigrammák és a szerelemes versek csak másodlagos járuléka annak), valamint hogy a mű elsődleges üzenete politikai. Klaniczay címlapértelmezése tehát maradéktalanul csak az eposzra alkalmazható, és így a kötet többi alkotása háttérbe szorul. Arról nem is beszélve, hogy a címlapkép másik két fontos szereplőjét, a sziréneket teljességgel mellőzte az interpretációja során.

Szirén-ügyben azonban bőségesen kárpótolta az olvasót Borzsák István néhány évvel Klaniczay monográfiája után megjelent tanulmánya. Borzsák felvonultatta a szirénekhez köthető gazdag jelképes értelmezések egész tárházát az *Odüsszeiától* egészen

⁴ A *Szigeti veszedelmet* a tanulmány során végig az alábbi kiadásból idézem: ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, szerk. és utószó Kovács Sándor Iván, s. a. r. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter, Hausner Gábor, Bp., Kortárs, 2003 (Magyar Remekírók).

⁵ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós, i. m.*, 354. Zrínyi horvát báni beiktatásakor (1649. január 14.) mondott beszédét RÁTKAY György idézi: *Memoria regum et banorum*, Bécs, 1652, 256. Magyarra Széchy Károly fordította: *Gróf Zrínyi Miklós, 1, i. m.*, 1896, 275.

a 17. századi emblémairodalomig. Ez alapján megállapítható, hogy a következő metaforikus interpretációk kapcsolódtak a szirénekhez Zrínyi korában: 1. a szirén a szerelmi csábító, az érzéki vágyak és élvezetek felkorbácsolója, aki a csábításra hajlamos gyenge akaratú férfit romlásba dönti. A Zrínyi könyvtárában is meglévő Andrea Alciato (1492–1550) *Emblematum*ában egyenesen szajhának (meretrix) nevezte a sziréneket.⁶ 2. A szirén éneke a költészet csábító, megigéző erejét jelképezi, a szirén pedig magát a bűvös szavú költőt. Ebben a jelentésben használta ezt a szót már Rimay János is, mikor Balassiról ezt írta: „Vagy Syren, vagy Circe, vagy magyar Amphion.”⁷ 3. A kereszténység térnyerésével a szirének a földi javak (pl. Dante Purgatóriumában: XIX, 19), a világi gyönyörök, sőt még az ördögi csábítás jelképeivé is váltak. Ezzel párhuzamosan Odüsszeusz az istenfélő, önmegtartóztató, mérsékletes, bölcs ember szimbólumává magasztosult. Nem kellett soká várni arra sem, hogy az árbochoz kötözött Odüsszeuszban a keresztény szerzők a keresztre feszített Krisztust ismerjék fel. Odüsszeusz hajója így az egész egyház szimbólumává is vált egyben. Kár, hogy e gazdag áttekintés után Borzsák István nem próbálta meg a három, fent említett szirénallegóriát használva értelmezni sem a *Syrena* címlapját, sem a kötet egészét.

Később Klaniczay Tibor önálló tanulmányt szentelt Zrínyi és Vittorio Siri kapcsolatának, amelyben kimerítően összevetette a *Mercurio* és a *Syrena* kötet címlap-metszetét. Klaniczay a szakirodalom régi megállapításait erősítette meg és helyezte új megvilágításba: „Zrínyi önmagát tekintette az adriai tenger szirénájának, a páncélos hajós sem lehet más, mint ő maga a költő-katona” – írta.

Figyelemreméltó változás az is, hogy míg Mercurius háborgó, viharos, addig Zrínyi nyugodt, csendes tengeren hajózik. A kép így lehetett csak összhangban az eposz XIV. énekében írottakkal, melyben a költő olyan hajóshoz hasonlítja magát, aki a szigetvári hős csillagát a hűség és a vitézség iránytűjét követve szerencsésen közeledik célja felé. [...] A költő, az Adriai tenger szirénája túl van már a veszélyeken, nincs már itt helye viharoknak, óriási hullámoknak, cikázó villámoknak.⁸

Klaniczay azt már nem részletezte, hogy milyen veszélyeken is van túl a költő, és a szirének szerepét is ismételten homályban hagyta.

Kovács Sándor Iván a *Syrena* címlapképének allegorikus értelmezésével nem sokat bíbelődött, de annál intenzívebb filológiai nyomozásba kezdett Subarich György addig ismeretlen metszetei, valamint a *Mercurio*ban található címlap velencei metszője,

⁶ Zrínyinek Alciato *Emblematum*ának (első kiadás, Augsburg, 1531) az 1567. évi antwerpeni kiadása volt meg. Talán ebből a könyvből kölcsönözte Zrínyi az egyik korai exlibrisén meglévő jelmondatot (Nemo me impune lacesset). Lásd: HAUSNER GÁBOR, KLANICZAY TIBOR, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, MONOK ISTVÁN, ORLOVSZKY GÉZA, *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, Bp., Argumentum–Zrínyi, 1991, (Zrínyi-Könyvtár, IV), 279. A továbbiakban: *BiblZrin*.

⁷ RIMAY JÁNOS, *Összes művei*, kiad. ECKHARDT SÁNDOR, Bp., Akadémiai, 1955, 45. Vö. még MARÓT KÁROLY, „Adria tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos”, *ItK*, 60(1956), 4. sz., 476.

⁸ KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi olvasmányaihoz*, *ItK*, 74(1970), 5–6. sz., 687.

a Cennerné Wilhelmb Gizella által már azonosított Giacomo Piccini után.⁹ Az irodalomtörténészek által kitaposott ösvényről kissé letérve, teljesen más értelmezést adott a címlapmetszetnek Galavics Géza. Szerinte „a Szigeti veszedelem címlapja [valójában nem az eposz, hanem az egész kötet címlapja, N. L.] tehát az allegória áttételes képi nyelvén fejezi ki a költőnek és a fordítónak [azaz Zrínyi Péternek, N. L.] azt a szándékát, amelyet az irodalmi műben egyértelműbben és közvetlenebbül fogalmaztak meg: a török elleni harc vállalását és propagálását.”¹⁰ Ezt továbbgondolva vetette fel Borián Elréd azt a hipotézist, hogy „a szirének szerelme a törökkel való szövetségre gondolók allegóriája lehet. A hajó kapitánya, az Adriai tengernek Syrenája azonban elfordítja tekintetét a szirénektől, vagyis a törökökkel szövetséget tervezőktől.”¹¹ Anynyiban persze Galavics is az irodalomtörténeti hagyományt követte, hogy a kötet legfontosabb alkotásának az eposzt tartotta (innen a fenti idézet elszólása is), teljesen figyelmen kívül hagyva úgy a címlap (szirének), mint a kötet (szerelmes és vallásos versek, epigrammák) többi elemeit.

Egyébként annak illusztrálására, hogy mennyire befolyásolja értelmezésünket az az előzetes előfeltevés-rendszerünk, amellyel közelítünk az elemzendő műhöz, kiváló példa lehet Klaniczay és Galavics véleménye arról a tárgyról, amelyet a hajóban ülő személy a kezében tart. Klaniczay szerint épp a *Mercurio* címlapképe bizonyítja azt, hogy „a költő-hajós jobb kezében lévő tárgy nem más, mint papírtekercs, vagyis az elkészült mű kézírata. A mintául szolgáló Mercurius ugyanis jobb kezében saját jelvényét tartja, s baljával kormányozza hajóját. Zrínyi is bal kezével irányítja a vitorlát ezért nincs ok – mint eddig – feltételezni, hogy jobb kezében viszont a hajó kormányát fogja.”¹² Ezzel szemben Galavics szerint a két Zrínyi nem papírtekercs, hanem hadvezéri pálcát tart kezében: „Hogy a két hajós a szigetvári hős Zrínyi csillagát követi, azt az eposz szövegéből megtudjuk, de hogy ez a címlapon is a török elleni harc vállalását jelenti, azt Péter *fegyverekkel* megrakott gályája, kettejük *páncélos hadi öltözéke* s jobb

⁹ KIRÁLY, KOVÁCS, „*Adria tengernek főmforgó hajjai*”, i. m., 52–54. – KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 96–98. – CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *Zrínyi Péter arcképei*, Folia Archeologica, 21(1970) 177–192. Piccini 1660-ban, épp a horvát *Syrena* megjelenésének évében halt meg. Minden bizonnyal az *Adrienszkoga mora Syrena* metszeteinek elkészítése utolsó munkáinak egyike lehetett. Lásd Piccini lányának, Isabella Piccininek a velencei Doge-nak 1663. november 20-án beadott kérvényét: Rodolfo GALLO, *L'incisione nel '700 a Venezia e a Bassano*, Ateneo Veneto, 132(1941) 5–6–7. sz., 154.

¹⁰ GALAVICS Géza, „*Kössünk kardot az pogányellen*”. *Török háborúk és képzőművészet*, Bp., Képzőművészeti, 1986, 79. Ugyancsak a *Szigetei veszedelmet* tartva a kötet főművének Szilágyi András is a „hadra hívás, a mozgósítás” allegóriájaként értelmezi a címlapot. (SZILÁGYI András, *Önjellemzés és szerepvállalás. Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17-18. századból = Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010, 293–295.)

¹¹ BORIÁN Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, 2004, (Pannonhalmi Füzetek, 50), 336.

¹² KLANICZAY, *Zrínyi olvasmányaihoz*, i. m., 687.

kezükben *hadvezéri pálca* jelzi.”¹³ (Kiemelések az eredetiben.) Hogy kinek van igaza, nehéz eldönteni: a magyar *Syrena* címlapján inkább tűnik papírtekercsnek, mint hadvezéri palcának a jobb kézben tartott tárgy. Az *Adrianszkoga mora Syrena* címlapján viszont épp fordított a helyzet: ott inkább hadvezéri pálca, mint papírtekercs. Ha jól megfigyeljük a horvát *Syrena* címlapjának jobb felső sarkában megismételt magyar *Syrena* metszetét, látszik, hogy a metsző hangsúlyosabbá és jobban láthatóvá tette a hajós kezében lévő tárgyat, talán épp azért, mert a magyar *Syrena*-beli metszeten nem volt elég világos, hogy hadvezéri palcáról vagy pergamentekercsről van-e szó. Egyébként lehet, hogy az egész pusztá imitáció, minden allegorikus utalás nélkül: Siri címlapképén Mercurius bal kezében is van egy pálca. Pontosabban mindkét kezében van valami. A bal kezében kétségkívül a Mercurius ábrázolások ókor óta meglévő kellékét, az ún. kerükeiön palcát tartja, amelyre két szárnyas kígyó tekeredik rá. A bal kezében tartott tárgy lehet éppenséggel papírtekercs is (amelyre a hírek vannak írva), mert hiszen minek lenne hadvezéri pálca Mercurius kezében? Az kétségtelen, hogy Subarich Mercuriusnak a bal kezében lévő palcáját/papírtekercsét imitálta.

A címlapértelmezések sorában legutóbb a legtöbb újdonságot kétségkívül Kiss Farkas Gábor elemzése hozta.¹⁴ A szerző részletesen és körültekintően vetette össze a *Mercurio* és a *Syrena* címlapképet, és sikerült megállapítani, hogy teljesen eltérő üzenete van a két képnek. Siri esetében az embléma a publicista ars poeticáját közvetíti: a hírvivő Mercuriust hiába szeretnék a szirének anyagi javakkal (bőségszarut kínálnak neki) elcsábítani, ő biztos kézzel kormányozza tovább hajóját. Egyszóval az igazat, csakis az igazat fogja majd megírni. „Zrínyinek rokonszenves lehetett az Igazság, a történetírói hűség hangsúlyozása a képen, hiszen ő maga is arra kérte Szűz Máriát, hogy »úgy írassak, mint volt«, de az egész kép összeállítása témájában legalább annyira idegen volt az eposztól, mint egy újság az irodalmi műtől” – írja Kiss Farkas Gábor.¹⁵ És valóban, a *Syrena*-kötet címlapja nem az újságíró, hanem a költő ars poeticáját közvetíti. Még az imitáció is irodalmi: a minta Marino *Galeriájának* második, a szobrokkal foglalkozó könyvének a bevezetője volt. A hajóban ülő költőt (aki egyébként maga is szirén) a nagyravágyást, kevélységet (*superbia*), valamint gyönyört (*delizia*) jelképező szirének igyekeznek elcsábítani. Kiss Farkas Gábor azt is kimutatja, hogy ez a megoldás nemcsak irodalmi, hanem abból a teológiai hagyományból is táplálkozhatott, miszerint a kevélység az egyik legfőbb bűn, mivel az az Isten iránti gyűlöletből fakad. Egyszóval, és ezt már én teszem hozzá, a *Syrena* címlapképében az is benne van, hogy Zrínyi nem gyűlöli Istent, így nem is lázad ellene, hanem elfogadja az Isten által neki rendelt sorsot. És kiválóan illik ebbe a képbe a *Sors bona nihil aliud* jelmondat is.

Mindezek után néhány apró megjegyzés. Klaniczay monográfiájának megjelenése után alaptétellé vált, hogy az *Adriai tengernek Syrenaja Groff Zrini Miklos* típusú

¹³ GALAVICS, *i. m.*, 79.

¹⁴ KISS Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Bp., L'Harmattan, 2012, 123–135.

¹⁵ KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, *i. m.*, 124.

címadás egyik legfontosabb mintája az lehetett Zrínyi számára, hogy „a nápolyi Marino a Tirréné-tenger ’szirénájának’ nevezte magát”.¹⁶ Nos, jómagam egyetlen adatot sem találtam arra, hogy Marino saját magát, vagy bárki más Marinót, a Tirrén-tenger szirénájának nevezte volna. Azon a helyen, amelyre Klaniczay állításának igazolása végett hivatkozik, Kardos Tibor ezt írta:

Marino Nápoly szülötte volt: a hitrege szerint Nápoly közelében éltek a szirének a tengerparton, ezért a Thyrreni tengert a „szirének tengerének” nevezték. Midőn Marino diadalmentben bevonult Nápolyba, úgy üdvözlik, mint „egy új tengert”, amely a „nemes szirén tengerébe torkollik”. Marino költészetének sokat használt kelléke a „szirén”, s nyomán Zrínyi is többször használja. [...] A *Strage degli Innocenti* ajánlásában Alba hercegnek, Nápoly kormányzójának dicséretét így fejezi be [Marino]: „Ügy hogy nem csak az én szirénám ünnepli és énekl boldogan híres tetteidet, hanem a Tyrrheni tenger hangos habja is a te halhatatlan nevedet mormolja.”¹⁷

Annak ellenére, hogy Marót Károly már 1956-ban figyelmeztetett arra, hogy a „Kardostól felhozott adatok betű szerint nem jogosíthatnak a Klaniczaynál olvasható kijelentésre, hogy ti. Marino a »Tirréné Tenger Szirénájának« nevezte volna magát”,¹⁸ Klaniczay ötlete töretlen népszerűségnek örvend a Zrínyi-szakirodalomban a mai napig. Marino a *Strage degli innocenti* első énekét valóban Antonio Álvarez de Toledo (1568–1639) magasztalásával kezdi, és saját költészet valóban szirénának nevezi, de saját magát nem nevezi a Tirrén tenger szirénájának, csupán annyit állít, hogy az ő szirénája (költésze) és a Tirrén tenger habjai is Antonio Álvarez halhatatlan nevét mormolják. Íme a Kardos által idézett eredeti olasz szöveg is:

Si che lieta non pur celebra, e canta
La mia Sirena i tuoi famosi gesti
Ma di tutto il Tirren l'onda sonora
Il tuo nome immortal mormora ancora.¹⁹

Marino eposza posztumusz 1632-ben jelent meg (Marino 1625. március 25-én halt meg) először unokaöccse, Francesco Chiaro kiadásában. A második, Giacomo Scaglia által sajtó alá rendezett és Velencében 1633-ban kiadott változatban (Zrínyi könyvtárában ez a kiadás volt meg)²⁰ a kötet elején Marinónak dedikált verseket találunk. Mindjárt az első versben, Marino barátja, Claudio Achillini (1574–1640), tengeri szirénának („La Marina Sirena / Benche sotterra essangue / In questo Mar di sangue

¹⁶ KLANICZAY, *Zrínyi Miklós, i. m.*, 353. Az első kiadásban a hivatkozott oldalszám: 240.

¹⁷ KARDOS Tibor, *Zrínyi, a költő a XVII. század világában*, ItK, 42(1932), 2. sz., 153–163, ill. 3. sz., 261–273. Jómagam a Zolnai Béla könyvtárában meglévő és Zolnai által megjegyzetelt különlenyomatot használtam. Ebben a hivatkozott lapszám: 11.

¹⁸ MARÓT, *i. m.*, 476.

¹⁹ KARDOS, *i. m.*, 161.

²⁰ *BiblZrin*, 293–294.

/Rinova il canto...”) nevezi Marinót, aki elmerülve a vér tengerében (utalás a Heródes által lemészároltatott gyerekek kiontott vérére) kezdi újra énekét, amellyel a vérből új életet varázsol (utalás arra, hogy a gyerekek vére valójában Krisztus megváltást hozó kiontott vérének a szimbóluma). Nyilván sok más adatot is hozhatnánk még arra, hogy Marino szirénnek nevezte a költőket, vagy magát Marinót nevezték szirénnek, annál is inkább, mert Marinót már csak neve miatt is (marino olaszul azt jelenti, hogy *tengeri*) könnyen kapcsolatba lehetett hozni a tengerben lakó szirénnel. A metafora azonban kétélű volt, és ezt Marino kritikusan ki is használták. Így például az egyik leghíresebb korabeli antimarinista író, Tommaso Stigliani (1573–1651) az *Il Mondo Nuovo* (1617) című művének egyik strófájában a következőket írta (saját [?] prózai fordításban, N. L.): „Ebben a folyóban, vagy a közeli tengerben / él csodálatos végtagjaival a halember, / kit másképp tengeri lovagnak neveznek, / igazi bestia, jóllehet közönséges embernek tűnik, / de lelkét kivéve vadállat, / még akkor is, ha látszatra hasonlít ránk, / az álnok szirén fia, / és ha igaz amit mondanak, olyan is, mint az anyja.”²¹ A félig ember, félig hal tengeri lovagban (il cavalier marino) természetesen mindenki rögtön ráismert Marinóra, így aztán hosszan tartó irodalmi vita kerekedett az ügyből. Marino Stigliani gúnyolódásaira a már említett Achillinihez írt híres levelében reagált, amelyet a *La Sampogna* című művének már első kiadásában (Párizs, 1620) nyomtatásban is közölt. „Hogy én a szirén fia vagyok, nem tagadom, sőt dicsekszem vele” – írta válaszul az íróniára.²² A szirén, akit anyjának vallott Marino, nem más, mint Nápoly legendás alapítója és névadója: Partenope. A legenda szerint ő egyike volt azon sziréneknek, akik Odüsszeusznek énekeltek. Amikor látta, hogy csábító énekének Odüsszeusz ellenáll, bánatában öngyilkos lett. Megaride szigetén temették el, de testét a tenger arra a helyre sodorta, ahol ma Nápoly áll, így a várost róla nevezték el.²³ Marino szimbolikusan tehát Partepone szirén költőfiának vallotta magát,

21 „In questo fiume, e per lo mar vicino,
vive il Pesciuom con sue mirabil membra:
detto altramente il cavalier marino,
verace bestia, bench'al vulgo uom sembra:
che nulla, fuorchè l'alma, ha di ferino,
e quasi nostra immagine rassembra:
figlio della Sirena ingannatrice,
ed alla madre egual, sè 'l ver si dice.” Idézi: Mario MENGHINI, *La vita e le opere di Giambattista Marino*, Roma, 1888, 288.

22 „Ch'io mi sia figliuolo della Sirena, nol nego, anzi mene vanto.” (Giambattista MARINO, *La sampogna*, Venezia, 1637, 25). Azért idéztem ezt a kiadást, mert Zrínyi is ezt használta: *BiblZrin*, 293. Az Achillinihez írt levélről lásd: KIRÁLY, KOVÁCS, *i. m.*, 95–96. – KOVÁCS, *A lírikus Zrínyi, i. m.*, 124–125. – KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában, i. m.*, 48. – BENE Sándor, *Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza = Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor, PADÁNYI József, Budapest, MTA BTK, 2017, 43.

23 Dinko FABRIS, *La città della sirena. Le origini del mito musicale di Napoli nell'età spagnola = Napoli viceregno spagnolo. Una capitale della cultura alle origini dell'Europa moderna (sec. XVI-XVII)*, 2, a cura di M. BOSSE e A. STOLL, Napoli, La Scuola di Pitagora, 2001, 473–501.

de soha sem nevezte magát a Tirrén-tenger szirénájának. Használta viszont ezt a kifejezést egy mára már szinte elfelejtett 17. századi milanói költő, Francesco Ellio, aki egy bizonyos Virginia Ramponi (művésznevén Florinda, Virginia Ramponi, comica Fedele detta Florinda) nevezetű velencei színésznőnek írt 1612-ben egy *La Sirena del mar Tirreno* (A Tirrén-tenger szirénája) című verset. A címen kívül egyetlen szó sem esik a versben sem a szirénekről, sem a Tirrén tengerről, annál több Florinda antik női hősöket (pl. Medea) túlszárnyaló szépségéről. Ellio verse 1618-ban nyomtatásban is megjelent Milánóban Giovanni Battista Bidelli (1580–1654) kiadásában: *Gl'idillii di diversi ingegni illustri del secolo nostro*.²⁴ Bidelli nemcsak nyomdász, hanem könyvkereskedő is volt. Zrínyi könyvtárában egy Bidelli által kiadott kolligátum meg is található, amely a híres hadvezér Giorgio Basta két művét (*Il maestro di campo generale di Giorgio Basta*, 1625, *Il governo della cavalleria leggiera*, 1625) tartalmazza.²⁵ Ennek ellenére eddig nem került elő olyan filológiai adat, ami azt bizonyítaná, hogy Zrínyi ismerte Ellio *La Sirena del mar Tirreno* című stanzáját, habár teljességgel nem zárhatjuk ki ennek a lehetőségét sem.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy egyelőre nincs egyetlen olyan biztos adtunk sem, amely azt bizonyítaná, hogy Marino saját magát vagy valaki más Marinót, a Tirrén-tenger szirénájának nevezte volna. Az *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklós* vitorlafelirat, amelyet egyben nyugodtan tarthatunk az egész kötet címének is, véleményem szerint Zrínyi egyéni zseniális leleménye, és nem Marino jelmondatának az imitációja. Megalkotásában Zrínyi nyilván felhasználta a rendelkezésére álló szirénértelmezésekhez köthető antik, olasz és magyar irodalmi hagyományt, de akkor is olyan eredeti invencióval van dolgunk, amely által annak megalkotóját méltán sorolhatjuk a meghökkentő concettókat gyártó legzseniálisabb barokk költők sorába. Az sem kizárt, hogy a *La Sampognában* közölt Achillinéhez írt levelet olvasva Zrínyinek akár tudomására is jutott a korabeli marinista-antimarinsta irodalmi vita, és így címadásával nyíltan a marinisták oldalára állt, de hát ezt az utalást rajta kívül valószínűleg egyetlen magyar kortárs olvasója sem érthette. Abban viszont teljes mértékben igaza van Bene Sándornak, hogy a vitorlán olvasható címirat mégis csak „legszorosabban Marinóhoz kapcsolja a szerzőt [Zrínyi Miklóst], aki hasonlóan mintájához, egyszerre pozitív és negatív jelentésben használja a szirén-allegóriát (saját költészetét s egyszersmind a kí-sértő, ártó hatalmat jelöli vele)”²⁶

Ha a hajóban ülő és a költő Zrínyit jelképező páncélos vitéz maga is szirén, felmerül a kérdés: mi a viszonya a tengerben úszkáló másik két szirénhez? Miért akarna elcsábítani két szirén egy harmadikat? Vajon azok is a bűvös szavú költő szimbólumai? Vagy esetleg valami egyébnek lennének az allegóriái? Miért kagylóformájú hajóban ül

²⁴ A *La Sirena del Mar Tirreno* modern kiadása: Luigi RAST, *I Comici Italiani*, Firenze, Fratelli Bocca, 1905, 149–151.

²⁵ *BibliZrin*, 236.

²⁶ BENE, *Szirének a térképen*, i. m., 43.

a szirén Zrínyi, amikor a kagyló egyértelműen a szerelemre csábító szirén attribútuma? A Siri-féle címlapon egyértelmű, hogy a vízből kiemelkedő szirének nem a költő és a költészet, hanem a csábítás szimbólumai. A bal oldali férfi szirén bőségszarut (habár lehet kagyló is) nyújt a hajóban ülő Mercuriusnak, ez – Kiss Farkas Gáborral egyetértve – a publicista történetíró anyagi megvesztegetési kísérletét szimbolizálja. A jobb oldali női szirén viszont már egyértelműen kagylót nyújt Mercuriusnak. A tengeri kagylóról, mint a Vénusz-ábrázolások egyik elengedhetetlen tartozékáról, épp Kiss Farkas Gábor könyvében olvashatunk remek eszmefuttatást. „Vénusz – írja a szerző – egyértelműen a Luxuria, a Bujaság, vagy a korabeli magyar nyelv szerint paráznaság szimbóluma.”²⁷ A csábítás eszköze ez esetben a szerelem volna? Könnyen elképzelhető. A hajóban ülő Mercuriusnak tükröt tartó nőalak – ismét csak egyetértve Kiss Farkas Gáborral – nem lehet más, mint az Igazság, a *nuda Veritas*. A tükörbe pillantó Mercurius saját magát látja viszont. Egyszóval ez a tükör hűen tükrözi vissza az igazságot, nem ferdíti el. Nem tudok másra gondolni, mint arra, hogy ebben az esetben a tükör magának a műnek a szimbóluma. Ahogy a Veritas kezében tartott tükör hűen tükrözi vissza Mercurius képmását, úgy Siri műve is minden ferdtetés nélkül fogja tükrözni a valóságot.

A magyar *Syrena* metszetén a Zrínyi költő-szirénnek kagylót nyújtó szirén a *Mercurio* címlapján látható, szintén jobb oldali szirén imitációja. A bal oldali szirén viszont már teljesen egyedi alkotás, és minden bizonnyal Zrínyi elképzelése húzódik meg mögötte. A Sirinél lévő férfiszirén bőségszarut nyújt a hajóban ülő Mercuriusnak, Zrínyinél viszont női szirén van és ügyet sem vet a hajóban ülő Zrínyire, hanem szépítkezik: egy tükröt tart kezében, és fésülködik. A tükröt tehát nem az igazság istennője (mint Sirinél), hanem egy szirén tartja. De ez a tükör sem torzít, hisz a szirén saját arcát látja viszont benne. Ha a tükör a művet, a szirén pedig a költőt szimbolizálja, akkor mindez az eposz első énekének ötödik strófáját juttatja eszünkbe: „Adj pennámnak erőt, úgy irhassak, mint volt.” Egyszóval a költő Zrínyi ugyanúgy az igazat és csakis az igazat fogja írni, mint a jelenkor történetét megíró Vittorio Siri. Az „Adj pennámnak erőt, úgy irhassak, mint volt” sor természetesen nemcsak a címlapmetszettel hozható összefüggésbe, hanem irodalmi imitáció is egyben. Bene Sándornak sikerült is azonosítania a pontos forrást, ami nem más, mint Torquato Tasso átírt eposza a *Gerusalemme conquistata*. Tasso a *Liberata* invokációját átírva a *Conquistatában* „az égi kart vezető Apollónt mint Krisztus allegóriát szólítja meg, azt kérve tőle: sugallja neki amit mondjon és ahogy mondja, a helyes hangot (i chiari accenti). Zrínyi pontosan ezen az úton jár, amikor nem mentegetődzik az egyébként is nagyon visszafogottan adagolt édes mesék miatt, hanem az igazat mondáshoz szükséges erőért fohászkodik – s egyúttal tudatosan keveri a két Tasso-invokáció elemeit” – írja Bene Sándor.²⁸

²⁷ KISS, *Imagináció és imitáció Zrínyi, i. m.*, 125.

²⁸ BENE SÁNDOR, *Szigeti veszedelem: fikció, valóság és a halál pedagógiája = „Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013-2016*, szerk. HERMANN RÓBERT, Budapest, LineDesign, 2017, 148.

Kiss Farkas Gábor a *Syrena* címlap-kompozíciójában „szándékolt elmésséget, *arguti-át*” vélt felfedezni, amely a szirének természetének kettősségére hívja fel a figyelmünket. Azaz „a költő, az a jóra hívó szirén, akit nem csábítanak el a bűnös szirének. A szirének alapvetően kétféle természetűek lehetnek: egyrészt szirének ülnek az égi szférákban, másrészt ők a bűnök jelképei is Odüsszeusz történetének allegorikus értelmezése által. [...] Ez a fajta jelentésbeli megkettőzés – retorikai terminus technikussal *geminatio* – a fennkölt, magasztos stílus eszköztárába tartozik Tasso szerint.”²⁹ Egyszóval a hajóban ülő költő-szirén a „jó” szirén, a vízben lubickoló és szépítkező csábító szirének pedig a „rossz” szirének.³⁰ Ez az interpretáció valóban feloldja azt az ellentmondást, hogy ha a szirének általában gonosz lények, akkor miért nevezi a költő magát is szirénnek. A szirének kettőssége még egyértelműbbé válik viszont, ha a *Syrena*-kötetben fellelhető két különböző költői szerep jelképeiként értelmezzük őket. A vízben úszkáló szirének a szerelmi verseket író, a hajóban ülő szirén pedig a magasztosabb témákat feldolgozó politikai, közéleti eposzt és epigrammákat, valamint a *Feszület* himnuszot író kétfajta költői ént reprezentálják. Mindez teljes mértékben egybevághat azokkal az új, az egész *Syrena*-kötet kompozícióját szem előtt tartó értelmezésekkel, amelyek szerint a kötet a szerelemtől és a szerelmi költészettől megszabaduló költő életútját meséli el, aki a kötet végén, immár saját nevére találva, végleg búcsút int a szerelemnek, és utána csak a politikum dolgaival fog foglalkozni.³¹ Mindez nemcsak a költői szerepekkel való játéknak, hanem az életrajzi tényeknek is megfeleltethető. A tükrös szirén a szerelmi költészetet jelképezi, amelyet már maga mögött hagyott a hajóban ülő szirén-költő. Nem megtagadta, hanem inkább meghaladta. A szerelem már nem bántja, ezért a kagylót felkínáló (ami a reális szerelmi csábítást is jelképezheti) szirénre rá se néz.

Az egész címlap ügy még érdekesebb megvilágításba kerül, ha bevonjuk vizsgálódásaink körébe a horvát *Syrenát* is. Zrinka Blažević és Suzana Coha egy magyarul is olvasható tanulmányában a két *Syrena* címlapképeit is elemzik.³² Már csak azért

²⁹ Kiss, *Imagináció és imitáció Zrínyi, i. m.*, 129–130.

³⁰ Hasonló logikát követve beszél Knapp Éva Orpheusz-szirénről (Zrínyi) és Vénusz-szirénéről (a tengerben úszkáló alakok): KNAPP Éva, *Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez*, Könyvtári Figyelő, 63(2017), 2. sz., 228.

³¹ A *Syrena*-kötet újfajta értelmezését elsőként Bene Sándor fogalmazta meg a 2014. május 21–24-én Szekszárdon tartott konferencián a „*Poklokban vagyok hát, nem kell oda mennem...*” (A *Syrena*-kötet kontextusa és kompozíciója) című előadásában. Később nyomtatásban is közölt elméletéből részleteket: BENE Sándor, *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrínyi Miklós – a kötetkompozíció*, Irodalmi Magazin, 4(2014), 2. sz. 47–50. – BENE Sándor, *A költő Zrínyi Miklós = Miklós Zrínyi, the Poet in Zrínyi-album / Zrínyi Album*, szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, Hadtörténeti Múzeum – Zrínyi Katonai Kiadó, 228–248. – BENE, *Szirének a térképen, i. m.*, 45–54. Korábban a kötetet már Szörényi László is mint lírai önéletrajzot elemezte: SZÖRÉNYI László, *A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe 1651: Adriai tengernek Syrenaia: Groff Zrínyi Miklós = A magyar irodalom történeti I*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Gondolat, Bp., 2007, 467–487.

³² Zrinka BLAŽEVIĆ, Suzana COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái = A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Zrínyi Kiadó, 2007, 137–165.

is kellene reflektálnia a magyar kutatásnak Blažević és Coha megállapításaira, mert az egyébként két kiváló horvát szerző összemosza a két *Syrena* címlapképét, és olyan üzenetet tulajdonít a magyar változat címlapképének és ezáltal az egész *Szigeti veszedelemnek*, amely csak a horvát változat esetében igazolható.

Már maga a címlap is [a magyar *Syrenáról* van szó, N. L.] (a jól ismert, félig emberi, félig állati lény, a szirén ikonológiai motívumának felidézésével, amely egyszerre jelképezi a szépséget és a halált, illetve az illúzió csábító veszélyét) azt sugallja, hogy az *ambivalencia lehet az egész műhöz kulcsot adó formai, tartalmi és ideológiai rendezőelv*. Ezt az alapeszmét ikonográfiailag a címlapon a gályát kormányzó páncélos vitéz allegorikus alakja jeleníti meg, aki teljes közönnyel fogadja a két szirén csábító gesztusait: közülük az egyik a szépséggel próbálja megidézni, a másik koronával kínálja. Ugyanakkor paradox módon, a földi javak iránt érzéketlennek lefestett vitéz alakja ellentmond a címlapkép által szintén megidézett, népszerű barokk „állam-hajó” metaforának, ez utóbbi ugyanis kétséget kizáróan a kormányos politikai ambícióira – azaz a nem sokkal korábban beiktatott horvát bán nádori ambícióira – utal, s egyszersmind a legfontosabb uralkodói erények, a constantia (állhatatosság) és a modestia (mértékletesség) értékeit is képviseli.³³ (Kiemelések: N. L.)

Azért idéztem ilyen hosszan Blažević és Coha szövegét, mert úgy vélem, hogy a két horvát szerző a túlértelmezés csapdájába esett. Kezdjük mindjárt néhány tárgyi tévedéssel: a magyar *Syrena* címlapján a hajóban ülő hősnek az egyik szirén nem koronát, hanem közönséges kagylót nyújt. És ezzel megdől sajnos a fenti idézet második részének az állítása is. Nem vagyok ugyanis biztos abban, hogy a *Syrena* címlap hajója az állam-hajó metafora ábrázolása volna, és kétséget kizáróan a kormányosnak (Zrínyinek) a nádori ambícióira utalna. 1651-ben, amikor megjelent a magyar *Syrena*, a nádorság kérdése teljesen irreleváns volt. Pálffy Pált 1649 tavaszán minden bonyodalom nélkül választották nádorrá, úgy, hogy ráadásul a többi jelölt (akik között természetesen Zrínyi ott sem volt) mind visszalépett még a szavazás előtt. Egyáltalán nincs tudomásunk arról, hogy a *Syrena*-kötet írása közben (1645–1648) Zrínyi a horvát bán mellett, netán a nádorságra is pályázott volna. 1645. szeptember 25-én Draskovics János nádorrá választása is zavartalanul ment végbe. 1653. november 26-án Pálffy Pál nádor meghalt, és ezután már viharos háborgások közepette került sor a már sokat elemzett 1655. évi nádorválasztó országgyűlésre. Ebből az időből közismertek Zrínyi nádori ambíció, még ha nem is látunk minden részlet tisztán, de azt azért merészség volna feltételezni, hogy már 1651-ben épp a *Syrena* címlapképének segítségével szeretett volna üzenni Zrínyi a magyar nemességnek eljövendő nádori aspirációiról.

Amíg nem készül el a két mű tüzetes összehasonlítása, addig persze nem rajzolhatunk teljes képet a problémáról, de az a címlapképek összehasonlítása révén is nyilvánvaló, hogy a horvát szerzők meglátásai a horvát *Syrena* címlapmetszetére maradéktalanul alkalmazhatók. Ezen a szirének már valóban koronát (a kulcsok, olajfa és pálmaágak mellett – csupa hatalmi szimbólum) nyújtanak a hajóban ülő szirénnek (ezúttal Zrínyi Péternek), aki nem fordítja el fejét, mint Miklós, hanem látható

³³ BLAŽEVIĆ, COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái*, i. m., 138.

érdeklődéssel nézi a csábítókat. Péter hajója nem kagyló, hanem fegyverekkel rakott hadi gálya, amely egy horvát zászlóval fellobogózott erőd fele halad. Az árbócon lengő szalagon harcias jelige: *Vincere aut mori* (győzni, vagy meghalni). A hajó vitorláján a Zrínyi Miklós címadását imitáló mondat: *Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar*. Itt valószínűleg annak a ténynek, hogy Zrínyi Péter is szirén nincs semmiféle rejtett értelme, pusztán annyit jelez, hogy ő is költő. Péter hajója felett egy trombitáló angyal, a hírnevet jelképező Fama repül. A köréje tekeredő szalagon ez olvasható: *Phoebus avet speculo felicia vela tueri*, azaz: Phoebus a tükörrel kívánja védeni a szerencsés vitorlákat. Annyira talányos ez a mondat, hogy én mindenképp Zrínyi Miklós kezét érzem, nemcsak e mondat, hanem az egész kompozíció létrejöttében, hisz a Fama a *Mercurio* címlapján nincs rajta. Az angyal alakjában a Fama és Phoebus, azaz Apollo, a költészet istene is benne foglaltatik. Az angyal mögött felsejlő szelet fújó arc azt jelenti, hogy Zrínyi Miklós hajóját kedvező szelek fújják (lásd *felicia vela* = kedvező szelek által fújt vitorlák). Ezeket a vitorlákat védi egy tükörrel (!) Phoebus, ennek pedig csak úgy van értelme, hogy mint egy tükör a Nap a sugarait a vitorlákra tükrözi. Egyszóval Zrínyi Miklós a költői hírnév jó szele alatt vitorlázik a magyar *Syrena* címlapképéről jól ismert hajójában ülve a parton látható magyar erőd felé. A vitorláról lekerült az *Adriai tengernek syrenaia Groff Zrini Miklós* felirat (hiszen az *Adrianszkogának* nem ő, hanem Péter a szerzője), helyette viszont rákerült a *Sors bona nihil aliud* jelmondat. Az egész kompozíció mintha azt is sugallná, hogy Miklós bizony a pennával keresett hírnevet többre tartja a bajvívó szabályával kiérdemelt katonai hírnévnél, amelyet öccsének enged át, aki igazi hadihajóban ül.³⁴ Ennél többet egyelőre az *Adrianszkoga mora* címlapmetszetének Zrínyi Miklósról vonatkozó részéről a túlértelmezés ingoványos talajára való tévedés veszélye miatt kockázatos lenne mondanom. Annyit azonban szeretnék csupán egyszerű hipotézisként megemlíteni, hogy az angyali szalag feliratának szóhasználatát, nagyon áttételesen ugyan, de utalhat akár az *Aeneis* III. 255–269 részére is. A megnevezett helyen a fúriák vezetője közvetíti Aeneasnak Phoebus Apollo jóslatát, aki megígéri, hogy a trójaiak által kért szelek szárnyán el is fognak jutni az itáliai kikötőkbe („mihi Phoebus Apollo/ praedixit, vobis Furiarum ego maxuma pando/ Italiam cursu petitis, ventisque vocatis/ ibitis Italiam, portusque intrare licebit”); igaz ott a fúriák jogtalan öldöklése miatt „falat addig / nem emelhettek, míg éhségtekben az asztalt/ meg nem rágjátok s fel nem faljátok ebédre”. Apolló jóslatát hallva a trójaiak nyomban elhajóznak Itália felé (tendunt vela noti; fugimus spumantibus undis, / qua cursum uentusque gubernatorque vocabat).³⁵ Eszerint a címlapmetszet ezen részének az értelmezése ez lehetne: ahogy Aeneas, úgy Zrínyi Miklós hajóját is Apollo segíti, és ő a garancia arra, hogy Aeneashoz hasonlóan, Zrínyi is szerencsésen behajózik

³⁴ Minderről lásd még: UTASI Csilla, *Az Obsidio Szigetiana horvát fordítása*, Tanulmányok (az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének folyóirata), 2(2016), 17–18.

³⁵ A magyar fordítás: VERGILIUS, *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Budapest, Európa Kiadó, 1984. A latin szöveg a Bibliotheca Classica Selecta adatbázisból: <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/Virg/V03-192-355.html> (utolsó megtekintés: 2018. 02. 23.).

a kikötőbe, ahol az éhség, (értsd szenvedés, harc) révén Aeneashoz hasonlóan új honfoglalásban (értsd Magyarország török alóli felszabadításában) lesz része.

Feltűnő az is, hogy a Zrínyi Péter hajója körül fickándozó szirének közül egyik kezében sincs tükör. Ha viszont elfogadjuk a Siri-féle *Mercuriótól* eredeztethető szimbolikát – miszerint a tükör magának a műnek a jelképe –, akkor a Fama körül tekeredő szalagfelirat jelentése talán az, hogy a mű által kiváltott (jó) hírnév (a jó szerencse mellett) az, ami feszíti a két Zrínyi vitorláit. Nyílt megfogalmazása ez a propaganda szükségességének, és az *Adrianszkoga* címlapjának harciassága is ezzel a propagandisztikus szándékkal hozható összefüggésbe. Mert mit jelképezhet a két korona? A királyságot? De melyiket: a magyart vagy a horvátot?³⁶ Miért Péternek nyújtják a szirének mind a két koronát? Miért nem fordítja el a fejét Péter a koronát kínáló csábító szirénektől? Ki ellen irányul a címlapkép harciassága? Vajon csupán a török ellen, ahogy azt Galavics Géza hangsúlyozta? Kétségtelen, hogy az *Adrianszkoga* előszavában, amelyet Zrínyi Péter az „egész horvát és tenger melléki határörvidék bátor vitézeinek” ajánlott, a török elleni harcra buzdított: „Miért is nemcsak ezen írásomat, ritmusokat avagy verseket nektek ajánlom, hanem véretem, testemet s életemet is a keresztény hit keleti ellensége ellen ezentúl is megígérem.”³⁷ Ugyanakkor az *Adrianszkoga mora Syrena* esetében egyértelműen politikai kettős beszédről van szó: miközben látszólag a kötet ideológiája Habsburg-párti, a felszín alatt kimutatható egy Habsburg-ellenes diskurzus is: „Valóban úgy tűnik, hogy a [horvát] Syrenában megalkotott heroikus mártírdráma egésze magán viseli a politikai spektakulum lényegi ambivalenciáját, mivel poétikai és politikai síkon egyidejűleg legitimálja, de fel is forgatja a Habsburg abszolutista propaganda ideológiai mátrixát” – írja Coha és Blažević.³⁸ A Habsburg-ellenesség a VI. énekben elhangzó Halul bég beszédében nyilvánul meg leginkább. Zrínyi Péter négy versszakkal toldotta meg Halul beszédét, amelyekben arról van szó, „hogy a németben oly kevésbé szabad bízni, mint a téli nap sugarában, hogy Zrínyi Miklós holtáig várhatja a német segítséget, hogy a német inkább föld alá kívánja vagy elvesztené őt, mintsem hogy segítséget küldjön neki; fontolja meg Zrínyi, hogy a német nemcsak a magyarnak ellensége, hanem még ennél is jobban gyűlöli a horvátot; mennél hívebb ez, annál rosszabb indulattal fizet a német.”³⁹

Az *Adrianszkoga* egészében erőteljesebb és közvetlenebb a személyi és a családi kultusz propagálása is, mint a magyar *Syrenában*. Nem véletlenül zárja a kötetet

³⁶ Bene Sándor szerint Zrínyi Péter inkább a horvát, mint a magyar korona iránt táplált reményeket: „Zrínyi Péter, mint azt akár horvát báni ténykedése, akár a későbbi összeesküvésben táplált ambíciói mutatják, komolyan számolt a horvát uralkodói cím megszerzésének lehetőségével” (BENE, *Szirének a térképen*, i. m., 44).

³⁷ Az előszó magyar fordítását lásd: PISZAREVICS Sándor, *A magyar és horvát Zrínyiász*, Zágráb, Kir. Országos Könyvnyomda, 1901, 32–33.

³⁸ BLAŽEVIĆ, COHA, *Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái*, i. m., 143.

³⁹ Halul beszédének összefoglalását Szegedy Rezső alapján idézem: SZEGEDY Rezső, *Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben*, ItK, 25(1915), 4. sz., 411–412.

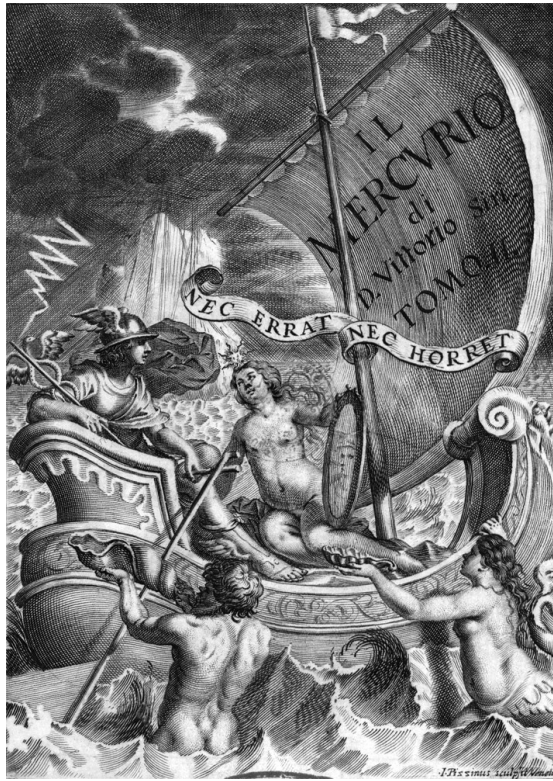
a Zrínyi család címere, és a kötetben Zrínyi Péterről is szerepel egy metszet. A horvát *Syrena* címlapképének az lenne tehát az üzenete, hogy a török ellen a harctéren és a propaganda eszközeivel vitézül harcoló Zrínyi Péternek a hatalmi jelképek lennének a jutalmái? Mindenesetre merész sugalmazás, főleg 1660-ban, amikor sem a magyar, sem a horvát királyság ügye nincs még napirenden. Zrínyi Péter ekkor még csak nem is horvát bán. A kötetben szereplő arckép szerint is csak zenggi és horvát tengeremelléki főkapitány (*Segniae et Partitum Maritimarum supremus capitaneus*). Később azonban már megindul a híresztelések özöne. 1663 novemberében de Bonsy bécsi francia követ még csak arról ír, hogy egyes magyarok XIV. Lajost látnák szívesen magyar királyként. 1664. szeptember elején Zrínyi Péterné Velencében a francia követtel tárgyal, aki később a Zrínyiek bizalmas emberének, egy bizonyos Altovidinek azt a lehetőséget is felvillantja, hogy a franciák Zrínyi Pétert segíteni fogják a magyar korona megszerzésében. A Zrínyi fivérek arra is hajlandók lettek volna, hogy biztosítékként Zrínyi Miklós fiát a párizsi udvarba küldjék. Mindeközben a bécsi francia követ, Grémonville lovag Bécsben az ifjú Bethlen Miklóssal tárgyal. Bethlen Bécsből Csáktornyára sietett, hogy előkészítse Zrínyi bécsi útját, amely alkalommal a horvát bán személyesen is tárgyalhatott volna Grémonville-lel. Zrínyi utazása 1664. november 19-re volt kitűzve.⁴⁰ A szerencsétlen vadászbaleset után 1664. november 29-én a pápai nuncius Bécsből ismét csak azt írta, hogy egyesek azt híresztelik, Zrínyi Miklós Magyarország királya szeretett volna lenni, de az csak alaptalan rágalom, amelyet a bán rosszakarói terjesztenek.⁴¹ Vajon mindezen tervezetések propagandisztikus képi megformálását láthatjuk a horvát *Syrena* címlapmetszetén?

---

⁴⁰ HÉJJAS Eszter, *Magyarország 1663-64-ben, a francia diplomáciai jelentések tükrében*, ItK, 91-92(1987-88), 1-2. sz., 201-202.

⁴¹ FRAKNÓI Vilmos, *Zrínyi Miklós pályájának vége, 1664 április-november: közlemények a vatikáni levéltárból*, Történelmi Tár, 17(1894), 4. sz., 592-593.

Ábrák

1. ábra

Vittorio Siri, *Il Mercurio, ovvero historia decorrenti tempi*, 2. köt., Casale, 1647, címlap.
A Zrínyi könyvtárban meglévő Mercurio-példányból (Zágráb, Nacionalna i Sveučilišna
Knjižnica u Zagrebu, BZ 51.)

2. ábra
A magyar Syrena címlapképe

3. ábra
A horvát Syrena címlapképe
(MTA Könyvtárának példányából)

VEISZ BETTINA

Ráday, a nagypapa

I. Gedeon unokáinak a neveléséről

A 18. század utolsó harmadában két Ráday unoka, III. Pál és III. Gedeon töltötte gyermekkorát a nagypapánál, I. Gedeonnál Pécelen. A jelen dolgozat ennek a neveletésnek a részleteit kutatja, amelynek vezérfonalát az alábbi elvekkel lehet összegezni: a gondozás elavult hagyományainak szükséges megtörése, illetve a felvilágosult nevelés értékeinek transzgenerációs átörökítése. Jelen tanulmány főként a családi levelezés és a Ráday-könyvtár¹ állománya alapján tekinti át a Pécelen töltött gyermekkor (1769–1781) nevelési gyakorlatát.

Ráday II. Gedeonnak, az unokák édesapjának életútját, levelezését követve egyértelműnek tűnik, hogy egyik legfőbb céljaul tűzte ki családja bárói, majd grófi rangra emelését. Ennek érdekében idejét a családi birtok igazgatása mellett állami hivatalok megszerzése, kapcsolati hálójának minél szélesebb kiépítése, illetve a főrangúak körébe való bekerülés foglalta el. Amikor épp nem Bécsbe szólították ügyei, akkor Ludányban élt feleségével, Fáy Zsuzsannával. Ez az életvitel nem juttatott kellő időt arra, hogy saját maga biztosítsa és felügyelje gyermekeinek gondos nevelését, így fiai, III. Pál és III. Gedeon már egyéves koruk körül a Pécelen lakó nagyszülők, a költő, irodalompártoló és könyvtáralapító Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin gondozásába kerültek.

A családi levélváltásokban szereplő Palyiska, az idősebbik unoka (Pécel, 1768. március 31. – Pest, 1827. január 22.) gimnáziumi éveit Pozsonyban kezdte, majd Pesten folytatott jogi tanulmányokat. Ifjú korában az eperjesi kerületi tábla ülnöke lett, majd 1821 és 1827 között a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka volt. Nagypapájához hasonlóan aktívan támogatta a magyar nyelvű színjátszás ügyét. Kezdetben a Kelemen László-féle első hivatásos társulat pártfogója volt, majd a budai színház igazgatója lett. Életrajza, főként jelentős színházi tevékenysége okán, jól dokumentált. Gidácska, az ifjabbik unoka személyéről a szakirodalom csekély és ellentmondásos adatokkal szolgál, némely genealógiai lajstrom pedig nem is adja. Születési idejét a családi levélváltások alapján hozzávetőlegesen 1772 őszére, esetleg decemberére datálhatjuk.² III. Gedeon Pozsonyban tanult, majd bányatanácsosként

¹ A továbbiakban a Ráday-könyvtár említése során a Ráday I. Gedeon korabeli péceli könyvgyűjtemény állományára utalok, nem pedig a Ráday Könyvtár budapesti intézményére.

² II. Gedeon 1772. július 27-én kelt levelében nem ír a legifjabb Gedeonról, csak „Palyiskáról” (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Pécel, 1772. július 24., *Ráday I. Gedeoné Szentpétery Kata levelezése*, Ráday Gyűjtemény, a továbbiakban RGy. C/64–9 132. sz.). 1772 októberében a szülők a nagyszülőknél vannak, ám nem esik szó a kisdedről (Ráday I. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Dab, 1772. október 7., RGy. C/64–9 117. sz.). II. Gedeon azonban 1773. január 4-én már e sorokat jegyzi:

tevékenykedett. 1793 és 1797 között a dunántúli, 1797-től a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka volt. Fiatalon és utód nélkül halt meg.³

I. Gedeont unokái születésének idején nem terhelték jelentős mértékben a családi birtok kezelésének az ügyei, ennek feladatát ekkor már fiára bízta. Ezáltal megadatott számára a lehetőség, hogy a kisdetek péceli nevelését személyesen kísérelje figyelemmel. Az évek során igen szoros kapcsolat alakult ki a „Nagy Atyó”, Palyiska és Gidácska között. Szentpéteri Katalin I. Gedeon „vallomását” továbbította a távol lévő szülőknek: „Kepen az ket kis fijatok igen frisen vagynak es nevezetes es mindenek elöt igen kedves Gedeonkatokkat anyira szereti az Uram hogy tegnap ara fakadot hogy ugy Kezdem szeretni hogy meg ilyen idös koraban sohais ugy Gyermeket nem szeretem mint eztet ahogy szeretem”.⁴ A kötődés az unokák részéről is kölcsönös volt; sokatmondó III. Gedeon levele, amelyben hírt adott bátyjának nagypajuk betegségéről: „Nagyon megváltozott minden, ki hitte volna, hogy leveletem ilyen szomorúan zárom. Nagypapa, aki több, mint apánk, betegen fekszik.”⁵ Az ifjak a levélváltások tanúsága szerint igyekeztek „alázatos tiszteletükről” biztosítani I. Gedeont, szeretetüket féltő aggodalommal, ajándékokkal kimutatni és a nagyapai büszkeségre méltónak lenni: „Edes Kedves Nagy Atyam Uram! En Kedves Nagy Atyám Uram levelét Atyai inteseivel együtt vettem fiui szeretettel és nagy örömmel, ’s alazatosan köszönöm kegyes Atyai inteseit Kedves Nagy Uram Atyámnak. En azokat tellyes tehetségem szerint igyekezem be tölteni.”⁶ III. Pál idézett levelében fellelhetők a korabeli levélírás tanult panelei, ám a családi levélváltások vizsgálata során csupán a nagyszülők és az unokák leveleiben érzékelhető a tisztelet retorikai tanúságtételei mellett ilyen fokú nyelvi intimitás és erős érzelmi töltet. Az idős Gedeon életmódja, világlátása minden jel szerint követendő mintaként szolgált az unokáknak, számukra példakép volt a nagypapa. A teljes hozzáférhető levelezés alapján valószínűsíthető, hogy az unokák az ő mintáját próbálták másolni a tanulmányokban való jeleskedés, a könyvgyűjtő szenvedély és enyhén szólva sem mellékesen a színház pártolásának a terén.

Az ifjak péceli nevelkedésének ideje 1769 és 1781 közé tehető. Pál egyéves kora körül⁷, Gedeon pár hónaposan került a péceli környezetbe. Rövidebb megszakításoktól

---

„Mind az kett kis Fiatskajink /: kik is már alusznak :/ hala az Ur Istennek igen egessegessek” (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Pécel, 1773. január 4., RGy. C/64–9 133. sz. – Amennyiben feltételezzük, hogy az anya, Fáy Zsuzsanna a korabeli szokást követve a szülést megelőzően a nagyszülőkhöz utazott, a kisdéd világrajövetelét 1772. június és december közötti időszakra tehetjük, a látogatás dátuma szerint valószínűleg október tájékán).

³ A szakirodalom halálának idejét 1797-re datálja, ám a Ráday Gyűjteményben őrzött levelei ezt cáfolhatják.

⁴ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1774. augusztus 2., RGy. C/64–9 384. sz.

⁵ Ráday III. Gedeon levele Ráday III. Pálhoz, 1788. április 24., – BEREZC Ágnes, LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003, 68.

⁶ Ráday III. Pál levele Ráday I. Gedeonnak, Pozsony, 1781. dec. 3., RGy. C/64–8, 2096. sz.

⁷ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1769. április 24., RGy. C/64–9 376. sz.

eltekintve gyermekkorukat itt töltötték egészen a pozsonyi gimnáziumi évek kezdetéig. Az elválás idején Pál tizenhárom, Gedeon pedig kilencesztendő.

Az unokák nevelésének metódusáról a levelezés mellett a Ráday-könyvtár korabeli állománya is támpontul szolgálhat. I. Gedeon tudatos, eruditus és nem reprezentációs gyűjtő volt, kötetei nem csupán főúri státuszszimbólumokként, hanem mindig valamilyen konkrét céllal kerültek be a könyvtár tételei közé. A Ráday-nevelés kérdésének vizsgálatakor megkerülhetetlen és lényegi lépés áttekinteni, hogy az unokák péceli tartózkodása idején milyen pedagógiai, orvostudományi kötetek lehettek a nagyszülők, nevelők hasznára az unokák gondozásában.

A 18. század elmosta a határvonalat pedagógia és az orvostudomány között. A nevelés egyik alappillére lett a gyermek egészségének, testi fejlődésének az elősegítése. I. Gedeon péceli könyvtárának mennyezetén a tudományok isteneinek freskói köszöntik a látogatót. A költészet, retorika, grammatika, teológia, történelem, filozófia, jogtudomány, matematika mellett az orvostudomány képviselője is jelen van: „a kigyós botot, az orvostudomány jelképét tartó nőalak pedig éppen receptet nyújt át egy kis amorettnek, körülötte lombikok és tégelyek sorakoznak”⁸

A könyvtáralapító Rádayt barátai és megbízott intézői rendszeresen tájékoztatják a könyvpiac híreiről, a készülő kiadásokról. Az ágensek, az ügyintézők hetente küldik számára a kereskedők és az aukciók katalógusait, amelyekben I. Gedeon megjelöli a megvásárolni kívánt könyveket.⁹

Ráday jól láthatóan felismerte, hogy az önállósuló, fejlődő tudományok milyen jelentős mértékben hatnak az orvostudomány alakulására. Érzékelte, hogy alapos tudományos jártasság szükségeltetik a kortárs orvosi szakirodalom összeválogatásához, így ennek feladatát a kellő ismeretekkel rendelkező tudós emberekre bízta. A péceli könyvtár orvostudományi szekciójának bővítésében többek között Bod Péter, Nagy Sámuel¹⁰ és Weszprémi István segédkezett.

Ráday a tudománytörténetileg jelentős kötetek beszerzéséért nem sajnált semmilyen anyagi áldozatot. Könyvbeszerzőinek segítségével igyekezett mindig az első kiadással gyarapítani könyvtárát. Ritkább esetben csak akkor döntött az újrakiadás mellett, ha az bővebb, javított kiadás volt.¹¹

⁸ ZSINDELY Endre, *A péceli Ráday-kastély*, Bp., Képzőművészeti Alap, 1959. 19.

⁹ SEGESVÁRY Viktor, *Egy magánkönyvtár a XVIII. században (Ráday Pál és Ráday Gedeon a magyar kultúra szolgálatában)*, Bp., Ráday Gyűjtemény Évkönyve I., 1956, 17.

¹⁰ Nagy Sámuel I. Gedeon fiának, II. Gedeonnak volt a nevelője. Megbízatását követően külföldön orvosi tanulmányokat folytatott. Figyelemmel kísérte és beszámolt I. Gedeonnak a bécsi könyvaukciókról, a könyvtár számára beszerezte a kívánt tudományos köteteket.

¹¹ Ráday I. Gedeon Nagy Sámuel közreműködésével vette meg az újkori anatómia megalapozójának, Vesaliusnak munkáját (*Opera omnia anatomica et chirurgica*, Leyden, 1725, ára: 21 fr. 15 kr.). Ráday tudatosan a második kiadásában kívánta beszerezni a kötetet, ugyanis annak változata Herman Boerhaave, a jeles németalföldi orvostanár szerkesztésében jelent meg. Ráday a második kiadás indoklásáról a kötet előzéklapján tett emlékeztető megjegyzést: „1° kiadás a Bázeli 1543. Ez a legjobb

A könyvtár állományáról a 18. század utolsó éveiben vagy a századelőn készült katalógus szerint 145-re tehető az orvostudományi munkák száma, ennek mennyisége 236 kötetet jelentett. A művek között 26 régi nyomtatvány szerepelt, és 7 igen ritka kiadás. A szekció becsült értéke 4583 forintra volt tehető.¹²

A 18. század folyamán Európa-szerte megfigyelhető a természettudományok előtérbe kerülése. A korábbi, tradíciókötött gondolkodás megkérdőjeleződni látszott. Az ország drasztikus egészségügyi állapotai, a gyakori járványok, az orvoshiány és a gyógyítási metódusok kezdetleges volta hívta életre a közegészségügy mielőbbi rendezésének a szándékát.¹³ Az orvoshiány általános volt az országban;¹⁴ egy 1747-es kimutatás szerint számos vármegye nem rendelkezett sebésszel, a gyógyítást kuruzs-lók, javasasszonyok, szerencsésebb esetben borbélyok végezték.¹⁵

A században előtérbe kerül a gyermeknevelés kérdésköre. A nevelés forradalma Angliából terjed át a kontinensre. Locke után Rousseau elvei is közismertek lesznek Európa-szerte. Hazánkba a nevelés elvei a német racionalizmus eszméivel kiegészülve jutottak el. Kiemelten hangsúlyossá vált a testi nevelés, ugyanis Locke és Rousseau elvei alapján csak az egészséges gyermek alkalmas a tudás elsajátítására. A nevelés előszakaszának, amely a tizenkettedik életévig tartott, elsődleges feladatává vált a gyermek egészségének a megalapozása. Úgy vélték, a tanulást ekkor még nem szabad egyetlen és fő feladattá tenni.¹⁶

Hazai viszonylatban a 18. század első feléig nem beszélhetünk az orvoslás témakörébe tartozó számottevő irodalmi műről. A század közepe táján azonban a magyar gyógyítók a házi orvoslás hasznos tanácsait nyújtó tanítókötetekkel próbálták növelni tevékenységük hatósugarát.¹⁷ A medicina témakörét taglaló kötetek kevéssé voltak kitéve a cenzúra önkényének, mint a társadalomtudományi vagy a szépirodalmi művek.¹⁸ Így a század közepétől sorra jelentek meg az újdonságnak számító magyar nyelvű

és legteljesebb” – SOMKÚTI Gabriella, *Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője, Nagy Sámuel (1730–1802)*, Magyar Könyvszemle, 84(1968), 2. sz., 157.

¹² PRUZSINSZKY Pál, HAMAR István, *A budapesti Református Theológiai Akadémia Ráday-könyvtárának multja és jelene*, Bp., 1913, 33.

¹³ Európában 1620 és 1760 között világra jött 400 millió ember fele nem lépte át a huszadik életévét – CHAUNU, Pierre, *A klasszikus Európa*, Bp., Gondolat, 1971. 343.

¹⁴ A 18. század második felében szabályozzák először az orvosi, gyógyszerészi, szülésznői gyakorlatot. Az országban elsőként ekkor indul el az orvosképzés. Az első nyilvános akadémiai jellegű orvosképző intézmény 1769-ben Egerben nyitja meg kapuit Esterházy Károly egri püspök kezdeményezésére, majd ugyanebben az évben Mária Terézia leirata alapján a nagyszombati egyetemen orvosi kar jön létre. (VIDA Mária, *A Ráday könyvtár orvostörténeti jelentősége a XVIII. században*, Orvostörténeti Közlemények, 1972, 64–65. sz., 61.)

¹⁵ FRIEDRICH Ildikó, *XVIII. századi magyar nyelvű kiadványok a gyermek ápolásáról és neveléséről*, Orvostörténeti közlemények, 1975, 73–74. sz., 34.

¹⁶ FRIEDRICH, *i. m.*, 35.

¹⁷ DEMKÓ Kálmán, *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig*, Bp., Dobrowsky és Franke, 1894, 465.

¹⁸ FRIEDRICH, *i. m.*, 28.

ismeretterjesztő, felvilágosító, népnevelő szándékú kötetek, amelyek a felvilágosodás jegyében már leszámolnak a népi hiedelmekkel, babonákkal.

Az egyre inkább fejlődő orvostudomány már nem csupán a tünetek kezelésére koncentrálnak, hanem olyan tanácsokkal is szolgál, amelyek a betegség megelőzésére irányulnak, ezáltal tanítanak az egészség megőrzésére. A korszak jeles orvostudományi képviselője, Weszprémi István Descartes szavaival összegzi ezt az alapelvet: „az egészség megőrzése a legfőbb jó, s minden egyéb jó alapját képezi, hisz a szellem annyira függ a temperamentumtól és a szervekben rejlő hajlamtól, hogy épp ezért csak az orvostudományban kell keresni azt az eszközt, amely az embereket bölcsebbekké teheti”.¹⁹

A gyermekek ápolását, nevelését taglaló tanácsadó művek a felvilágosítás, a segítségadás szándékával íródtak. Csapó József a *Kis gyermekek isputalja* című kötetében ezekkel a szavakkal szólítja meg olvasóit:

Mag[y]ar Hazámhoz, és Felebarátomhoz tartó igaz szeretetem indított azért erre, hogy magyar nyelven irván, ki-botsátám e' kis munkámat, mellyben közél száz féle nyavalyáit a' Csetsemőknek, mellyek születesektől fogva harmadik Esztendeikig rajtok uralkodni szoktanak elől számláltam, 's mintegy egyenként le-rajzolván, olly féle Orvosságokkal-is azok eránt tanátsöl lenni kívántam, melly szerint, kívált falukban es pusztákon a' szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek, könnyen fel-található, és el-keszithető hasznos házi orvosságokkal is segítséül lehessenek.²⁰

A gyermekek nevelését tekintve a Ráday-könyvtár állományának egyik példánya különös figyelmet érdemel. Weszprémi István²¹ *A kisdéd gyermekeknek nevelésekről*

¹⁹ WESZPRÉMI István, *Bevezető tanulmány* = Uő, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, I. köt. Bp., Medicina, 1958, XX. 1.

²⁰ CSAPÓ József, *Kedves Olvasó (előszó)* = Uő, *Kis gyermekek isputalja*, Nagykároly, 1771, 5.

²¹ Weszprémi István (1723–1799), a korszak orvostudományának kiemelkedő képviselőjeként polihisztor életformát folytatott: jártas volt az orvostudományokban, emellett pedagógus, költő, irodalmár, bibliográfus, filozófiai érdeklődéssel. Tanulmányainak első tíz évét Debrecenben végezte, ahol Maróthy György, Szilágyi Sámuel, Hatvani István voltak a tanárai. Weszprémi 1752-ben indult el külföldi tanulmányújtára. Orvosi fakultáson tanult Zürichben, Utrechtben, Oxfordban, Cambridge-ben. Tanulmányai mellett átvizsgálta az egyetemek nyilvános és a kollégiumok magánkönyvtárait. Az oxfordi könyvtárban találkozott Locke pedagógiai művével („Treatise of education” – Some Thoughts Concerning Education, 1693.) – KÓTAY Pál, *Weszprémi István (1723–1799)*, = WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Elsőszáz*, ford. KÓVÁRI Aladár. 1. köt., Bp., Medicina, 1960, 6), amely nagy hatást tett rá, és későbbi műveinek is vezérfonalul szolgált. 1755-től Londonban folytatta az orvosképzést. Itt két félévet töltött az egyetem bábaképzőjében, szülészeti oklevelet kapott (SZÁLLÁSI Árpád, *Weszprémi István [1723–1799] és kora*, Debrecen, Debreceni Orvostudományi Egyetem, 1995, 11), és ismereteket szerzett a gyógyítás társadalmi kérdésköréről: szociálhigiéné, iparegészségügy, munkásvédelem, pestis- és himlőelleni oltás (TÓTH Béla, *Orvosírók Debrecenben a 18. században*, Déri Múzeum, Irodalmi Tár, K.X.95.4. 1–2., 9–10). 1756-ban Utrechtbe visszatérve szerezte meg az orvosdoktori címet. (SZELESTEI N. László, *Weszprémi István [1723–1799] és orvostörténeti műve*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979, 526.) Weszprémi *Bába mesterségre tanító könyv* címmel 1766-ban Debrecenben adta ki az első magyar szülészkönyvet. A munka az első bécsi orvosi iskola szülészorvosának, Johann Henrik Crantz művének magyar nyelvű fordítása, Weszprémi azonban olyan mértékben dolgozta át a munkát a hazai viszonyok ismeretében, beépítve londoni tapasztalatait is, hogy a szakirodalom nem csupán fordításnak, hanem önálló műnek tartja.

való rövid oktatás²² című munkájának tanácsai a Ráday-levelezés alapján a péceli időszakban, az unokák nevelésében napi gyakorlattá váltak.

A kutatás során dilemmát okozhat, hogy a vizsgálati periódus, azaz az 1760-as évek vége és az 1780-as évek közötti időszak táján valóban a péceli könyvtár polcain volt-e az illető Weszprémi-kötet? Kiadási éve és beszerzésének ideje nem vezeti-e tévútra a gondolatmenetet? Az állományba kerülés időpontjának megállapításakor támpontul szolgálhat számunkra az I. Gedeon által ekkortájt alkalmazott Jakob Müller²³ kompaktori jegyzéke.²⁴ A győri könyvkötő lajstroma, a poszesszori bejegyzések és a Ráday Könyvtár által végzett stíluskritikai vizsgálatok alapján valószínű, hogy az elemzett mű már ez idő tájt is I. Gedeon tulajdonában volt.

Weszprémi orvostörténetileg kiemelkedő munkájának²⁵ előkészületei, a magyarországi és erdélyi orvosok életrajzi adatainak gyűjtése során fordult segítségért Ráday I. Gedeonhoz. 1769. január 22-én kelt levelében így fogalmazott: „Bizonyos relatiobol ugy érttettem, hogy az Ur egyebb foglalatossági között, mostan a’ Medicusoknak irási körül szemlelődik [...]”²⁶

A szakirodalom ellentmondó álláspontot képvisel abban, mennyire ápolhatott szoros kapcsolatot Ráday és Weszprémi. Vida Mária szerint nem rendelkezőnk biztos levéltári adattal, amely szerint Weszprémi könyvbeszerzői tevékenysége során ténylegesen küldött Ráday számára orvostudományi köteteket. A munkálatok során azonban az bizonyos, hogy állandó kapcsolatban álltak,²⁷ továbbá Weszprémi életrajzi adatgyűjtése során megismerhette a péceli könyvtár állományát.²⁸ Emellett a Ráday-könyvtárban mind a három jelentős Weszprémi-kötet megtalálható.

Felvilágosító szándékkal készült el Weszprémi egyik legjelentősebb orvostudományi munkája 1760-ban *A kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás*²⁹

²² WESZPRÉMI István, *Á’ Kiseded Gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatás, Mellyben elől-adatak Miképen kellessék azokkal bánni Születésektől fogva három Esztendő korokig. Hozzá-adattak a’ végin az Egészségnek fenn-tartására, És a’ Hoszszu Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak*, Kolozsvár, Páldi István, 1760. http://real-r.mtak.hu/188/1/ABO_%252BZ152391208.pdf (utolsó megtekintés: 2018. július 27.)

²³ CSENKI Éva, *A Ráday gyűjtemény számára készített könyvkötések és azok mesterei = Luxusiparok: válogatás a IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium előadásaiból Veszprém, 1996. szeptember 27-28.*, szerk. HORVÁTH Sándor, SZULOVSKY János, Budapest– Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 1997, 54.

²⁴ RGy. C/64-23. <http://radaygyujtemeny.hu/muller/bindings/jegyzekfr.htm> (utolsó megtekintés: 2018. július 27.)

²⁵ WESZPRÉMI István, *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia, Centuria Prima Excerpta ex Adversariis Auctoris*, Lipsia, 1774.

²⁶ Weszprémi István Ráday Gedeonnak, Debrecen, 1769. január 22., Orvostörténeti Múzeum, Történeti dokumentáció, Ltsz. 67. 391. 1.

²⁷ VIDA, i. m., 20.

²⁸ HARKÓ Viola, *Az életrajzíró Weszprémi István (1723–1799)*, Orvosi Könyvtáros, 1974, 2. sz., 145.

²⁹ WESZPRÉMI, *Á’ Kiseded Gyermekeknek...*, i. m., http://real-r.mtak.hu/188/1/ABO_%252BZ152391208.pdf (utolsó megtekintés: 2018. július 27.).

címmel, amelyben hasznos nevelési tanácsokkal látta el a gondviselőt főként a gyermekek 1–3 éves életkoráról. A bécsi orvosi iskola alapítója, Mária Terézia tanácsadója, Gerard van Swieten 1759-ben a mű kéziratát olvasva az alábbi sorokat írta Weszpréminek: „E kis műnek olyan nagy a haszna, hogy megérdemli a közzétételt. Igaz, könnyebben csavarod ki Hercules kezéből a buzogányt, mint az asszonyoktól előítéleteiket. Mindamellet remélhető, hogy legalább az okosabbak meghátrálnak, és a családapák megtanulják, hogyan kell tekintélyükkel védelmükbe venni azt, ami hasznos.”³⁰ Weszprémi a dicséretet van Swieten engedélyével a megjelenő kötet első lapjaira szerkesztette. A műről a *Mindenes Gyűjtemény* is tudósít:

A' mi Magyar Hazánk' Orvosainak egyik ékessége Doktor Weszprémi István Úr, azt írja ez eránt, ama szép könyvetskéjében, mely még 1760-dik esztendőben Kolosvárott ilyen tzm alatt jött-ki: A' kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás; mely megérdemli, hogy bár ha minden édes atya 's anya olvasgatná azt!³¹ Továbbá Weszprémi kötetének jelentőségét dicséri Perlaki Dávid, Komárom megye lutheránus főesperese is: „S vajha ez a' betses könyvetske, (melly a' kisededeknek három esztendeig való fel nevelését orvosi szemmel nézi) minden szüléknek kezekben forogna!”³²

A tanácsadó kötet alapján egyértelmű, hogy Weszpréminek a kisedek neveléséről alkotott állásfoglalását a természettudományos, a materialista és a dialektikus szemlélet szövi át. Ő szállt szembe elsőként a nép körében elterjedt gyógyítás módszerét érintő hiedelmekkel, babonákkal. Már két évvel Rousseau *Emiljének* megjelenése előtt a természet mint csalhatatlan nevelő elvét hirdette. Objektív orvostudományi tudása és a gondozást érintő tanácsai a kor ismereteinek tükrében újítónak, értékállóknak és a népi hiedelmek szokásaitól mentesnek bizonyultak.³³

A bevezető szerint a mű keletkezése egy 1758 eleji gróf Tholdy Ádámmal folytatott beszélgetéshez kötődött. A gróf Weszprémitől kért tanácsot a „szomorú Árvaságra nem régen hagyatott Kiseded Gróf Kis-Aszszonykájának helyesen leendő Neveltetéséről.”³⁴ Weszprémi a csecsemőgondozás korabeli állapotairól e sorokat jegyezte köteté ajánlásában:

„melly kevesen vagnak olly hűséges Atyák, kik Tsetsemő Magzatjaiknak okos Neveltetéséről illy szorgalmatosan gondolkodnának, mint NAGYSÁGOD: közönségesen tsak a' kedvező Anyákra és tudatlan Dajkákra bízott ez ideig e' dolog, azok pedig a' Tsetsemő Kisededekkel okosabban bánni nem tudnak, hanem a' mint Nagy Annyoknak régi megrögzött helytelen rossz szokásokból tanulták: ellenben ritka az, a' ki értelmes Orvos Doktornak tanátsával

³⁰ Gerard van Swieten Weszprémi Istvánnak, Bécs, 1759. április 24. = SZELESTEI N. László, *Weszprémi István levelezése*, Bp., Argumentum, 2013, 13. A levél részletének magyar nyelvű fordítása: SZELESTEI, *Weszprémi István (1723-1799) és orvostörténeti műve, i. m., 526.*

³¹ *Mindenes Gyűjtemény*, 1789, II. Negyed, 274.

³² PERLAKI Dávid, *A' gyermekeknek jó nevelésekről való rövid oktatás*, Komárom, Weber Simon betűivel, 1791, 8.

³³ HETÉNYI Ede, *Weszprémi István „A' Kiseded Gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatás...”*, *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 1962, 26. sz., 78.

³⁴ WESZPRÉMI, *Á' Kiseded Gyermekeknek...*, i. m., 2.

kívánna élni máskor, hanem midőn meg-betegednek, holott arra kellene vigyázni kiváltképpen, hogy meg-ne betegednének³⁵

Bár funkciójának okán az ajánlás hangneme néhol túlzóan dicsérő és kivételező, ezáltal ébreszthet némi kételyt, ám a Ráday család korábbi generációinak levelezését vizsgálva Weszprémi állítása helytállónak bizonyul. Kötete a korábbi, tévhiteteket örökítő hagyományokkal szakítva merőben új módszerek elterjesztését célozta.

Weszprémi oktató kötete a péceli kompaktori jegyzék szerint 1778 előtt már I. Gedeon birtokában volt. Feltételezhető, hogy nem az ekkor már serdülőkorú fia, hanem immár az unokák számára szerezte meg a nevelési kézikönyvet. A Ráday családban a szülők és gyermekek közötti távolság okán alakul ki az a metódus, amelynek során a nagyszülők levélváltásaikban rendszeresen tudósítottak az unokák gondozásáról, egészségügyi állapotáról. A levelezés sorai szinte passzusok szintjén referálnak arról a gyakorlatról, amely bizonyítja, hogy a Ráday-házban a Weszprémi-féle paradigmaváltó medicina működött. Ennek lényegesebb aspektusait a következőkben hosszabb, szoros jellegű transztextuális citátumokkal igazolom.

Ha összevetjük Kajali Klárának, I. Gedeon édesanyjának az 1710-es években és az unokák nagymamájának, Szentpéteri Katalinnak 1760-70-es években írott leveleit, két jelentősen eltérő gondozási, nevelési gyakorlat rajzolódik ki. Kajali módszere még alkalmazta azokat a Weszprémi által már elvetett elveket, amelyek az orvostudományi ismeret hiánya miatt akár árthattak is a gyermeknek. Kajali Klára férje, Ráday I. Pál gyakori távolléte miatt rendszeresen beszámolt leveleiben fiúk, I. Gedeon hétköznapjairól: „Az bortul épen elfogtam, mivel többet iván, mint azelőtt, hőséget szerzett néki. Csak főtt vízzel itatom, az kit Isten hasznosság is tesz, úgy látom, néki”.³⁶ Kajali a korabeli gyakorlatot követve a víz gyakori fertőzöttsége miatt gyenge borral itatta a gyermeket.³⁷ Weszprémi azonban az alkohol ártó hatása miatt szigorúan tiltotta a borfogyasztást, mind a dajka, mind a kisedek számára.³⁸

Weszprémi azt állította, hogy ekkortájt „többen halnak ki az Emberek között öt Eszendőn alól, mint kik Életeknek ötödik Esztendejét el-érték volna”.³⁹ Úgy vélte, hogy a magas halálozási arányt a dajkák képzetlensége, a szülők tudatlan és rossz nevelése okozza. A nemzedékeken át öröklődő hagyományok változtatásának szüksége így a szülőkre súlyos felelősséget rótt.

A családi levelezés tanúsága szerint az unokák péceli gyermekkorának időszaka alatt a Ráday nagyszülők elkötelezetten védelmezték a kisedek egészségét.⁴⁰ Figyelmes

³⁵ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 2–3.

³⁶ Kajali Klára levele Ráday Pálnak, Ludány, 1715. febr. 25., RGy., IV. b. 9.

³⁷ BELICZAY Angéla, *Kajali Klára levelei*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. 1981. 233.

³⁸ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 44.

³⁹ WESZPRÉMI, Á' *Kisedek Gyermekeknek...*, i. m., 3.

⁴⁰ A pozsonyi tanulmányok 1783–84 közötti időszakában az unokák nevelője Gyarmati Sámuel, aki maga is orvosi stúdiumot végzett. A nagyszülőknek írt leveleiben beszámol a gyermekek testi nevelését érintő, egészségük megőrzését célzó gyakorlatairól.

gondozást és a legalaposabb nevelést igyekeztek nyújtani számukra: „az mi ileti az re-
jaja valo Gond viselest minden erömet es tehettsegemet az Uramal együt ara fordityuk
mindejel mind napal”⁴¹

Nem hagyták figyelmen kívül a korabeli fejlődő orvostudomány eredményeit,
rendszeresen megvásárolták az orvosok által írt felvilágosító kézikönyveket, és meg-
fogadták az abban jegyzett tanácsokat a gyermek gondozása során.

Weszprémi a kisdedek gondozásáról szóló kötetében alapvető változtatást javasolt
a gyermek ruházatát illetően. Általános gyakorlat volt a korban, hogy a születés után
a kisdedet meleg környezetben, többretegű, nehéz ruhában tartották. Ám ezáltal
a ruha súlya az újszülöttre nehezedett, amely fizikailag legyengítette, és meggátolta,
hogy szervezete hozzászokjon a hűvösebb levegőhöz. A gyermekek e gyakorlat miatt
gyakran szenvedtek hidegleléstől, ami végzetes is lehetett. Weszprémi azt javasolta,
hogy a kisdedet ne terheljék a súlyos ruhákkal, és fokozatosan szoktassák a hűvösebb
környezethez.

A hétköznapi ruházatot illetően bő, lenge öltözetet javasolt, amelyben a kisded
végtagjai könnyen tudtak mozogni, ezáltal egészségesen fejlődni. Elvetette azt a be-
rögzött metódust, miszerint a csecsemőt szoros pólyában kellett tartani, amely bármi-
lyen mozdulatot megakadályozott. Weszprémi ezt rendkívül károsnak vélte, ugyanis
a szoros lekötése a végtagoknak rendellenes fejlődéshez, bénuláshoz vezethetett.⁴²

Kiemelte, hogy a gyermek egészen kicsi korától kezdve legyen naponta friss levőn:
„mind nedves mind száraz időben egyaránt”. Ennek indoka a korabeli lakószobák
gyakran áporodott, dohos levegője volt. Szentpéteri Katalin is követte Weszprémi
elvét. Így tudósította az unokák szüleit a közel egy éves Palyiskáról: „Az fíjan
Ne Busulyon Mert Az Soha Nem volt friseb Mint Most Az Ablakot Most Mar Egeszen
Ki Nyitom”⁴³

A másik sarkalatos pont, amelyet a kézikönyv részletesen taglalt, az étkezés kérdés-
köre. A tanácsok a nedvkórtan alapelveire épültek, és a természethez szabott igények
követését javasolták. Weszprémi kárhoztatta azt a korabeli praxist, miszerint a kisdedet
napjában 10-12-15 alkalommal is megetették - mert sírásának okát gyakorta az éhség-
érzetre vezették vissza -, ezáltal jelentősen megterhelték szervezetét.: „A Gyermekek
egész kívánsággal esznek mind addig, míg kell nékiek, annak okáért gorombául tsele-
kesznek mind azok, kik azon fellyül mennek, őket erőltetik, kellelten-is tömik szájokba
mind addig, míg ki-nem vetik”⁴⁴ A kézikönyv a Rousseau tanaival egybehangzó és
Hippokratészt idéző természetes állapothoz illő mértékletességet javasolta. Az első
három hónapban csak anyatejet, majd ezt követően szilárdabb ételt is ajánlott.⁴⁵

⁴¹ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1776. január 5., RGy. C/64–9 395. sz.

⁴² WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermekeknek..., i. m., 12.

⁴³ Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1769. április 13., RGy. C/64–9 375.

⁴⁴ WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermekeknek..., i. m., 30.

⁴⁵ WESZPRÉMI, Á' Kisded Gyermekeknek..., i. m., 38.

Weszprémi már Rousseau elmarasztaló állásfoglalása előtt negatívan ítélkezett azokról az anyákról, akik a kényelem okán lemondtak gyermekük szoptatásáról: „mondanának le Ő Nagyságok egy kevés korig melyeik képzelt diszességéről, igaz Anyai szereteteket ne vonják meg Szerelmes Gyermekektől...”.⁴⁶ A szoptatás ideje alatt Weszprémi ellenezte az éjszakai etetést, hogy a gyermek álma zavartalan maradjon.⁴⁷

A kötet számos recepttel látta el az olvasót a gyermek⁴⁸ és a dajka ideális táplálékának az elkészítéséről. Az uralkodó szokásrenddel ellentétben Weszprémi károsnak tartotta az étel cukrozását, fűszerezését. Részletesen taglalta, hogy a közhiedelemmel ellentétben mi számít nehéz és könnyű ételnek (előbbieket pl.: metélt, vágott tészta, gombócok, keletlen kovász). Az általa javasolt táplálékok például a forratlan tehéntej, a marhahús levébe áztatott sült kenyér, kevés hús. Úgy vélte, hogy hat hónapos koráig étvágya szerint naponta kétszer-háromszor kell a csecsemőt táplálni, először levessel, majd tejes étellel. Szentpéteri Katalin e sorokkal tudósította az édesanyát kisfia étkezéséről: „az ket kis fijatok igen frisen vagyon az Gedejon mind piros mind köver mindegy ene ha adnak neki egy tanyir leves mindegy keves”.⁴⁹ Szentpéteri tehát jól láthatóan megfogadta Weszprémi tanácsait mind a táplálás, mind a mértékletesség tekintetében.

Weszprémi kiemelte a szoptató anyák megfelelő táplálkozásának a fontosságát is. Javasolta, hogy elegendő húst, zöldségeket, tejet fogyasszanak. Óva intette őket az alkohol tartalmú italoktól: bortól, pálinkától, égetett szesztől, mert a szoptatás során a tej átadásával árthattak a gyermek fejlődő szervezetének.⁵⁰

Weszprémi külön figyelmet fordított a járás és a beszéd elsajátításának a módjára: „a szókat értelmesen kell előtők kimondani, és tisztán kell a szájokban adni; ha megakadnak a kimondásban, őket segíteni kell”.⁵¹

A kötet szerzője részletes tanácsokkal látta el a gondozó szülőket többek között a járnai és beszélni tanulás mellett a fog növekedésének, illetve a betegségek elleni gyógyhatású készítmények előállításának a módjáról is. A Ráday nagyszülők a kisdedeket gyakori betegeskedésük (himlő, hideglelés) idején körültekintő gondoskodással, a családban generációkon át hagyományozódó szokások helyett orvosi utasítások szerint ápolták. Szentpéteri Katalin a kis Gedeonka himlőbetegségéről így tudósította a nagyapát: „Az Gedeonka mar bizonyos hogy himlős, tsak hogy igen nehezen jöhet ki rajta az himlő, mivel majd minden hőseg nélkül vagyon, ugyan azon okbul, en abul az hivesítő orvosagbul nemis atam neki be; az herbatebul ugyan tsak iszik: az himlő meg edig nem igen sok rajta, mivel ugy tartom hogyha ki jöhet rajta, ma es holnap el

⁴⁶ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 38.

⁴⁷ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 31.

⁴⁸ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 25–30.

⁴⁹ Szentpéteri Katalin levele Fáy Zsuzsannának, Pécel, 1774. május 20., RGy. C/64–9 361. sz.

⁵⁰ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 44.

⁵¹ WESZPRÉMI, Á' *Kisded Gyermekeknek...*, i. m., 56.

valik szegénykenek dolga [...] mivel szegény Gedeonka kitsiny, es orvosagotis nehez be adni nekije; de megis szeretnem tudni hogy az dajkanak az etelet, mivel ötet tsak az dajka teje taplalaya, es az legenyhitöb orvosaga szegenynek.”⁵²

Weszprémi nem hitt a betegségek genetikai átöröklésének tanában. A józan, okos bánásmódot hangsúlyozta, amelynek segítségével a második vagy harmadik nemzedék már egészséges lehet.⁵³ Hazánkban elsőként Weszprémi javasolta, hogy minden negyedik életévét betöltött gyermek kapjon védőoltást hólyagos himlő ellen. Módszere az inokulációra épült, azaz gyenge lefolyású emberhimlő váladékával való oltás, amely a Jenner-féle vakcina elterjedése előtt az egyetlen hatásos védekezési módszer volt a himlőjárvánnyal szemben.⁵⁴

A kötet második szakaszában pedig az egészség megőrzéséhez, és a hosszú élet-hez szükséges regulákat talált az olvasó hat témakörbe rendezve: *A' Levegö égre nézve, Az ételre és italtra nézve, Az álmra nézve, A' Testnek gyakorlásaira, és mulattságokra nézve, A' Testnek tisztulásaira nézve és Az Indulatokra nézve.*

Weszprémi szigorúan meghatározta az anya és a dajka szerepkörét is. Úgy vélte, elsődlegesen az anya dolga a gyermek gondozása, a feladat nem hárulhat kizárólag a dajkára. A dajka feladatát annyiban szabta meg, hogy ügyeljen a kisdéd higiénijára, „rengesse, jádzodozzék, nyájaskodjék véle”,⁵⁵ továbbá „tisztán bännának, szépen apolgatnák, múlattatnák, hazúdoznának nékik, és minden nap széllyel hordoznák mind hideg mind meleg, mind nedves mind száraz időben egyaránt, hat vagy nyóltz Hónapok múlva úgy meg-erösödnének testekben, hogy töbnyire minden támasz nélkül a' Földön el-ülnének, egy óráig-is magokat egyszerbe el-múlatnák, azután mind az ál-lásra mind a' járásra tsak hamar reá kapnának, és magokra gondot viselnének”⁵⁶

A Ráday családban a gyermek gondozása osztott feladat volt. A dajka mellett a teendőkben tevékeny részt vállaltak a nagyszülők. Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin ügyeltek arra, hogy elutazásuk esetén sem bízták a kisdédeket családtag jelenléte nélkül csupán a dajka, a cselédek felügyeletére.

Érdekes és fontos adat, hogy Szentpéteri a dajka személyének választásakor ragaszkodott ahhoz a kitételhez, hogy a gyermek gondozója beszéljen németül: „Mivel Dajkat iten tsak Ugyan nem lehet kapni olyat azki nemetül jól tudna mivel pedig mi olyat akarunk fogadni azki az Gyermekel Nemetül Beszelyen.”⁵⁷ Bár a német nyelv korai elsajátítását az iskolai gyakorlat miatt is praktikus elvek vezérelhették, mégis figyelemre

⁵² Szentpéteri Katalin levele Ráday I. Gedeonnak, Pécel, 1773. június 14., RGy. C64/8 2334. http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_16_k (utolsó megtekintés: 2018. július 27.).

⁵³ FRIEDRICH, *i. m.*, 37.

⁵⁴ FRIEDRICH, *i. m.*, 48.

⁵⁵ WESZPRÉMI, *Á' Kisdéd Gyermekeknek...*, *i. m.*, 23.

⁵⁶ WESZPRÉMI, *Á' Kisdéd Gyermekeknek...*, *i. m.*, 33.

⁵⁷ Szentpéteri Katalin levele Bartholomeides Ádámnak, Pécel, [1769.] december 30., RGy. C/64–9 347. sz.

méltó metódus, hogy a kisdedet már magyar anyanyelvének elsajátításával egyidejűleg a német szavakhoz szoktatták, ezáltal nevelve őt kétnyelvűvé.

1772 januárjában újabb nevelésben segédkező személy jelent meg a levelek által rekonstruált péceli „életben”.⁵⁸ A név nélkül, csupán Mamzel⁵⁹ megszólítással illetett gondviselő feladatáról, személyéről a dokumentumok nem adnak pontos információt. Berecz Ágnes szerint⁶⁰ a „Mamzel” III. Pál francia kisasszonya lehetett, aki több éven keresztül állt a család alkalmazásában.⁶¹ A gyermekeknek a francia nyelv tanítása már a századelőn, Ráday I. Pál nevelésében is jelen lévő családi hagyomány folytatása.

A hatéves III. Pált már házitanító oktatta Pécelen.⁶² Bár a levélváltások nem fedik fel személyét, csupán mint Praeceptor utalnak rá. A Ráday családban körültekintő processzusban történt a gyermekek nevelőjének a kiválasztása. Az általános gyakorlat alapján az apa felkarolta az ifjú tehetséget, segítette tanulmányai végzésében, majd némi ellenszolgáltatás gyanánt nevelőként alkalmazta, a praeceptorai időszak leteltével pedig jövedelmező álláshoz juttatta, vagy saját intézőjeként fogadta fel. Ezen ügymenet alapján joggal feltételezhetjük, hogy a nevelő posztját 1774 és 1776⁶³ között Szerencsi Nagy István⁶⁴ töltötte be. Szerencsi ifjúkora óta I. Gedeon pártfogoltja volt. Gimnáziumi éveit három éven át töltötte be a könyvtárosi teendőket Pécelen.⁶⁵ 1777-től I. Gedeon ajánlásával kezdte meg tanulmányait a nagypapa által is látogatott odera-frankfurti egyetemen.⁶⁶ Szerencsi külföldi tanulmányútjáról visszatérve ismét a család szolgálatába állt, amikor 1781–83 között az unokák pozsonyi gimnáziumi éveit felügyelte.

A Ráday családban a nagyszülők, Ráday I. Gedeon és Szentpéteri Katalin minden igyekezetüket arra fordították, hogy lehetőséghez mérten a leginkább megfelelő

⁵⁸ Szentpéteri Katalin levele Ráday Gedeonnak, Ludány, ?1772. január 13., *Ráday Gedeon levelezése – Szentpéteri Katalin hozzá írt levelei*, Ráday Gyűjtemény, C64/8 2352. sz.

⁵⁹ A levelek váltakozva utalnak személyére Mamzen, Mamzel alakban.

⁶⁰ Berecz Ágnes megjelenés alatt álló Szentpéteri Katalin leveleit tartalmazó válogatáskötete.

⁶¹ Ráday II. Gedeon 1773-ban Pécelre címzett levelében (Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Ludány, 1773. április 16., RGy. C/64–9 135. sz.) köszönti a Mamzelt is, majd személyét a későbbi levelekben is megemlíti egészen 1776-ig (Szentpéteri Katalin levele Ráday II. Gedeonnak, Pécel, 1776. január 5., RGy. C/64–9 395. sz.).

⁶² Ráday II. Gedeon levele Szentpéteri Katalinnak, Ludány, 1774. október 16., RGy. C/64–9 138. sz.

⁶³ 1776-ban nevelőváltás történik. Ráday II. Gedeon így jellemzi az új tanítót: „Az Paliska fiam Praeceptora is el érkezett és már egy hete hogy itt vagyon igen rendes es alkalmas Iffjunak latzik, és azt tartom, hogy kedvünk szerint valo fog lenni” Ráday II. Gedeon – Szentpéteri Katalinnak, Sajószentpéter, 1776. május 28., RGy. C/64–9 146. sz.

⁶⁴ Szerencsi Nagy István: (1747–1789), tanulmányait Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végzi. 1783-tól evangélikus református lelkész Győrben. – DEMETER Zsuzsa, „Magyar Ovidiusok” és „Impostorok” a 17–18. század fordulóján, Erdélyi Múzeum, 66. köt. 3–4. füz., 2004, 63.

⁶⁵ Szerencsi Nagy István levele Benkő Józsefnek. Nagy–Győr, 1786 szeptember 27. = *Benkő József levelezése*, kiad., jegyz. SZABÓ György, TARNAI Andor, Bp. MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988, 270.

⁶⁶ BELLÁGH Rózsa, *Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1986, 418.

processzusban neveljék fel unokáikat. A korszakban az elsők között ötvözték körültekintő figyelemmel a felvilágosult nevelés elveit és leszámolva az elavult transzgenerációs szokásokkal a fejlődő orvostudomány paradigmaváltó gyermekgondozási nézeteit. Gondos nevelésüknek köszönhetően a Ráday család következő nemzedéke az előző generáció hagyományát folytatva jeleskedett a tanulmányok, a könyvgyűjtés, a magyar színház és kultúra pártolásának terén.

PETHŐ JÓZSEF

Női szerepek és a Nő¹ metaforikus konceptualizációja Krúdy Gyula műveiben

1. Bevezetés

Freud szerint a férfinak a nőhöz háromféle alapvető viszonya van: az elsőben a nő Gebärerin (szülőanya), a másodikban Genossin (segítő társ) és a harmadikban Verderberin (megrontó, pusztító démon).² A háromféle viszony, illetve a három freudi nőtípus Krúdy műveiben is világosan fellelhető.³ Ugyanakkor nem tudjuk, hogy Krúdy ismerte-e Freudnak ezt a „női hármasság”-elméletét. Lehet, hogy igen, és lehet az is, hogy nem: mert bár az tény, hogy az író sok mindent tudott Freudról, a Freudtanítvány Ferenczi Sándorral pedig, akinek Kosztolányi szerint a legkedvesebb írója volt,⁴ szoros, baráti kapcsolatban is állt, de arról, hogy konkrétan milyen mélységű és a freudizmus milyen területeire vonatkozó ismeretei voltak Krúdynak, nincs biztos tudásunk.⁵

Az alábbiakban Krúdy egy kisregényében, két Szindbád-novellájában és a *Nők zenéje* című elbeszélésében e nőtípusok ábrázolását a stílussal, azon belül is elsősorban a képiséggel összefüggésben vizsgálom.

2. Gebärerin és Genossin – az anya és a társ szintézise az *N. N. Juliskájának* alakjában

Az első két nőtípusnak, a Gebärerinnek és a Genossinnak a sajátos, mert szintetizáló megjelenését⁶ először is vizsgáljuk meg most kissé közelebbről Krúdy *N. N.* című

¹ A kiskapitális a metafora kognitív szakirodalmában a fogalom jelölésére szolgál, a nő esetében is ilyen értelemben használom.

² FREUD, Sigmund, *Das Motiv der Kästchenwahl* = Uő, *Gesammelte Werke*, Band 1. Altenmünster, Jazzybee Verlag, 2015, 104.

³ Vö. KIBÉDI VARGA ÁRON, *Szerkezet és jelentés Krúdy regényeiben* = Uő, *Szavak, világok*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1972/1998, 206–220. – PÁLFY Miklós, *Cselekményszerkezet és mélylélektani értelmezés néhány Krúdy-regényben* = *Mihály napi köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára*, szerk. SALY Noémi, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000, 210–218. – KEMÉNY GÁBOR, *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2002, 173–183.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ferenczi Sándor*, Nyugat, 1933, 12. sz., 663.

⁵ Vö. CAVAGLIA, Gianpiero, *Krúdy Gyula és a pszichoanalízis*, Helikon, 1990, 2–3. sz., 279–285. – HARMAT Pál, *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*, Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994, 71, 166, 252. – KELEMEN Zoltán, *Krúdy Gyula és a pszichoanalízis = Lélektől lélekig. Osztrák-Magyar – közép-európai összefüggések*, szerk. FRIED István, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2000, 39–51.

⁶ Vö. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, i. m., 218.

kisregényének egyik alakjában. Juliska, a kisregény egyik fő alakja a főhős N. N. nagy szerelme, gyermekének anyja. A fiatal Juliskát a következő (1) részlet mutatja be:

(1) ...Juliska mindig hozott valamit magával, ami a mezők szagát ébresztette képzeletünkben. A nagyarcú napraforgó magvait ügyesen hámozta, majd kendert font, fehér ruhát varrogatott. Oly illedelmes és hallgatag volt, mint egy jó kis szellem, aki mindenképpen a háziak kedvében akar járni. Sohasem álmosodott el, mindig vigyázott az ibrikre, amelyben kávé vagy tea melegedett, hangtalanul ette meg vacsoráját, szelíden és barnán nézett, nagyanyám parancsait örömmel teljesítette, azt hiszem, leginkább akkor volt legfürgébb, midőn nyolc óra felé az ágyakat kellett felvetnie. A párnákat oly szeretettel paskolta, mintha azok is az ő gyermekei lettek volna, mint a köcsögök és fazekak, csészék, amelyeket különösen szeretett, s tisztán tartott, mint a kisbabát.⁷

A (1)-ben megjelenő, Krúdy emberit és természetit szervesen összekötő⁸ szemléletén alapuló képek, szimbolikus motívumok Juliska a kor – bár talán már akkor is kissé archaizáló jellegű – felfogása szerinti prototipikusan anyai tulajdonságait helyezik előtérbe, a természetes tisztaságot, az állandó munkálkodásban megjelenő szorgalmat, a gondoskodó szeretetet, a visszahúzódó csendességet: „a mezők szagát ébresztette képzeletünkben”; „illedelmes és hallgatag volt, mint egy jó kis szellem, aki mindenképpen a háziak kedvében akar járni”; „a párnákat oly szeretettel paskolta, mintha azok is az ő gyermekei lettek volna”; „tisztán tartott, mint a kisbabát.”

Most, amikor Juliska alakját abból a szempontból közelítjük meg, hogy benne az anya és a szerelemmel szerető, segítő társ szintézisét analizáljuk, különös jelentősége van annak, hogy a kisregény főhősének, N. N.-nek és Juliskának a fia *N. N. alteregója*, hiszen ebben a kettősségben explikálódik a leginkább Juliska női létének, személyiségének a kettőssége is. Apa = szerető és fiú = gyermek alteregóviszonya, azonossága az N. N. és fia első találkozását leíró (2) szövegrészben így jelenik meg:

(2) Az idegenszerúsége lassan lemúlt, amint lépésről lépésre közeledett. Egy darabig távoli rokonomnak látszott, akivel már találkoztam valahol, de elfelejtettem. Talán arcképét láttam valahol... *abban a rámában, az anyám ágya fölött, a fészület alatt, amelyben az én gyermekkori arcképem szokott helyet foglalni...* amint komolyan, ijedten nézett Jeney és társa fotográfus műhelyében a fekete kendő felé.⁹ (A kurzív kiemelések itt és a további idézetekben, ha másként nem jelzem, tőlem: P. J.)

A szülőföldjére hosszú idő után visszatérő N. N. és időközben felnőtt¹⁰ fia egyaránt Szomjas úr lányába szerelmes, ezért csak az *alteregóviszony* alapján értelmezhető az alábbi talányos rész is, amely azt írja le, hogy a Szomjással beszélgető N. N. mit lát,

⁷ KRÚDY Gyula, *N. N.* = UÓ, *Pesti nőrabló*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 513.

⁸ VÖ. PETHŐ József, *Krúdy Nyírség-képei. A fogalmi integráció stílus- és jelentésképző szerepe*, Magyar Nyelv, 2011, 1. sz., 39–50.

⁹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 547,

¹⁰ N. N. és fia életkora, a köztük lévő korkülönbség meglehetősen homályos, ebben a vonatkozásban, mondhatni, rájuk is érvényes az, ami a Szindbád-novellák bizonyos szereplőire: „egyszerűen kilépnek az időből” (VÖ. KEMÉNY Gábor, *Szindbád nyomában*, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991, 65).

gondol és érez, amikor meglátja, hogy Szomjas lánya az ablakon kihajolva ölelkezik egy „idegen” férfival:

(3) – Hó! – kiáltott Szomjas úr.

Az idegen megrettenve bontakozott ki az ölelő karokból. Felénk fordult az alkonyatban. S ekkor, talán először életemben, gondoltam, hogy megbolondultam. *Én* álltam ott az ablak előtt. Csakhogy: mintha tíz évvel előbbi alakomat öltöttem volna magamra. *Én* néztem szembe Szomjas úrral... *Én* vontam vállat ama gógös közönnyel, amit bizonyára gyűlöltek rajtam az emberek; és most gyűlöltem én is ezt az idegent vakmerő elbizakodottságáért... *Én* intettem búcsút az ablaknak, és *én* mentem el siető, inkább várakozó léptekkel a szilvafák alatt, arra, ahol rés volt a nádkerítésen, kutyának és szeretőnek való rés.¹¹ (kiemelések az eredetiben, P. J.)

De nemcsak az alteregóviszonyban, a „bonyolult” családi kapcsolatokban jelenik meg Juliska alakjának kettőssége, hanem olyan szövegrészekben is, amelyek közvetlenül kifejtik azt, hogy a Juliskában egyesül a szeretett társ és az anya:

(4) S e naptól, ez estétől kezdve úgy vonzódtam Juliskához, mint senkihez a világon. Elfelejtettem a lovárnó alakú Jellát a rizsporos nyakával, szappanszagú arcával, olcsó parfümjével és fess lábszáraival. Ma már úgy képzelem, hogy a nélkülözött anyai gyengédséget s melegséget kerestem a fiatal leánynál, *mintha az anyám lett volna*.¹²

(5) A hidegtől vagy a félelemtől: az elhagyott helyen magamhoz szorítottam Juliskát. *Ő oly gondoskodva nyújtotta a vállát lehajló fejemhez, mint az anya beteg gyermekének*. Percekig tartottam átölelve.¹³

A következő, (6) idézetben „filmszerű” áttűnéssel alakul át Juliska az édesanyává, amikor a főhőstől búcsúzó Juliska helyén hirtelen az anya jelenik meg:

(6) Eltakarta az arcom a két kezemmel, hogy ne lássam Juliska fájalmát... Mire ismét körülnéztem, azon a helyen, *ahol az imént Juliska állott – anyám állott. Ő volt Juliska –* öregben, szelídebben, megbocsátóbban. A barnasága, andalgó mosolygása, kimondhatatlan melegsége szinte megvilágította a szobát, mint a karácsonyfa.¹⁴

Juliska alakjának megrajzolásában, vagyis az emlékező rávonatkozó sémájában a szín, illat és cselekvés jellemző jegyei alkotják a fő elemeket. Ezek közül is különös figyelmet érdemel a (már az (1)-ben és az (6)-ban is megjelenő) *barna* szín mint rendszeresen visszatérő sémaelem:

(7) S egyszer, midőn Juliskára néztem hirtelen – egy szomorú este, ismét születésemmel foglalkoztam gondolataimban –, hirtelen az jutott eszembe, hogy ilyen lehetett az anyám tizenöt esztendőskorában, mint ez a leány. *Barna*, mint a fiatal Szűz Mária és szelíd, mint egy eltévedt galamb...¹⁵

¹¹ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 581,

¹² KRÚDY, N. N., *i. m.*, 516.

¹³ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 520.

¹⁴ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 530,

¹⁵ KRÚDY, N. N., *i. m.*, 515.

(8) Juliska lecsüggesztette a fejét, s álmodozva, *barnán*, igénytelenül üldögélt a nyárvégi estén, mint a jó Istennek legkisebb szolgálóleánya...¹⁶

A barnaságmotívum értelmezéséhez kiindulásként segíthet minket Czére Béla elemzése: „Juliska nemcsak az első nőt jelenti a fiú életében: az asszony alakja *a szülőföld*, az *ősanya*, sőt a *főhős* anyjának alakjává lényegül át fokozatosan”¹⁷ (a kiemelés tőlem: P. J.). Ehhez hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy Juliska alakjában nemcsak az emberi és a természeti (anyaföld), nemcsak az anya és a segítő társ, hanem a világi és a szakrális, a földi és az égi is egyesül: l. például a (7) és a (8) következő hasonlatait: „mint a fiatal Szűz Mária”; „mint a jó Istennek legkisebb szolgálóleánya”.¹⁸ Így lesz olyan szintézisévé az idealizált Nőnek, akit örökké, valami földöntúli, misztikus vágyakozásban keres a férfi – ahogyan ezt Juliska meg is jövendőli N. N.-nek:

(9) ...keresni fogsz, és az Útonjárók csillaga lesz a te csillagod. Keresni fogsz a mezők ilatában, a rozsföldek hajlékonyságában, az őszi reggelek ecetfavirág pirosságában, midőn egész éjszaka az Útonjárók csillaga ragyogott a fejed fölött, és reggelre egy ismerős tájra értél, ahol az én lábnymomaim voltak. Keresni fogsz, mint öregember az ifjúságát, de már akkor nem találsz meg, sem a téli reggelekben, amidőn a fák gallyain oly friss a hóprém, hogy megcsókolni kívánná az ember, sem az őszi délután messze hangzó, tülök módjára bűgő csendességében.¹⁹

A Gebärerin- és a Genossin-szerep metaforizációja, metaforikus konceptualizációja a kisregény szimbólumszerkezetében értelmezhető. Az *N. N.* fő szimbóluma – illetve metaforája – a tücsök, amely változó és rendkívül összetett jelentésekben az egész szöveg jelentésszerkezetének meghatározó, koherenciateremtő összetevője. Így például a tücsökhöz – egyebek mellett – a következő jelentések, fogalmi tartományok kötődnek: az emberi és természeti létezés szerves egysége, a „naturalis” élet; a művészlét; az ember mint nembeli lény.²⁰ Számunkra viszont most az jelentés a legfigyelemreméltóbb, amelyet a következő, (10) idézet hoz létre:

(10) – Mert kell ám, hogy minden embernek meglegyen a maga tücske, aminek éneklésére, dalolgatására, altatgatásaira elfelejti az egész életet.
– Akarsz az én tücsköm lenni, Juliska? – kérdeztem.
– Akarok – felelt ő.
Ettől a naptól kezdve szerettük egymást.²¹

A tücsökmetafora jelentése itt nem más, mint az a női szerep, az a nő-férfi viszony, amelynek leglényegibb jegyei az élet minden sötétségét elfeledtető, fájalmát elcsitító,

¹⁶ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 561.

¹⁷ CZÉRE Béla, *Krúdy Gyula*, Bp., Gondolat, 1987, 150.

¹⁸ VÖ. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, *i. m.*, 211.

¹⁹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 530.

²⁰ VÖ. OROSZ Sándor, *Krúdy Gyula szimbólumairól*, *Magyar Nyelvőr*, 1961, 4. sz., 421–435. – KEMÉNY, *Szindbád nyomában*, *i. m.*, 61–62.

²¹ KRÚDY, *N. N.*, *i. m.*, 525.

és helyette mindennek az ellentétét: szépséget és védelmet adó „éneklés”, „dalogatás”, „altatgatás” – vagyis éppen az, amit a Gebärerin és a Genossin, az anya és a segítő társ szintézise jelent.

3. Szökés az életből – Szökés halálból

A Genossin (segítő, szerető társ) és a Verderberin (megrontó, pusztító nő) ellentéte teremti meg a Szindbád-novellák két „ikerdarab”-jában, a *Szökés az életből* és a *Szökés a halálból* című novellákban a szövegértelmet döntő módon meghatározó, pragmatikai jellegű koherenciát, az értelmezést teljesebbé tevő tudáskeretet. A szövegek jelentését szervező kontraszt azonban nem pusztán a két nőtípus szembeállításában jelentkezik, hanem a két nő/nőtípus közötti választásból következő két életlehetőség ellentétében is. Két életlehetőség kontrasztjáról beszélek, ugyanis a novellák címeiben szereplő *élet* és *halál* szavak itt nem létezés és nem lét ellentétét jelentik: valójában Szindbádnak kétféle jövő, kétféle élet közül kell választania, amikor Bánatváriné (*Szökés az életből*) és Fáni (*Szökés a halálból*) között választ. Az egyik létezésforma a „halálhoz hasonló élet”, amely mindattól megfosztaná Szindbádot, ami számára az élet lényegét, szépségét adja: a szindbádi–odüsszeuszi örök utazástól,²² az új és újból átél régi szerelmek szabadságától. Bánatváriné így festi le – kissé (szinte már ironikusan) archaikus-„vidékiek” stílusban²³ – mi vár Szindbádra:

(11) A méhesben kedvedre álmodozhatsz, és délután eljön Samu bácsi egy kis kártyára, egy kis tréfálkozásra. Vagy Grózingernél a kugliparti áll, és vagyoni viszonyaink megengedik, hogy mindennap elveszíthessél egy hordó sert a falusi honorációrok mulattatására. Különösen a farkar jegyzőre vigyázz, Szindbád, naponkint megkínáld szivarral a garasoskodó férfiút, a tanítónknak hangját dicséred, a papné majorságát magasztald, Futraynak pikáns adomákkal szolgálj, és a B. kisasszonyoknak arról beszélj, hogy anyjuddal táncoltál a redut-bálon, nagy férfibolond volt szegény...²⁴

Valójában ez az élet: halál; előrenézve sorsára ezért gondolja magában Szindbád ezt: „Bizonyosan öngyilkos leszek falun.” És ezért menekül el a novella végén Bánatvárinétől és ettől a „nem élet-élet”-től. Fáni mindannak az ellentéte, amit Bánatváriné jelent:

(12) a nóstényhangú, a bugyborékoló nevetésű, aki az *élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzúllásra, a megsemmisülésre hívta fel Szindbád figyelmét*; táncolni a végkimerültségig az élet báljában, és az álorcás vendégeknek hazudni, csalni, lopni, öreg embereket a sarok-

²² Érdemes itt a közismert AZ ÉLET UTAZÁS fogalmi metaforára is utalni, amelynek van egy olyan jelentés-összetevője is, hogy az élet egyenlő/azonos az utazással.

²³ A (11)-ben archaikus-„vidékiek” stílusúnak minősíthetők bizonyos szerkezetek, lexémák és grammatikai (alak) formák: „kugliparti áll” (vö. *kugliparti van/kugliznak*), a „sert” (vö. *sört*), „honorációrok” (itt: *urak*), „naponkint” (vö. *naponként*); stb.

²⁴ KRÚDY Gyula, *Szindbád*, Szépirodalmi, Bp., 1975, 272.

ba szorítani, fiatal, tapasztalatlanokat félrevezetni, mindig hazudni, és otthon, egyedül, mindig sírni...²⁵

Fáni azonban végül is majdnem szó szerint, tudniillik a közösen elkövetett öngyilkosságra biztatva, magával csábítja, magával ragadja a halálba Szindbádöt. A második megmenekülés csak annak köszönhető, hogy mire Szindbád elszánja magát a halálra, hajnalodni kezd, és az új nap visszazökkenti Fánit is hétköznapi teendői, kötelességei világába: az életbe. Szindbád azonban nem tud véglegesen választani a két nő, a két nőtípus: a Genossin és a Verderberin között. A választás lehetetlenségének ironikus jelzése a két novella egymással felelő, egymásnak ellentmondó befejezése: a *Szökés az életből* végén Bánatvárinét hagyja el Szindbád, hogy megkeresse Fánit – és a *Szökés a halálból* végén, miután megtalálta és megmentette Fánit, Bánatvárinéhez tér vissza. Ez az „ingajáték” a férfi és a nő viszonyának és az élet nagy rejtélyének „freud-i tükre” is, amely rejtély feloldhatatlanságát egyszer groteszk kacajjal (l. (13): „bolond módjára hangosan kacagni kezdett”), másszor pedig ironikus mosollyal (l. (14): „csendes mosollyal gondolt arra, hogy a nők milyen biztosak a dolgukban”) veszi tudomásul Szindbád:

(13) Csendesen kisompolygott a szobából. Az ajtóból félénken visszanezett. Bánatváriné utazó köpenyében, fátyolos kis kalapjában, tágra nyitott, rémült tekintettel állott a szoba közepén, a karja félig felemelkedve, mintha valamely angyalnak a kezét keresné a magasban... Az orra elpirult, mint a gyermekeké sírás közben, és furcsa, zokogó hang tört fel a melléből. Szindbád lefutott a lépcsőn. *Az utcán bolond módjára hangosan kacagni kezdett...* Az emberek elől egy sötét kapu alá menekült, a homlokát a falnak támasztotta, és hangosan, sokszor mondta – Fáni!²⁶

(14) – Istenem – gondolta –, Bánatváriné még mindig az utazó-ládán ül, s engem visszavár. Sietni kezdett, s lihegve, izzadt homlokkal futott fel a Kalap utcai házba a lépcsőn. Az asszony valóban az utazó-kosáron ült.
– Tudtam, hogy visszajössz hozzám – mondta egyszerűen. Szindbád a kanapéra dőlt, s elalvás előtt *csendes mosollyal gondolt arra, hogy a nők milyen biztosak a dolgukban.*²⁷

A képiségnek – és itt a metaforák mellett a hasonlatok és a metonímiák is említendőek – ugyan mindkét novellában fontos szerepe van a jelentésképzésben, a *Szökés az életből* esetében azonban kevésbé szaliens, azaz az értelemképzés szempontjából kevésbé szembevetendő a képek szerepe. Ez az aránybeli különbség nyilván összefüggésben van azzal, hogy ebben a novellában éppen egy (a főhős nézőpontjából) lélekgyilkolóan szürke hétköznapi élet lehetőségéről van szó: a képek hiánya mintegy ikonikusan leképezi ezt a „szürkeség”-et. Legalább két lényeges képi elem azonban mégis kiemelendő: a *Bánatváriné* metonimikus beszélő név, illetve (ugyan tekinthető halott, azaz megkopott metaforának, de) mint Bánatváriné „Genossin”-szerepére utaló becéző megszólítás

²⁵ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 275.

²⁶ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 276.

²⁷ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 282.

figyelmet érdemel az *őrangyalom* (272.) metafora. A *Szökés a halálból* Fánijának ábrázolásában már jóval nagyobb szerepe van a képeknek, főképpen a metaforáknak. Érvényes ez a narrátor és a szereplők megszólalásaira is. A narrátor például így írja le egy helyen Fánit:

(15) A könnyei bőségesen omlottak, mint a vetésre a meleg eső. Szinte zenéjük volt e könnyeknek, mint néha hallja az ember magános házban a hajnali esőt muzsikálni, amelytől fénybe és ifúságba öltöznek napszálltakor a fák, bokrok, háztetők.²⁸

A (15) első mondatának hasonlatából egy összetett kép fejlődik ki, amelyben a metaforák és megszemélyesítések („zenéjük”, „muzsikálni”, „ifúságba öltöznek”) egy összetett, poétikus jelentésszerkezetet hoznak létre. Fáni megszólalásainak szintén meghatározó stílussajátossága a képgazdagság, és a főképpen az ebből, azaz a képi-ségből eredeztethető poétikus nyelv, mint ezt például a (16)-ban is láthatjuk:

(16) Lehet, hogy többé már vissza sem jövök [...] Ha nem lelem fel a hangodban a reggeli falevelek illatát, a kezed szorításában az álom ölelését és a szemedben a fényt, amely a kelő napé, amint fénylő, fehér kócsagmadarakat küld előre a borongós felhők közé, míg alant hidegen, szigorúan hullámszik az éjszakai tó.²⁹

A (16) erőteljes stílushatású képei halmazásokban sorjáznak a második mondatban: az első egy szinesztézia, a második egy hipallagészerű alakzattal létrejövő megszemélyesítés, és a harmadik egy részletesen kidolgozott, költői metafora: „a hangodban a reggeli falevelek illatát, a kezed szorításában az álom ölelését és a szemedben a fényt, amely a kelő napé”.

Összességében a képek és ezen belül a metaforák stílusalakító szerepének és a jelentésképzésben betöltött szerepének mértékét illetően az állapítható meg, hogy itt is ellentét figyelhető meg a két novella között, mint ahogyan ellentét van az elbeszélések két nőalakja által megjelenített női szerepek, a Genossin és a Verderberin között.

A novellák szövegéből ugyan nem közvetlenül vezethető le, de mégis mindenképpen idevonható analógiaként érdemes megemlíteni a két női szerep és az e szerepekhez kötődő életformák ellentéte kapcsán a nyárspolgári lét és a művészlét kontrasztját is. E kontraszt ábrázolásának hosszú múltra visszatekintő hagyományai vannak az irodalomban (hadd utaljak itt most csak Hoffmann *Az arany virágcserep* című kisregényére), ám éppen Krúdy e két novellájának keletkezési idején, azaz a századforduló táján válik központi témává a választás kérdése, az ellentét feloldhatatlansága. E két létforma ikonikus jellegű nyelvi ábrázolásának is felfogható a figurativitástól megfosztott, „lecsupaszított” hétköznapi és a poétikus nyelvhasználat, stílus szembeállítás a két szövegben.

Nagyrészt a fent tárgyalt életlehetőségek ellentétével, pontosabban ennek az ellentétnek a feloldhatatlanságával függ össze a „kanonikus” női szerepek itt látható ironikus

²⁸ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 278.

²⁹ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 279.

megkérdőjelezése.³⁰ Nem jelenik meg ugyanis olyan életlehetőség, amely magában hordozná a boldogság ígérését, nincs olyan szilárd értékrend, amely megnyugvást, bizonyosságot adna, ebből pedig egyenesen levezethető a női szerepek ironikus újraértékelése is. Pragmatikai szempontból³¹ az irónia az implicit értékelés hordozója: a megnyilatkozó kétségbe vonja az ironikusan mondottak eredeti kiindulópontjának (értékelési centrumának) megfelelőségét, helyénvalóságát és egyúttal egy másik értékelési centrumot „hoz játékba”, kínál fel. A *Szökés az életből* és a *Szökés a halálból* novellákban a felszínen megjelenő, „elsődleges” női szerepek mögött felsejlik egy másik, az előtérbe kerülővel, a látszattal ellentétes, az elsőt ironikusan megkérdőjelező szerep, azaz itt is két nézőpont, két értékelési centrum érvényesül. Bánatváriné olyan Genossin, aki Szindbádöt személyiségének lényegével, vágyaival ellentétes életre kényszerítené, azaz valójában tönkretenné. A segítő társ, a Genossin-szerep álarca mögött így a Verderberin (megrontó, pusztító) jelenik meg (vö. „Bizonyosan öngyilkos leszek falun”). A Verderberin Fanninak is van egy másik, az elsővel ironikus ellentétben lévő énjje: a szerelemért mindent feladni, önmagát és Szindbádöt is elpusztítani akaró Fanni („Meghalunk, Szindbád. Együtt, boldogan, drága érzelemmel a szívünkben. Mindegy, hogy reggel felkel a nap. Mi már nem vagyunk kíváncsiak a hajnalra”)³² a hajnal eljövételével egy pillanat alatt önmaga ellentétévé változik (mint ahogyan a néphit szerint a rontó boszorkányok eltűnnek a hajnali kakasszóra). A halálba készülő és halálba csábító démoni nőből az apró-cseprő háziasszonyi teendőkre ügyelő, óvó-gondoskodó feleség lesz:

(17) – Hajnalodik [...] és nappal már nem tudok többé meghalni. A tejes jön, s az uram megérkezik az első vonattal, a cseléd felkelt a piac miatt, a posta meghívót hoz barátnőmhöz, nyáron a zöldbe költözünk, és délután a kórházba megyek beteg öcsém látogatására. Majd máskor, Szindbád...³³

4. Nők zenéje – a boszorkánytól a „palesztinai asszony”-ig

Krúdy egyik kevésbé ismert, mindazonáltal mégis egyik leginkább „krúdys” novellája a *Nők zenéje*. Az elbeszélés főhőse Visztula Bella³⁴, aki szintén Krúdy különböző

³⁰ Itt köszönöm meg írásom lektorának, hogy felhívta figyelmemet a női szerepek ironikus megkérdőjelezésére.

³¹ Ehhez lásd pl. TÁTRAI Szilárd, *Irónia = Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2008, 311–320.

³² KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 281.

³³ KRÚDY, *Szindbád*, i. m., 282.

³⁴ Visztula Bella alakjának vizsgálatakor érdemes Poszler György nagyon szubjektív, ám egyúttal nagyon találó „névtani” elemzésére is utalni: „Igen, a Krúdy nevei. Mindig hatott rám a varázs. Vonzottak, a szó egzisztenciális értelmében is. Szomjas Gusztihoz elmentem volna társnak a vidéki ügyvédi irodába. Rezeda Kázmérhoz cimborának a füstös pesti redakcióba. Alvinczy Eduárdhoz inasnak a suhanó vörös postakocsira. De Visztula Bella a legvégzetesebb. Rajna Róza hidegen hagy. Kicsit pökhendi lehet, kihívó modorú. Meg mit alliterál nekem. Szajna Eszterben nem bíznék. Talán szenvedélyes, de biztos

freudi nőtipusokat szintetizáló nőalakjai közé tartozik. Elsődlegesen azonban kétség-telenül a megrontó, pusztító, démoni nő típusához sorolható, mint azt a következő, (18) részlet is mutatja:

(18) Ha a liget elhagyott részeiben hókafejú, robusztus gavallér titokban megtörölte a szemét kendőjével, mérget lehetett rá venni, hogy Visztula Bella miatt hasogatta a szívét fájás. Hében-korban egy előkelő úr agyonlőtte magát, látszólag minden ok nélkül; szegények szégyelltek megírni, hogy Visztula Bella adta kezükbe a pisztolyt. Öreg izraelita kereskedők egyszerre nem tudtak összeadni és kivonni. A könyveik felett, mint szállongó lepke árnyéka repdesett az ábránd Belláról; költők, akik eddig Pepi Slumbergerhez írták verseiket, vagy szelíden daloltak az őszi fákról, őszi tóról és elutazó hattyúkról, egy napon Visztula asszony körme közé kerültek, s mint gyenge agyvelejű emberek, többnyire a környékbeli élőhalottak házában végezték. Visztula Bella egykor olyan járvány volt a fővárosban, mint a himlő. Talán boszorkány volt, éjjel lovagolt, és görögtüzet fújt a férfiak álmaiba. A fiatal emberek csupán meghalni óhajtottak ez idő tájt, és a nyárfasorban végrendeletet komponáltak versben.³⁵

Visztula Bella személyisége azonban ennél jóval összetettebb. Ennek az összetettségnek a kibontásához érdemes megnéznünk azt, hogy miképpen értelmezhető az elbeszélés metaforikus címe, a *Nők zenéje*. A szöveg egészének összefüggésében a szépség, a hétköznapien realistól elemelő, a józan ész törvényei szerint megmagyarázhatatlan, lenyűgöző hatás (vonzerő) közös jelentés-összetevője mellett nyilvánvalóan a zeneművek összetettségére is gondolnunk kell. Egy olyan polifóniára, amelyben – már a fogalmi síkon értelmezve a metaforát – az első szólam a démoni, pusztító szerelemé, emellett azonban a segítő, vigasztaló, a hétköznapiaktól elemelő szerep is jelen van. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a novella zárlatában, legutolsó bekezdésében – Visztula Bella korábbi leírásához viszonyítva, mondhatni, meglepő módon – éppen a bűnöktől megtisztult, azok felett álló szakrális személyiség-összetevő³⁶ jelenik meg egy hasonlatból továbbépülő metaforában:

---

könnyűvérű. Ne kesse magát előttem. Elba Annára valamelyest figyelnék. Lágynak érzem, megérezlősnek is. Nem sokáig maradnék mellette. Dráva Böskén csak nevetek. Biztos kövér lesz, csontosan nagylábú. Elmegyek mellette az utcán. Jeniszej Olga, bizony, megragad. Hűvösen előkelő, de jeges is. Meg kell szabadulnom tőle. Ám Visztula Bellában a művészet hatalma. Ahogy fut, egyre északabbra, a hideg Balti-tengernek. Amint vezetékneve diktálja. De marad, mindig a közelben, melegen színes pongyolában. Amint keresztneve diktálja. Futnék utána északnak, hogy visszahozzam. Mennék hozzá a közeibe, hogy megérinthessem. Élném vele a művészet mintha-világát, messze a hétköznapiak fölött. [Új bek.] Meg – bár gácsérbajszom nincs és kapitány sem vagyok – várnék rá, öngyilkosságra szántan a Ligetben. Amikor hull a hó, mint az emlékezet. Mondom, öngyilkosságra szántan. Csak pisztolyt nem vinnék. Fegyverhez nem értek. Még kárt tennék magamban” (POSZLER György, *A Költészet Szelíd Hatalma* (sic!), Műhely, 1995, 2–3. sz., 79).

³⁵ KRÚDY Gyula, *Nők zenéje* = *Uő, Szerenád*, Szépirodalmi, Bp., 1979, 325.

³⁶ A szakrálisnak és a szerelemnek, sőt az erotikának a Krúdy-prózában való együttes megjelenéséhez l. pl. BORI Imre, *Krúdy Gyula*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1978, 153–155. – KEMÉNY Gábor, *A szakrális és az erotikus viszonya Krúdy prózájában* = *Stílus és jelentés*, szerk. JENEI Teréz, PETHŐ József, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004, 44–53.

(19) ...A civilbe öltözött dragonyos a Rudolf-szobor körül simára taposta a havat. Visztula Bella nem szokott elmenni a találkozókra, csupán ígéri. A barátok templomába jár, és térden állva imádkozik az elvált uráért, Orbánért. A fejét lehajítja, a téli nap megvilágítja a homlokát, olyan, mint egy szentkép – a palesztinai asszony mása.³⁷

5. Összegzés és kitekintés

A fentiekben Krúdy Gyula életművének vizsgált szövegeit két aspektusból közelítettem meg: nőalakjait egy sajátos szempontból, kora meghatározó pszichológiai elméletének, a freudizmusnak egyik vonatkozó tételével összefüggésben és a stílus szempontjából elemezve.

Az áttekintésnek a vázlatosság ellenére is megfogalmazható néhány lényeges tanulsága: egyrészt az, hogy szoros átfedés mutatkozik Freud nőtípusai és Krúdy tipikus nőalakjai között. Ugyanakkor figyelmet érdemel az a tény is, hogy míg Freudnál három élesen elkülönített típusról van szó, addig Krúdy műveiben inkább olyan nőalakok tűnnek fel, akikben szintetizálódnak az eltérő típusok jellemzői. Ezzel összefüggésben érdemes azt is hangsúlyozni, hogy bizonyos szövegekben fontos szerepet kap a tárgyalt női szerepek ironikus kezelése, ironikus megkérdőjelezése. Szorosabban a stílus szempontjából közelítve az emelhető még ki, hogy a metaforizáció, illetve általában a képi ábrázolás lényegi szerepet kap a női szerepek ábrázolásában, a szövegértelem elemző magyarázata így csak a metaforák és az egyéb nyelvi képek értelemképzésének a feltárásával együtt lehetséges.

Természetesen célszerű lenne bővebben igazolt és árnyaltabb tanulságok megfogalmazása érdekében további műveket is bevonni a vizsgálatba, itt hadd utaljak most csak néhány közismert és e szempontból különösen fontosnak tűnő Krúdy-műre és nőalakra: Evelin, Maszkerádi kisasszony, Rizujlett – *Napraforgó*;³⁸ Wart Erzsébet – *A podolini kísértet*; Hartvigné – *Az útitárs*; Zsófia, Leonóra, Áldáska – *Hét Bagoly*. A további vizsgálatok, elemzések mind a kor irodalmának nőképe, mind Krúdy életművének jobb megismerése szempontjából fontos tanulságokat eredményezhetnek.

---

³⁷ KRÚDY, *Nők zenéje*, i. m., 328,

³⁸ Vö. pl. KIBÉDI VARGA, *Szerkezet és jelentés...*, i. m. – GINTLI Tibor, *Narratív identitás Krúdy Gyula Napraforgójában*, It., 34/84 (2003), 3. sz., 396–419.

TÜSKÉS ANNA

„te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!”¹

Gara László élete és munkássága

Noha Gara László a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok egyik kulcsszeplője, részletes életrajza és munkásságának átfogó bemutatása mindeddig hiányzik, és viszonylag kevés, részben hibás adattal rendelkezik róla a magyar irodalomtörténet.² Összetett személyisége és hagyatékának hányatott sorsa ezt csak részben magyarázza. Könyvtárának kis része, mintegy ötven kötet a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárába jutott.³ A kéziratos hagyaték két részletben érkezett Budapestre. A magyar költészetet a 12. századtól napjainkig bemutató, 1962-ben Párizsban megjelent antológiából (*Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*) kimaradt fordításokat tartalmazó első részt közvetlenül Gara halála után Illyés Gyula és Gyergyai Albert nézték át, ez jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban kutatható. A második részt Gara lánya, Claire Meljac a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központnak (Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises) adományozta. Az utóbbinak az 1990-es években elkezdődött a feldolgozása; a Párizsban élő Nyéki Lajos közölt először leveleket Gara hagyatékából.⁴ Bemutatta Gara műfordítói módszerét, és idézett számos érdekes levélből. Tanulmányát figyelemfelhívásnak szánta, mint írta: „technikai és egyéb okokból jelenleg kevés remény van az anyag kiadására”. Külön tanulmányt szentelt Gara és

¹ Jékely Zoltán: Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara, 1965. július. PIM, Gara-hagyaték, annalekta. A teljes, eddig közöletlen verset l.: a függelék 3. darabja. A kutatást az NKFIH PD 120947 posztdoktori ösztöndíj keretében végeztem. Köszönöm Buda Attilának és Illyés Máriának a tanulmány első változatának olvasását és a további kutatásra ösztönző javaslatait. Köszönöm Komáromi Csabának és a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára munkatársainak segítségét a kutatásban. A francia forrásokból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

² L. pl. *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1967, 568. – BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Bp., Gondolat, 1986, 160–162.

³ Szabó Béla 1968-ban a párizsi Balaton könyvesboltban fedezett fel egy Garának dedikált kötetet. Ennek fényében azt feltételezte, hogy Gara felesége esetleg eladhatta a könyvtárat. SZABÓ Béla, *Párizsi úti jegyzetek (Részlet egy riportkönyvből)*, Irodalmi Szemle 1969, 5. sz., 423.

⁴ Lajos NYÉKI, *Lettre de Sándor Márai adressée à László Gara*, Cahiers d'Études Hongroises, 1993, 5. sz., 295–297. – NYÉKI Lajos, *Gara László párizsi levelesládájából*, ItK, 104(2000), 1–2. sz., 232–239. – NYÉKI Lajos, *Az író és fordítója*, Kortárs, 2002, 6. sz., 101–105.

Déry Tibor barátságának, amelynek megromlása – Déry regényeinek francia fordítása és kiadás során – nagyban hozzájárult Gara egyre súlyosabb depressziójához.⁵

Nyéki több levelet közölt a *Vigiliában* 2001–2002-ben, így például Pilinszky János 1961–1962-ben a költészeti antológia⁶ és Ottlik Géza 1963-ban az *Iskola a határon* francia fordításának közlő megjelenése kapcsán Garának írt hosszú levelét.⁷ Az utóbbi forrásközlésben a szerkesztő, Bende József jelzi, hogy a párizsi Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központban őrzött hagyatékban Ottlik Gézának mintegy ötven levele található, az egész hagyaték feldolgozása folyamatban van, és hogy a kutatómunkát, amelynek célja egy Gara-émlékkötet összeállítása, az OKTK támogatja. Nyéki egyre romló egészségi állapota miatt a feldolgozás és a Gara-émlékkötet nem készült el, ahogy a Garának két párizsi otthonának – a második világháború előtt: 21 Blvd Brune, 75014 Paris, majd az 1950–60-as években: 29 rue Surcouf, 75007 Paris – falára tervezett emléktáblák terve sem valósult meg.

Ablonczy László 2001-ben megpróbálta újra kiadni az 1962-es antológiát, de támogatás híján ez elmaradt.⁸ Ottliknak egy Garához írt képeslapját közölte Szijj Ferenc 2002-ben.⁹ A *Vigilia* Kiadó által Rónay László válogatásában 2014-ben megjelentetett, *Az ismeretlen Rónay György* című kötet egyik súlypontja Rónay György és Gara László kapcsolatának bemutatása. A levelek és az író naplójának megfelelő részei nemcsak ezt a barátságot tárják föl, hanem a magyar és a francia irodalom egymásra találásának is izgalmas dokumentumai. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt Rónay Györgynek, jóllehet törekvése ismételtelen a hivatalos szervek gátjaiba ütközött.

Ablonczyné Szabó Magda, a Párizsi Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyettese (1999–2005) közreműködésével jutott Magyarországra a második Gara-hagyaték rész 2005-ben: először az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archivumba,¹⁰ majd annak 2013-as megszűnte után a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ezután Kulin Borbála több tanulmányt szentelt Gara munkásságának, és 2007-ben kiadta Illyés Gyula és Gara László 1939–1966 közötti levelezését.¹¹ Az Illyés Gyula és Jean Rousset

⁵ Claire Meljac levele, 2017. november 30.: „la triste histoire Dery qui a joué beaucoup dans le drame horrible qui a tué mon père.”

⁶ PILINSZKY János, *Ismeretlen írások és kiadatlan levelek*, *Vigilia*, 2001, 11. sz., 832–843.

⁷ Ottlik Géza levele Gara Lászlónak, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 117–119.

⁸ ABLONCZY László, *Házak, kertek, paloták előtt megállva... Séta Párizsban*, *Hévíz*, 12(2004), 3. sz. 46–47.

⁹ SZIJJ Ferenc, *A teljesség emlékezete*, *Vigilia*, 2002, 2. sz., 116.

¹⁰ *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Népszabadság*, 2005. július 6. 17. – *Magyarországra kerül a Gara-hagyaték*, *Maktár*, 2005, 8. sz., 8.

¹¹ KULIN Borbála, *Illyés Gyula-levelek Gara László párizsi levelesládájából, 1964-ből*, *Hitel*, 19(2006), 4. sz., 70–79. – KULIN Borbála, *Gara László, a Kikerülhetetlen*, *Új Forrás*, 39(2007), 10. sz., 70–79. – „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007. – KULIN Borbála, *Gara László és a nyugatosok = „Nyugat csapatjának keleti zászlója” Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2010, 117–123.

mintegy huszonöt éves barátságát bemutató kötetben Rousselot Garának írt hét levelét közöltem.¹²

Nyéki a Gara-levelezés kiadási nehézségeinek okait nem részletezi, de kutatásom során világossá vált: az ezernél is jóval több levél és számos további dokumentum feldolgozása nem kis feladat, amit nem papíralapú kiadásban, mint inkább adatbázis formájában lehet és érdemes megvalósítani. A 2016 októberében kezdett kutatás keretében feldolgoztam, közzé- és kereshetővé tettem a Gara-levelezésből több mint 500 levelet.¹³

Az 1920–40 közötti francia–magyar irodalmi kapcsolatokról írva Szávai János és Józán Ildikó méltatta Gara fordításait.¹⁴ A forráskiadáson túl Gara munkásságával érdemben főként Madácsy Piroska foglalkozott, számos tanulmányban elemezte és értékelte a Franciaországban működött két fordítói csoport tevékenységét.¹⁵ A két csoport – Sauvageot és tanítványai, valamint Gara László és íróbarátai – között sok volt a konfliktus, főleg a fordítási módszerek különbözősége miatt.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2013. március 6-án, a Párizsi Magyar Intézet 2014. január 28-án emlékkonferenciával tisztelt meg Gara munkássága előtt, ezek előadásai azonban csak részben és elszórva, különböző folyóiratokban és tanulmánykötetben jelentek meg.¹⁶

1. Gyermek- és ifjúkor

Goldmann László 1904. július 18-án született Budapesten jómódú kereskedőcsaládban. Apja, Goldmann Ábrahám Áron virág-nagykereskedő, anyja Kohn Cecil Szidónia volt.

¹² Christophe DAUPHIN – Anna TÜSKÉS, *Les Orphées du Danube: Jean Rousselot, Gyula Illyés et Ladislav Gara. Suivi de Lettres à Gyula Illyés, par Jean Rousselot*, Rafael de Surtis/Editinter, 2015, 414–423.

¹³ <https://frhu20.iti.btk.mta.hu>

¹⁴ János SZÁVAI, *Le temps des francs-tireurs: Rapports littéraires franco-hongrois entre 1920 et 1940*, Cahiers d'Études Hongroises, vol. 2, 1990, 11. – JÓZÁN Ildikó, *Francia–magyar: Fordítás, irodalom és politika a két világháború között*, Literatura, 40(2014), 2. sz., 109–118. – HAAS Lídia, „Joue donc, tzigane, et ne te soucie guere!” *A Vén cigány franciául = A „boldog Babel” Tanulmányok az irodalmi fordításról*, szerk. JÓZÁN Ildikó, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat–Infonia, 2005, 273–293.

¹⁵ MADÁCSY Piroska, *Gara László (1904–1966), a „lángeszű tolakodó” = Uő, Magyar szellem európai vonzaskörben*, Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2014, 80–96. – MADÁCSY Piroska, „A magyar nyelv ritka minőségű költői hangszer...” *Roger Richard (1917–2000) és Madách Imre*, Hitel, 2014, 1. sz. 111. – MADÁCSY Piroska, „Hazádnak rendületlenül...” *Vörösmarty francia vonzaskörben*, Hitel, 2016, 12. sz., 3–18.

¹⁶ Az előadásokból megjelent: SZÁVAI János, *A közvetítő szenvedélye: Gara László a magyar és a francia irodalom között*, Magyar Szemle, 22(2013), 5–6. sz., 100–113; SZÁVAI Dorottya, *Gara László költészeti kánonja: Az Antologie de la Poésie hongroise-ról*, Kalligram, 25(2016), 2. sz., 63–68. – JÓZÁN Ildikó, *A közvetítő kulisszái: Megjegyzések fordításról és kultúrpolitikáról*, Partitúra, 2013, 1. sz., 93–101. – JÓZÁN Ildikó, *Gara László, az „igen jóra való kisfiú”: A magyar irodalom fogadtatása a két világháború között = „Visszhangot ver az időben” Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. BENGÍ László, HOVÁNYI Márton, JÓZÁN Ildikó, Pozsony, Kalligram, 2013, 409–417.

A Fővám tér 4. egyik negyedik emeleti lakásában, a vásárcsarnokkal szemben laktak.¹⁷ 1914–1922 között László a budapesti Lónyay Utcai Református Gimnáziumban tanult. A Ráday Levéltárban őrzött osztálykönyvek közül hiányzik az első (1914/15), a harmadik (1917/18) és a hetedik osztályé (1920/21).¹⁸ A többiből megállapítható, hogy a harmadik osztályban a latinon kívül franciául és németül is tanult. A hatodik és a nyolcadik osztályban csak latinul és németül tanult. A francia nyelvet és a németet dr. Német Gábor (1880–1933) és dr. Varga Bálint (1856–1943) tanította.¹⁹ 1918-tól egy osztállyal alatta járt Cs. Szabó László, akivel együtt jártak az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályába.²⁰ Az önképzőköri jegyzőkönyvekben Goldmann és Szabó neve 1919 májusától 1922. február 1-ig gyakran olvasható. Néhány példa:

1919. május 25. 2. Teichner V. o. tanuló elszavalja Kiss József: „Gyilkos harang” című költeményét, amelyhez Kallós Pál VII. o. t., Jónás Ö. VI. o. t., Szalay L. VI. o. t., Goldmann V. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Szepessi T. VIII. o. t. szólnak hozzá. A szavaltot szótöbbséggel elfogadásra fogadják el. 3. Következik: Halász G. VII. o. t.-nak: „A regény fejlődése”-ről szóló tanulmánya. Hozzászólnak: Goldmann V. o. t., Sátor Gy. VI. o. t., Kallós P. VII. o. t., Karsai A. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. Ezután a gyűlés feloszlik.

1919. június 2. 3. Goldmann V. o. tanuló eljátsza zongorán Tsajkowsky „Herbstgesang”-ját, amelyhez Glaser P. VII. o. t., Ecsödi T. VIII. o. t. és Fuchs Nándor VII. o. t. szólnak hozzá.

1921. március 13. 3. Ezután Dávid VII. o. tan. olvassa fel Fischer VII. o. tan. verseit, melyeket Goldmann VII. o. tan. bírál. Úgy a költeményről, mint a bírálatról Samu J. és Szabó L. VI. o. tan.-k és Gulyás ifj. elnök adják elő véleményüket.

1921. április 17. 4. Az opera és Wagner tanulmány, írta és felolvassa Goldmann VII. o. t. Szalay VIII. Fischer VII. Hirsch VII. hozzászólása után a kör bírálatra Farkas F. VI. o. t.-nak adja ki.²¹

1921. április 24. 2. A műsorra áttérve Farkas F. VI. bírálja Goldmann VII. o. tan. „Wagner és az opera” című tanulmányát. A keletkezett vitában részt vesz Remete VI, Gulyás, Vietorisz, Szalay VIII – Goldmann és Farkas. A bírálatot I, a munkát III érdemfokra szavazza a kör. [...] 4. Paál VII felolvassa „Az éltető víz” című novelláját. Bírálja Goldmann VII. o. tan. Szabó László VI és Gulyás ifj elnök hozzászólása után a kör az elbeszélést sikerültre, a bírálatot dicséretesre dönti.

1921. május 8. 3. Szabó VI. o. t. versét bírálja Gulyás Béla VIII. o. t. Hozzászólnak: Goldmann VII. Gulyás VIII. Samu VI. o. t. és Csürös I. tanár úr. A verset érdemkönyvi bizottság elé utalásra, a bírálatot dicséretesre fogadja el.

1921. október 9. Goldmann VIII. olvassa fel és bírálja a „Carmen” jelígyével beadott költeményeket. A kör kéri hogy a verseket még egyszer olvassák fel. Samu János véleménye a versokról megegyezik a bírálóéval: mindkét verset egyszerű elfogadásra, a bírálatot sikerültre ajánl. Szabó László az első verset és a bírálatot egyszerű elfogadásra ajánlja, a második vers

¹⁷ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai, osztálykönyvek: 866, 881, 934. PIM Gara-hagyaték annalekta részében őrzött dokumentumok.

¹⁸ A/14. fond Budapesti Református Gimnázium (a Lónyay) iratai.

¹⁹ DRASKÓCZY István, *A Budapesti Református Gimnázium második (csonka) félszázadának szellemi arculata 1909/10 – 1951/52*, Bp., Bp. Ref. Öregdiákok Török P. Egyes. – Lónyay Utcai Ref. Gimnáziumért Alapítvány, 1993, 46; SZILÁGYI Erzsébet, *A Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium története*, Bp., Lónyay Utcai Ref. Gimn. és Kollégium, 2009, 2. kötet, 262, 332.

²⁰ Gara visszaemlékezése közös gimnáziumi éveikre: GARA László, *A Lónyay utcai srác: Cs. Szabó László hatvanadik születésnapjára*, Irodalmi Ujság, 1965. nov. 1., 4.

²¹ A Wagner-tanulmány visszhangjáról: GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

felett pedig napirendre tér. [...] Goldmann felel meg ezután a bírálatára tett megjegyzésekre. A kör mindkét verset elfogadja, a bírálatot sikerültre ítéli. Csűrös I. elnök szól még hozzá. A jelígs levelet felbontják; a szerző József Miklós VII. 1921. november 6. Goldmann VIII. verseit olvassa fel. Bírálja Remete VII. Bírálatába csoportokra osztja a szerelmes verset író költőket. Az első verset és a harmadikat érdemkönyvre, a másodikat dicséretesen ajánlja. Szabó L. szól hozzá, az első verset dicséretesen a másodikat és a harmadikat egyszerű elfogadásra ajánlja. Bírálatot egysz. elf. ajánlja. [...] Csűrös tan. elnök úr szerint ily tónusban önképző kör előtt nem lehet bírálni és a bíráló a szerelmet nem jól fogja fel. Samu egy kifejezését visszaautásítja.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Goldmann jól zongorázott, érdeklődött a zene-történet iránt, verseket írt és bírált. A versek nem maradtak fenn a jegyzőkönyvekben. Gyakran hozzászóltak ugyanahhoz a témához Szabó Lászlóval.

1922 júniusában érettségizett; az írásbeli vizsgatárgyak magyar, latin és mennyiségtan voltak; mindegyikre kettést kapott.²² Szóbeli vizsgát magyar és latin nyelvből, történelemből, mennyiségtanból és természettanból tett.²³ Vezetéknevét Garára magyarosította. Különböző művészeti ágakban alkotott: verseket, novellákat írt, és Bárdos Artúr rendező, dramaturg mellett rendezést tanult a Belvárosi Színházban. Szépirodalmi próbálkozásaiából ízelítőt adnak az 1923-ban három barátjával – Fazekas Anna, Forgács Ödön és Gerő György – közös versantológiában megjelentetett versei.²⁴ *Tavaszi triumfus* címmel a budapesti Uj Hellas kiadónál jelent meg ez a könyv, amelyet Kondor László rajzai illusztrálnak.²⁵ A grafikus Káldor László előszavában így írt: „Négy ifjú költőt és egy grafikust, kiket nemcsak a fiatalos lelkesedés és az ideálok közössége, de világnézeti és érzésszerű rokonság is fűz egymáshoz. Nagy, szinte elérhetetlen a kitűzött cél: a letiport és felmagasztalt Embert minden kínjával és ujjongásával, gyöttrő tépelődéseivel és megadó alázatosságával, görcsös akaratával megmutatni a maga ösztönös valóságában *neki*, hogy új életre keljen.”²⁶ A világnézeti rokonság baloldali elkötelezettséget jelentett.

Garának nyolc verse olvasható az antológiában: *Tavaszi, Vihar előtt, A villamos, Láz, A szabadulás éje, Együtt, Temetés, Áhitat*. A *Temetés* végén olvasható dátum („1921. okt. 11.”) azt jelzi, hogy ezt a gimnázium utolsó évében írta, talán az Arany János Önképzőkör irodalmi szakosztályában is felolvasták. Két vers végén ajánlás olvasható: *A villamos* címűt „Vajda Jánosnak”, az *Áhitat* címűt „Remete Éva Mária emlékének”

²² A magyar írásbeli téma: Kisfaludy Károly jelentősége a magyar drámairodalom terén. A latin írásbeli feladat: M. Tullius Cicero: Cato Maior de Senectute C 22 79–81 magyarra fordítása.

²³ A szóbeli magyar érettségi tétele Ady volt. GARA, *A Lónyay utcai srác, i. m.*, 4.

²⁴ 1924-es kiadásként tartják számon a könyvtárkatalogusok, de a *Corvina* című könyvkiadói közlöny 1923. december 1-i (46. évf. 48. sz.) száma 202. oldalán ez olvasható a könyvről: „Bp., [1923.] Uj Hellas. (Kapható: Fazekas Anna V., Sziget-u. 38.)” A kiadónak ez az egyetlen kiadványa.

²⁵ Két példány az Országos Széchényi Könyvtárban: 187.896, 820.113. Az utóbbi a szerzők aláírásával ellátott húsz példányból a 11. számú.

²⁶ FAZEKAS Anna – FORGÁCS Ödön – GARA László – GERŐ György, *Tavaszi triumfus*, Bp., Uj Hellas, [1923], 5.

ajánlotta. További három, napilapokban megjelent korai művét találtam meg eddig: *Egy régi kertben* című vers a *Pesti Napló* 1924. június 11-i számában; *Mért?* című vers az 1924. július 23-i számában és a *Gazemberek* című elbeszélés a *Magyarország* 1926. április 7-i számában. A versek formailag két részre oszthatók: az egyikbe az expresszív szabadversek, a másikba a hangsúlyos verselésűek tartoznak. Mindkét verstípus jelen volt a korabeli magyar költészetben: az elsőt Szabó Lőrinc, a korai Radnóti és Kassák művelték, a második felé Erdélyi József és társai indultak. Egyaránt a szecessziót, a szimbolizmust akarták meghaladni. Gara verseihez hasonló színvonalúakat vele egy időben mások is írtak. A „kőszá danákat”, „véres villamos” szókapcsolatok kifejezetten közhelyesnek számítottak. Viszont a tény, hogy verseket írt, mutatja irodalmi érzékenységét, és hogy még nem találta meg a saját műfaját, ami lehetett volna a költészet is, ha kellő időt szentel rá. A *Gazemberek* című elbeszélés leginkább álmodozás a női kívánságok változékonyságáról, követhetlenségéről.

2. Párizsban a két világháború között

Ezt követően érdeklődése az újságírás felé fordult. 1924-ben, húszéves korában egy magyar újság sporttudósítoként Párizsba küldte az olimpiai játékokra. A középiskolában szerzett francia tudása lehetővé tette számára, hogy jól kommunikáljon. Beiratkozott a Sorbonne-ra, és elvégezte a francia tanárokat képző intézet tanfolyamát. Ekkor ismerkedett meg többek között Déry Tiborral és Illyés Gyulával.²⁷ Tagja lett a magyar diákegyesületnek, ahol több társával – Cserépfalvi Imrével, Morgenstern Ignáccal, Seres Gézával és másokkal – vállalkozott arra, hogy Párizsban dolgozó magyar munkásoknak hetente kétszer nyelvelkéket adjon díjmentesen.²⁸ Az egyesület ügyvezető titkára lett.

A Sorbonne-on találkozott a varsói születésű Tauba Nechuma (Nathalie) Rabinowiczcel (Varsó, 1905 – Párizs, 1984), aki a felesége lesz.²⁹ Miután befejezték francia nyelvi és filológiai tanulmányaikat, mindketten újságírással és szépirodalmi művek fordításával foglalkoztak. Ady verseinek francia fordításáról adott hírt Gara Mikes Lajosnak, *Az Est* irodalmi rovat szerkesztőjének 1925 decemberében írt levelében:

Kedves jó szerkesztő Uram, bizonyára megkapta már multkoriban küldött Ady-fordításaimat. Itt mellékelek hatot az újabbakból. Nem tartom szükségtelennek megjegyezni, hogy az eredeti versformákat, rímelést etc. a teljes egészében igyekeztünk megtartani, csupán néhányszor vettünk hímsort nősor helyett és megfordítva – a jó hangzás kedvéért; továbbá a franciában szokatlan és süketen csengő 7, illetve 9-es sorokat 8 illetve 10 szótagos sorokkal helyettesítettük. Üdvözli: Gara László.³⁰

²⁷ Illyés Gyulával 1924 kora őszen való megismerkedéséről itt emlékezik meg: GARA László, *Az ismeretlen Illyés*, Washington, Occidental Press, 1965, 37.

²⁸ *Találkozásom József Attilával Párizsban: Cserépfalvi Imre emlékezéséből*, *Kritika*, 9(1980), 8. sz., 26.

²⁹ A PIM Gara-annalektában található különböző dokumentumok alapján.

³⁰ PIM V. 908.

A levélhez mellékelte hat vers: Un enfant que je connais... (*Egy ismerős kis fiú*); Après une averse de mai (*Májusi zápor után*); Nuit mortelle insensée (*Bolond, halálos éj*); Souvenir d'une nuit d'été (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*); Le char d'Elie (*Az Illés szerkerén*); Route de voiture dans la nuit (*Kocsi-út az éjszakában*).

Az 1920-as évek második felében és az 1930-as években Gara *Az Est*, az *Esti Kurir* és a *Magyarország* című lapok párizsi tudósítója volt.³¹ 1928-tól Gara a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa Adorján Andorral együtt,³² de magyarországi lapoknak – például a *Pesti Naplónak* és a *Színházi Életnek* – is küldött tudósításokat.³³ Munkatársa a költő, író Raith Tivadar főszerkesztésében 1921–1927 között Budapesten megjelent *Magyar Írás* című radikális folyóiratnak.³⁴ Gara beszámolt a lapban például az első filmakusztikai kísérletről, a svéd Viking Eggeling *Diagonális szimfóniájáról* (Berlin, 1921) a berlini Novembergrupp előadásában.³⁵ A cikk nem pusztán a film rövid ismertetése, hanem felvázolja az avantgárd kísérlet egész genezisét. Megemlíti azt is, milyen érdektelenséget tanúsított abban az időben a magyar közönség a filmművészet felfedezései iránt.³⁶

Kezdeményezésére Raith Tivadar 1926 tavaszán megegyezést kötött a *Partisans* című avantgarde nemzetközi szemle (Revue coopérative internationale, organe mensuel du groupe Partisans, főtítkár: Nicole Briggs) szerkesztőségével, amelynek értelmében a *Partisans* és a *Magyar Írás* 1926. május hó folyamán együttes számot adott ki. A francia lap magyar számában a budapesti *Magyar Írás* íróit közölte, Marcel Largeaud³⁷ és Gara László fordításában Párizsban, Budapesten pedig a *Magyar Írás* francia száma jelent meg.³⁸ Ez a szám magyar költők és írók műveit tartalmazta francia fordításban, például Illyés Gyula *Anna* című költeményét.³⁹

³¹ Cikkei pl. *Monsieur Cailleaux nadrágja és Arrachard öt perce*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 20., 13. – *Izgalmak az elszabadult leopárd körül és egyéb párizsi apróságok*, *Esti Kurir*, 1925. aug. 25., 8. – *Miss Paris 1895–1905 nyilatkozik életről, szerelemről, örömről, szomorúságról*, Magyarország, 1933. aug. 17., 7. – *Ki nyeri a jövő-esztendei Davis Cupot?*, Magyarország, 1933. aug. 25., 10.

³² *Miért cserélt gazdát két párizsi hetilap, a VU és a LU?*, *Az Est*, 1936. október 14., 10. – GYOMAI Imre, *Ezt csinálják a magyar írók és újságírók Párizsban... Itt nehezebb a befutási lehetőség, mint Bécsben vagy Berlinben. A pioniroknak mégis sikerült elhelyezkedniök*, *Literatura*, 1928, 295–297.

³³ Pl. *Chaplin új filmje: „Produkción No. 5”*, *Pesti Napló*, 1935. jan. 1., 23. – *Párizsban Mimi lett Carmenből*, *Színházi Élet*, 1935, 17. sz., 42.

³⁴ Jaroslava Pašiková, *Adalék a kelet-európai problematikához*, *Filológiai Közöny*, 1969, 348, 355–356.

³⁵ GARA László, *Az abszolút film*, *Magyar Írás*, 1926. jún. 1., 7–8. Megjelent még itt: *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*, szerk. PETERNÁK Miklós, Bp., Képzőművészeti Vállalat, 1991, 75–77.

³⁶ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A cseh és magyar avantgárd színház genezise*, *Irodalmi Szemle*, 1987, 1. sz., 25.

³⁷ Largeaud író, fordító, az 1957–1961 között megjelent *Le Temps des hommes* című folyóirat szerkesztője.

³⁸ Jaroslava PAŠIKOVÁ, *A magyar szürrealizmus: Fejezet egy monográfiából*, *Irodalmi Szemle*, 1972, 9. sz. 793.

³⁹ Tüskés Tibor, *A költő nyelvet választ* [Illyés Gyuláról], *Népszava*, 1982. október 30., 10.

Gara kortárs magyar költészetet és prózát fordított franciára: először egy novella antológia (*Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*) és egy versgyűjtemény (*Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*) jelent meg 1927-ben. Az antológiákat Gara László, Pogány Béla és Marcel Largeaud szerkesztette, de a fordításban mások is közreműködtek, például Hincz Viktor és Illyés Gyula. A versantológia fő célja a *Nyugat*, a *Ma* és a *Magyar Írás* című folyóirat költőinek külföldi megismertetése, de közöltek verset Mécs Lászlótól és a Szabadkán élő Tamás Istvántól is. A kritika vegyesen fogadta a lefordított művek válogatását.⁴⁰ Eckhardt Sándor a költők közül hiányolta Áprily Lajos, Reményik Sándor és Gyóni Géza verseit, ugyanakkor feleslegesnek tartotta Heltai Jenő, Ignotus, Márai Sándor és Barta Sándor költeményeit.⁴¹

A külföldiek forgatták az antológiákat: a PEN 1932. évi világtalálkozását Budapesten tartották a londoni Pen-Club elnökének, John Galsworthynak az elnöklésével.⁴² Jules Romains nyitotta meg az eseményt az Akadémia dísztermében ünnepi beszéddel, amelyben a magyar irodalomról is beszélt. Idegen nyelvű antológiákból tájékozódott, többek között a Gara–Largeaud–Pogány-féle, amelyből Barta Sándor *Primitív Szentháromság* című versét idézte franciául Illyés fordításában.⁴³

Gara meg volt győződve arról, hogy a magyar irodalom a világirodalom egyik nagyhatalma, és meg akarta nyitni a magyar irodalmat a külföldi közönség számára. A *Nyugat* folyóirat 1930/10. számában megjelent cikke bemutatja a francia műfordítások tendenciáit az 1920-as években: mely francia kiadók hajlandók idegen műveket kiadni, s mely magyar regényeket lenne érdemes lefordítani.

A *Nyugat* „nagy generációjának” és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. Az olyan írásokra gondolunk elsősorban, mint a „Légy jó mindhalálig”, a „Gólyakalifa”, „Édes Anna”, „Kakuk Marci”, „Kivilágos kivirradtig”, „A Pál-utcai fiúk” – hogy csak találmomra említsünk meg egyet-kettőt, vagy a fiatal generáció néhány érdekes, nyugtalan regényére.⁴⁴

Ezek közül Molnár Ferenc (*Les gars de la rue Paul*, 1937) és Móricz Zsigmond (*Sois bon jusqu'à la mort*, 1969) regényének francia fordítását Gara hamarosan elkészítette.

⁴⁰ Aurélien SAUVAGEOT, *Anthologie de la Poésie hongroise contemporaine*, Revue des études hongroises, 6(1928), 2–3. sz., 301–307. – r.-s., *Magyar írók franciául*, Századunk, 1927, 411–412.

⁴¹ ECKHARDT Sándor, *Francia nyelvű magyar antológiák*, Napkelet, 1927, 9. sz., 813–814.

⁴² Vö. CSAPODY Miklós, *A Magyar PEN Club története 1926–2016*, 1, Bp., Magyar PEN Club, 2016, 111.

⁴³ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2, Bp., Szépirodalmi, 1975, 321.

⁴⁴ GARA László, *Magyar irodalom Franciaországban*, *Nyugat*, 1930, 10. sz. 810–812. – MADÁCSY Piroska, *Francia szellem a Nyugatban (1925–1935): Az 1920–30-as évek lírai korszakváltásának művelődéstörténeti hátteréhez*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1992, 28. tom., 163–169. – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A Nyugat és a világirodalom (Elhangzott 1999. február 15-én)*, Bp., MTA, 2000 (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián), 19.

A két antológiát regényfordítások követték: Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*, Móricz Zsigmond: *Az Isten háta mögött*,⁴⁵ Karinthy Frigyes: *Utazás Capilláriába*⁴⁶ és Márai Sándor: *Zendülők*. Móricz regényének francia fordításáról Gyergyai adott hírt és értékelést a *Nyugat* folyóirat 1930. július 16-i számában: kifogásolja ugyan a fordítás stílusát, de összességében jó munkának tartja.⁴⁷ Amikor Gara elolvasta és lefordította franciára Márai regényét, azonnal felismerte a mű fontosságát. Ezeket a regényfordításokat Gara Marcel Largeaud-val közösen készítette. Gyergyai Albert rövid kritikát írt Márai regényének francia fordításáról a *Nyugat*-ban: „A fordítók, Gara László s francia társa, Marcel Largeaud, magyar részről minden hálát s dicséretet megérdemelnek. Ez a két fiatal literátor szinte többet végez ottkűnn, mint akárhány hivatalos vagy félhivatalos attasénk: nekik köszönhetjük főképp, hogy a francia közönség lassanként kíváncsi lesz a magyar könyvre, ők szereztek kiadót majd egy féltucat írónknak, és ha első fordításaikon meglátszott még a kísérlet bizonytalansága, ma már, majdnem tíz év után, bizvást sorolhatjuk őket a mai magyar irodalom legjobb tolmácsai közé...”⁴⁸

Gara nemcsak fordított és szerkesztett, hanem francia művek magyar megismerettségéért is sokat tett. A *Nyugat* 1936/11. számában hírt adva hamarosan megjelenő Proust-fordításáról, Gyergyai Albert jelzi, hogy többek között Garának köszönhető a magyar megjelenés.⁴⁹

Gara 1937 májusában Heltai Jenőnek írt levelében hírül adja,⁵⁰ hogy megjelent Heltai meséjének általa készített francia fordítása a *Les Nouvelles Littéraires* április 10-i számában. A lefordított mese a *Kalocsai*,⁵¹ francia címe *Celui qui reçoit les gifles*.⁵² Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényének francia fordítását Gara Marie Piermont-nal együtt készítette. A Gallimard Kiadó 1937-ben kétezer példányban adta ki a regényt némi rövidítéssel, Jacques de Lacratelle-nek, a Francia Akadémia tagjának bevezetőjével, de a példányok jó része elpusztult a második világháború legelején egy bombázás során.⁵³

⁴⁵ M. POGÁNY Béla, *Móricz Zsigmond, a regényíró: Bevezető tanulmány «Az Isten háta mögött» Rieder-nél rövidesen megjelenő francia fordításához*, *Nyugat*, 1927, 11. sz., 923–926.

⁴⁶ Híradás a megjelenéséről: *Pesti Napló*, 1931. febr. 1., 22.

⁴⁷ GYERGYAI Albert, *Móricz Zsigmond franciául: «Derrière le dos de Dieu», Gara László és Marcel Largeaud fordításában – Rieder kiadása*, *Nyugat*, 1930. 14. sz., 146–147.

⁴⁸ GYERGYAI Albert, *Les Révoltés. Márai Sándor regénye. (Paris, Les Revues.)*, *Nyugat*, 1931, 10. sz., 699.

⁴⁹ GYERGYAI Albert, *Marcel Proust*, *Nyugat*, 1936, 11. sz., 350.

⁵⁰ PIM V. 3823/120.

⁵¹ HELTAI Jenő, *Kalocsai* = *Uő, Színes kavicsok, II*, Bp., Szépirodalmi, 1957, 291–298.

⁵² *Celui qui reçoit les gifles: Conte de Eugene Heltai*, traduit par L. Gara, *Les Nouvelles Littéraires*, 1937. április 10., 9.

⁵³ Manuel Thierry, Beauvoir-sur-Mar-i (Vendée tartomány) könyvkiadó 1999-ben új kiadást jelentetett meg Lőrinczi László előszavával. LŐRINCZI László, *Mi van a tarsolyunkban? Európai Napló*, Korunk, 19(2008), 6. sz., 66. – A. SZABÓ Magda, *Emléktábla a szigetbörtönben: Noirmoutier*, Tempevölgy, 2010, 3. sz., 65–69.

Gara a kor olvasott lektűríróitól, a Megyery nővérektől is fordított több könyvet az újságíró, dramaturg André Langgal közösen (1893–1986), aki a Les Éditions de France irodalmi igazgatója és Megyery Sári férje volt.⁵⁴ Még a magyar megjelenés évében franciára fordították Megyery Ella *Budapesti notesz* című útikönyvét (*A la découverte de Budapest*), majd Megyery Sári *C'est pour moi que je t'aime!* és *Un voyage d'amour* című regényét.

Gara nemcsak szépirodalmat, hanem tudományos műveket is fordított: az Afrika-kutató Kittenberger Kálmán *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában*, a pécsi egyetemi professzor Lajos Iván *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* címmel és a brit diplomata Nevile Hendersonnak az 1937–1939 közötti hitleri Németországról szóló könyvét.

A 30-as években Párizsban szerencsét próbáló magyarok közül sokan találkoztak Garával. Az 1932-ben Párizsba érkezett Kelemen Imre műfordító hamarosan Gara tanítványa és barátja lett.⁵⁵ Az 1938-ban ugyancsak Párizsba érkezett Fejtő Ferenc is barátságot kötött vele. Fejtő tíz év múlva így írt róla: „Hivatásos és született interviewer: kikérdezi a más véleményét – aztán csendesen kifejti a magáét. Gyakran látni a Café Flore vagy a Deux Magots füstös sarkában, amint szembenül egy – mindig más – alannal [...] Gara egész életét átsieti, vitazza s átírja. E kistermetű emberben rengeteg munkaerő gyömöszlődött össze...”⁵⁶

3. A második világháborútól 1956-ig

1940 májusában Gara feleségével és lányukkal, Claire-rel elhagyta Párizst, és menedéket kerestek az úgynevezett szabad zónában: Provence-ban, majd 1942-től az Ardèche megyében lévő Lamastre településen, Lyontól délnyugatra. A világháború alatt Gara a francia ellenállásban (la Résistance) tevékenykedett: 1943 februárjától az ardèche-i ellenállási propagandáját szervezte. Részt vett a Rhone-völgyi kampányban, a saint-etienne-i, privas-i és más csatákban, továbbá Lyon felszabadításában őrmesteri rangban. Ezt követően az ardèche-i első zászlóaljánál szolgált az alpesi fronton.⁵⁷ 1943-tól a Párizsban élő baloldali magyar újságírókkal – Gyomai Imre, Bajomi Lázár Endre, Fejtő Ferenc – *Magyar Szemle* címen hetilapot jelentetett meg.⁵⁸

E korszak nagy „kalandja” volt a Gara házaspár számára a négykezes regényírás, amelyet meg-megszakított Gara frontszolgálata. A körülöttük lévő világ

⁵⁴ MEGYERY Sári, *Én is voltam jávorfácska...*, Bp., Magvető, 1979, 354–363.

⁵⁵ Negyven évvel később, egy 1972-ben készült interjúban Kelemen visszaemlékezett ismeretségükre: BAJOMI LÁZÁR Endre, *Éhező inasévek Párizsban: Egy régi beszélgetés Kelemen Imrével*, *Kritika*, 12(1983), 7. sz., 21.

⁵⁶ FEJTŐ Ferenc, *Párizsi levél*, *Haladás*, 3(1947), 26. sz., 8.

⁵⁷ André LAZAR, *Hongrois de la résistance*, préface de VERCORS, Paris, Éditions Bateau Ivre, [1946?], 29.

⁵⁸ BÉKÉS Csaba, *A békét a győztesek kötik: A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945–1946*, *Aetas*, 5(1990), 1–2. sz., 29–53.

megfigyeléséből született a *Saint Boniface és lakói* című regény, középpontban a menekült zsidók, közömbös gazdák, helyi méltóságok konfliktusával. A szatirikus és gyakran kegyetlen ábrázolás senkit sem kímél. A tartalom dióhéjban: 1942 májusában a Saint Boniface nevű kis faluba menekültek különféle és színes tömege érkezik. Azért jönnek, hogy menedéket találjanak a német hadsereg által még el nem foglalt területen. Két világ találkozik: a helybéliek és a menekült városi lakók, értelmiségiek, művészek. A háború összekeveri a két világot: tragikus jelenetek, komikus kalandok, rosszhiszeműség, hazugságok és fanatizmus jelennek meg. A hősiesség gyávasággal, bátorsággal és aljassággal keveredik. Mindenki harcol, óvatosan, ravaszul, leleményesen és mohón. A regény egyben fontos történelmi és szociológiai dokumentum: egyrészt a magyar falukutató irodalom hatását mutatja, főleg Szabó Zoltánét, másrészt az egyik első munka, amely bemutatja és feldolgozza a második világháború szörnyűségeit.

A háború alatt Garák nemcsak saját regényükön dolgoztak, hanem folytatták műfordítói tevékenységüket. Ekkor készült Dormándi László *Két jelentéktelen ember* című regényének fordítása (*Deux hommes sans importance*) a belga költő, író, műfordító Victor Moremans-nal (1890–1973) közösen. Ez a háború után, 1945-ben Brüsszelben jelent meg a Maréchal kiadónál. A fordítás munkálatairól fennmaradt Gara Nathalie 1944. szeptember 29-én Dormándinak írt levele:

Cher Monsieur, En l'absence de mon mari, soldat depuis quatre mois et parti pour le front depuis hier, je saisis une occasion pour vous rassurer sur le sort de la traduction de votre roman. Le premier volume est entièrement traduit depuis quelque temps déjà, et le manuscrit est revu et corrigé. Le second est commencé, mais mon mari a été obligé d'interrompre le travail pour revêtir l'uniforme. Dès que la poste acceptera ce genre de colis, je vous ferai parvenir tout ce qui est prêt. Quant à la suite, je suppose que vous pourrez attendre le retour de mon mari, que j'espère prochain. Mais si vous jugez que la traduction doit être faite sans retard, je pourrais me charger de poursuivre le travail avec la collaboration d'un ami de mon mari que je peux joindre facilement. Veuillez bien me faire savoir si cette solution vous convient. Au besoin, je vous enverrais une dizaine de pages à titre d'essai, afin de vous permettre de vous rendre compte de ma qualité du travail. J'espère que ces derniers mois ne vous ont pas trop durement éprouvés, vous et votre famille. Quant à nous, nous allons bien tous les trois. Dans l'attente de vous lire, je vous prie de croire, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs. N. Gara⁵⁹

⁵⁹ PIM V. 4766/112. „Tisztelt Uram, a négy hónapja katonai szolgálatot teljesítő, és tegnap a frontra ismét elutazott férjem nevében megragadom az alkalmat, hogy beszámoljak a regénye fordításának sorsáról. Az első kötet már teljes egészében elkészült, a kézirat átnézve és javítva. Elkezdte férjem a másodikat, de abba kellett hagynia a munkát, hogy felvegye az egyenruhát. Ami a folytatást illeti, feltételezem, hogy meg tudja várni, amíg a férjem hazatér, ami remélem, hamarosan bekövetkezik. De ha úgy gondolja, hogy a fordítást késlekedés nélkül meg kell csinálni, akkor vállalhatom a munka folytatását a férjem egy barátjának közreműködésével, akit könnyen elérhetek. Kérem, tudassa velem, ha ez a megoldás megfelelő az Ön számára. Szükség esetén tíz oldalt küldök próbaverzióra, hogy láthassa, mennyire jó a munkám. Remélem, hogy az elmúlt hónapok nem viselték meg Önt és családját túlságosan. Ami minket illet, mindhárman jól vagyunk. Szívélyes üdvözzel, N. Gara.”

Dél-Franciaország és Lyon felszabadítása után a Gara család visszatért Párizsba. A második világháború azonban nem múlt el családi veszteség nélkül: Gara apja öngyilkos lett a németek Budapestre való bevonulásakor (1944. március 19.): a deportálástól való félelmében kiugrott az ablakon.⁶⁰

A közösen írt regény az 1940-ben Franciaországért hősi halált halt „Hevesi Andrásnak, az idegen önkéntesek 21. gyalogezredének 3. menetszázada sorkatonájának emlékére”⁶¹ jelent meg 1946-ban az Adorján Andor vezette *Édition du Bateau Ivre* kiadónál, és azonnal nagy sikert aratott mind a kritika, mind a nagyközönség körében. Fejtő Ferenc hosszú kritikát írt a regényről a Magyar Radikális Párt hetilapja, a Zsolt Béla által főszerkesztett *Haladás* 1947. június 26-i számában.⁶² Egy interjúban Heltai Jenő is megemlíti: „Gara László maquis-regénye egyik legnagyobb sikere volt a párizsi könyvpiacnak, több kiadása fogyott el.”⁶³

Garának minél több nyelven szeretnék volna megjelentetni a regényt. 1947-ben megjelent egy részlet magyarul a párizsi *Magyar Szemle*ben Nyiri Éva fordításában.⁶⁴ Valószínűleg Gara nem volt elégedett ezzel a fordítással, mert végül maga lefordította magyarra az egészet. Ennek a fordításnak fennmaradt a teljes kézírata és a majdnem teljes gépirata, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi.⁶⁵ A kézirat és a gépirat teljesen megegyezik, a kéziratból két oldal, a gépiratból mintegy másfél fejezet hiányzik. Megjelent viszont a regény dánul Erik Christensen fordításában Koppenhágában 1949-ben *Invasion i landsbyen* címmel a J. H. Schultz Forlagnál. A regény második francia kiadásához Georges-Emmanuel Clancier írt előszót, amely nem annyira a regény, mint inkább Gara méltatása.⁶⁶ A harmadik kiadás előszava, amely az oktatástörténettel és vallási kisebbségek történetével foglalkozó történész, Patrick Cabanel munkája, már inkább a regényről szól.⁶⁷ A regényt a közelmúltban lefordították és megjelentették angolul is *St. Boniface and Its Jews* címen (Melrose Books) 2006-ban, majd 2013-ban ismét, *Welcome to the Free Zone* (Hesperus Press) címen.

---

⁶⁰ Claire Meljac közlése.

⁶¹ Hevesi Andrásról: BAJOMI LÁZÁR Endre, „Akik ütni is tudnak” *Hevesi András hősi halála*, *Kritika*, 1977, 5. sz., 5–18. – BAJOMI LÁZÁR Endre, *Tramontana: Magyar önkéntesek Franciaországban*, Bp., Zrínyi, 1984, 125–128.

⁶² FEJTŐ, *Párizsi levél*, i. m., 8.

⁶³ Gy. M., *Heltai Jenő*: „...hogya a magyar szellem minél gyakrabban megszólalhasson”, *Haladás*, 3(1947), júl. 31., 31. sz., 9. Érdemes megjegyezni, hogy a „Heltai Jenőnek tisztelettel és szeretettel” dedikált példányt a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtára őrzi, teljesen felvágatlan mind a mai napig. Leltári száma: B 15.191. A „Cs. Szabó Lászlónak szeretettel” dedikált példány az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárában a 125. oldalig felvágott. Leltári száma: 53.904. A „Márai Sándornak a régi barátsággal” dedikált példány körülvágott az Országos Széchényi Könyvtárban. OSZK 205418.

⁶⁴ GARA László és Nathalie, *Lion megöregedett*, ford. NYIRI Éva, *Magyar Szemle*, 1947. január 19., 2.

⁶⁵ A regény magyar fordításának kiadása folyamatban van.

⁶⁶ *Saint-Boniface et ses juifs: un été 42 en Ardèche*, Ardèche, La Fontaine de Siloe, 1999.

⁶⁷ *Un été 42 en Ardèche*, Éditions Dolmazon, La Fontaine de Siloë, 2016.

Garáék folytatást is terveztek, amelyben az ellenállásról írtak volna. A tervezett mű címe: *L'apocalypse à Saint-Boniface*, azaz Apokalipszis Saint Boniface-ban. Gara elkészítette a regény igen részletes vázlatát, de megírásához nem jutott hozzá.

Gara László fordításában az Édition du Bateau Ivre kiadónál jelent meg Lengyel Olga visszaemlékezése az auschwitzi táborban átéltekre, *Souvenirs de l'au-dela* címen, 1946-ban. A fordítás a legnehezebb körülmények között, közvetlenül a háború után készült. Claire Meljac így emlékszik vissza: „Apám hangosan fordított, anyám azonnal gépelte, és megbeszélték a szöveg egy-egy kifejezését. [...] Igazi irodalmi iskolám volt otthon, amitől néha nem tudtam aludni.”⁶⁸ A mű angolul *Five chimneys* címen jelent meg 1947-ben Amerikában, magyarul soha nem jelent meg.

Az 1946. július 29-én Párizsban összeült békekonferencia előtt Gara a békekötést szolgáló, francia nyelvű, hatvan oldalas tájékoztató kiadványt jelentetett meg *La Hongrie nouvelle* (Az új Magyarország) címmel.⁶⁹ A füzethez az újságíró Raymond Manevy (1895–1961), a *Libération* című napilap (1941–1964) főszerkesztője írt előszót, és a politikus Madeleine Braun (1907–1980) bevezetőt *Hongrie nouvelle: notre amie* (Új Magyarország: a barátunk) címmel. Gara részt vett a Bajomi Lázár Endre szerkesztésében 1946 májusától 1948 májusáig havonta megjelent *La République Hongroise* című lap munkálataiban is.⁷⁰

Illyés Gyula és Dormándy László magyar irodalmi művek francia fordításáról és kiadásáról 1947 januárjában Párizsban folytatott kultúrdiplomáciai tárgyalásaihoz⁷¹ az ott élő magyar írók közül különösen Gyomai Imre, Gara László és Németh Andor nyújtott támogatást.⁷² Fél évvel később Illyés egy Dunai Hírszolgálat nevű vállalat felállítását javasolta Mihályfi Ernőnek, amelynek

---

⁶⁸ 2017. decemberi leveléből: „En ce qui concerne Olga Lengyel, je n'ai aucun souvenir d'elle et je crois ne l'avoir jamais rencontrée. La traduction de mon père a été faite dans des conditions matérielles plus que difficiles, juste après la guerre, alors que nous n'avions pas d'appartement proprement dit. Une amie, qui avait un grand logement, nous hébergeait chez elle: il y avait, dans son appartement, une pièce et une cuisine plus ou moins indépendantes. J'ai donc assisté à tout le processus de traduction: mon père traduisait et ma mère tapait à la machine, en discutant avec mon père sur les qualités d'expression du texte: c'était très instructif. Il en a été de même pour « Saint-Boniface et ses Juifs ». Une vraie école littéraire à la maison, m'empêchant, parfois, de dormir.”

⁶⁹ Paris, Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, 1946.

⁷⁰ BAJOMI LÁZÁR Endre, *Egy elfelejtett folyóirat: La République Hongroise*, Kritika, 1974, 9. sz., 19. A 15–16. számban Gara Németh Andorról közölt portrét az író hazavándorlása alkalmából: L. GARA, *Poète, essayiste, philosophe, „sourcier de talents”*: André Németh rentre en Hongrie, La République Hongroise, No. 15–16 Juillet-Aout 1947, 4.; egy másik alkalommal pedig recenziót közölt a folyóirat Garáék regényéről: *Francheville: La vie intime d'un chef-lieu de canton racontée par des chiffres*, La République Hongroise, No. 7–8. Décembre 1946, 2.

⁷¹ M. PÁSZTOR József, *Adalékok Kassák Lajos 1945 utáni irodalompolitikus tevékenységének történetéhez*, It, 72/22(1991), 3–4. sz. 521.

⁷² Illyés Gyula Keresztury Dezsőnek 1947. február 24-én írt beszámolója szerint. Magántulajdon.

vezetője Gyomai Imre, intézője pedig Gara László volna. Rájuk hárulna a feladat, hogy egyetértésben Károlyi Mihállyal, a vállalatot minél előbb talpra állítsák. Értesülesem szerint a vállalat megindításához és három havi fenntartásához 750.000 francia frank elegendő volna. A cél az, hogy a vállalat a végzendő munka arányában fejlődjék és csupán a végzendő munka arányában kapcsoljon be annyi munkatársat, amennyi feltétlenül szükséges. Eszerint a vállalat számára kijelölt emberek csak olyan mértékben kapnának állandó alkalmazást, amilyen mértékben ténylegesen hasznos munkát végeznek. Tekintve a nyugateurópai hírszolgálat természetét, bizonyos, hogy a vállalat által terjesztett hiranyag és fényképszolgálat bizonyos jövedelemmel is járna. A Párisban élő magyar újságírók legtöbbszörének szoros kapcsolata van nemcsak a francia sajtóval, hanem a nagy nyugateurópai hírügynökségekkel is, a magyar újságírók a magyarországi híreket könnyen átadhatják ezeknek a lapoknak, illetőleg ügynökségeknek. [...] Feladatomat, amelyet szíveségből vállaltam Részetre, ezzel szeretném befejezettek tekinteni. A továbbiakra lépjetek közvetlenül összeköttetésbe a Pesten tartózkodó Gyomai Imrével, illetve Gara Lászlóval /cime: 9 rue du Commerce/, aki Károlyi követ ural egyetértésben a teendőket azonnal megkezdi és véleményem szerint kitűnően fogja végezni.⁷³

Öt nappal később Illyés így tájékoztatta a tárgyalásokról Ortutay Gyulát:

augusztus 25-én Sauvageot, Warnier, Gyergyai, Lelkes és Dobossy urak társaságában megbeszéltük a lefordítandó magyar könyvek dolgát. A fordító bizottság előreláthatóan a következőkből áll: Sauvageot, Roger Richard, André Prudhommeaux, Halmosné szül. Petitjean, Solya, Sales, L'hermite és Gara László; a francia szöveg átnézését francia írókra biznánk, de átnéznék azokat Sauvageot és Gyergyai is. A lefordításra szánt első öt könyv a következők: Móricz Zsigmondtól *A boldog ember* és *Rózsa Sándor*, Kassák Lajostól az *Egy ember életének* első 3 kötete, Tersánszky Jenőtől a *Kakuk Marci* egy kötetbe vont részei, Ligeti Lajostól a *Sárga Istenek sárga emberek* és Szabolcsi Bencétől a *Magyar zene története az eredettől Bartókig*.⁷⁴

Gara neve még egyszer előfordul Illyés 1946–1948-ban végzett kultúrdiplomáciai tárgyalásainak dokumentumaiban. 1947 decemberében így írt Ortutaynak:

Több olyan Párisban élő magyar művésszel beszéltem, akik külföldön a magyar névnek igen nagy megbecsülést szereztek, akik magyarságukhoz mindig erősen ragaszkodtak, de hazulról a megbecsülésnek soha semmi látható jelét nem kapták. Ugy éreztem, igen jól esnék neki ha ilyenben végre részük lehetne. Nem tudom, nem volna e helyes ezeknek valami kitüntetés vagy legalább elismerő iratot juttatni. Gondolok első sorban Harsányi Tibor zeneszerzőre, Csáky József és Böthy István képzőművészekre Blattner Gézára, a francia pantomin egyik legfőbb irányítójára, Gara Lászlóra; mindazokra az érdeemes magyarokra akiknek nincs hivatalos összeköttetésük hazájukkal.⁷⁵

A kitüntetés nem valósult meg. Gara folytatta újságírói és fordítói tevékenységét. 1947-től a Magyar Távirati Iroda munkatársa, míg Nathalie belépett a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarába, ahol nyugdíjazásáig dolgozott.

⁷³ Illyés Gyula levele Mihályfi Ernőnek, Párizs, 1947. augusztus 23. Magántulajdon.

⁷⁴ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Párizs, 1947. augusztus 28. Magántulajdon.

⁷⁵ Illyés Gyula levele Ortutay Gyulának, Genf, 1947. december 1. Magántulajdon.

1952-ben Garát Párizsból Budapestre hívták. Boldogan jött haza néhány hétre tervezett szabadságra, hogy utána visszatérjen Párizsban maradt családjához. Magyarországon azonban elvették az útlevelét, és három évig a sajtóügynökségen belül kellett dolgoznia, a külföldre sugárzott hírek szerkesztőségében, ahol az volt a feladata, hogy franciára fordítsa a külföldnek szánt tudósításokat, propagandaanyagokat. A külpolitikai szerkesztőség akkor legifjabb munkatársa, Várkonyi Tibor visszaemlékezése szerint Gara „Maga köré gyűjtött néhány fiatalot, s tanítani kezdett bennünket a francia nyelv gyönyöreire.”⁷⁶ Hároméves magyarországi tartózkodása során készítette Jules Verne *Deux ans de vacances* című regényének magyar fordítását *Kétévi vakáció* címmel, amely 1956-ban jelent meg a budapesti Ifjúsági Könyvkiadónál, és további két kiadást ért meg 1960-ig, jelenleg (2017) a tizennegyedik kiadásnál tart.

A Magyar Nemzeti Levéltár a Magyar Dolgozók Pártja iratai között őriz egy Garával kapcsolatos, erre az időre vonatkozó dokumentumot. Ez Barcs Sándor, az MTI vezérigazgatójának javaslata a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségéhez 1954. október 11-i dátummal:

Gara László elvtársat az MTI munkatársát javasoljuk a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítójának. 1924-ben ment ki Párizsba. 1947-ben vették fel a párizsi magyar követség mellett működő sajtóirodába. 1948-ban lett a Magyar Távirati Iroda párizsi tudósítója. Ez idő alatt cikkeket küldött a *Szabad Népek* és a *Világosságnak*. 1952-ben látogatásra jött haza. Révai József elvtárs kívánságára akkor itthon tartották azzal a megfontolással, hogy már nagyon hosszú ideig volt kinn Franciaországban. Családja Franciaországban él. Felesége lengyel származású, aki egy szót sem tud magyarul. Lánya szintén nem tud magyarul, franciának tartja magát, a párizsi pedagógiai főiskola hallgatója. Gara elvtárs jelenleg a Magyar Távirati Iroda francia referense. Ezt a munkáját is jól végzi. Kitűnő újságíró és kiküldetése megoldaná a MTI párizsi tudósítói problémáját.⁷⁷

1955 tavaszán Gara visszatért Párizsba az MTI párizsi tudósítójaként,⁷⁸ és munkája mellett elkezdett magyar költők francia műfordításán dolgozni. Ekkortól valósította meg igazán a franciák által „garaizmus”-nak („la garaisation”) nevezett, náluk nem ismert műfordítási módszert, amelynek alaptétele, hogy költeményt csak költő fordíthat, ügyelve a formahűségre. Ennek a törekvésnek az első két gyümölcse az *Hommage des poètes français à Attila József* című kötet 1955-ben és Illyés Gyula verseinek adaptációja *Poèmes* címmel 1956-ban a Seghers Kiadónál.⁷⁹ A József Attila-kötethez Gara Tristan Tzarától kért előszót. Ekkoriban Tzara Villonról írt könyvet, de szívesen megírta az előszót is.⁸⁰ József Attila „nagy versei”-nek eredeti tónusából ugyan kevés maradt

⁷⁶ VÁRKONYI Tibor, *Gara Laci, a magyar irodalom profétája*, Népszava, 2006. július 22., 3.

⁷⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Dolgozók Pártja iratai: 1954.10.18. 276. f. 54. cs. 339. ó. e.

⁷⁸ Dulles–Faure-tanácskozás a dél-vietnami válság ügyében, Népszava, 83(1955), május 6., 105. sz., 3.

⁷⁹ A könyv kapcsán született beszélgetések: RUDNYÁNSZKY István, *Attila újra Párizsban*, Népszabadság, 1956. január 15. 5. – LÁNYI Márton, *Csendes beszélgetés «Attila Jozef»-ről Jean Rousselot-val*, Népszabadság, 1956. október 11. 4.

⁸⁰ GARA László, *Éjszakai beszélgetés Tristan Tzarával Villon mester titkáról*, Irodalmi Ujság, 1960. jan. 15., 6. Megjelent még itt: *Látó*, 5(1994), 12. sz., 77–80.

a Gara szó szerinti fordításai nyomán készült franciás költeményekben, de felkeltette a francia költők érdeklődését az életmű további darabjai iránt.⁸¹ Ennek a lényegében napjainkig tartó folyamatnak az elején ott áll Gara.⁸²

Illyés *Poèmes* című, Seghersnél az *Autour du monde* sorozatban megjelent verskötetének fordításait Gara készítette, és Seghers nagyon meg volt vele elégedve.⁸³ Azt írta, alig kellett változtatni rajta. Más költők, írók esetében Gara szintén nemcsak kezdeményezője volt a legtöbb nyersfordításnak, hanem az elkészítője is. Később több segítséggel dolgozott.

1956 augusztusában, az aix-les-bainsi vakációra való távozását megelőzően Garát elbocsátották az MTI franciaországi tudósítói státuszából, és felajánlották neki a Párizsi Magyar Intézet igazgatói posztját, amelyet azonban elutasított.⁸⁴ Garát ekkor ismét Budapestre hívták, de nem utazott többé haza. 1956 novemberében megjelentette Párizsban a Magyarországon betiltott *Irodalmi Újság* forradalmi számát teljes francia fordításban (*La Gazette Littéraire*), az első oldalon Petőfi Sándor *Ismét magyar lett a magyar* és Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével.⁸⁵ Gara ekkor lemondott állásáról a Párizsi Magyar Intézetben; a forradalom idején Fejtő Ferencsel együtt a francia sajtóban ő a forradalmi Magyarország hangja. 1957 januárjában Fejtő, Gara és Spitzer Gellért együtt állította össze Jean-Paul Sartre folyóirata, a *Les Temps Modernes* magyar forradalomnak szentelt különszámát *La Révolté de la Hongrie* címmel, amelyhez Fejtő írt előszót.⁸⁶ Gara rendszeresen publikált az 1957-től emigráns lappá vált *Irodalmi Újság*ban; cikkeiben a párizsi színházi bemutatókról, kiállításokról (pl. Bálint Endre, Czóbel Béla), könyvújdonságokról, magyar irodalmi sikerekről (pl. Déry Tibor, Füst Milán, Arnóthy Kriszta, Dénes Tibor) számolt be. Kiadta az *Hommage des poètes français aux poètes hongrois* című antológiát.⁸⁷

⁸¹ Elisabeth COTTIER-FÁBIÁN, *Peut-on traduire en français la poésie d'Attila József? Rimes, réseaux et concepts* [Lefordítható-e franciára József Attila költészete?], *Cahier d'Études Hongroises*, Vol. 6. 1994, 113–121.

⁸² *Cahier d'Études Hongroises* tematikus száma: *Regards sur Attila Jozsef: Évolutions parallèles et relations bilatérales France-Hongrie XXe siècle*, Vol. 6. 1994.

⁸³ Pierre Seghers 1955. augusztus 8-án kelt levele. PIM, Gara-hagyaték. A levelet l. az adatbázisban: <https://frhu20.iti.btk.mta.hu/levelek/gara-laszlo/gar403/> (utolsó megtekintés: 2018. július 28.).

⁸⁴ Pálfy József így emlékszik erre vissza: „1956 áprilisában léptem be az MTI-hez, s négyhónapos külpolitikai szerkesztőségi gyakorlat után, augusztusban már párizsi tudósító lettem, öt esztendőre. [...] Párizsba érkezésemkor először is túl kellett esnem egy kínos találkozáson: nekem kellett tudatnom elődömmel, Gara Lászlóval, hogy mától fogva én vagyok a párizsi magyar tudósító, ő pedig az ottani Magyar Intézet irodalmi előadója lesz. Gara nem szólt semmit, csak elment szabadságra [...] Nagy tisztelettel emlékszem erre a kivételes emberre.” *A derűlátás mértékegységei: Pálfy Józseffel beszélget Nádor Tamás*, Jelkép, 1984, 1. sz., 33.

⁸⁵ *Organe des écrivains hongrois: 2 novembre 1956: Numéro unique paru pendant l'insurrection hongroise*, postface par Ladislav GARA, Paris, Horay, 1956.

⁸⁶ HALLGATÓ Balázs, „*Les Temps Modernes*” és a magyar szabadságharc, *Látóhatár*, 8(1957), 1–2. sz., 73–76.

⁸⁷ Rövid híradás a könyvről: MTI, *Francia költők versei magyar költőkhöz: Párizs, január 14.*, *Népszabadság* 1957. jan. 15., 9.

4. Az intézmény (1957–1962)

1957-ben folyamatosan érkeztek emigránsok Magyarországról Párizsba.⁸⁸ Gara aktív tagja lett a PEN Club francia szakosztályának, és a londoni központtal működő Magyar Írók Szövetsége Külföldön (The International P.E.N. Club Centre for Writers in Exile) szervezetnek. Központi szerepe volt a Magyarországon bebörtönzött írók, újságírók (Gáli József és Obersovszky Gyula) halálbüntetésének enyhítése, illetve szabadon bocsátása érdekében kifejtett akciókban és az 1957 őszén megalakult Comité Déryben (Déry Bizottság): Cs. Szabó Lászlóval, Fejtő Ferencsel, Tábori Pállal és Méray Tiborral éveken keresztül dolgozott Déry Tibor, Háy Gyula, Tardos Tibor, Zelk Zoltán és Bibó István érdekében.⁸⁹ A Déry Bizottság megalakításáról és céljairól így írt Gara 1957. november 16-án Tábori Pálnak: „Déry elítélése teljesen lesújtott, és biztos vagyok benne, hogy osztod az érzéseimet. Mindent megteszünk, hogy létrehozzunk egy Déry Tibor bizottságot, hogy gyötörjük a magyar és a szovjet hatóságokat, és elérjük a szabadon bocsátását. Sajnos úgy tűnik, hogy a dolgok sokáig elhúzódhatnak.”⁹⁰

Gara állandó kapcsolatban állt a Magyarországon élő írókkal, és műveik francia nyelvű megjelenésének megkönnyítése érdekében dolgozott. 1957 tavaszán kikerültek Nyugatra azok a tanulmányok, amelyeket Nagy Imre 1955–56-ban írt a Központi Vezetőségnek. Ezekben a maga 1953–1955 közötti miniszterelnöki programját és politikáját védelmezte Rákosiék politikája ellenében. A több mint 200 oldalas kézirat kiadását a Plon Kiadó vállalta; Gara lefordította franciára a dokumentumokat, és a könyvhöz Fejtő Ferenc írt bevezetőt. A fordítás nem Gara saját nevében jelent meg, hanem „László Imre” álnéven, amelyet Gara többször használt.⁹¹ Ezen az álnéven jelent meg 1957-ben a Seuil kiadásában Gara egyik leghíresebb fordítása, a börtönben ülő Déry Tibor regénye franciául: *Niki, egy kutya története (Niki: ou l'histoire d'un chien)* és a következő évben Déry elbeszéléskötete ugyanennél a kiadónál (*Drôle d'enterrement et autres récits*).

⁸⁸ Visszaemlékezések pl.: HATÁR Győző, *Életút, III. Kabdebó Lóránt magnetonfelvételei alapján*, Szombathely, Életünk, 1995, 210–213. – PEÉRY Rezső, *Főhajtás Gara László emléke előtt = Uő, Malomkövek között: Találkozások kortársakkal*, Stuttgart, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1977, 119–125.

⁸⁹ БОТКА Ferenc, *A Déry-per világvisszhangja*, Holmi, 6(1994), 10. sz., 1427–1447. Bibó István szabadon bocsátása érdekében 1961–1962-ben az újságíró Claude Bellanger, a *Le Parisien* főszerkesztője, javasolta, hogy adjanak Plume d'or díjat Bibónak, de a közigazgató, újságíró Johan Vogt (Oslo) megakadályozta, mert a magyar hatóságok provokációnak vették volna.

⁹⁰ „J'ai été attré de la condamnation de Déry et je suis bien certain que tu partages mon sentiment. Nous allons tout faire pour mettre sur pied un comité Tibor Déry, afin de harceler les autorités hongroises et soviétiques et d'obtenir sa libération. Hélas, il semble que les choses puissent trainer longtemps.” PIM V. 4741/49

⁹¹ François FEJTŐ, *Nagy Imre: Un communisme qui n'oublie pas l'homme, trad. du hongrois par Imre László, précédé d'un portrait d'Imre Nagy, un communiste qui a choisi le peuple*, Paris, Plon, 1957.

1956-hoz kapcsolódik Garának még egy fordítása, a Gosztanyi Péter történész szerkesztésében megjelent *Histoire du soulèvement hongroise 1956* (Az 1956-os magyar felkelés története) című kötete az Editions Horvathnál 1966-ban.⁹² A fejezetek szerzői mind átérték Magyarországon az eseményeket, részt vettek bennük, majd emigráltak, és a könyv megjelenésekor különböző nyugat-európai országokban (Svájc: Garamvölgyi Antal és Zoltán, Gosztanyi Péter, Molnár Miklós, Révész László, Szöllösy Árpád, Töke Ferenc; Anglia: Gömöri György; Franciaország: Méray Tibor; Norvégia: Szücs Sándor) és az Amerikai Egyesült Államokban (Heltai György, Király Béla, Pécsi Vilmos) éltek és dolgoztak.

Gara találkozott a Franciaországba és Angliába kiutazott magyar íródelegációk résztvevőivel, így például a British Council meghívására 1960-ban Londonba érkezett küldöttséggel, amelynek Tamási Áron, Ottlik Géza, Juhász Ferenc, Kardos Tibor és Köpeczi Béla volt tagja. Az utóbbi részletes jelentést írt az útról az MSZMP Központi Bizottsága számára, amelyben leírja, hogy Tamási Áron és Ottlik Géza találkozott Gara Lászlóval, aki éppen az *Iskola a határon* című regény fordításán dolgozik.⁹³ Gara így számolt be Tábori Pálnak a delegáció párizsi tartózkodásáról:

J'ai dû mobiliser le tout Paris littéraire pour obtenir un visa d'un mois à Juhász et à Ottlik, et ensuite je les ai pilotés dans Paris, jusqu'à un spectacle de strip-tease où je mettais les pieds pour la première fois de ma vie. En fin de compte, Budapest n'a pas permis à nos deux amis de rester après le départ de la « délégation », et c'est le cœur lourd qu'ils ont dû reprendre le train. Toutefois on a promis à Ottlik qu'il pourrait revenir d'ici deux ou trois mois, pour collaborer à la traduction de son roman. A vrai dire, je n'y crois pas beaucoup.⁹⁴

Gara figyelte a magyarországi sajtót, és segítette a hazai tudományos életet. Az Országos Széchényi Könyvtárnak Lope de Vega *A magyar korona* című drámája felkutatására tett kudarcáról az *Élet és Irodalomból* tudomást szerezve elutazott Madridba, és elküldte a könyvtárnak az általa beszerzett kiadásokat és dokumentumokat.⁹⁵ Erről Gara

⁹² Préface: Arthur Conte, Postface: Thierry Maulnier. A könyv fordítását Gara Mme Berkittel és M. Kalmannal együtt készítette. Magyarul 1988-ban jelent meg.

⁹³ STANDEISKY Éva, *Hunok Londonban és Párizsban*, 2000, 1996, 5. sz., 59–62. Gara egyébként ismertette Ottlik regényét a *Les Temps Modernes* hasábjain is: Ladislas GARA, *Du nouveau dans la littérature hongroise*, *Les Temps Modernes*, 15e année, no 167–168, Février-mars 1960, 1431–1433.

⁹⁴ „Az egész párizsi irodalmat mobilizálnom kellett, hogy egy hónapra vízumot szerezzek Juhásznak és Ottliknak, majd kalauzoltam őket Párizsban, egészen egy sztriptíz-showig, ahova először tettem be a lábam életemben. Végül Budapest nem engedte meg, hogy a két barátunk a »delegáció« távozása után is itt maradjon, és nehéz szívvel szálltak vonatra. Mindenesetre megígérték Ottliknak, hogy két-három hónapon belül visszajöhet, hogy a regénye fordításában közreműködjön. Az igazat megvallva, nem nagyon hiszek ebben.” PIM V. 4741/49.

⁹⁵ Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Gara-hagyatéek: Gara László levele ismeretlennek, 1959. október 7., Hámori Béla levele Gara Lászlónak, 1959. november 17., 1960. május 12. – GARA László, *Dialogus: Lope de Vega magyar tárgyú drámáinak sorsáról*, *Irodalmi Ujság*, 1959. okt. 15., 11.

nevének említése nélkül adott hírt a *Hétfői Hírek*, majd húsz évvel később Kozma Béla számolt be Gara kutatásának méltatásával a *Népszabadságban*.⁹⁶

Gara a magyar irodalom igazi nagykövete lett Franciaországban. Több mint ötven antológia és regényfordítás köszönhető neki: Ady Endre, József Attila, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Szabó Magda, Ottlik Géza, Déry Tibor és mások műveit tolmácsolta az évek során a francia közönségnek. Nemcsak nyelvi közvetítő, hanem a legtöbb fordítás kezdeményezője; közvetített a magyar írók és a francia kiadók, újságok között. Bizottságokat mozgósított a letartóztatott értelmiségiek és a Magyarországról elmenekültek támogatására. Méray Tibor visszaemlékezésében írja: „Gara nélkül nem maradtam volna Franciaországban. Amikor megérkeztem 1957-ben, nem ismertem senkit, és nem beszéltem franciául... Mindezek a kapcsolatok általa jöttek létre. Gara egy intézmény volt!”⁹⁷ László Imre álnéven Gara fordította franciára Méray *Le dernier rapport* című 1958-ban megjelent regényét, illetve a Nagy Imréről szóló, 1960-ban megjelent könyvét (*Imre Nagy, l'homme trahi*). Álnéven jelentette meg Gara Vajda István *Az AA 338-as esete* című regényének francia fordítását (*L'accident*) is. Az 1956 decemberében Magyarországot elhagyó és Franciaországban menedéket kért Ferdinandy Györgynek is pártját fogta: az 1957 és 1964 között Franciaországban köművesként, orosz fordítóként és könyveladóként dolgozó Ferdinandy később így emlékezett erre az időszakra: „Nem volt nap, hogy ne hozott volna a posta valami újságkivágást vagy felkérést, biztató, baráti sorokat.”⁹⁸

Gara kapcsolatban állt számos francia kiadóval. Így például 1963 februárjában G. E. Clancier (Editions d'Art Lucien Mazenod) felkérte Garát, hogy írjon előszót a kortárs magyar irodalom fejezetéhez az *Écrivains célèbres* című sorozat IV. kötetébe.⁹⁹ Több ismerős névvel találkozhatunk az Éditions Rencontre *Atlas des Voyages* című sorozatában: Tibor Meray, *Australie*; Monique Fougerousse, *Hongrie*; Nathalie Gara, *Israël*; Laszlo Nagy, *Katanga*; Monique Fougerousse, *Norvège*.¹⁰⁰ Ennek az 1962-ben indult fényképalbum-sorozatnak a célja a világ tájainak, városainak, országainak a bemutatása volt. Gara levelezésében több dokumentum is olvasható erről a sorozatról. 1961 júniusában szerződést írt alá Pierre B. de Muralt igazgatóval a sorozatban végzendő munkáról: „Comme Monsieur Favrod vous l'a sans doute dit, le nom d'Imre Laszlo est un pseudonyme qui représente, en réalité, Monique Fougerousse et Ladislas Gara. C'est sous ce pseudonyme que nous avons publié ensemble différentes livres,

⁹⁶ Francia rádió magyar adása 1960. január 19.; Kozma Béla, *Lope de Vega magyar tárgyú drámái*, Népszabadság 1980. július 8., 7.

⁹⁷ MÉRAY Tibor, *Az 1956-os emigráció: Vallomás*, *Historia*, 18(1996), 9–10. sz., 53–55.

⁹⁸ FERDINANDY György, *Éhinség a paradicsomban: Francia írószám története*, *Holmi*, 20(2008), 11. sz., 1498.

⁹⁹ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, analekta.

¹⁰⁰ François VALLOTTON, *Les Éditions Rencontre: 1950–1971*, Editions d'en bas, 2004, 196.

traductions et études sur la Hongrie.”¹⁰¹ Gara bevonta barátait is a sorozatba, például Méraynak juttatott így munkát. A kiadó részéről Grand gyártásvezető írt Méraynak 1962. január 18-án: „Nous avons l’avantage de vous remettre ci-joint les épreuves complètes de votre texte pour le volume « Australie ». Nous avons un léger retard dû à la mise en train de cette nouvelle collection. Vous seriez donc très aimable de faire diligence pour nous retourner ces épreuves d’ici au 24 courant sans faute. Nous faisons 2 lectures chez nous avec les manuscrits, vous pouvez donc être assuré que les textes seront scrupuleusement corrigés.”¹⁰²

Gara intézmény voltát minden Párizsba látogató magyar irodalmár ismerte. Az 1962-ben Párizsba utazott, és később egy francia építészhez férjhez ment Tóth Judit (asszonynevén Guillaume) például így vall erről: „Kivételes kegyelmi pillanata volt az életnek 1962-ben a dolgok egybeesése. Gara Lászlóhoz voltam hivatalos, mindenki hivatalos volt abban az időben Gara Lászlóhoz.”¹⁰³ Nemes Nagy Ágnes 1961 nyarán ismerkedett meg Garával Párizsban. Így írt útinaplójában első benyomásairól: „Az emberek. Milyen szerencsétlenek. Nem, nem szabad emigrálni, Isten őrizz. Gara aránylag ép, hivatása van, szaladgál az *Antológiával*.”¹⁰⁴ Az 1963-tól három évet Párizsban töltött költő, műfordító Kormos Istvánt is baráti viszony fűzte Garához, aki fordításokhoz juttatta, és lektori munkát szerzett neki a Seuil és a Gallimard kiadóknál.¹⁰⁵

5. Az *Antológia* és ami utána következett (1962–1966)

Gara barátai közül az egyik legközelebbi, Jean Rousselot, így írt első levelében Illyés Gyulának 1956 márciusában: „Soha nem tudjátok eléggé megköszönni Garának, amit tesz. Ez a szerény, finom ember, aki a költészet iránti szeretetben ég, felfedeztetési és megszerzetteti rengeteg emberrel a költői Magyarországot, olyanokkal, akik semmit sem tudtak róla.”¹⁰⁶ Gara egyszer azzal a kijelentésével lepte meg Rousselot-t, hogy csak a magyar költészetet a 12. századtól napjainkig bemutató antológia kiadása tartja életben. Ez az antológia az ő fő műve. Eredetileg több antológiát tervezett: egy úgynevezett *Kisantológiát* (*Plaquette*), majd a *Száz vers* címűt, ezekről 1956 augusztusában írt Illyésnek.¹⁰⁷ Egyik sem valósult meg, és valószínűleg a nagy antológia gondolata

¹⁰¹ „Ahogy Favrod úr bizonyára mondta Önnek, László Imre egy álnév, amely valójában Monique Fougerousse-t és Ladislas Gara-t képviseli. Ezen az álnéven több közös könyveket, fordításokat és tanulmányokat közöltünk Magyarországról.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰² „Mellékelve küldjük az Ausztrália kötethez írt szövegének teljes korrektúráját. Van egy kis késésünk az új sorozat elindításában. Ezért kérjük, hogy 24-ig juttassa vissza hozzánk a korrektúráját. Két lektor olvassa nálunk a kéziratokat, így biztos lehet benne, hogy a szöveget alaposan kijavítják.” PIM, Gara-hagyaték.

¹⁰³ ALBERT ZSUZA, *Legenda Rónay Györgyről, II. rész, Vigilia*, 2000, 8. sz., 626.

¹⁰⁴ NEMES NAGY ÁGNES, *Útinaplók: Bécs, Zürich, Párizs, Holmi*, 2010, 8. sz., 948–949.

¹⁰⁵ *Lábtengő a Parnasszuson: Kormos Istvánt megidézi Marafkó László*, Bp., 2008, 3. sz., 18–19.

¹⁰⁶ Dauphin – Tüskés, *Les Orphées du Danube...*, i. m., 2015, 265.

¹⁰⁷ „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”, i. m., 2007, 74–75.

ezekből nőtt ki. Többektől kért a *Száz vershez* javaslatokat, ahogy Füst Milánnak egy Garához írt leveléből kitűnik.¹⁰⁸

Az ötszáz oldalas, kronologikus szerkezetű antológia négy fejezetre tagolódik. Az első rész, amelyben harminchárom költő kilencven verse szerepel, a 12. századi névtelen költőktől 1800 körülig tart. A második rész tartalmazza a romantika és a 19. század második fele huszonkét költőjének hatvannyolc alkotását. A harmadik rész a *Nyugat* mindhárom nemzedékének ötvenkét költőjétől százkilencvenhét versét közölve ad képet a 20. század első feléről. Végül a negyedik fejezetben, huszonöt kortárs szerző negyvenhét verse jelenik meg. Azaz a gyűjtemény összesen százharminckét költő négyszázkét versét közli. Az antológiához Cs. Szabó László írt bevezető esszét *A magyar költészet századai* címmel. Minden költőről rövid bemutatás vezet be a műveket, ezeket jórészt Sipos Gyula írta.¹⁰⁹ Magyar fordítók által készített szó szerinti fordítást adott át Gara a francia költőknek (Rousselot, Guillevic, Béalu, Clancier, Frénaud Emmanuel, Eluard stb.), akik ezekből dolgoztak. A negyvennyolc francia költő nemcsak lelkesedésből készítette a fordításokat; meghatározott honorárium fejében végezték a munkát.

Az antológia nagyon megosztotta a francia és a magyar fordító szakmai közönseget, s számos kritikát váltott ki. A legfőbb kritikus a nyelvész, műfordító Aurélien Sauvageot, aki 1923–1931 között az Eötvös Collegium francia lektora volt.¹¹⁰ Sauvageot főként nyelvi pontatlanságokat vetett Gara szemére.¹¹¹ Szerinte az eredeti magyar vers értelme az átültetés folyamán felhígult.¹¹² Sauvageot szerint csak olyan francia költő fordíthat magyar verset franciára, aki az eredeti magyar szövegben el tudott mélyülni. Mindez magyar közvetítők közreműködő segítségével nem lehetséges. Feltétlenül szükséges, hogy a francia költő fordító maga is jól tudjon magyarul.

---

¹⁰⁸ „Most végre van időm, hogy azon gondolkozzam, amire feleségem útján megkértél, hogy száz verset ajánljak Neked egy ottani francia antológia számára. Attól félek, hogy nem jó helyre folyamodtál. Mert ízlésemben ugyan megbízhatok, én is azt hiszem, csakhogy túlságosan, ez a baj. [...] Egy párat fogok ajánlani Barátom s ezzel gazdálkodjatok úgy, ahogy tudtok. Persze azzal se vagyok tisztában, hogy csak a modern lírát kéritek-e tőlem, vagy a régit is? Azt se tudom, hogy a magyar költők kötetei rendelkezésre állnak-e ottan, vagy sem? Minderről légy szíves és értesíts.” BENEDE József, SZILÁGYI Judit, *Válogatás Füst Milán leveleiből*, II. rész, Új Forrás, 2002, 6. sz., 47–61.

¹⁰⁹ CSOKITS János, *Bán Zoltán András: Egy félbarátság regénye*, *Beszélő*, 1993. január 30., Beszélő, 1993. március 13., 2.

¹¹⁰ Sauvageot-ról l.: Pirooska MADÁCSY, *L'esprit français autour de la revue Nyugat 1925–1935: Échanges intellectuelles franco-hongrois au XXe siècle*, Paris–Lakitelek, Lettres Hongroises, Antológiam, 1998. – Imre SZABICS, *Aurélien Sauvageot et le Collegium Eötvös = Notre sentinelle avancée: Aurélien Sauvageot et le Collège Eötvös József*, éd. László HORVÁTH, Brigitta VARGYAS, Bp, ELTE Eötvös Collegium, 2012, 23–29.

¹¹¹ Aurélien SAUVAGEOT, *Magyar költészet francia fordítása*, *Les Relations franco-hongroises*, 1962, 225–238. – Aurélien SAUVAGEOT, *Traduction française de la poésie hongroise*, *Nouvelles Études Hongroises*, 1971, 6. sz., 225–238.

¹¹² MADÁCSY Pirooska, *Aurélien Sauvageot: a fordítás „mélyfúrása”*, Új Forrás, 1999, 1. sz., 79–93.

Akik csak a végeredményt olvasták, hevesen támadták a fordítások egyenetlenségét, pontatlanságát. Akik viszont részt vettek valamilyen szinten a létrehozásában, látták Gara sokéves erőfeszítését, hogy kiválassza egy-egy vershez azt a francia költőt, akinek a világához a legközelebb állhat az adott szöveg, és segítette őket minden egyes vers minél teljesebb megértésében. A franciák nyelvük verselési adottságai és saját tehetségük, invenciójuk szerint fordítottak. A résztvevő francia költőket lelkesítette annyira a magyar irodalom fordítások általi felfedezése, hogy személyesen is meg akarjanak ismerkedni kortárs magyar költőkkel. A magyar költők viszonzásul elkezdték a francia költők műveit magyarra fordítani.

Az Editions de Seuil kiadó igazgatója, a filozófus Michel Chodkiewicz, 1962 márciusában az antológia megjelenésére, május végére időzítve meghívott néhány franciául jól tudó magyar költőt (Nemes Nagy Ágnes, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Vas István és Weöres Sándor), valamint Köpeczi Bélát, hogy a francia rádióban és televízióban beszéljenek a magyar irodalomról.¹¹³ A meghívottak közül Weöres április 6-i, Jankovich április 10-i levelében elfogadta, majd a hivatalos álláspont április végi kialakulása után Illyés és Nemes Nagy elutasította a meghívást.¹¹⁴ S hogy mi volt a hivatalos álláspont? Az kiderül Köpeczi Béla, a Kiadói Főigazgatóság vezetője leveléből:

Je voudrais, avant tout, vous remercier du vif intérêt que vous portez à la littérature hongroise, intérêt dont témoigne non seulement la publication de plusieurs ouvrages hongrois, mais aussi cette généreuse invitation que je viens de recevoir. Malheureusement il m'est impossible d'aller à Paris à la date que vous avez bien voulu m'indiquer à cause de mes multiples occupations. Je pense d'ailleurs que cette date liée à la parution de l'anthologie de la poésie hongroise peut prêter à des interprétations indésirables. En effet l'anthologie telle qu'elle se présente aujourd'hui peut éveiller beaucoup de susceptibilités parmi nos poètes. D'aucuns, qui connaissent le projet, pensent que dans l'anthologie il y a de notables lacunes et en même temps y figurent certains auteurs que nos poètes ne considèrent pas vraiment représentatifs. On aurait préféré également une préface écrite par un poète français et non pas un Hongrois émigré. J'ai attiré sur ces problèmes l'attention du rédacteur à un moment où l'on aurait pu discuter et peut-être modifier certaines choses.¹¹⁵

¹¹³ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, V.5866/115. Közölve: Tüskés Anna, „*én magam is átváltozom, mint a versei, szavakká, mondatokká, csönddé*” *Nemes Nagy Ágnes francia kapcsolatai*, Irodalomismeret, 2017, 2. sz., 38–39.

¹¹⁴ PIM Kézirattár Gara-hagyaték: Illyés Gyula, Nemes Nagy Ágnes, Vas István és Weöres Sándor levele Michel Chodkiewicznek.

¹¹⁵ PIM Kézirattár Gara-hagyaték, Köpeczi Béla levele Paul Flamand-nak 1962. április 26-án: „Mindenekelőtt nagyon köszönöm a magyar irodalom iránti élénk érdeklődését, amelyet nemcsak több magyar mű kiadása, hanem az imént kapott nagyvonalú meghívás is tanúsít. Számos elfoglaltságom miatt nem tudok a jelzett időben Párizsba utazni. Úgy gondolom, hogy az antológia megjelenésének idejéhez kötött dátum kellemetlen értelmezésekre adna okot. Az antológia jelen formájában számos gyanút ébreszthet költőinkben. Akik ismerik a vállalkozást, nem gondolják, hogy jelentős hiányok lennének benne, ugyanakkor szerepelnek benne olyan szerzők is, akiket költőink nem tartanak igazán jelentősnek. Jobb lett volna, ha az előszót egy francia költő és nem egy magyar emigráns írja. Mindezekre felhívtam a szerkesztő figyelmét a munka egy olyan stádiumában, amikor még beszélhettünk volna ezekről, és módosítani lehetett volna bizonyos dolgokon.”

Több kortárs magyar költő versei a Gara által szerkesztett antológiában jelentek meg franciául először, mint például Nemes Nagy Ágnesnek. Az antológia megjelenése után Nemes Nagy és francia fordítója, André Frénaud között levelezés alakult ki.¹¹⁶ A francia–magyar kapcsolatok másik fontos személyisége Pierre Emmanuel, aki Gara közvetítésével számos általa fordított magyar költővel – így Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel, Rónay Györggyel – barátságot kötött. Gyakran különféle ösztöndíjakkal segítette nyugat-európai utazásaik során, és nemegyszer a saját lakását szállásolta el őket.¹¹⁷

A köszönő levelek mellett egy humoros ajándékot is kapott Gara francia és magyar barátaitól: az antológia megjelenése után három évvel, 1965 nyarán egy házi készítésű, 18 lapos füzetet készítettek (l. függelék).¹¹⁸ A *Fromage à Gara: Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiáuk előtt* címet viselő gépirat impresszuma: „A »Csak kóvedet bele nekije« sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is.” Az eddig ismeretlen és közöletlen füzet tizenhét verse közül négy francia – szerzőik: Jean Rousselot, Alain Bosquet és Georges Charaire – és tizenhárom magyar. A magyar versek közül kettőt Gömöri György, hármat Hegedüs Géza, négyet többen együtt – Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs – írtak más költők (Ady Endre, Arany János, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Faludy György, Füst Milán, Victor Hugo, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Vörösmarty Mihály, Weöres Sándor) modorában. A versek humorosan bemutatják Gara személyiségét, munkásságát, személyes kapcsolatait, köztük Köpeczivel és Déryvel való ellentétét, és az antológiavállalkozás monumentális voltát hangsúlyozzák.

Illyés Gyula így vonta meg az antológia mérlegét: „Minden olyan kísérletünk, hogy akár költészetünket, akár prózánkat méltóan megmutassuk, a kortárs francia költők felénk fordulásáig és a kitűnő Gara-antológiáig eredménytelen maradt, nemcsak Párizsban vagy Londonban, hanem a szomszédos Bécsben is.”¹¹⁹ Egy másik helyen: „Vannak sikereink. Gara László megszállt munkássága nem volt hiábavaló. A fél tucaton is fölül van azoknak az élő íróinknak a száma, akit a szellemi élet igényesebb nemzetközi fórumán vagy társaságban mint közismerttet illik említeni.”¹²⁰

Az antológiát más nemzetek költői is megirigyelték, és példaként elküldték egymásnak. A francia kiadó a magyar költészeti antológia sikere nyomán további fordításköteket tervezett, és ezért a Párizsban élő lengyel költő, Konstanty (Kot) Jeleński felkérte az akkor Berkeleyben tanító Czesław Miłoszt, hogy a magyar antológia mintájára

¹¹⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, i. m., 32–53.

¹¹⁷ BARTÓCZ Ágnes, *Egy Pilinszky-level margójára*, Holmi, 1996, 3. sz., 326–327. – BENCE József, *Pierre Emmanuel esszéi elé*, Vigilia, 1999, 7. sz., 532–535.

¹¹⁸ Két példány: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹¹⁹ ILLYÉS Gyula, *Iránytűvel*, 2. Bp., Szépirodalmi, 1975, 248.

¹²⁰ ILLYÉS Gyula, *Adottság és lehetőség*, A Hét, 1969. ápr. 20., 16. sz., 11. – ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2. i. m., 615.

állítsanak össze egy hasonló lengyel versgyűjteményt.¹²¹ Jeleński azt javasolta, hogy ezt négyen szerkesszék, Miłosz, Aleksander Wat, Jan Brzekowski és maga Jeleński. Miłosznak tetszett az ötlet, és a magyar mintára elkészített lengyel versantológia, az *Anthologie de la poésie polonaise* 1965-ben megjelent a párizsi Seuil Kiadónál.

A magyar költészeti antológia megjelenése után Gara neve ismertté vált nemcsak a Magyarországon, hanem az emigrációban élő magyar írók, költők körében is. Amikor emigráns magyar íróküldöttség (Méray Tibor, Gara László, Zilahy Lajos és Faludy György) látogatott Stockholmba, az ott élő Gulyás Miklós író, könyvtáros is találkozott velük.¹²²

Az antológia előtt pár hónappal, 1962 februárjában jelent meg Garának egy másik fontos vállalkozása, amely ugyancsak a „garaizmus” híres darabja: tizenöt francia költő adaptálta Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versét.¹²³ A könyvet előfizetők gyűjtésével sikerült megjelentetnie.¹²⁴ Ungvári Tamás egykorúan így értékelte a könyvet: „Párizsban nemrég, Gara László áldozatos segítségével megjelent Vörösmartyknak *Vén cigánya* több, csaknem egyenértékű fordításban. Az eszelős és megható, épp eredményességében lelkiismeretborzoló vállalkozás a semmiből varázsol oda egy nagy költőt a tizenkilencedik század romantikájába. Egyetlen versét hozza hírül üzenetként az életműből.”¹²⁵

Gara további műfordításai jelentek meg a következő években: Németh László, Ottlik Géza és Déry Tibor egy-egy regénye a Seuil Kiadónál. Nyersfordítása és prozódiai magyarázata alapján Jean Rousselot elkészítette Madách Imre *Az ember tragédiája* francia adaptációját. Gara arra is törekedett, hogy Franciaországban olyan magyar költőket fordítson és tegyen közzé, akik Magyarországon egyáltalán nem jelenhettek meg. Ez a helyzet például Weöres Sándor *Tűzkút* című verseskötetével, amelyet korábban a budapesti Szépirodalmi Kiadó elutasított, Gara viszont megjelentette a párizsi Magyar Műhely kiadásában 1964-ben. Garának köszönhetően a Magyarországon sok éve elhallgatott Kassák Lajos művei megjelentek Párizsban és Brüsszelben. Kassáknak nagy örömet okozott, hogy Honegger-versét, több versével együtt Gara megjelentette az antológiában.¹²⁶ A *La Revue Socialiste* nemcsak tanulmányt közölt Kassákról, születésének 75. évfordulója alkalmából, hanem verseit is hozta Jean Rousselot és Roger Richard fordításában. Érdekes adalék Gara és Kassák viszonyához, hogy 1959 decemberében

¹²¹ GÖMÖRI György, *Egy izgalmas levelezésről: Miłosz-Jeleński*, Alföld, 63(2012), 5. sz., 53.

¹²² GULYÁS Miklós, *Utóirat parancsra*, Látó, 8(1997), 1. sz., 12–13.

¹²³ GARA László, *Tizenkét változat „A vén cigány”-ra*, Irodalmi Ujság, 1962. febr. 15., 9. – GARAI Gábor, *A vén cigány franciául*, Kortárs, 1962, 771–772. – RÓNAY György, *A vén cigány franciául: Fordítók és fordítások*, Bp., Magvető, 1973, 261–267. – SOMLYÓ György, *Egy különös vállalkozás margójára = Uő, A költészet évadai*, Bp., Magvető, 1963, 90–93. – H. G., *A vén cigány – tizenötfeleképpen*, Népszabadság, Kulturális melléklet, 1962. március 25., 71. sz., 7.

¹²⁴ Az előfizetési lapok megtalálhatók: PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁵ UNGVÁRI Tamás, *A világirodalom új értékeléséhez*, Filológiai Közlöny, 1963, 310.

¹²⁶ BEREGI Tivadar, *Kassák Lajos levelei Beregi Tivadarhoz*, It, 67/17(1985), 2. sz., 428. – SZILÁGYI János, *Kassák Lajos kiadatlan levelezéséből*, Népszabadság, 1987. március 21., 14–15.

Gara a The Paris American Art Co-tól 5305 frankért vásárolt festéket küldetett Kassák Lajosnak névtelenül a csomagküldő Sociéte Colimpexszel, amire Kassák írt a csomagküldőnek, hogy továbbítsák köszönetét a titokzatos feladónak.¹²⁷

1963-ban Gara szerkesztésében megjelent az *Hommage à Gyula Illyés* című francia verseskötet, amely az *Egy mondat a zsarnokságról* című verset is tartalmazta. Az antológiához hasonlóan ez a könyv is élénk vitát váltott ki a műfordításról: Dobossy László kritikáira maga Gara válaszolt.¹²⁸ Ez év őszén Illyés Londonba utazott a British Council személyre szóló meghívására, majd onnan Brüsszelbe és Párizsba ment.¹²⁹ Tiszteletére Gara két szerzői estet rendezett: az egyiket november 11-én a párizsi Kaleidoszkóp Színházban, a másikat november 22-én a Latin-amerikai Székházban. Illyés párizsi tartózkodása idején politikai vonatkozású nyilatkozatokat is tett, amelyek megjelentetésében Gara aktívan közreműködött.¹³⁰ Mindezekről részletes jelentés készült Magyarországon az MSZMP Politikai Bizottság részére.¹³¹

Két év múlva megjelent Gara monográfiája Illyésről a washingtoni Occidental Pressnél *Az ismeretlen Illyés* címmel.¹³² Ugyanebben az évben Gara, Anne-Marie de Backer és Jean Rousselot francia fordításában napvilágot látott Illyés Gyula *Kegyenc (Le Favori)* című drámája a Gallimard Kiadónál,¹³³ amit ugyanebben az évben, november 2-án mutattak be a párizsi Théâtre du Vieux Colombier-ban Georges Charaire rendezésében. Gara is statisztált a darabban: „római katona volt, tógában. Kicsi, csúnya római légiós”¹³⁴

Az 1960-as években több magyarországi költő, író fordult Garához, hogy segítsen könyvük külföldi megjelentetésében, mert Magyarországon nem találnak kiadót. A sok jelentkező közül három példa a Gara-hagyaték annalektarészből:

1. Csíky Ágnes Mária *Medvetánc* című darabja megjelentetéséhez kérte Gara segítségét 1963 szeptemberében.

2. Egy másik megkeresés Oláh Andortól érkezett Garához, talán 1964-ben.¹³⁵ Műveinek magyar vagy külföldi megjelenéséről nincs adat.

¹²⁷ PIM Kézirattár, Gara-hagyaték, annalekta.

¹²⁸ DOBOSSY László, *Illyés Gyula két könyve*, Kritika, 2(1964), 4. sz., 47–49. – GARA László, *Levél a műfordításról*, Kritika, 3(1965), 1. sz., 62–63.

¹²⁹ Cs. SZABÓ László, *Magyar költő Nyugaton: Illyés Gyula utazásáról*, Új Látóhatár, 7(1964), 2. sz., 97–105.

¹³⁰ Hubert JUIN, *Magyar sors, magyar irodalom*, Les Lettres Françaises, 1963. nov. 7–13., 1. – ILLYÉS Gyula, *Amikor csődöt mondanak a tribunok, helytállnak a költők*, L'Express, 1964. jan. 9. Magyarul megjelent itt: ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*, Bp., Magvető, 1979, 18–19.

¹³¹ *Adatok és értesülések Illyés Gyuláról*, 2000, 2003, 6. sz., 70–73.

¹³² NYÉKI Lajos, *Gara László üzenete*, Irodalmi Ujság, 1966. szept. 15., 11.

¹³³ A Gallimard-kiadás után: Gyula ILLYÉS, *Le Favori = Théâtre hongrois d'aujourd'hui: Dix auteurs – dix pièces*, éd. Péter NAGY, Paris–Bp., Publication Orientalistes de France–Editions Corvina, 1979, Tome I, 230–290.

¹³⁴ SÁRKÖZI Máttyás, *A „Kegyenc” ősbemutatója Párizsban*, Holmi, 2011, 1. sz., 50.

¹³⁵ „3 hétig Baselben tartózkodom (szept. 24-ig) ezt az alkalmat ragadom meg, hogy elküldjem Önnek mellékelten a következő kéziratokat kiadás végett (amennyiben megfelelőnek találja): 1. Szűz ormok

3. Garai István (1915–2008), a siófoki Perczel Mór *Gimnázium* magyar–latin tanára levelet írt Garának 1965 decemberében:

Elnézését kérem Szerkesztő Úr, hogy kézirataimmal ismeretlenül felkeresem. [...] Tehát a bánatom az: hazámban kiadót nem tudok kapni műveimre, azért megkérem: volna-e Európában olyan kiadó, aki vállalná néhány versesfüzetem vagy verseskönyvem kiadását? [...] 24 verset küldök ezuttal mutatványként – tematika, forma, hangvétel, világnézet stb. szempontjából való mérlegelésre. Nagyon megörvendeztet, ha válaszol soraimra. Fáradozásaiért előre is köszönetet mondok. Megjegyzem még, hogy az utóbbi időben elkéséredésemben egy latin nyelvű verseskönyvet is írtam, ebből is küldök egyet mutatóba (*Malum provaviae*). Fogadja őszinte nagyrabecsülésem: Garai István gimnáziumi tanár Siófok, Petőfi sétány 40. Magyarország

Gara valószínűleg nem tudott segíteni Garainak a megjelenésben, mivel tudomásom szerint az 1948–1970 között szilenciumra ítélt költőnek nem jelent meg külföldön kötete. Garai az első nagy elismerést, a Petrarca-díjat 1978-ban kapta.

Sok esetben Gara közvetített a magyar író-költő és a francia fordító között. Bálint Endre mintegy harminc versének gépirata és némelyiknek a francia fordítása is megtalálható a hagyatékban, dátuma: Epinay sur Seine, 1961. február 3.¹³⁶ Bizonyosan az 1957 és 1961 között Párizsban, a *Biblia* illusztrálásán¹³⁷ dolgozó Bálint Endre kérte meg Garát, hogy segítsen versei lefordíttatásában. A versek közül némelyik megjelent a *Sorsomról van szó* című visszaemlékezésben, de a gépiratokhoz képest mindegyik több-kevesebb szövegbeli eltéréssel. A francia fordításokat Anne-Marie de Backer készítette.

A Gara-hagyatékban megtalálható Szász Béla *Penelope és a lovag* című regényének gépirata, amelyet Edgware-ben 1960-ban írt.¹³⁸ Szász a Rajk-per elítélte volt, akit 1955-ben szabadon bocsátottak. Az 1956-os forradalom bukása után elhagyta az országot, a Londonban kiadott *Irodalmi Újság* és a brüsszeli Nagy Imre Intézet munkatársa volt. A könyv végül 1988-ban magyarul jelent meg Köln–Budapest impresszummal.

---

vándora (Ady tanulmány) 65 oldal; 2. Palamas: Czigányok dícséreti: Műfordítás nem eredetiből, hanem franciából; 3. Vörösen izzik valami, Litánia középkori ének (versek); 4. Arcképek, gyötrelmes látomások; Kérem értesítsen, ha ideje engedi és közölhető-e. Itteni címem: dr. Andor Oláh mit Briefen Tibor Farkas Basel Suisse Thiersteiner Allée 58. Amennyiben megjelenik, kérem szíveskedjék elküldeni 1 példányt a kiadásból, vagy amennyit lehet. Üdvözlettel” PIM, Gara-annalekta.

¹³⁶ 1–32-ig zöld tintával számozott lapokon, melyekből hiányzik néhány: (Aki magával hozta a testetlenség emlékeit...), Ibizai groteszkek, (Kinyílt az ajtó...), (A Place Clichin didergett az este...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (A halál néma volt...), Semmit sem értek, A balta, (A véres hab megfeketült...) [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Boldogtalanság himnusza [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], (Oh sorsokat alakító három fekete hermafrodita...), Nyár, Ősz, Éjjel, Sárga ég alatt, Féldeci, (Nyár lesz / zöld vihar készül...), Jó csönd volt [némileg eltér a *Sorsomról van szó* c. könyvben megjelenttől], Lebegés, Bolondok büntetése, Égi bosszú, Napló, Irenához, Ki helyett?

¹³⁷ Tüskés Anna, *A cinóber piros madár: Bálint Endre, az illusztrátor*, Orpheus Noster, 7(2015), 2. sz., 29–54.

¹³⁸ 71 oldal gépirat. PIM Kézirattár Gara-hagyaték anelekta.

6. Halál, temetés, visszaemlékezések

Gara évek alatt elmélyült depressziójának több összetevője volt: az emigrációs léthelyzet, magánéleti problémák, a magyarországi irodalomtudomány hivatalos szerveivel, Déry Tiborral és a neki dolgozó francia költőkkel való folyamatos konfliktusai egyaránt közrejátszottak benne. Így írt Illyésnek 1964. május 31-én: „Kedves Gyulám, Sajnos, még ma is képtelen vagyok dolgozni. Szabályos depresszió, mondja az orvos, amelynek semmi köze az éppen soron lévő munkához – amely Te vagy –, hanem sokkal inkább az ezt megelőzőhöz, amely Déry 800 oldalas regénye volt. Természetesen a dolognak egyéb okai is vannak: a dohányzás kényszerű megszüntetése és egyéb magánjellegű nehézségek.”¹³⁹ A sok éven át tartó túlfeszített munka és az idegösszeomlás ellenére Gara nem csökkentette tevékenységét.

1966. május 9-én öngyilkosságot követett el (barbitural bevételével) Párizsban.¹⁴⁰ Több búcsúlevelet is írt, az egyiket brüsszeli barátjának, Kotányiné Huszár Magdának: „Édes Magdi, nagyon félek, hogy ezzel a levéllel megszomorítom... az életem majdnem minden síkon csődbe torkolt. Megpróbálom magamat még idejében kivonni a forgalomból. Nincs más megoldás.”¹⁴¹ A Párizs melletti bagneux-i temető zsidó parcellájában temették el.¹⁴² A temetésén ott volt számos francia (Jean Follain, André Frénaud, Paul Chaulot, Georges Emmanuel Clancier, Alain Bosquet, Jean Rousset, Pierre Emmanuel, Eugène Guillevic) és magyar (Hubay Miklós, Enczi Endre, Méray Tibor, Sipos Gyula, Karátson Endre, Kende Péter, Heller János, Auer Pál, Albrecht Dezső, Bene Ede, Cselényi László, Kassai György, Háy Gyula) barátja.¹⁴³ Háy Gyula magyar beszédét Véronique Charaire fordította franciára, Roussetot szabadon beszélt.¹⁴⁴ A református lelkész Ézsaiás próféta könyvéből olvasott fel magyarul.

Illyés Gyula a Knokkei Biennalén tudta meg Gara halálának hírét, ami mélyen megrendítette. Versben és prózában egyaránt többször megemlékezett barátja elvesztéséről,

¹³⁹ „Hadúr megfizet érte, reméljük!” *Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939–1966*, s.a.r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2007, 142.

¹⁴⁰ Gara orvosa Nicolas Dobo volt 1937–1940, 1945–1952, 1958–66 között (13, rue Montéra Paris 12e). Gara cikke orvosa könyvéről: G. L., *Százezer berber orvosa voltam: Nicolas Dobó könyve*, Irodalmi Ujság, 1965. aug. 1., 8. 1962 szeptemberében Gara elment egy másik orvoshoz, Docteur Spitzerhez. Az akkor megállapított betegsége: „Hyperthyroidie Anorexie”. Az orvos butobarbitalt írt fel Garának, ami egy barbituratszármazék, hipnotikus gyógszer. PIM Gara-analekta. Híradás Gara haláláról: *Gara László meghalt*, Irodalmi Ujság, 1966. máj. 15., 1.

¹⁴¹ SZABÓ Zoltán, *Levelek Zsuzsihoz: „Gara megölte magát”*, közli: ABLONCZY László, Hítel, 2002, 7. sz., 33–42.

¹⁴² Beszámoló a temetésről: *Gara László sírjánál*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

¹⁴³ PAPP Tibor, *Lássuk a föbe lőtt narancsot!*, Irodalmi Szemle, 2003, 3. sz., 54–55.

¹⁴⁴ A beszédek: HÁY Gyula, *A magyar írók búcsúja*; JEAN ROUSSELOT: *A tiszta szenvedély leckéje*; ALAIN BOSQUET: *A költészetnek éltél*, Irodalmi Ujság, 1966. jún. 1., 1.

és méltatta munkásságát.¹⁴⁵ Tóth Judit 1966. május 17-én kelt levelében megírta Nemes Nagy Ágnesnek, hogy nem tudott elmenni Gara László temetésére, mert csak utólag tudta meg. Néhány héttel korábban még felhívta Garát, és személyesen is találkoztak.¹⁴⁶ Az 1949-től Angliában élő Szabó Zoltán feleségéhez, Szekeres Zsuzsához írt leveleiben részletesen beszámolt Gara halálához kapcsolódó érzéseiről.¹⁴⁷

A Gara halála után megjelent nekrológokon¹⁴⁸ túl az azóta eltelt ötven évben számos emlékezés jelent meg.¹⁴⁹ Ezek közül Ferdinandy Györgyét idézem:

Alakját, a magyar irodalom fáradhatatlan népszerűsítőjét – már életében legendák övezték. Tény, hogy főműve, a magyar költészet francia antológiája mindmáig egyedülálló vállalkozás. Benne csúcspontját érte el a magyar költészet francia nyelven. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom «betört» a francia nyelvterületre, mint azt sokan hitték annak idején. Még a pusztá kiadás is csak úgy volt lehetséges, hogy Gara a hírhedt hólabda-módszerrel – házról házra, címről címre járva – eladta a nyomdai költségeket fedező Illyés-, Weöres- és József Attila-köteteket. Soha nem felejttem el őt, járja a várost, leszeggett fejjel, konokul, degeszre tömött híres aktatáskájával a hóna alatt. Itthon – amíg élt – azzal gyanúsították, hogy e házalásból haszna van. Nem csodálom, hogy azon a májusi napon az elnyúhatetlennek hitt lelkesedése is felmondta a szolgálatot.¹⁵⁰

Gara aktivitásának hiányát hamar megérezte a magyarországi hivatalos irodalompolitika. Az 1968 őszén Budapesten megrendezett műfordító-találkozó kapcsán írt cikkében E. Fehér Pál megjegyzi: „Úgy tetszik azonban, hogy Gara halálával üresen maradt a párizsi űrhely, s más rendkívül lényeges nyelvterületen sincs hozzájuk hasonló színvonalas tevékenységet kifejtő «nagykövete» irodalmunknak, aki nemcsak nyelvünket tudja, hanem megfelelő tekintéllyel rendelkezik az illető ország szellemi életében.”¹⁵¹ Gara halála után tíz évvel pedig a „nagy antológiá”-t dicséri Sötér István.¹⁵²

¹⁴⁵ GÁCH Mariann, „Az író mondja ki világosan, mit akar” Illyés Gyulával – New York és Párizs után, Film Színház Muzsika, 1966. aug. 12., 32. sz., 8–9. – ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1961–1972*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 223. A Gara emlékének ajánlott *Gyász-ének (Chant de deuil)*: ILLYÉS Gyula *összegyűjtött versei*, 2. Bp., Szépirodalmi, 1993, 442–444.

¹⁴⁶ TÜSKÉS, „én magam is átváltozom...”, *i. m.*, 43.

¹⁴⁷ SZABÓ, *Levelek Zsuzsihoz...*, *i. m.*, 33–42.

¹⁴⁸ KÉRY László, *Gara László halálára*, *Élet és Irodalom*, 10(1966). május 14., 20. sz., 2. – SZABOLCSI Miklós, G. L. *emlékezete*, *Nagyvilág*, 12(1967), 5. sz., 737–739.

¹⁴⁹ További visszaemlékezések: pl. a három évig Párizsban élt Cselényi László interjút készített Garával, amelyet 1981-ben közölt: CSELÉNYI László, *Jelen és történelem avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez: 1956–1981*, Bratislava–Bp., Madách–Szépirodalmi, 1981, 57–63. – HUBAY Miklós: *Napló: 1984 október*, *Népszabadság* 1987. március 7., 16.

¹⁵⁰ FERDINANDY György, *Magyar írók Párizsban*, *Vigilia*, 1990, 8. sz., 607–611.

¹⁵¹ E. FEHÉR Pál, *Irodalmunk külföldön: A magyar irodalom fordítóinak budapesti találkozója elé*, *Népszabadság*, 1968. november 17., 8.

¹⁵² SÖTÉR István, *Irodalmunk a világirodalomban*, *Népszabadság*, 1975. ápr. 4. 23. További összegző értékelés Gara munkásságáról: SERES Attila, *A Fény Városának szerelmesei: Anonymustól Adyig és tovább, napjainkig*, *Népszabadság*, 1995. július 19., 15.

Halálának egyéves évfordulóján barátai összejövetelt tartottak a sírjánál,¹⁵³ a tízéves évfordulón a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Pen Club nevében Dobossy László, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója és Boldizsár Iván, a Magyar Pen Club elnöke megkoszorúzták sírját.¹⁵⁴ Születésének századik évfordulóján többek között Rónay László emlékeztetett Gara szolgálatára.¹⁵⁵

7. A „garaizmus” továbbélése

Posztumusz jelent meg Gara és Guillevic válogatásában Ady Endre francia verseskötete Rónay György bevezető tanulmányával. Az antológiánál kialakított módszert alkalmazta Gara ebben a kötetben is.¹⁵⁶

Thinsz Géza az általa szerkesztett, *Sex ungerska poeter*¹⁵⁷ című svéd versgyűjteményt Gara László emlékének ajánlotta 1968-ban. Az ő példájára hivatkozik, és úgy említi Garát, mint aki a legtöbbet tett a magyar irodalom külföldi megismertetéséért, és példaértékűnek tekinti együttműködését a kor legnagyobb francia íróival. Thinsz Gara módszerét követte, és a műfordításokat a kor jeles svéd költői készítették, amelyeket többszörös ellenőrzésnek, újraolvasásnak vetett alá.

Sulyok Vince, a magyar irodalom norvég tolmácsolója Gara módszerét követve valósította meg az első norvég nyelvű Petőfi-kötetet, amely 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulójára jelent meg, *Det må bli lys!* címmel.¹⁵⁸

A „garaizmus” továbbélésének másik példája Kabdebó Tamás *Hundred Hungarian Poems* című, 1976-ban Manchesterben megjelent fordításkötete, amelyet talán a Gara-féle 1956-os *Száz vers* ihletett. Lényegében ugyancsak Gara fordítási módszerét alkalmazta Makkai Ádám költő, nyelvész az *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary* (A csodaszarvas nyomában: A magyar költészet antológiája angol fordításban a 13. századtól napjainkig) című kötetben. Makkai a bevezetőben felidéri Gara módszerét, és hogy nem sokkal halála előtt a Londonban élő Tábori Pálnak azt mondta: angolul is kellene szerkeszteni egy hasonló antológiát, követvén ezt a fordítási metódust.¹⁵⁹ Tábori bevonta a munkába előbb Kabdebó Tamást, majd 1966-ban Makkai Ádámot. A szelektálási, fordítási, szerkesztési munkával telt harminc év során Tábori Pál 1975-ben meghalt, Kabdebó Tamás 1993-tól nem szerkesztette többé az antológiát, a kötet végső munkálatait Makkai végezte el.

¹⁵³ *Egy esztendeje*, Irodalmi Ujság, 1967. május 15., 2.

¹⁵⁴ *Magyar események Párizsban*, Népszava, 1976. június 19., 5.

¹⁵⁵ RÓNAY László, *Egy hét (Szolgálat, Tetterő)*, Új Ember, 2004. november 14., 6.

¹⁵⁶ ZEMAN László, *Egy fordításkötetről*, Irodalmi Szemle, 1969, 3. sz., 228–234.

¹⁵⁷ *Sex ungerska poeter: Modern ungersk lyrik i urval*, szerk. Géza THINSZ, Stockholm, Bonniers, 1968.

¹⁵⁸ FÁSKERTI Mária, *Interjú Sulyok Vincével*, Ághegy, 2002, 1. sz. 88.

¹⁵⁹ *In Quest of the Miracle Stag: The Poetry of Hungary*, ed. by Ádám Makkai, Chicago–Bp., Atlantis-Centaur–Framo Tertia, 2000², xxv–xxvi.

Gara 1962-es antológiájának méltó folytatója volt Guillevic két kiadást is megért, de nem reprezentatív antológiának szánt fordításkötete, a *Mes poètes hongrois* (Az én magyar költőim), amelyben Arany Jánostól napjainkig terjedően szólaltatta meg franciául a magyar költészetet.¹⁶⁰ Jean-Luc Moreau *Poèmes et chansons de Hongrie* (Magyar versek és dalok) című fordításkötetében két évszázad magyar költészetéből válogatott.¹⁶¹ Ugyancsak Gara hagyományát folytatta a Line Amselem-Szende és Szende Tamás fordította huszonöt mai magyar költőt franciául megszólaltató gyűjtemény: *Poètes hongrois d'aujourd'hui* (Mai magyar költők).¹⁶² Akárcsak több mint négy évtizeddel ezelőtt Gara fordítói, Szendéék is dacoltak a francia költői divattal, tisztelték az eredetét, és hajlandók voltak formahűen verset fordítani.

Gara munkásságát számosan méltatták az elmúlt két évtizedben.¹⁶³ A méltatások legfőbb tanulsága, hogy ugyan sokan kritizálták az antológiát, de senki nem csinált jobbat.¹⁶⁴ Több magyar költő beépült a Gara által kialakított francia kapcsolatrendszerbe, és a kölcsönösségen alapuló műfordítások révén jobban megismerték egymást a francia és magyar költők. Gara szenvedélyes, megalkuvást nem ismerő szervező, irányító tevékenysége nyomán virágzó, kétoldalú kapcsolatok fejlődtek ki, amelyek konkrét fordítói munkák nyomán gyakran személyes barátságokká formálódtak. Ezek a barátságok jóval túlnyúltak Gara életén, és további évtizedekre befolyásolták a francia–magyar irodalmi kapcsolatokat.

---

¹⁶⁰ Bp., Corvina, 1977.

¹⁶¹ Paris, Éd. Ouvrières, 1988.

¹⁶² Bp., Orpheusz, 1999.

¹⁶³ LENGYEL Balázs, *Megjegyzések a nemzeti irodalom és a globalizáció kérdéséhez*, Liget, 2002, 11. sz., 80–88.

¹⁶⁴ ILLYÉS, *Iránytűvel*, 2. i. m., 740.

Függelék

Fromage à Gara

Francia és magyar poéták hódolata (Balassitól és Füsttől napjainkig) az ő kis szeretett antológiuk előtt. A „Csak kóvedet bele nekije” sorozat első és utolsó kötete. Editions: g. Imprimerie: Szegő. Minden jog fenntartva, a színrevitel és a megfilmesítés joga is. [17 oldal gépirat]

1.

A bas Gara! Qu'on le pendre!
A moins qu'on ne le descende!
L'agar-agar, ça n'est rien
A côté de ce gars-là
Qui nous dévaste le rein,
La rate et le cervelas,
L'estomac et la tripaille,
Avec sa foutue Rimaille.

Jean Rousselot

2. Kassák Lajos: Hommage à Gara

Tenyerem kenyér-melegével simítanám a legszívesebben
ha érezném a rue Mouffetardban az ő zarándokszagát
nyíljon talpaidból hajnali rózsa
tót tutajosaimmal PEN aranyérmet küldök
s a földek keserü késő üdvözlét az estben mely
nem késik bár a nikkell sem a régi már és nem samovárok repülnek

Már a nők az utcán utánad gömbölyülnek
te nyugtalan-nyugodt fiú
s a lánnyal együtt zengi majd dicséreted a harmonika szóra
míg a madár fölöttünk röptében megáll
a Pantheonba Veled munkás hőse az én világhíremnek,
kit csak egy gödör vár Rákoskeresztúron
és eme szent Surcouf mezején

Helyesírásba tette: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

3. Illyés Gyula: A Gara szekeren: Hommage à Gara

Ki küldicsfényt szerkérderéknyit hozza rám
s ki által egyaránt honos vagyok Párizsban s Ozorán,
s ha kondáskürtömet fúvintom itt, Cecén, a pusztán,
te százszorozva visszhangoztatod a Parnasszus hegyén, apuskám.
s ha Tihany fővenyén röppen ki hún, őszei sóhajom,
Ágyúdörejjé nőtteted Toulonban, egy gall sorhajón;
s ha lábikrámba mártanak gennyintás tolluk itt a megveszett
magánszorgalmú kankutyák,
te Unesco postával küldeted
legottan Pasteur mentő sérumát. -

Köszönetül s gyanánt ily messziről ölelne át rög-edzte két karom,
de félős, roskadt válladat még így is összemorzsolom;
kár volna érted, s nekünk veszteség,
te áldott Antológ,
kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!
Nos, ölelés helyett Frénaud-val küldöm inkább
ezt a kulacs öreg, tüzes barackpályinkát.
Idd le magad, Garám, a sárga aszfaltig, sebj!
S hún-módra kurjongass nevemben is: „Csuhaj!”

A Gara-műszak alkalmából az ős Kaján kollektiva nevében
Párizs 1965. 6. 20-27. Z. Jékely-Papillon de la Prise

4. Faludy György:^x Részlet a balladából, amit magyar poéták kérésére készített a költő,
hogy kérlelhessék Garát
Ott ült a Gara. Dús hajában
Négy Rousselot volt a diadém.
Fűzfapoéták térdenállva
Imádták, barna köldökén
A Seghers forgott, válla balján
Lámpásnak állt a Gallimard;
Csak én sírtam trónja alján...
– Mit bögsz – rivallt rám – számár!
Villont csinálok én belőled,

Chaulot segít! De este lett,
S egy magyar tántorgott eléje
S megvágta, hogy belegebedt...

Igy tettünk volna mindahányan,
De merde!-ek szálltak, mint a percek.
Véred kiontott harmatában
Adjál ki minket Gara-herceg!

x) A költő eredeti neve volt csak Faludy, később ezt Villonra magyarosította. – Versének javított és bővített fordítását készíté: G. Gy.

5.
Je renie
Gara,
O rat,
Quel crime!

L'abîme
Fera
Trop gras
Sublime

Salaud!
Ce mot
Barbare

Qui dit
Y'a marre,
Bandit.

Alain Bosquet

6. Balassi Bálint levele Gara Lászlóhoz

Irom kegyelmedhez:
Nékem már kegyelmezz,
Adj ki gyorsan engemet.
Franciák honában
Nem leszen hiában,

Ha olvassák versemet.
Hires-neves zászló
Segíts Gara László
Az, ki engem úgy szeret.

7. Berzsenyi

Elfajzik immár hajdani nagy nevünk,
Ódára rest az elpihenő magyar.
Nincs már remény, csupán Garában –
Ő emel újra a Parnasszusra.

Adván a Seuilnek nagybecsű férfi-szót,
Hogy Árpád népe szült sok ezer derék,
Kiadni méltó nagy poétát,
Kikre a gallusok is harapnak.

8. Vörösmarty

Míg a vészek zengzetét vigyázva
Néz a férfigond a léten át,
Magyar költő franciák honába
Vízumot kér s keresi Garát
És siet, hogy szemtől szembe lássa,
Surcouf utcán van az ő lakása.

S szólnak hozzá szorongó kebellem,
Esdve kér a költő vágy-szava:
„Fordíts le engem, úgy emelj fel
Parnasszusra megbékült Gara!”
Jól tudják, hogy nincsen lehetetlen
Surcouf utcán a huszonkilencben.

Szellemüket idézte a bledi séance-on Hegedüs Géza 1965. 7. 4.

9. Victor Hugo: Hommage à Gara

Feltámadott kezem veri újmódi lantom:
Lutétia s Gara előtt fejem lehajtom.
Ki messze-messze ment, de szívet nem cserélt.

Kit kihagyott, nyüszít, akár a kiherélt.
Magyarok angyala! Sucouf-utcai sas!
Mit téssz? Somlyó legyen Guillevic s Feuillade a Vas,
Köpeczi és Aczél térden csúszik elébed,
s ki meghal honn, - Te vagy, ki által itt felébred!
Te rím Napoleon! Szerkesztők Alpese!
Te, Párizs romjain legenda vagy, mese!

Fordította: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

10. Arany János

A nap égi útján már magasan jára,
Lenézett a földre, a földön Garára,
Látta, hogyan készít lassan, bíbelődve
Hosszú nyersfordítást gyors határidőre.
Hosszú nyersfordítás klasszikus darabból,
Magyarok költötték, francia lesz abból.
Garától francia megtanulja mátul,
Hogyan zeng Balassi hangja franciául.

Varázsolta: Hegedüs Géza

11. Ady Endre: Gara de l'Est-en: Hommage à Gara

Párizsba tegnap beszökött a Dér,
Szent Mihály útján suhant mésztelen.
Jött álruhásan, némán, szoboran,
s nem találkozott velem.

Ballagtam épp a Surcouf felé,
s azt gondoltam: ha meghalok,
a síromon ne legyenek
se Nikik, se G. A. urak
s Befejezetlen mondatok.

Virágot hoz Emmanuel,
Frénaud burgundi szeszeket,
Illyés is eljön – de ne lássak ott

egyetlen azesz pónemet,¹
egyetlen azesz pónemet.

Hát merde alors! Egy nap jön a
kutyára még Déry Tibor!
S a Gara de l'Est homlokán
száradhat vére, a bibor!

A Gara-műszak alkalmából az Ős Kaján kollektiva nevében Cormieux de Baïf
Páris, június 20-27.

12. Juhász Ferenc: Gara-bonciás varázslat

Nyálkás polipok közt szakállas csecsemők hada
nyüszít áttetsző-sárga hangon emígyen: Gara, Gara!
Legyen bár ágyékom démon-ereje az ára,
csak fordíttass le végre franciára.

Igy száll-repül a süvítő varázs-szó a homályban,
zeg-zugos, sors dróthálók zizegnek a szó nyomában.
Tudat mély ürében lappangó vizenyőt járva át
kérelmi fog-vacogva a Párisban trónoló Garát.

És újra szól a zöld, a békanyálás mocsár alól az ének:
együtt mondják a vészbanyák, a lektorok és a szirének,
hogy meglágyuljon végre a magyar versek átvarázsolója
És e versek szörny-szakaszait ossza Guillevicre vagy Rousselotra.

Szörnyítette: Hegedüs Géza

13. Illyés Gyula: Hommage à Gara

Beh ozorai ez utca!
Rendjel nélkül futja-futja.

Kicsi ember, nagy a műhely,
Ármin útja neki szük, hej!

Aj, fél kutya- (birka?) bőröm!

---

¹ Jiddisül jelentése: szemtelen.

Párizst járja minden ősöm.

Ki nagyobb hát? Gara? De Gaulle?
(vagy én?) Mindegy! Egyforma gól!

Ha bélyegre volna pénzem!
Babérom heverésem!

A Cece-i keresztmama megbízásából: Kormos István, Jékely Zoltán, Lengyel Balázs

14. Füst Milán: ÉN: Hommage à Gara

Sírnivaló, hogy én általában milyen gyönyörű verseket írok.
Téglapiros sivatagban járok, mint az arabs számár, és hírnevemet keresem.
Feléd üvöltök, ó, görbebotú aggok Mahometje,
Mert mégis furcsa, hogy holmi Szabó Lőrinctől ennyi verset leközltek
(Erdélyiről nem is szólva, aki füzfapoéta)
Öreg vagyok én, tele ifjú tüzzel, gyermeki fejjel és próféta szóval;
Kiadóimat, Jehovát és Garát nemrég bölcs apasággal, de kellő szigorral legorombí-
tottam,
S most azon fáradozom, hogy ifjúságom patakja ki ne apadjon.
Te, Uram, ki oly régen ismersz, engedd meg, hogy tegezzek!
A sok zarándoklástól ülepem sajog, ezt meg is irtam nemrég Garának...
Add meg ezért nekem jogos jutalmam, a szokásos halhatatlanságot,
Mert a többiek, jaj, a többiek mind elmúlnak a babiloni homokóra rideg ketyegése
mellett,
És az Úristen gyenge, esendő férgei közül mi maradunk csak meg: a zöld kötet meg
én...
De az előbbit kimondottan utálok.

Füstölögte: G. Gy.

15. Weöres Sándor: Hommage à Gara

Láttad-e, mondd, a legnagyobb Garát?
- Gilgameseknek fényes Ararát -
Nyolc arcom s négy fejem puszpáng farán
Páris főcsillaga: Aldebarán!
Dicsérik őt Védák, Upanisádok,
s Amym ágya alól csak oda szállok,

hol írógépet ver két szent keze,
míg szüz kancám – csing-ling – megérkeze.
Az Eiffel nagy kakassá változott,
lélekző csillagod velük találkozott.
Amyt is franciára fordítod,
s számár hírem angyalként ordítod!!!

egy titokzatos hang diktálására lejegyezte: Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Kormos István, Lengyel Balázs

16. Le pelican ignivore
A Laci Gara

Généreux pélican happant ce feu	Lucide
Avec tout l'appétit de son esprit	Avide
Rythmes, rimes et mots sans passeport	Cheminent
Alors cet ignivore ainsi nous	Illumine

Grand maître en poésie et de ce feu	Lucide
Affamé, ignivore et de Hongrie	Avide
Rythmes, rimes et mots il dévore	Candide
Aux frontières alors ils passent	Intrépides

Généreux pélican en poésie	Lucide
Avalant tout ce feu par son esprit	Avide
Rythmes sans passeport rimes et mots	Candides
Au nez des gabolous ils passent	Intrépides

Georges Charaire

17.
Le Gara, animal étrange,
Ça se boit ou bien ça se mange?
A la tomate? Au paprika?
Moi, je pense qu'il n'y a qu'à
L'empailler – de son vivant même –
Sans plus chercher pourquoi on l'aime.

Jean Rousselot

Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*

Budapest, Ráció Kiadó, 2017 (Ligatura), 189 l.

„Minden regénybeli jellemnek van története, ahogyan azzá válik, ami. És a jellem fogalmának is van története: mást jelent az egyes korszakok vagy műfajok számára. Az olvasónak is van története, ahogyan egy-egy regény szereplőivel az azonosulás vagy elutasítás viszonyait építi” (165).

A 19. századi magyar regény nagy feladatát, a hiteles jellemalkotást és annak történeti, kritikai, esztétikai kontextusait vizsgálja Kucserka Zsófia 2017-ben megjelent kötete, a *Könyvbe vésett jellemek: A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*. Számos tanulmánya és kritikája után ez a szerző első önálló kötetben kiadott irodalomtörténeti monográfiája, amely a Ráció Kiadó Szilágyi Márton, Scheibner Tamás és Vaderna Gábor által szerkesztett Ligatura sorozatában jelent meg. Kucserka 2013-ban, Takáts József témavezetésével megírt doktori értekezését¹ bővítette kötétté, amelyből az elmúlt évek során hat alfejezetet önálló tanulmányként is közreadott.

Az elméleti-módszertani tisztázás igényével megírt bevezetőben felteszi az irodalomtörténészek generációit foglalkoztató létfontosságú kérdést: „mi is a regény?” (9). A részletekbe menő, önmagukkal polemizáló és többnyire vakvágányra futó válaszkísérleteket szerencsésen elkerülve megelégszik egy tömör, szándéka szerint nem kimerítő vagy kizárólagos definícióval: „(1) a regény történetet mond el, (2) fiktív emberekről, szereplőkről szól, és (3) viszonylag nagy terjedelem jellemzi” (9). Bizonyos kérdéseket nyitva hagy; a kötet elméleti alapjait a műfaj történeti változásaira koncentrálni fekteti le. Világos logikájú fogalomrendszerrel dolgozik, ami kijelöli a javasolt olvasat irányát. Kritikusan tekint a visszavetített fogalomhasználatra, és állást foglal a korhű fogalomhasználat mellett 19. századi szövegekről szólva, ami által a szereplők a regények keletkezésének megfelelő történeti közegbe helyezve értelmeződnek (18). Elismeri ugyanakkor a mentalitástörténeti tudatossággal felállított olvasatnak a történeti távolságból adódó hátrányát, azaz a befogadás és az azonosulás nehézségét.

Alapos forrásismeretről tesz tanúságot a könyvben használt fogalmak (ész, kedély, szív és test, mint a jellem alkotóelemei) rögzít(het)etlen állapotaiban történő tisztázása,

¹ KUCSERKA Zsófia, *Könyvbe vésett jellemek. A 19. századi magyar regényszereplők karakterének történeti megközelítései*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/2741/kucserka-zsofia-phd--2014.pdf> (utolsó megtekintés: 2018. április 16.).

amely a későbbi fejezetekben kulcsfontosságú szerepet tölt be (23). A bevezetőben a lélek, jellem, kedély és psziché fogalmait nem minden kétely és bizonytalanság nélkül járta körül és különítette el egymástól; az első fejezetben pedig (*A mechanikus, a vegytani és az ismeretlen. Jellemkonceptciók a magyar nyelvű regényelméleti és regénykritikai szövegekben*) nem kisebb téma, mint az emberi természet – 19. századi értelemben vett – alkotóelemei: a karakter, a jellem és a szív esztétikai megítélése és szépprózai ábrázolása kerül terítékre (37). Bajza József, Henszlmann Imre, Jósika Miklós, Szontagh Gusztáv és más szerzők irodalomkritikai szövegei közt dialógust teremtve pozicionálja a karakterfestést a cselekményvezetéshez képest a regény elsődleges vagy másodlagos feladataként. Rámutat, hogy az időben előrehaladva az esztétikai rendszer változásával egyre inkább a hiteles, a cselekménynek alárendelődő jellemalkotás lett a szövegek tétje (39).

Kucserka lépésről lépésre, szépirodalmi szövegeken és azok teoretikus alapjain keresztül vezet végig a mechanikus (részekre szedhető és újból összerakható) (40) és vegytani (részekből összeálló, de szét nem bontható) (45) jellemépítést, amelyek a könyv logikája szerint az ismeretlen és kiismerhetetlen jellem (54) regénybeli megformálása felé mutatnak. Ez utóbbi típus kibontásához a szerző elsősorban Kemény Zsigmond regényelméletét dolgozza fel a drámai és a prózai karakteralkotás összevetésével. Felvillantja a későbbiekben nagy hangsúlyt kapó, a szereplő önmaga számára is érthetetlen jellemének regénybeli megjelenítését (58), és a karakterek lelkének mélyébe hatoló, belső világot feltáró, részletező elbeszélésmód igényét. A következőképpen fogalmaz: „A regény tárgya tehát pont az a vélt benső tartalom, amely a mindennapi életben nem megismerhető. Ami azonban az életben (vagy a történelmi vizsgálódás számára) lehetetlen, az lehetséges az irodalomban: a regény nyelvi világában” (59).

Az első fejezet tétje többek közt a regény műfajának megfelelő pozicionálása a 19. századi irodalomban. E művelethez értelemszerűen szükséges egy stabil pont, amelyhez képest és amelytől elkülönítve meghatározhatóak a regény egyedi jellegzettségei, illetve az általa betölthető funkciók. Kucserka a drámát választja viszonyítási alapnak, és a szereplők gondolatainak mélyebb megismerhetősége, illetve a karakterfejlődés lehetősége alapján jelöli ki azt a szerepet, amelyet a regény betölteni hivatott. „A tettek világát pedig híven jeleníti meg a dráma cselekménye vagy a história. A regénynek más feladata van, hiszen csak a regény nyelve képes egy másik (benső) világot felnyitni vagy alkotni” (60).

A második fejezet (*Kísérletek a jellem uralására. Az egységes és a változó jellem az 1830-40-es években: Bajza, Jósika, Fáy*) a korai magyar regényirodalom karakterépítésének esztétikai és funkcionális jegyeit vizsgálja. Az *Abafit* mint lélekrajzot elsősorban Bajza József regényelméletével veti össze. Abafi Olivér önnevelő jellemfejlődése látszólag ellentmond az egy és változhatatlan karakter követelményének, ám, mint arra Kucserka rámutat: „[a] bajzai elmélet a bensőnkben hordozott karakterek tárával és a szabad akarat hangsúlyozásával implicit módon magában foglalja a jellem

változásának lehetőségét vagy gondolatát” (64). A bajzai pszichologizáló jellemkoncepciót terjedelmes lábjegyzetben hasonlítja össze az erkölcsi döntéseken és tetteken alapuló jellem arisztotelészi fogalmával (65). Az *Abafi* kapcsán kitér az elbeszélő kommentáló jelenlétének a karakterállításban betöltött szerepére, illetve a „főszöveget övező paratextusok” által is közvetített erős elbeszélői kontrollra (68), amely sajátosságok az értelmezés rögzítésére tesznek kísérletet (70).

Hasonló koncepció alapján vezeti végig Fáy András *A Bélteky-ház* című, 1832-es – Bajza által nagyra értékelt – regényének jellemalkotását, különös figyelemmel a női karakter megformálására. Kucserka az arisztotelészi és a bajzai elméleten egyaránt túllépve Fáy szövegében cselekmény és jellem között szoros és bonyolult kapcsolatot fedez fel: „A regény szövegében a jellem megítélése és a cselekmény menete nem elválaszthatók, hiszen a jellem (olvasói, szereplői, közösségi) értékelésétől függ a cselekmény kimenete. A szereplők egymásra vonatkozó véleménye vagy ítélete a cselekmény menetébe aktív mozgató erőként avatkozik be” (73). A különböző narrációs megoldások szereplőértelmezésre gyakorolt hatásával e regény kapcsán is számol, és gyakori visszautalásokkal teremt szoros kapcsolatot a korábban tárgyalt szöveggel. A fejezet utolsó harmadában beemeli Jósika Miklós 1845-ös *Akarat és hajlam* című művét is Jósika saját regényelméleti munkája, a *Regény és regényítészet* esztétikai elvárásainak az összefüggésében (80). Itt – a *Bélteky-ház*hoz hasonlóan – egy női karakter nehezen megfejthető jellemének értelmezése a szöveg tétje. Sorra veszi a kérdéses szereplő, Mária attribútumait, az őt övező sűrű szimbólumrendszert és a vele szembeállított lánya, a negatív tükörképként funkcionáló Regina alakját (81).

Az 1830-as évek magyar regényirodalmának néhány darabja után a harmadik fejezet (*Az egységes és szétfeszített jellem rajza. Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós; Széchenyi István*) tér rá a címben szereplő Kemény Zsigmond szövegeire. A regények karaktereinek tárgyalása előtt Kucserka ismerteti az elsősorban közösségi érdekeket szolgáló jellemrajz 19. században divatos műfaját (86). A két Kemény-jellemrajz komparatív elemzése során magabiztosan váltogatja a szálakat a szerző, és különösen revelatív értelmezést ad *A két Wesselényi Miklós* és a *Széchenyi István* apaképeinek és térpoétikájának hagyományba ágyazottságáról. A precízen szerkesztett fejezet részletekbe menően tárgyalja a jellemrajzok alakjainak Kemény által óvatosan beemelt fiziognómiai és frenológiai elemzését (105). Külön-külön és a két jellemrajzot egymással összevetve is foglalkozik a kiemelkedő egyéniség és a közösség viszonyával a bemutatott életút példaértéke és a külső testi jegyekben megnyilvánuló nemzet-karakterológia szerint egyaránt.

Noha az első három fejezet tanulságaiból építkeznek, és azokkal aktív dialógusban marad, mégis új hangot üt meg a negyedik fejezet (*A hely, a táj és az otthon szerepe a jellemzésben. Kemény Zsigmond: Férj és nő; Jókai Mór: A tengerszemű hölgy*). Két párhuzamos regényolvasat helyszínei, térszimbolikája és megfejthetetlen jellemű szereplője szövődnek egymásba. A kötettől megszokott következetességgel ugyanolyan

logikai ív mentén veszi sorra Kemény Zsigmond *Férj és nő*, illetve Jókai Mór *A tengerszemű hölgy* című regényének a főhősök személyével szervesen összekapcsolódó tereit. A szerző Kemény regényében az omlatag, hagyomány nélküli Keselyköt, az ódon és előkelő Szentágostát és az új, polgáriasodó Virányost kapcsolja három szereplőhöz (111) és a főhős Kolostory három életéhez. Az elköteleződés nélkül sodródó, mindig úton lévő Kolostoryt a goethei Bildung eszméjének kifordított alakjaként mutatja be, mint a – 19. századi értelemben vett – jellemtelen ember szinte vegytiszta típusát (117). A *Férj és nő*ről szóló alfejezetek feltűnően fegyelmezetten és szigorú rendszerbe szorítva íródtak, mégis kiérezni belőlük további értelmezések szerteágazó szövedékét, amelyek e kötetből kimaradtak – az utazási irodalom hozzárendelése például kivételesen termékenyítően hatott a témára. A rövid *Exkurzus: Wilhelm útja és a reflexió* (115) alfejezet végén az olvasónak némi hiányérzete támadhat az izgalmas gondolatmenet hirtelen lezárása miatt.

A harmadik fejezet jellemrajzaihoz hasonlóan precízen fésüli egybe Kemény és Jókai alakjait és allegorikus helyszíneit anélkül, hogy elmosná a szövegek közti egyértelmű határvonalakat. *A tengerszemű hölgy* térpoétikájának elemzéséhez interdiszciplináris és multimediális eszközöket is felhasznál Jókai Mór a Szent Anna-tóról készült grafikájának beemelése által (120). A szövegbe ágyazott rajzba – amelyet alapvetően illusztrációnak tekint (121) – beleolvassa a regény helyszínét, sőt főhősnőjének jellemét is. Vitatható, hogy szerencsés-e a képzőművészeti alkotásnak a szövegelemzés fogalomkészletével és metódusával történő interpretációja, ami által a mediális különbségek elmosódnak. A szerző a kiismerhetetlen és változékony nő jellemtelenségét a minden percben és minden perspektívából más képet mutató tengerszemmel szöveg alapján is párhuzamba állítja; a grafika értelmezésének bevonása – ha új állítást nem is tesz – betölti a funkcióját, és megerősíti ezt az összefüggést.

A személyiségre fizikai tulajdonságok alapján következtető lavateri fiziognómia Kucserka könyvének egyik meghatározó forrása a 19. századi regény jellemalkotásának a megértésében. Az általa vizsgált korszak szerzőire erősebb vagy visszafogottabb mértékben, de szinte kivétel nélkül hatással volt az emberi testre és elsősorban az arcra kivetülő legbelső, valódi jellem gondolata. A *Könyvbe vésett jellemek az egész ötödik fejezetet (Az arc: a jellem tükré. Kemény Zsigmond: Gyulai Pál)* ennek a témának szentelte. *A tengerszemű hölgy* Erzsikéjéről festett portrészorozat lavateri értelmezésével lezárt negyedik fejezetből (130) elegánsan kapcsol át egy másik Jókai-szövegben, *A Caldaria* (1859) című novellában felbukkanó arcképek karakterfejlődésre és cselekményre gyakorolt hatásához (131). A titkos rajzfűzetben ismétlődő, majd a kínzókamra gyötrelmeit dokumentáló arcképsorozat által olvashatóvá váló, feltárható jellemek felvezetésül szolgálnak a fejezet tulajdonképpeni tárgyához: Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című regényének karakteralkotásához (132). A történet elején bemutatott Báthory Zsigmond-portré kapcsán Kucserka összehasonlítja a fiziognómia 16. századi – bizonyos mértékig Leonardo által is elfogadott – és 18–19. századi, Lavater utáni változatát

(135). Hasonlóképpen rámutat az „udvari ember” karakterének különbségeire a regény történelmi idősíkjában és megírásának idején (139). Ismét megtalálja a személy jellemzésére alkalmas tereket, így válik az ablaktalan dolgozószoba a címszereplő belső, rejtett világának állandó szimbólumává (144). A regényben szereplő Gergely diákot már-már túlrészletezve értelmezi állati tulajdonságok analógiáján keresztül – intrikus-pók (147) –, amely némileg megakasztja a tér és jellem következetesen végigvitt párhuzamait. A kissé túlírt *Sofronia tükörbe néz* alfejezetben a portré sajátságos változatát, a mozdulatokat és változást is visszaadó tükör; illetve az öltözőszoba mint önvizsgálatra berendezett tér nőképe rajzolódik ki. A tükröt a festménnyel összevetve értelmezést nem adó médiumnak tekinti, vagyis: „a tükörkép mechanikus viszonyából a reflexió hiányzik. Sofronia úgy visz reflexivitást és értelmezést saját tükörképébe, hogy nem saját, hanem Genga szemével nézi magát” (150). E két mondatban nyilvánvalóan nem szerencsés a – szorosán véve fényvisszaverődést jelentő – reflexió szó használata, hiszen éppen ez az, ami a tükörkép mechanikus viszonyából semmiképp nem hiányozhat. A fejezet további részeiben Gyulai Pál arcának elemzése kapcsán már nem sok újat tudunk meg a fiziognómiáról, helyette sűrű visszacsatolásokkal és egyre hosszabb idézetekkel találkozunk (152); ennél fogva az ötödik fejezet – kiváltképp a ragyogóan összetartott és friss negyedikhez képest – kevesebb meggyőző erővel bír.

A *Könyvbe vésett jelleme*k kötet bátor témafelvetéseket és figyelemre méltó fegyelmettséggel végigvitt írásokat tartalmaz. Kucserka feltűnő gondossággal szerkesztette, előre- és visszautalásokkal, koherens analógiákkal és következetes fogalomhasználatlaltal tartotta egységben a monográfia fejezeteit. A kisebb – leginkább a helyenkénti túlírtaságból eredő – egyenetlenségek semmit sem vonnak le a könyv érdemeiből. A kötet tisztában van saját vállalásainak korlátaival, és termékenyítően ösztönöz új értelmezéseket is.

Kerpics Judit

A könyvkiadó egri Líceum: Történet és kiadványjegyzék I–II., szerk. Mizera Tamás, Nagy Andor, Verók Attila

Budapest – Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, 2017, I: 493 l., II: 458 l.

Egerben az utóbbi években megkezdődött és azóta is töretlenül felívelő tudományos fellendülés egyik eredménye az új generációs nagy adat- és információfeldolgozási igényünkre adott válaszként is értelmezhető, a korábbi könyvtártudományi kiadványjegyzékek sorában is egyedülálló tudományos és esztétikai értéket képviselő, a Kossuth Kiadó és az Eszterházy Károly Egyetem koprodukciójában megszületett Líceumi Nyomda kiadványainak a jegyzéke. A regionális történelem és irodalom lokálpatriotizmusán messze túlmutató, európai művelődéstörténeti, illetve irodalmi hagyományt és jelentőséget szemléltet *A könyvkiadó egri Líceum* két súlyos kötete. A helytörténeti mű gondos szerkesztése Verók Attila, Nagy Andor és Mizera Tamás munkáját dicséri. A Kulturális Örökség könyvsorozat, amelyben a kiadványjegyzék megjelent, Monok István szerkeszti.

A kötet jelentőségét nemcsak az mutatja, hogy ahogy Verók Attila tanulmányának rögtön a címe is jelzi, az egri egyházi nyomdászat kétszáz évét öleli fel (1755–1949), hanem az is, hogy a magyarországi nyomdászat történet 18. századi kiadványjegyzékeit is gyarapítja. Ebből a korszakból ugyanis meglehetősen kevés ilyen áll a rendelkezésünkre, a 19. század ebben is feldolgozottabbnak bizonyul. A Balassi Kiadó gondozásában megjelent néhány kötet mindenképpen kiemelendő azok közül, amelyek megelőzték az egri kiadványt a nyomdatörténeti munkák sorában. Ilyen például *A nagyszombati egyetemi nyomda betűmintakönyve, 1773*, valamint *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből*. A két kötet kiemelése nem szándéktalan részemről, a recenziókban ugyanis szokás továbbgondolható ötleteket adni. A nagyszabású, küllemében is megnyerő *A könyvkiadó egri Líceum* kötetéből feltűnően hiányzik az a feltehetően a nagyszombati egyetemi nyomda fa- és rézmetszeteihez, illusztrációihoz, könyvdiszeihez mérhető mintakönyv, amely még tovább gazdagíthatná tudásunkat az egri nyomdáról. A nyomtatványjegyzéknek illusztrációkkal, képanyaggal való bővítése elengedhetetlenül szükséges volna az Esterhazyánium Kutatócsoport részéről.

A kiadványjegyzék két kötetből épül fel, amelynek első részében a kiadványjegyzéket megelőzi Monok István *Ujjáépítés – Előszó az egri Líceumi Nyomda kiadványainak katalógusához* című előszava, illetve három kiváló tanulmány. Monok István a 17. századtól napjainkig tartó történelmi tablójának első mondata megidézi a kora újkori

történeti gondolkodást: „A történelem tanít, már ha hagyják” (7). A „historia est magistra vitae” évszázadokat bevilágító fényes csillaga az annalisztikus történetírással egyetemben már leáldozóban volt a 18. század második felében. Izgalmas feszültséget teremt tehát a kötetek anyaga és az első mondat közti eszmetörténeti ív: talán tudatlanul is sajátos narrációt hoz létre, mivel a nyomda által kibocsátott kiadványok elsődleges célja – ahogy látni fogjuk – a keresztény tanítás terjesztése. A kötet első mondata így a nyomda funkciója és a működéséhez kapcsolódó századok kultúrája, érdekrendszeri közötti mintegy ellentétes viszonyra irányítja a figyelmet.

Verók Attila *A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Liceumi Nyomdáig: Az egri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949)* című tanulmánya elmélyült irodalmi apparátussal tekintette át a nyomda történetét. Megtudjuk, hogy az első egri keltezésű nyomtatványt, a *Mercurius Hungaricus* 1705. május 30-án adták ki Egerben, noha Verók leírta, hogy feltehetően nem Egerben készült. A nyomda története 1755 második felében vette kezdetét, amikor Franz Anton Royer a magántulajdonát képező, használt nyomda felszerelésével megérkezett Egerbe Barkóczy Ferenc egri püspök hívására, és ezzel folytatódott egy termékeny ismeretség. Barkóczy nagyszabású terveinek megvalósításában nem ismert lehetlent: Egert művelődési központtá alakította, és Royer királyi engedély nélkül dolgozhatott pártfogásában Magyarország harmadik érsekségében. (Kapcsolatuk szorosságát mutatja az is, hogy Barkóczy esztergomi érseki kinevezését követően Royer is követte őt nyomdai felszerelésével Esztergomba.) Barkóczy nyomdájával megalapította az egri sajtót, centralizálta az Egri Papnevelő Intézet papnevelését, megerősítette a jogi iskolát, és a katolikus egyetem létrehozásához elindította a több évtizedig tartó építkezéseket. Verók Attila tanulmányában kiemelte Barkóczy tudománypolitikai munkájában a nyomda jelentőségét: „[e]zzel Eger kilencedikként végérvényesen felkerült Magyarország tipográfiai térképére” (10). Verók felismerése szerint ebben az is vezette a markáns személyiséggel megáldott főpapot, hogy ellensúlyozza a cenzúrázatlan teológiai kiadványokat is megjelentető jezsuita vezetésű kassai nyomdát. Barkóczy halhatatlan munkájának köszönhető, hogy 1760-ban Eger bekerült azon püspöki székhelyek közé, amelyek katolikus nyomdákat üzemeltettek. 1766. május 3-tól a nyomda egyházmegyei tulajdonba került, és 1767–69-ig faktor nélkül működött.

A tanulmány körültekintő hivatkozásokban épít Iványi Sándor és Kiss Péter munkáira az egri nyomda 18. századi történetével kapcsolatban. Verók tanulmánya a Landerer nyomdászcsalád történetének az egri nyomdához való legkorábbi kapcsolatait is feltárta. Az egyházi kontextusból is érthető Verók Attila azon megfigyelése, hogy a kiadványok között megállapítható a latin nyelv dominanciája (viszonylag nagy mennyiségben hagyták el a nyomdát misenaptárak és körlevelek), de különböző műfajokban az egyházi irodalom termékei mellett a nyomda kiszolgált tudományos, pedagógiai, sőt még szépirodalmi igényeket is. Ezen a ponton egy feltételezhető elgépülésre érdemes felhívni a figyelmet: a 48 társadalomtudományi dokumentumot

a roppant körütekintő tanulmány szerint 6 társadalomtudományi követte a 16. oldalon található felsorolásban, a kisebb számú nyilván természettudományi kiadvány lehetett, ellenkező esetben indokolni kellett volna a különbségtételt a két társadalomtudományi kiadványcsoport között. Verók Attila áttekintésének multhatatlan érdeme többek között az, hogy kiemeli azokat a sikeres kiadványokat, amelyek ezen, egyébként Magyarországon nem nagyon számító, nyomdából indultak hódító útjukra: ilyen volt Cato *Jó erkölcsre oktató versei*, amely az egri kiadást követően más nyomdákban is több kiadást ért meg, vagy Prola *Őrök élet napja*, amelyet Kolozsváron adtak ki az egri megjelentetést követően. Verók Attila tanulmányából kapunk választ arra a kérdésre is, hogy miért éppen az 1852-es év zárja a nyomda történetének első korszakát: 1853-tól a nyomtatás nagyipari korszaka köszöntött a Líceum nyomdájára, habár az első világháborúig továbbra is kézileg készítették elő a nyomdai szedést és a kéziratokat. Verók Attila jó érzéssel válogatott a nyomdatörténeti dokumentumok között, és így – habár ezt a tanulságot textus szintjén nem vonja le – érzékelteti, hogy a nyomda még 1848-ban is a vezetés szándékai szerint mindenekelőtt a katolikus hit megingathatatlan bástyája kívánt lenni, és a hit terjesztése volt a fő feladata. Így szólt például az 1848. június 6-i kemecsei ülés jegyzőkönyvének 8. pontja: „a sajtó [...] egyike a legbiztosabb módoknak a vallásos szellem elevenítésére [...] az Egri érseki nyomdában heverő sok imádságos könyveknek a hívek közötti elosztogatása több lelki hasznot hajtana” (19–20).

Verók Attila tanulmánya összegyűjtötte a nyomda történetének nagy pillanatait, például, hogy litográfia is működött Egerben a legrégebb magyarországi könyvkiadó, a Szent István Társulat bérleti idejében, 1862–1902-ig, ezen időszakban jelent meg (1865–1867 között) az első magyar nyomdászati szakperiodikum is Egerben, a *Gutenberg*. Továbbá, 1912-ben Egerben állították munkába az első betűszedő gépet Heves vármegyében. Érdekes, hogy az 1940-es évek legvégéig tartott a nyomda fejlesztése: például 1944-ben új tengelysajtót vettek, és 45 kg betűt, mígnem 1949-ben államosították a nyomdát. Verók Attila a tanulmány végén a jelentősebb kiadványokból nyújtott válogatást, hogy az olvasó érdeklődését felcsigázza a gazdag állomány iránt. Az idézett művek tartalma valóban aktuális ma is, úgy, mint például Sebők László megfigyelése: „Sok tanulatlan azt hiszi, hogy ami nyomtatva áll, az mind csupa szentírás, pedig hát csakúgy megyen az, hogy a türelmes tiszta papíros, megszenvedti bármily piszkot nyomnak reá” (25). Verók Attila célja jelen írásában elsősorban bevallottan iránymegjelölés volt: „kedvet kíván adni a mélyreható adekvát kutatások megkezdéséhez” (11), tette mindezt azért, mert az egri érsekség nyomdászattörténete feldolgozatlan, évek kutatómunkája áll még előttük.

A második tanulmány Nagy Andoré, aki *A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949)* című írásában „a nyomda kiadványainak műfaj, nyelv és mennyiség szerinti változásainak a nyomon követésére” törekedett (37). Nagy Andor tanulmányából értesülünk a kutatócsoporti munkálatok hátteréről:

az Eszterházy Károly Egyetem Kulturális Örökség és Múvelődéstörténet Tanszék, valamint az Esterhazy-num Kutatócsoport tagjai a nyomda működésének idejét kívánták feltárni. Nagy Andor tanulmányában az egri püspökök és érsekek hivatali idejének bontásában mutatta be a nyomda működését összesen három fejezetben, amelyekben a századok szerint osztotta fel a nyomdászati leírást. Az első egység a 18. század, amely a már említett Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly hivatali idejére esett. Utóbbi volt az utolsó egri püspök és az egri egyetem gondolatának legnagyobb elkötelezettje. Ő álmodta meg a négyfakultásos egyetemi épület terveit, a csillagvizsgáló tornyot és a barokk könyvtártermet. Nagy Andor Verók Attila ismertetését ezekről az évekről és eseményekről további információkkal gazdagította. A szerkesztők többnyire dicséretesen elkerülik az ismétléseket, a Verók által is említett 1766-ban bekövetkezett eseményről, amikor Eszterházy a püspöki iskolához csatolta a nyomdát, Nagy a püspök tettének újabb motivációját emelte ki: publikációs lehetőséget szeretett volna biztosítani papjainak. Nagy Andor tanulmányában grafikonok szemléltetik az adatokat, például az 1. ábra *Az egri líceumi nyomda kiadványainak számát és nyelvi megoszlását* ábrázolja 1755 és 1779 között (40). Véleményem szerint hasznosnak bizonyult volna az egyes grafikonoknál egy mélyebb feltáró leírás a szemléltetett adatokról, mert az értékes diagramok nem színesek, illetve aprók lévén nem minden esetben közvetítik maradéktalanul az információkat. Ha az 1765-ös évet vesszük, a grafikon szerint ekkor példátlanul csökken a kiadványok összszáma, de nem tudjuk, hogy a magyar és a német kiadványok egybeeső példányszáma ebben az évben mennyi, és a mélyebb, akár könyvpiaci, gazdasági és (egyház)politikai összefüggések is feltáratlanok maradnak. A 2. ábránál például ugyanígy érdekes lett volna a mélyebb elemzés elvégzése 1787-nél, az feltehetően óvatlanság csupán, hogy Nagy Andor azt írta, 1787-ben 9 példánnyal volt a legkevesebb az évi kiadványszám, mert a grafikonok szerint 1765-ben is épp ennyi volt (40). A mélyanalízis akár további könyvtörténeti tanulmányok tárgya is lehetne.

Fontosnak tartom elmondani, hogy véleményem szerint Nagy Andor eredményeinek nemcsak a nyugat-európai jelenkori könyvtörténeti kutatások miatt van mérhetetlen jelentősége, hanem egyháztörténeti vonatkozásokban is. A VII. Pius pápa által 1804-ben érseki rangra emelt egri püspökség Nagy Andor által megalkotott statisztikai ugyanis kivételes egyháztörténeti adatbázist hoztak létre és működtetnek. Az érseki rendeletek, enciklikák és egyházi körlevelek mellett külföldi teológusok munkáinak kiadására is találunk információkat. A nagyszerű tanulmány kiváló következtetéseket és megfigyeléseket tesz az egymás után következő érsekek kiadási gyakorlatának összehasonlításában (olyan éles határvonalakról is írt, mint Pyrker János László érsekségének végén az a jelenség, hogy megszűnt a téziszüzetek megjelentetése, amely addig a legjelentősebb műfaj volt a nyomda repertoárjában, vagy az 1854-ben beálló nyelvi fordulat, amely évtől magyar nyelvi dominancia jelent meg az egri kiadványokban), ugyanakkor néhány elvétve megjelenő életrajzi gondolat (például, hogy Fuchs

Xavér Ferenc érsek korai halálához hozzájárulhatott az az egri „túlfeszített szellemi munka”, amely a szinte sorozatban megjelenő érseki kiadványainak nagy számában is visszaköszön) is található a sorok között. Noha erre ezen tanulmány tárgya érthetően nem adott keretet, de hasznos volna a későbbiekben egy-egy helyi és külföldi szerző életrajzának a vizsgálatára buzdítani Eger és a liceumi nyomda szerepére vonatkozóan. Nagy Andor történész tanulmányában lenyűgöző egri könyvkultúra bonatkozott ki, az 1880-as évek mélypontjáig francia, olasz, német stb. katolikus teológusok, egyháztörténészek, írók kiadványai jelentek meg a Líceum nyomdájában. Bámulatossá szellemi gazdagság jellemezte Egert. Nagy Andor precizitását dicséri az is, hogy az érsekek hivatali idejéhez évi átlag kiadványszámokat rendelt (leírta például, hogy a nyomda teljes élettartamában a legmagasabb évi átlagszámmal a 39 évig regnáló Samassa József érsek rendelkezett évi átlag 40 db kiadvánnyal), sajnálatos módon azonban ezeket az átlagszámokat nem közölte táblázatban a tanulmány végén. Véleményem szerint ezek az összesítő táblázatok az egyháztörténészek számára hasznosabbak lennének, mint a kiváló és esztétikailag is megnyerő diagramok.

Nagy Andor igen értékes tanulmánya a nyomda 20. századi kiadványait is áttekintette. Adatai olyan érdekes információkat jelenítenek meg, például, hogy meglepően sok orvosi és biológiai kiadvány jelent meg a nyomdában 1907 és 1913 között (47). A Szmrecsányi Lajos regnálása alatt lezajló két világháború rányomta bélyegét a nyomda kiadványaira is, amely azzal a hozadékkal jár, hogy az állomány az eddig említett egyháztörténészek mellett talán a hadtörténészek figyelmére is érdemes. Nagy Andor hatalmas információállományt mozgó tanulmánya szerint a kutatócsoport tagjai 3925 darab kiadványt regisztráltak, amelyből 768 a 20. században jelent meg. Nagy Andor talán egyik legfontosabb közlése az, hogy a két vastag kötetben közölt kiadványjegyzékben szereplő nyomtatványok közül „2086 db kiadványt nem találunk meg a Magyar Nemzeti Bibliográfia eddigi köteteiben” (49). Remek tanulmánya az egyetlen a kötetekben, amely jegyzeteiben a kiadványjegyzék sorszámával hivatkozik a forrásnyagra.

A kötet utolsó tanulmányát Mizera Tamás jegyzi „*Athéné szerény gyermekei*”: *Tanítók emlékezete az egri Érseki Liceumi Nyomda kiadványainak tükrében, a kézisajtó (1755–1852) időszakában* címmel. Hiányérzetemet az első két tanulmány átfogó, összegző igénye okán a konkrétabb, erősebben irányított fókuszra Mizera Tamás írása megszüntette. Tanulmánya a nyomda kiadványainak egy speciális kiadványcsoportjára, a tankönyvekre és az alkalmi nyomtatványokra koncentrált: „a tankönyvek ugyanis az ismeretátadás folyamatának mementóiként, az alkalmi költemények pedig a hála pillanatképeiként tűnnek fel” (55). Az írás első felében ismertette a bécsi udvar kultúrpolitikájában a nevelés-oktatás szerepét, és az első kötet kiadványjegyzékének korszakát Mészáros István nyomán a „két Ratio Educationis koraként” határozta meg (55). A tankönyvkiadás pirivilégiuma ugyanis ezek szerint a budai Egyetemi Nyomdáé volt, az egri nyomda kiadványjegyzékében tehát csak „a nem központilag

meghatározott tankönyvek” szerepelhetnek (56). Egerben mindhárom helyben működő képzésszinthez készültek kiadványok. Utóbbiakat három csoportban (szakkönyvek, tankönyvek és gyermekkönyvek) vizsgálta. Kitért arra, hogy a tudományágak önállósodása hosszú folyamat volt, és hogy a mai értelemben a tankönyvek tartalmi és formai sajátosságai a 19. században alakultak ki, továbbá hogy szakkönyveket és ismeretterjesztő gyermekkönyveket mindig is használtak az oktatásban. Mizera Tamás problémaérzékenységét mutatja, hogy a nyomtatványok kézírásos bejegyzéseiből felfigyelt arra is, hogy „a nyomda kiadványai között olyanok is feltűnnek, amelyek tartalmukat tekintve nem feltétlenül, funkciójukban viszont mindenképpen tankönyvi szerepet tölthetnek be” (56). Ilyenek voltak például a katekizmusok, amelyeket a hitoktatáshoz használtak, de magyar és német nyelven is használatosak voltak már a 18. században is (lásd: *Katekizmus, vagy Oktatás a' keresztény katolika religió tudományában*, 1836; *Katechismus oder Unterricht in der katholischen Religion*, 1836; 57). Ezen a ponton hiányoltam annak konstatálását, hogy ezek a bejegyzések vajon tanári utasításra kerültek-e a kiadványokba, vagy a gyerekek önálló tanulási folyamatának részét jelentették. Jelentős megfigyelése továbbá, hogy „a tucatnyi érintett tudományág szak- és tankönyvirodalmának megoszlása időben egyenetlen képet mutat, és csak a század második felében kezd majd közelíteni egymáshoz” (56). Mizera Tamás kutatásának kategóriarendszereként Viliam Čičaj a kora újkori bányavárosok felvidéki magánkönyvtáraihoz alkalmazott paradigmáját alkalmazta. A teológiai és a vallás-gyakorlati könyveket külön kezelte, és lejegyezte, hogy ezek közül a katekizmusok és a hitoktatáshoz szükséges kiadványokat több nyelven folyamatosan előállították a nyomdában. A 19. században ezen könyvtípus tovább differenciálódott a katekizmus továbbéléseként, valamelyik szentséghez kötődően, vagy a piaci szegmensre specializálódóan tartalomban és formában (ilyen specifikum lehetett például az életkor), illetve a hitoktatás önállósodásával önálló kiadványokat igényelve. Mizera Tamás ilyen differenciálásra szinte minden tudományterületről (jog-, irodalom-, nyelv-, filozófiatudomány) példát hozott, köztük a történelemtudományról Maximilian Dufréne monumentális, hat kötetből álló *Rudimenta historica* (1770) egri kiadását említette, amely a jezsuita iskolák tanulói számára készült történelemtudomány volt. Leírta, hogy 1852 előtt a természet- és orvostudományról a legtöbb kiadvány a matematika tudományágában született, „a matematikusok tevékenysége nem pusztán az egri természettudományos oktatás, hanem a csillagvizsgáló történetével is szorosan összekapcsolódott” (59). Az 1830-as és 40-es években fénykorukat éltek Egerben a „tanítói erényeket” magasztaló alkalmi nyomtatványok. Mizera Tamás a szerzők körében a növendékpapokat, jog- és bölcsészhallgatókat jelölte meg. Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy „a szerző szinte minden esetben” (60) kezdetű gondolat idekapcsolódóan azt sugallja, hogy szinte minden esetben be tudnak azonosítani szerzőként egy hallgatót. Ezt azért volna szükséges óvatosabban kezelni, mert az Országos Széchényi Könyvtár Kis- és Aprónyomtatványtárában gyakran található az alkalmi nyomtatványok között

olyanokat, amelyek hallgatók egész osztályának névsorában jelölik meg a szerzőséget. Amennyiben Egerben ezzel ellenkezőleg valóban szinte minden esetben egyszerűs alkalmi versekkel találkozunk, akkor Mizera Tamás ebben egy fontos egri sajátosságot fedezett fel, és hagyott reflektálatlanul úgy, hogy a versek műfajai és apropói nagyon is megegyeznek az alkalmi költemények országos jellemzőivel. Ehhez még annyi kiegészítést tennék, hogy Mizera Tamás helyesen indokolta, hogy ezekben az évtizedekben a pedagógia tudománnyá válásával egyidejűleg „felértékelődött a tanítói professzió” Egerben (60), de ennél lényegesebb és egyben innovatív megfigyelése, hogy az alkalmi versek vizsgálati terepét jelentik az 1830-as és 40-es években létezett mester-tanítvány kapcsolatnak. A tíz oktatót megszólító húsz kiadvány szellemi hátterében megjelenik a felvilágosodás racionalizmusa, a katolikus keresztény hagyomány és a reformkor történelemtisztelete. A Mizera Tamás által felvázolt ellentétpárok (pl. születés-elmúlás, szülő-gyermek stb.) költőien szemléltetik mester és tanítvány kapcsolatát.

A tanulmányokat útmutató követi a bibliográfia használatához, majd a rövidítések jegyzékét tanulmányozhatjuk. Ezt követően az első kötetben 1755–1852-ig, míg a másodikban 1853–1949 közötti kiadványjegyzéket találjuk. A második kötethez Löffler Erzsébet előszavát közölték, aki kiemelte, hogy a kötet szerkesztői elsőként fogtak a nyomda kiadványjegyzékének az elkészítéséhez. A második kötet végén az évszám nélküli kiadványok nr. 3918-tól szerepelnek, de ez csupán csak öt nyomtatványt jelent, és mindegyik szerepel vagy Petrik, vagy Petrik–Barcza regisztrációjában is. A kötet végére illesztett személynévmutató nélkülözhetetlen a kiadvány használatához.

Zárszóként azon észrevételt szeretném megtenni, hogy a kiadványjegyzék nem eléggé dicsérhető grandiózus munka, amely az elődökhöz illően nagy alázatról tanúsodik. Noha ez egyik szerkesztő sem említette a jövőbeni tervek között, a kiadványjegyzék digitálisan is kereshető állománya nagy segítséget jelentene a kutatóknak, és amiként Gazda Attila 2014-ben a Magyar Tudománytörténeti Intézetben a Magyar Tudományos Akadémia 1831 és 1848 között megjelent kiadványainak a jegyzékéhez online hozzáférést biztosított, úgy ezen bibliográfia esetében is érdemesnek tartanám ezen megfontolást.

Szabó P. Katalin

Szilágyi Zsófia: *Az éretlen Kosztolányi*

Budapest, Pesti Kalligram, 2017, 290 l.

Szilágyi Zsófia tanulmánykötetének címe ironikus felelet egy korábbi történeti beszédmódra, illetve Kiss Ferenc annak szellemében írt 1979-es *Az érett Kosztolányi* című munkájára. A kötet mégis messze van a fölényességtől. A fejlődésszemlélettel való kizárólagos hadakozás meglehetősen alacsony labda is lenne, amely az esetek többségében olyan sarkítottan valósul meg, hogy végül lényegében az elmarasztalt távlatról alig vagy szemernyit sem képes elmozdulni. Jelen tanulmánykötet nem véletlenül nem kerül ellentmondásba önmagával. Nem tartható lényegtelennek, hogy az *éretlen* jelző a címben idézőjel nélküli, hiszen az olvasót nem távolítja el olyan kényelmesen és egyértelműen a megelőző, azóta „túlhaladott” (az idézőjel most itt is elhagyható lenne) szemlélettől. Szilágyi Zsófia tanulmánykötete pedig nem egy vagy több (értelmező) személyt marasztal el, jelesül lehangosabban például Kiss Ferencet, hanem elképzelések össze(ssé)gét, olyan közelebbi és kiterjedtebb vizsgálódásokat nélkülöző, mégis erős hiedelmekre épülő vélekedéseket, amelyek egy részét a szerző bevallása szerint egykor – például a kritikai kiadás hiányából adódó korlátozott tudással – maga sem vont kétségbe. A kötet így valamiképpen nyílt önvizsgálat is, amint sok helyütt leplezetlenül erre is szólít föl.

A tévképzetekkel való leszámolás szándékát és tudásfedezetét egyfelől a mindenkor szem előtt tartott és érvényesített *szövegközelség* adja, amelyre a kritikai életműkiadás kutatómunkája adott lehetőséget. „Az elemzések nagy részét [...] az első két novelláskötetből, a *Boszorkányos estékből* és a *Bolondokból* készülő kritikai kiadás munkálatai hívták elő” (263). A tanulmányok innen ágaznak tovább későbbi Kosztolányi-művekhez is (*Nero a véres költő*, *Aranysárkány*, *Esti Kornél*, továbbá említhető a címekben nem szereplő, de sokszor fölidézett *Pacsirta*), és más (korszak) alkotó(ina)k műveire (Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Szabó Magda, Török Gyula, Munk Artúr, Lovas Ildikó). Az elbeszéléseken túl műnemileg és műfajilag is tágasabb a kötet, figyelmet szentelve drámai, illetve dramatizált művek vagy verset, jelenetet, esszét tartalmazó tematikus (háborús) kötetek kevésbé taglalt problémáinak.

Már ebből is látható, hogy a tanulmányok elemzéseinek távlatát másfelől a *szövegközöttség* folytonos tudatosítása vezeti, még hozzá a szöveg legszűkebb és legtágabb értelmében. Ily módon olyan értelmezések adják a kötet fejezeteit és segítik fő célját, amelyek éppúgy figyelnek az adott életművön vagy nemzedéken belüli vonatkozásokra, mint a más életművekkel és nemzedékekkel való összeolvashatóságra, és szem előtt tartják a korszak(ok) művelődési, társadalmi, politikai „szövegeinek” az írásművekkel

való érintkezéseit. A szerző ugyanis írásaiban közvetlenül vagy közvetetten elsősorban az alábbi főbb elképzeléseket és előföltevéseket igyekszik – esetenként meglévő előzményekre rámutatva még nyomatékosabban, filológiai érveket is játékba hozva – lebontani. Nem sorrendben főként a következőkről van szó. *Először*: egy mű változatai közt nincs egyetlen tökéletes, de legalábbis nem föltétlenül az utolsó változat az, amely valamiféle kiteljesedése volna a szövegek sorának. *Másodszor*: képtelen elgondolás ragaszkodni egy alkotó föltétlen emberi tökéletességéhez. Ahogy egy helyütt megfogalmazódik: „Ha megszeretünk egy szerzőt, nehezen szembesülünk pályafutásának kínos, elítélhető fejezeteivel” (115). *Harmadszor*: a szerzőnek (és életművének) nincs olyan önazonossága, hogy valamely legsajátabb, legtökéletesebb, vagyis „érett” korszak, szakasz kiválasztható lenne olyan részként, amely az egészet jellemezhetné vagy helyettesíthetné.

Tehát az egyes fejezetek kérdésföltevései mögött is ezek a főbb kitételek munkálnak, és ezen túl is olyan témákat járnak körül – ahogy erre minduntalan a szerző is figyelmeztet –, amelyek nem csak Kosztolányi vonatkozásában voltak és lesznek jelentősek. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy amit e kötet Kosztolányi kapcsán vizsgál – a szövegközelség és a szövegközöttség fönt körvonalazott jegyében –, az bármelyik alkotóval kapcsolatban megtehető és nem kevésbé tanulságos (ennek vannak is előzményei, amelyekre Szilágyi hivatkozik). Ilyen értelemben a kötet voltaképpen egy olyan, sok távlatot megnyitó esettanulmány, ahol minden – úgyszólván hosszanti – kérdés keresztmetszetét elsősorban Kosztolányi Dezső, másodszorban a nemzedéke példája adja, harmadszorban pedig általában az alkotókra vonatkoztatható.

Az életmű szakaszolását már a cím is problematizálja rész és egész, kezdet és vég viszonylatában. Az értékítéletek nyomán nem csupán a *mely műve(ke)t*, de a *milyen sorrendben* – és mely mű(vek) távlatában/vizonyában – *érdemes olvasni és értelmezni* kérdése is hangsúlyozódik. Egy mű előkép-e, vagy kiteljesedés? Milyen mintázathoz jut a későbbiek felől a korábbiakat vagy a korábbiak felől a későbbieket olvasó értelmezés? Az ezzel kapcsolatos gondolatok azt is egyértelművé teszik, hogy egy életmű, így a Kosztolányi-életmű bármely kiadásának sem kisebb a tétje, mint az olvasásmód meghatározása: egyfelől az *időrendbeli*, másfelől a *szerző által megalkotott* kötetek saját elrendezése. Utóbbira Kosztolányi tudhatóan nagy súlyt fektetett, miként e kötet bizonyítja, már a legkorábbi daraboktól fogva. A szövegek keletkezését előtérbe helyező kiadás, amint Szilágyi Zsófia hangsúlyozza, valójában nem vesz tudomást a kötetegészről mint műalkotásról, és így a jelenbeli befogadás tapasztalatait is korlátozza az egykorúval szemben.

Ahogy az irodalom maga nem „fejlődik”, úgy az életmű sem fejlődik, inkább csak alakul. Bár a szerző maga is megfogalmaz olyasfélét, hogy például bizonyos „hagyományvonal” figyelhető meg, amely *A színpad Othellojától, az Istenítéleten*, majd *A rossz orvoson keresztül a Pacsirtáig* vezet, ez utóbbiban azután „mintha mindaz az írói tapasztalat ott lenne [...] műről műre egyre árnyaltabbá, mélyebbé és összetettebbé

alakulva” (198). Itt az elemzés egy-egy motívum, formai és tartalmi egység megvalósulását követi végig különböző alkotásokban. Egy adott mű megjelenésről megjelenésre való alakulásának, formálódásának vonatkozásában mégis hangsúlyos a megállapítás, amely szerint „az egyes szövegváltozatokkal foglalkozva a célelvűségről úgyis hamar lemondunk, nem elsősorban a célra figyelve, sokkal inkább az állomásokat látva” (26). A változatnak ilyen távlatból valóban mintegy önértéke lesz. Réz Pál sorozatát, amelyet Szilágyi Zsófia mint vállalkozást egy Kosztolányit legkevésbé sem támogató időszakban nagyra értékelt, mégis elmarasztalja a novellák tekintetében, amiért az olvasók kezébe „sosem volt szövegváltozatokat” (72) adott, általában az első megjelenés szövegét és az utolsó megjelenés címét összeházasítva. (Megjegyezhető, hogy a publicisztika terén sem más a helyzet.) Ráadásul egy-egy változat már maga sem ártatlan, amennyiben „a szerző fejtől az olvasó kezéig több »idegen« is beleavatkozhat egy szöveg alakulásába” (109) – fogalmazódik meg a *Küzdelem egy gigászi árnyal* című fejezet „Idegen a szövegben” alfejezetében. Az *Inkább szellőztessünk* című írás *A rossz orvosról* szót kerítve arra is emlékezteti az olvasót, hogy nem csupán a mű címe, de lényegében a műfaja is megváltozhat két kiadás közt.

Föltétlenül meg kell említeni, hogy az alapvetően (rövid)prózai műveket vizsgáló kötetben Szilágyi önálló tanulmányt szentel egy drámai műnek is, amelynek taglalása, mint azt a szerző kiemeli, a magukat többféle formában kifejező alkotók életművében alapvető figyelmet kíván, hiszen a vonatkozó művek gyakorta a két tudományterület, az irodalom- és a színháztudomány, illetve -történet holtterébe kerülnek. Tény, hogy Kosztolányi életművében e műnem meglehetősen szórványos szerepet játszott, jóval kisebbet, mint egyik-másik kortársában, noha – Szilágyi Zsófia megfogalmazásában: – „nem pusztán több ezer színházi előadást nézett végig, de egy pályaelhagyó színésznővel élt évtizedeken át, akivel egy abszurd, folytatásos minidramát játszottak, a *Kisilonkát*” (180). A *Patália* című színpadi játék, amelyet a tanulmány vizsgál, valószínűleg azt az átlagnézőt csúfolja ki, akinek művészi érzéke, fölfogóképessége és igénye finoman szólva méltatlan komolyabb művekhez. Tudható, hogy Kosztolányi legfőképp az értő közönség és a kritika hiányát kárhajtotta valahányszor az operett műfaja ellen rohant ki. Szokás erre hivatkozni, ha valaki arra a kérdésre keresi a választ, miért nem kezdett Kosztolányi komolyabb drámai vállalkozásba.

E vonatkozásban sem érdektelen, hogy olyan népszerű műfajt is vizsgál a kötet – történetesen a kimit – amelynek Kosztolányi, néhány kortársától eltérően aligha volt élvezője, ahogy például Babits, vagy (sajátos) művelője, mint például Móricz, sőt alighanem állítható, hogy Kosztolányi egész életében elutasította ezt a kifejezésformát. A szerző a fölvezetőben természetesen kitér arra, hogy milyen irányú lehetett a korban az e műfajról való tudás a kritikusok, illetve az alkotók részéről, és az egy-egy megvalósult kísérlet, valamint ezek méltatásai alapján arra következett: meglehetősen korlátozott. Kosztolányi sem igazán tájékozódott az egyébként mindenki által kissé rangon alulinak tekintett műfajban, amivel azonban találkozott, azt, megkockáztatható,

közönségével együtt jogosan marasztalta el. Maga nem is kísérletezett vele, bizonyos műveiben a krimi egy-egy összetevője közvetve mégis megjelent: az 1912-es *A detektív* című elbeszélésben, majd később az *Édes Annában*, főleg tematikusan. Szilágyi Zsófia a korábbi mű kapcsán megállapítja, „A novella [...] megkeveri azt az egyszerű képletet, amely a krimik nagy részében elkövetőből, áldozatból és detektívől áll össze – mintha azt sugallná, hogy sosem érhető meg egyszerű rejtvényfejtéssel a bűn” (96). Hozzátehetnénk persze, hogy Kosztolányi minden irodalmi alkotást valahogy így képzelte el, amennyiben voltaképpen minden nagy mű rejtvényyszerűségét vallotta, amely nem adja meg magát (egykönnyen) az értelmezésnek. *A kiolvashatatlan vers* című 1935-ös írása szerint az igazi könyvek, versek kiolvashatatlanok: „Mennél inkább ismerkedünk velük, annál titokzatosabbak.”¹

Szilágyi Zsófia kötetének a filológiai pontosság-igénye mellett, a másik legfőbb tétje, hogy rámutasson, az életmű mint öntörténet is értelmezésre szorul, és a legfőbb akadályt a „nem is reflektált szerepminták”-ban látja. „A Nyugat első nemzedéke számára leginkább a Petőfi-féle üstökösszerű pályakezdés mutatkozott meg effajta mintaként” (32) – írja, miközben azt bizonyítja, hogy mindez a huszadik század második felétől induló alkotók részéről (Esterházy Péter, Háy János, Kukorelly Endre) képviselt erős ironia távlatában látható igazán élesen. A pályakezdéssel összefüggésben figyelemre méltó az a fogalomtörténeti vizsgálat is, amely a *dilettáns* és *műkedvelő* szavak lehetséges jelentéseit járja körül, az intézményrendszeren kívüli és az intézményrendszeren még kívüli (a pályakezdő) továbbá a ’tehetségtelen’ vonatkozásában.

Életrajz és életmű nem problémamentes kapcsolódási pontjait is több tanulmány taglalja a kötetben. A *Jancsi János és József Attila* című elemzés a *Barkochba* című novellát igyekszik eloldani a magyar költő történetének megírásától, és egészen másra, a nemzedékiség szépirodalmi megjelenítésére irányítani a figyelmet. *Az érettségi mint átmeneti rítus* című írás az *Aranysárkányt* állítja középpontba, ám szintén nem életrajzi nyomon halad: fölmutatja a korai életszakaszt tematizáló, azt szimbólumok során újraalkotó művet. A tanulmány következő megfogalmazása is azt sugallja, a műhöz nem, legföljebb töredékekhez férhet hozzá, aki a megírást, nem pedig a megalkotottságot keresi a regényben: Kosztolányi „»szétszórta« magát a diákszereplők között” (136).

Az életrajz, a korszak és az életmű viszonyát pedig a leg(hang)súlyosabban a kötet azon tanulmányai állítják középpontjukba, amelyek az 1915-ös vegyes műfajú világháborús köteteket (*Öcsém, Katona-arcok, Tinta*) vizsgálják, így a *Fivér a fronton* című fejezet, valamint az *Ellentét, idegenség*, amely huszadik századi iskolaregényekben „az elkülönülés, kiközösítés” (128) folyamatait a zsidóság (e fogalmat a szerző Schein Gábor fogalomtörténeti és társadalmi vizsgálataira utalva idézőjelben használja) kérdésével átfedésben látja jelentősnek és jellemzőnek. E tanulmányban a szerző Kosztolányi *Aranysárkányával* olyan alkotásokat vet össze, mint Szép Ernő *Hetedikbe*

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A kiolvashatatlan vers* = Uő, *Nyelv és lélek*, vál., kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1999³, 490. [Pesti Hírlap, 1935. márc. 28.]

jártam, Móricz Zsigmond Forr a bor, Kertész Imre Sorstalanság, Moldova György Szent Imre-induló vagy Szabó Magda *Abigél* című művei.

A kötet e két tanulmánya olyan, egymással összefüggő problémákra vonatkozó következtetéseket tartalmaz, amelyek a korszakra és a kortársakra nézve ugyancsak tanulságosak. A *Fivér a fronton* című tanulmány kiemeli az itthon maradottak és bevonulók helyzetét, és e viszonylatban a megszólalás lehetőségeit és módjait. A világháború idején született szövegek és kötetek vizsgálatához talán legfontosabb az a figyelmeztetés, amely szerint „az a veszély fenyeget, hogy véstesen összekeverjük egyes írók háború alatt született, az eseményt valamilyen módon tematizáló szövegeit és a háborúhoz való viszonyuk vélt, vagy valós kikezdetlenségét, szilárdságát, megingathatatlanságát” (230–231). Kosztolányi *Véres kovász* című 1914-es írását idézi a szerző, amely nem a háborús propaganda része, legföljebb áldozata. Lényegében a múlttól való megszabadulás jegyében meglehetősen indulatosan a megújulás, megtisztulás reményét fűzi az ekkor még épp csak kirobbant, a „fivérek” sebesülésének időszakát még nem sejtető háborúhoz. Szilágyi Zsófia a kortársak többségéhez, de még Kosztolányi saját egyéb megnyilatkozásaihoz képest is erőteljesnek vélt cikkével kapcsolatban úgy vélekedik, a szerepversek mintájára ez az írás akár „szereptárca”-ként (231) is fölfogható. Persze arra is lehet gondolni, hogy Kosztolányi Trianon előtt egy 1848-as honvéd unokájaként valóban egész másként látta a Monarchiát. Éppen ezért is annyira lényeges a kötet szerzőjének azon megállapítása, amely szerint a történelmi események nem csupán a társadalomban, de egyetlen személyen belül éppúgy eredményez(het)tek megosztottságot.

Amint az általánosítás elkerülése is fontos. Szilágyi Zsófia azt írja, magyar írók „zsidókhoz” való viszonyáról beszélni kell, és két fejezet (*Küzdelem egy gigászi árnyal; Ellentét, idegenség*) zárlatában is megemlítődnek a téma jellemző szereplői – személyek és szövegeik egyaránt: „Kosztolányi vagy Móricz antiszemizmusának emlegetése fegyver lehet mindazok kezében, akik Tormay Cécile- és Wass Albert-szobrok, róluk elnevezett utcák mellett érvelve mutatnak rá akár Móricz 1919-es naplójegyzeteire, akár a Pardon rovatra, megfélelkezve mindarról az összetettségről, amellyel ezek a szövegek megközelíthetők” (115–116). Persze már önmagában szerencsétlen, ha egy személy-név gyűjtőfogalommá lesz. Szegedy-Maszák Mihály 2010-es Kosztolányi-kötetében már meglehetősen kiterjedten részletezte vélemények és történések kényes, időben szinte egyetlen személynél sem állandó(sítható) viszonyát, ahogy részben Tormay Cécile-ről írt *Felejtés és kisajátítás az irodalomban* című tanulmánya, már címével is erős figyelmeztetést fogalmaz meg.

Ahogy Szilágyi Zsófia az egykori elképzelésektől sem mutatja érintetlen fölényben magát, éppúgy nem hangsúlyozza úttörő voltát a pontosságra és körültekintésre szorító szemlélet alkalmazásában. Már ajánlásában is őszinte főhajtással adózik Esterházy Péternek és Szegedy-Maszák Mihálynak. Az irodalomtörténész által vezetett műhely tagjaként az utolsó lapokon az „Utószó helyett”-ben talán túlzottan is a háttérbe vonja

magát, amikor úgy fogalmaz, hogy „az effajta kötet mindenképpen csapatjáték eredménye” (265). Nem hagyható szó nélkül az sem, hogy ennek szellemében a legnagyobbak mellett a legfiatalabbakra is rendszeresen és elismeréssel hivatkozik.

Kosztolányi első novelláskötetéről a következő megállapítás olvasható a kötetben: „szigor és vágy interakciója hozta létre” (79). Szilágyi Zsófia e munkáját most annak ellenére ehhez hasonlítanám, hogy könyve végére a közhely kockázatára is utalva azt írta, „szinte minden tanulmánykötet Esti Kornél szeretne lenni” (264). Olvasóként fontosabbnak érzem most azt hangsúlyozni, hogy fegyelmezett és a mellébeszéléssel, megalapozatlan véleménynyilvánítással szemben joggal türelmetlen kötet *Az éretlen Kosztolányi*, háttérben azzal az alapvető vággal, hogy a látszólag csak a filológiára, sőt a Kosztolányi-filológusokra tartozó forrásoknak és „tényeknek” minél kiterjedtebb következményei legyenek, nem csupán az alapvető Kosztolányi-képre, Kosztolányi-olvasásra, de más (huszadik századi) művek és életművek megközelítésére is. „Hogy mi minden változhat(na) meg, ha jobban figyelnénk a korai Kosztolányi novellákra” (185) – írja egy helyen, amely figyelem a kötet szellemében bátran vonatkoztatható az egész életműre éppúgy, ahogy a mindenkori befogadásra is.

Bucsics Katalin

„folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”.
Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról,
szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017 (Studiolo), 579 l.

A Nemes Nagy Ágnes-életmű iránti érdeklődés az elmúlt években mondhatni intenzívebbé vált a korábbihoz képest. Ehhez nagyban hozzájárultak olyan kiadványok megjelenései is, amelyek nem kizárólag a költő munkásságát helyezték a centrumba, hanem az újholdasok, illetve más pályatársak kontextusában adtak értelmezői javaslatokat.¹ A „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról* című tanulmánykötet az említett törekvések sorához csatlakozik, nem véletlen, hogy a szerkesztők és szerzők többsége között átfedést lehet felfedezni. Az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport és a Petőfi Irodalmi Múzeum közös szervezésében valósult meg 2016. szeptember 29–30. között a Nemes Nagy- és Újhold-konferencia. A könyv az elhangzott előadások átdolgozott, kibővített anyagát tartalmazza, és magába foglalja az eddigi kutatási irányokat, ugyanakkor a nyitás aktuására is nagy hangsúlyt fektet, hiszen olyan utak látszanak kirajzolódni, amelyek eddig járatlanoknak tűntek, vagy legalábbis érdektelennek. A huszonnégy szerzős kiadvány e témában a kézikönyv szerepét is betölti.

A szerkesztők vállaltan a pluralitásra törekedtek, amely több szempontból is érvényesülni látszik. A tanulmánykötet szerkezetét tekintve láthatóvá válik, hogy az egyes szövegértelmezések, szövegközlések nem szerveződnek tematikus vagy műfaji blokkok szerint, hanem mindössze egymást követik. Meglepő gesztus ez a szerkesztők részéről, hiszen sok és sokféle írás kap helyet, jöllehet a kötet nyitó tanulmánya, Kulcsár Szabó Ernő *Szótest – látvány – hangzás. A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között* útmutatóként is olvasható. Ugyanakkor, nem tartom véletlennek, hogy kiemelt helyre került, hiszen a már kliséként használt Nemes Nagy–Babits-hagyományhoz való kapcsolódásnak egy olyan újabb oldalát mutatja meg a szerzőtől megszokott alapos elméleti háttérrel alátámasztva, amelynek korábban nem tulajdonítottak kitüntetett figyelmet. Továbbá, nemcsak a kötetet nyitó, hanem az azt záró szöveg pozíciója sem véletlen, hiszen Zeke Zsuzsanna írása a konferencia

¹ *Tárguló körök*, szerk. BUDA Attila, Bp., Ráció Kiadó, 2014 –

„... mi szépség volt s csoda.” *Az Újhold folyóirat köre – tanulmányok és szövegközlések*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció Kiadó, 2015. – *Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben*, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Bp., Ráció Kiadó, 2016.

apropóján szervezett kiállítást mutatja be, a bemutatott tárgyak alapos jegyzékével ellátva. Folytatván a kötet többarcúságának ismertetését, fontos kiemelni, hogy eddig kiadatlan levelezések is bekerültek, méghozzá alapos műgonddal, hiszen nemcsak a kéziratok lelőhelyének és jellegének (papír, tinta) pontos leírásai találhatóak meg mellékletként, hanem rendszerint bevezető is társul hozzájuk. Már a kötet cím is előre jelzi Nemes Nagy kitüntetett szerepét, akinek neve hívószóként értelmezhető, és szinonimaként vonzza az újholdas kategóriát maga után. Úgy tűnik, hogy az újholdasokról nem lehet nélküle beszélni, viszont önállóan Nemes Nagyról annál inkább.

Az újholdasok munkásságát tematizáló kötetek újabb kutatásoknak adnak vagy adhatnak teret, főként a szövegközlések tűnnek termékenynek. Kelevéz Ágnes tanulmánya több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt felhívja a figyelmet egy ismeretlen dráma jelentőségére, a Nemes Nagy által írt *Babits szerkesztő úrra*,² másrészt pedig hiánypótló gesztusként is értelmezhető a törekvése, hiszen a drámáról mint műnemről kevés szót szoktak ejteni. Kérdés azonban, hogy ennek a korszaknak a drámairodalma valóban ennyire feledhető-e, vagy valamilyen más indok áll a háttérben, egyszerűen nem kelti fel a kutatók érdeklődését. (Miért nem esik szó például Örkényről egy kétnapos konferencia alatt?) Kelevéz nem titkolt célja, hogy a dráma színpadra kerüljön, már ő is rámutat azonban ennek problematikus pontjaira. Az egyik nehezen áthidalható probléma, hogy rengeteg olyan utalást tartalmaz a mű, amelyek csak egy belső, hozzáértő kör számára érthetőek. Ugyanakkor dramaturgiailag is kifogásolható, de az átírás lényegében az egész művet ellehetetlenítené, hiszen alig maradna meg valami a Nemes Nagy-i koncepcióból. A dráma célja egyértelműen a Babits-kép árnyalása, helyreállítása volt, ez is magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért maradt mindeddig könyvdráma.

A tanulmánykötet a vállalt pluralitás mellett eklektikusnak is mondható. Az írások közötti különbséget nemcsak az eltérő módszertani megközelítések adják, azaz hogy egy-egy szerző történeti tényekre támaszkodik (Kelevéz Ágnes: *Nemes Nagy Ágnes publikálatlan színdarabja Babitsról. Egy értelmezési kísérlet jelentősége*), szoros olvasást, összehasonlítást végez (Tamás Péter: *A megelevenedett tárgyak prózapoétikája Mándy Iván és Vladimir Nabokov műveiben*) vagy inkább elméleti szövegek nyomán kínál új olvasatot (Lőrincz Csongor: *Poetológia, nyelvszemlélet és irodalomfogalom összefüggései Nemes Nagy Ágnes esszéiben*). A szövegek közti különbségek megmutatkoznak az írások kidolgozottságában, előfordul, hogy a terminus technicusok túlzott használata egy nehezen dekódolható metanyelvet hoz létre. Ugyanakkor, olyan megközelítések is olvashatók, amelyeket jó lett volna, de legalábbis a jövőben érdemes továbbgondolni, ilyen például az újholdasok hagyományának továbbélése a kortárs magyar irodalomban. Hozzáteszem, hogy Kiss Georgina tanulmánya, amelyben a szerző körüljárja és megkérdőjelezi a tárgyiasság fogalmát mint evidenciát, az egyik legfontosabb írás a kötet egésze viszonylatában, mégis a rendszeralkotás kevésbé tekinthető sikerültnek.

² A dráma a *Táguló körök* kötetben vált széleskörűen olvashatóvá, lásd az 1. lábjegyzetet.

Egy konferenciakötet kapcsán felmerül a kérdés, hogy az elhangzott előadások szövegeit akarja-e tartalmazni, vagy összeáll egy olyan kiadvánnyá, amely önállóan is egy új irányt mutat, esetleg további kutatások számára nyújt kiindulópontot. Példaként emelném ki Lénárt Tamás tanulmányának egyik lábjegyzetét, aki az ebben a kötetben megjelenő Kulcsár-Szabó Zoltán-tanulmányra hivatkozik. Emellett megjegyezném, hogy jól érzékelhető a líraértelmezők között, hogy figyelnek egymás publikációira, és a korábbi eredmények fényében határozzák meg sajátjukat. Ez a jelenség termékeny lehet, viszont a látókör szűkítését is magában hordozza. A tét természetesen az, hogy ki hogyan és milyen mértékben tud részt venni a líraelméleti diskurzusban, mennyire kreatívan tudja mozgásba hozni a korábbi megállapításokat.

Kiemeltem már, hogy a kötet központi alakja Nemes Nagy Ágnes: az ő életműve tartalmaz annyi interpretációs lehetőséget, hogy az egysíkúság veszélye fel se merülhessen. A versein és az esszéin kívül Palkó Gábor egy jelentős, 2012-ig visszamenő vitára hívja fel a figyelmet. Ez a tanulmány azért is kiemelkedő, mert bár retrospektíven beszél a néhány évvel ezelőtti álláspontokról, mégis érezhető, hogy még mindig termékeny a vita, és akár a tanulmány is további polémiát generálhat. Baj-e az, ha egy *nagyasszony* az elfojtásból táplálkozik? Termékenynek tekinthető a feminista diskurzus bevonása Nemes Nagy kapcsán? Hogy lehet, hogy ha ennyire problematikus a helyzete, mégis a jelen kötetben is ő foglalja el a centrális pozíciót? Palkó – aki egyben a kötet egyik szerkesztője is – tanulmánya záró mondatában jelentős kijelentést tesz: „A jelen tanulmánykötetet mint diszkurzust pedig az a remény élteti, hogy a líraértelmezés lehet több pusztá paradoxonkioltásnál” (157).

Több tanulmány komparatiztikai vizsgálódást végez, többnyire Nemes Nagy és a kortársai viszonylatában, ettől nagyobb mértékben eltér Bányai Tibor Márk írása, aki Pilinszky és Kiss József egy-egy verse között vél hasonlóságot felfedezni. Az összehasonlító írások közül kiemelném Tamás Péter munkáját, aki Mándy és Nabokov hasonló tárgyiasságfelfogását mutatja ki, és vizsgálja részletesen. Bartal Mária tanulmánya nagyon erős elméleti háttérrel mozgat, és egyben a kötet egyik legalaposabb kutatói munkát tükröző tanulmánya. A testreprezentációk kapcsán a társtudományok kutatási eredményeit is felhasználja, a különböző orvosi definíciókat is megidézi, ily módon sokkal árnyaltabb és komplexebb kép rajzolódik ki az egyes szövegértelmezésekben, amennyiben olvasható, hogy az adott kontextusban milyen konkrét jelentésekkel rendelkezett a saját diszciplínájában egy-egy fogalom, és az hogyan került át egy másik közegbe. A többirányú, a kortárs kutatási irányokra jellemző interdiszciplináris megközelítés a művészettörténeti tanulmányokban is hangsúlyossá válik.

Mint arra korábban rámutattam, a tanulmánykötet egy sorozathoz látszik csatlakozni, viszont ami egyértelműen váltást jelent, hogy kevésbé hangsúlyos szerepet tulajdonít a szerzők ellehetetlenedett íráslehetőségeinek, pontosabban a fióknak írásnak. A korábban megjelent három újhordas kötetben visszatérő motívumként vagy indokként került elő a fióknak író generáció megfogalmazás, főként Nemes Nagy Ágnes

példáján át vált ez a kifejezés még hangsúlyosabbá. A tanulmányok szerzői jellemzően azt emelték ki, hogy a tiltólista miatt több írás publikálatlan maradt, ebből kifolyólag a levelezések, filmes múlt, de főleg a külföldi tanulmányutak mintegy ellenpólust képeztek, hiszen találniuk kellett egy más helyet, nyelvet, amelyen keresztül nyíltabban fejezhették ki magukat. Lengyel Valéria a Nemes Nagy-esszék kapcsán mutat rá arra a problematikus pontra, hogy mit lehet kifejezni a nyelvvel, és mit nem (159.) Folytatván a gondolatot, ugyancsak releváns felvetés, hogy mennyi mindent ki lehetett volna fejezni a nyelvvel, és mennyi lehetetlenedett el. Jóllehet némely tanulmány utal rá, hogy még a Nemes Nagy-kutatás sincs a legjobb állapotban, az utóbbi évtizedben egyértelműen javulást lehet észlelni. Hogy a jelenlegi tudományos odafordulással meg lehet-e elégedni, maradjon nyitott a kérdés. Nemes Nagy megrendíthetetlen szerepét ez a kötet is demonstrálja, ám véleményem szerint kissé aránytalan a többi szerző értelmezése, hiszen egyértelműen nem kevésbé jelentékeny szerzőket nevezhetünk meg Ottlikban, Pilinszkyben vagy éppen Mátyásban. Ugyanakkor a jelen kötet is jól mutatja, hogy a költő pozícióját kevésbé releváns a gender studies szempontjából definiálni, ily módon pedig a költőnév megnevezés kevésbé tekinthető adekvátnak, emellett a Palkó Gábor körüljárta vitából arra lehet következtetni, hogy a Nemes Nagy-jelenség napjainkban már egyáltalán nem irritál, hanem inkább kultusszá nőtte ki magát.

Nagy Hilda

Tar Sándor: *Tájékoztató*

Debrecen, Déri Múzeum, 2017, 263 l.

A debreceni Déri Múzeum gondozásában jelent meg 2017-ben Tar Sándor *Tájékoztató* című munkájának újrakiadása. A Tar-reneszánsz az utóbbi években nem látszott alább-hagyni, nemrégiben a Magvető Kiadó élesztette fel zsebkönyvtársorozatát, amelyben Ottlik *Iskola a határon* című műve mellett Tar *Mi utcánk* című kötete jelent meg. Ezeket a gesztusokat mindenképpen előrelépésként lehet értékelni, ahhoz a drasztikus kijelentéshez képest, amelyet Bán Zoltán András annak idején, 2011-ben tett, miszerint: Tar Sándor teljes egészében kizuhant a magyar irodalmi kánonból.¹ A debreceni múzeum által véghezvitt munka azonban már túl is mutatott a primer szövegek fellevenítésén és újranyomásán, a novellát – jobb híján most használjuk ezt a műfaji kategóriát – komoly forrásapparátussal egészítették ki, amelyek a Tar-hagyatékából kerültek elő. A források azt az időszakot elevenítik fel, amikor Tar az NDK-ban kolégiumi nevelőként dolgozott. Ebből a korszakból olvashatunk leveleket, fegyelmi tárgyalások jegyzőkönyvét, munkaterveket és beszámolókat, illetve Tar 1976 és 1977 között vezetett naplóját. Továbbá három tanulmány olvasható Bartha Eszter, Deczki Sarolta és Kálai Sándor tollából.

A novella ismételt közreadását és a meglevő források publikálást az előszóban Lakner Lajos, a kötet szerkesztője a következő módon indokolta: „A *Tájékoztató* mostani újraközlése is egy újraolvasás kísérletének tekinthető” (12). Ennek a megállapításnak valamelyest ellentart a kötet, mivel a bemutatott források, illetve a tanulmányok is, mintha inkább a már meglevő szociográfiai nézőpontot erősítenék, a referencialitás és a történeti kontextusok összeolvasását segítenék a *Tájékoztató* szövegével.

Újraolvasási stratégiaként felmerült egy metaforikus önvallomásként történő megközelítés, ám ezt a párhuzamot a kötetben leginkább Kálai Sándor tanulmánya érzékelteti, írásában az életutat és a művekben megjelenő utazástapasztalatot olvassa össze. Az utazás mint fogalom meghatározó szerepet játszott Tar életében és műveiben egyaránt. Kálait főként az élettörténet fragmentumainak beépítése érdekelte, miként váltak a valóságselemek fikcióvá. Megállapítása szerint Tarnál az éntörténet metaforikus viszonyba került az utazástapasztalattal. Az utazásra mint megszürt empirikus tapasztalatra maga Tar hívta fel a figyelmet különböző vele készített interjúkban. Ennek legadekvátabb példája, amelyet maga a tanulmány is idézett, a Petri Györggyel

¹ BÁN Zoltán András, RADNÓTI Sándor, *A magyar politikai költészetéről (levélváltás)*, Élet és Irodalom LV(2011), 46. sz., 2011. november 18., <https://www.es.hu/cikk/2011-11-20/ban-zoltan-andras-radnoti-sandor/a-magyar-politikai-kolteszetrol.html> (utolsó meglekintés: 2018. május 15.).

folytatott 1994-es interjú, amelyben Tar a következő kijelentést tette: „végül is, mindenki, aki akárhová téved, ezt írja: saját utazását az életben” (257). Kálai implicit módon kereste az utazás tapasztalatának fikciós történeti manifesztálását, kiemelve például a tenger szimbolikáját olyan szövegekben mint *A tenger* vagy a *A tengert látni*, vagy a *Tájékoztatónál* maradván, képletesen szólva kitapogatta azokat a fogódzókat, ahol a szövegben tetten érhető az utazás, a távolban levés élménye. Tanulmányának záró fejezetében Bán Zoltán András *Keserű* című regényével foglalkozott, amely Tar élet-történetét és beszervezéseinek körülményeit jeleníti meg egy Sólyom Ferenc nevű karakteren keresztül. Kálai kiválóan vette észre Bán regényében, milyen fontos szervezőelvként jelenik meg a tér, és milyen kiemelt hangsúlyt kap az identitás és a tér folytonos reflexiója.

A kötet másik irodalmár szerzője, Deczki Sarolta, az otthontalanság fogalmán keresztül értelmezte a *Tájékoztató* szövegét, illetve mutatott rá más Tar művekre. Deczki kiváló teoretikus alapokkal indította az írását, különösen izgalmasnak hatott az életmű szempontjából a „mentális hajléktalanság” fogalma, amely sokszorosán és összetett módon olvasható rá az életútra, ideértve a vidékiségi problémáját, a munkáslétet vagy csak azt az abszurd helyzetet, amikor valakinek a tartóztatja ki- és bejárka a lakásába, mivel kulcsa van hozzá. Tar „mentális hajléktalanságát” jogosan lehetne párhuzamba állítani karaktereinek kiszolgáltatottságával. Deczki ellenben nem ezt a vonalat emelte ki, sokkal inkább a művek igazodását a referenciális elemekhez. Ennek tükrében Tart egyértelműen a szociográfus szerepében tartotta meg. Egy helyen Mátyus Alíz riportját idézte a korabeli leányszállók otthontalansága kapcsán. Ezt követően az alábbi módon állított párhuzamba a riportot és Tar szövegeit: „Ezt a diagnózist [értsd: az otthontalanság detektálása – G. Z.] Tar számos, munkásszállón játszódo novellája is megerősíti” (247). Ezekre példaként hozta fel a *Celofánvirágok* vagy a *Csóka* című novellát. Deczki ezen megállapítása, úgy vélem, jól vázolta a Tar-életmű problematikáját.

Minek a mentén próbáljuk visszaemlíteni Tar Sándort a kánonba, ahonnan egyébként nem a teljesítménye, sokkal inkább az ügynökmúltja miatt esett ki? Problémaérzékeny szociográfust látunk benne, ahogy ezt Deczki is láttatja, és ebben az esetben írásai minőségét a valóság interpretálásának a sikerességéhez mérjük, vagy olyan prózaíró képét keressük, akit a korszak esztétikai mércéje alapján vizsgálunk? A már említett előszóban Lakner nem véletlenül az olvasási stratégiák sokféleségének a lehetőségéről beszélt, hiszen ez lehet a záloga a Tar-életmű újra- és újraolvasásának. A probléma ezzel a módszerrel csak annyi, hogy az irodalmi intézményrendszerünk a képzeletbeli „hierarchiapólcán” alighanem nem ugyanoda helyezné el a Tar-életművet az egyik vagy a másik olvasat felől nézve. Ennek függvényében azt kell mondanunk, hogy a *Tájékoztató*, amely az irodalmi életbe történő belépést garantálta Tarnak, valamilyen stigmatizálta az életművet a szociográfia irányába. Ezt a jellegét maga a szerző sem kívánta tagadni, bár azt már ő sem tudta megfogalmazni, hogy a szociográfia micsoda. Ideköthető Bartha Eszter kiváló tanulmánya is, aki történészként az 1970-es

évek keletnémet mikrotörténetébe engedett számunkra bepillantást a munkásközegen keresztül. A *Tájékoztató* szövegéhez a tanulmány kiváló adalékként szolgált, a felvázolt olvasási stratégiák közül egyértelműen a szociográfiai megközelítést erősíti. Bartha alapos forráskutatást végzett, komparatív elemzésében a két korabeli mintavállalat – a Carl Zeiss Jéna és a győri Rába – után fennmaradt dokumentumanyagot vizsgálta át. Interjú- és levélrészleteket olvashatunk a korabeli munkások életéből, akik közül az NDK-ban élők, szociális jogaik tudatában, sok esetben mertek panaszt emelni a rendszerrel szemben. Kritikus hangjuk a rendszerváltást követően sem tűnik majd el, a kapitalizmus kritikájuknak a magját a kollektívák szétesése, a szolidaritás megszűnése adta. Bartha szövege Tarhoz leginkább a marginalizálódás fogalmán keresztül kapcsolható. A keletnémet munkásság a szociális helyzete miatt marginalizálódott, ám erre kevesebb esetben érkezett deviáns reakció, mivel ezt az ottani rendszer kevésbé volt hajlandó tolerálni. Ennek mentén érdemes olvasni azokat a magyar–német konfliktusokat, amelyekről Tar is beszámolt.

Végezetül a kötet kivitelezése, vizuális megjelenése mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Vízvárdi András borítóterve és a kötetben végzett grafikai munkája a mű legnagyobb erősségei közé sorolandók. A színek és betűtípusok kiválasztása, a korabeli szövegek facsimile megjelenítése, a Tar-hagyatékából előkerült fotók kötetbe rendezése tökéletesen el lett találva. Összességében ez is hozzájárult ahhoz, hogy – a forrásokkal és a tanulmányokkal együtt – abból a szemszögből is tudjuk olvasni a *Tájékoztatót*, ahonnan anno Kenedi Jánosék is tették,² átfogóan ismerve a korabeli társadalmi és szociális viszonyokat. A kötet elején megfogalmazott célokból annak lehetősége mindenképpen megvalósult, hogy egy komplexebb olvasásra legyen lehetőségünk.

Garaczi Zoltán

---

² A *Tájékoztató* a Kenedi által szerkesztett *Profil* című szamizdat-kiadványban jelent meg először.

DÉRI BALÁZS

Gergely Ágnes laudálása a Babits Mihály Alkotói Emlékdíj átadásakor

Jó harminc könyv és egy sereg díj után most a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Babits Mihály Alkotói Emlékdíját veszi át Gergely Ágnes. Megpróbálhatjuk elhelyezni ezt a díját, mondjuk, a kétszer-kétszer neki ítélt József Attila- és Déry Tibor-díj, aztán a Kossuth-díj magas állami kitüntetése, a Digitális Írói Akadémia zárt szakmabeli vagy a laikus tisztelők szavazatától is függő Prima díj magyar irodalmi koordináta-rendszerében. Most erre az elismerésre azok tartották érdemesnek Gergely Ágnest, vagy inkább: azok gondolták övele, az ő révén ezután még fényesebbnek a díjat, akik hivatás-szerűen foglalkoznak azzal, hogy kánont alkossanak: egyeseket beemeljenek a magyar irodalom mércéi közé, másokat kívül hagyjanak, netalán egy időre vagy véglegesen kiejtsenek belőle. Bár egy ideig szinte beszélni sem illett kánonról („kinek-kinek érvényes a sajátja”), nagy hatású kultúrhistorikusok rámutattak: egyetlen irodalmi magaskultúra sem létezik kánonképződés és kánonalkotók nélkül. Igaz, azt is tudjuk, több évezredes tapasztalatból, hogy van kánonfejlődés, vannak párhuzamos kánonok, és szakadások, újraszervezések is léteznek. A magyar irodalomtörténeti kánon formálói által adományozott díj igazi elitdíj, summája a magyar irodalmi díjaknak.

Nem lévén magyarirodalom-történész, a Babits-díjat nem ismertem annyira, hogy az eddig elismertek nagy részét azonnal föl tudtam volna sorolni. Így mondtam mégis igent a felkérőnek, bízva a testület és az ő személyes autoritásában – a feladat nagyságtól pedig illően szorongva. Első dolgom volt áttekinteni a névsort. Talán, a magam kánona szerint a sorrend kissé más lenne, esetleg más is belefért volna e nemes gyülekezetbe, és remélem, hogy majd bele is fér, de az nem kétséges, hogy ünnepeltünk méltó „társaságot” tisztel meg, s méltó „tagság” várja.

Ez a tudós ítélet egyszersmind fölment az alól, hogy valódi szakmai indoklást tartsak, akár csak hogy elősoroljam a kritikai értékelések hosszú sorát. Sokkal inkább felszabadít arra, hogy a máskor szokottnál is személyesebb legyek. A laudátor egyébként is furcsa szerepben van: egy testület szóvivője, mégis a laudáció az ő hangszínén szól. Vagyis benne lehetnek, remélem, a méltatott szerző és műve, élete műve iránti érzelmei: tisztelete, szeretete. Pár mondatban hadd számoljak el a kötődésekkel! Első, némi félreértéssel is terhes szigligeti találkozásunk elé nyúlnak a titokzatos szálak. Már a nagyon eltérő családtörténetben is annyi rokon vonás van. Anyai nagyszüleim mezőtúriaiak, a Körös másik partján szomszédosak az endrődiekkel. A háború és/vagy a vészorszak okozta kizuhanás a boldog-békés jólétből, aztán a lassú megkapaszkodás a konszolidáció éveiben: sokakkal és sokféle módon közös. Ám jóval kevesebbek közös

élménye a vallási-kulturális idegenség megtapasztalása: akart ragaszkodás a fojtogatóan védelmező kisebbségi léthez; közben az elhasonulás vágya; a többségbe hasonulni-beolvadni akarás némi eredménye és még több kudarca – mindez örökké nyugtalanító háttér a megállapodott élethez, de nem csekély mozgatóerő, és így talán még ajándék is az alkotáshoz. Mindenütt az idegenség szaga, vagy illata: „Nem tartozom sehová” (*Két szimpla a Kedvesben*, 72), „Nem mentem közelebb, nem hívott senki” (84), „Nem akarok ide tartozni, ezekhez” (90), „Még nem tudtam megfogalmazni, hogy nincs »ezek« és nincs »azok«, s a kettő között nincs kocsmaküszöb, de az embernek tudnia kell a helyét” (91), „Akkor keresztelkedjék ki!” (133). A katolikus plébános meg a helybeli rabbi imája révén szerencsésen világra jött Fenákel nagymama bájos anekdotája (9) is súlyosan megterhelt történetben folytatódott. A „kettős hagyomány” mindennapjai a költészet feloldó hatalma nélkül terméketlen konfliktusban teltek volna, így azonban megkaptuk a *137. zsolnárt*, Gergely Ágnes versét: „Hát kihűlt jobbam legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.” Az első strófára a második azonos helye válaszol: „És fájó orcám rángjon majd a számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János”. Eszembe jut egy budai rasekol és felesége: „Balázskám”, mondta Feigele néni, „amikor a férjemmel villamosra várunk, mindig Arany-balladákat mondunk egymásnak.” És hogy ujjongtam Gergely Ágnes életemlékezését olvasva: ugyanaz a csodálatos középiskolai magyartanár indított el az irodalmi pályán; ugyanaz a latintanár hagyott *komor* foltot egyetemi éveinken, ha én szerencsésebben jártam is. Latintanár lettem. De e vágyott életpálya megőrzött vonzásának tanúi Gergely Ágnes minden tekintetben pontos latin idézetei is.

Sokféleképpen lehetett volna Gergely Ágnesnek válaszolnia a formatív gyermek- és ifjúkor életeseményeire. Ő mindegyre – és most igazságtalanul az életmű egyetlen vonulatát emelem ki – költészetének komolyságával válaszolt. Nem csak az elvesztés, a halál, a temető, a sors és sorsközösség súlyos tematikájára gondolok, bár elsősorban arra; a *Hajóroncs*, a *Necropolis*, a *Carmen lugubre* kötetcímekre, a folyamatos Requiem- és Kadis-mondásra. Ez persze a komolyságnak csak a témákban megnyilvánuló oldala. Magának a költészetnek, a költői létnek, a költői munkának, a mesterségnek a komolyan vételére gondolok, és amiben ez mindenekelőtt megnyilvánul: a nyelv, az anyanyelv mint anyag természetének a tiszteletére. Ahogy egy esztergályos tiszteletben tartja a megmunkálendő fémet, az esztergapadot, a kést, a mikrométert, s különös érzéssel a lehullott spént is („Tudja, Balázs, mi az a spén?” — kérdezte tőlem egy nyilvános beszélgetésen, talán a rádióban vagy az egyetemen Gergely Ágnes vasmunkásnő; nem tudtam, elmagyarázta). A költői *mesterség* és a költői *művészet* között a latinban nincs különbség. Egy és ugyanazon szó foglalja magába: *ars*. A modern nyelvekben szét-hasadt jelentések egyike nélkül sem költő a költő. Hogy aztán a mesterséget szabályos képzésben vagy a fordított szerzőktől kapja, mindegy is az.

Gergely Ágnest nem érintette meg, azt hiszem, sőt, el tudom képzelni, hogy irritálta is a nyelvgyötrés, az öncélú intertextuális játék, a semmitmondó rímvirtuozitás,

még ha kétségtelenül van ezeknek irodalmi nyelv-megújító szerepe is. Gergely Ágnes anélkül érte meg az „új komolyság” költői beszédmódjának megérkezését egészen-kor-társ irodalmunkba, hogy elhagyta vagy pózzá merevedni hagyta volna a komolyságot. Hogy ez a tartás, a gyásztól a haragig és feloldozásig tartó látómező egyhangú volna? Van, aki csak egyforma feketét lát. Az érzékeny szem megkülönbözteti a fekete fényes vagy tompa árnyalatait, a szénfeketétől a bakacsinig, a koromfeketét – korom feketéjét, korunk feketéjét –, s a fekete peremén az átmeneteket: a szürkét („minden jel szürke”, mondja *A boldog festő*), a spén kékes-szürkéjét, az óaranyat. Vagy a ritka ellentettet, a fehéret. De csak ritkán. Mint hollófekete hajban egy fehér tincset.

A Gergely Ágnes művelte irodalom komolyságának mélységét a tapasztalatokat feldolgozó természetes bölcsesség adja. Nem a dolgokat szétbontó-analizáló, nem filozofikus okosságról van itt szó, hanem az egymásnak ugró ellentéteknek is formát adó költői alkotásmódról. Az előző filozófiai szaktudományos művekbe vagy esszébe való. A költő a tiszta formaadással filozofál. Meglátja a megmunkálандó anyagban a gondolatot, ami abban még titkon van benne, leszed minden fölöslegeset, közben mér, újra kés alá tesz, mér... A forma egyként lehet szabadvers vagy kötött, magyaros rímes (megújítva a technikát bámulnivaló új rímlehetőségek fölfedezésével), és lehet a szeretett görög–latin költészet mértéke – a mérce a tisztaság. Gergely Ágnes egyetlen tisztátalan szót sem írt le, vagy ha leírt, spén lett belőle. Tudjuk, az is szépséges, van, aki azt hiszi, az a munka célja; és kinek-kinek máshol húzódnak a tisztaság és a tisztátalanság határai. Így hát e tiszta költészetet tiszta kézzel lehet és kell megérinteni. Nem azt jelenti ez a tisztaság, hogy minden látható szennyet és láthatatlan kórokozót eltávolítottál-e a kezdről. Rituális tisztaságról beszélek: megmostad-e a kezed, folyó vízzel, jobb kézzel a balt, ballal a jobbot, háromszor leöntve. S közben elmondtad-e az előírtakat. A dispozió, persze, nem mindegy. Különösen neked – nem mintha a tisztaságnak ártani tudnál. Most már találkozhatasz a tisztával. De „a transzcendenst az érti csak / kit megsebeztek” (*A testek útja*).

Könyvet lehetne, kellene is írni arról – nagyon érzékeny hallgatónak adnám ezt doktori témát –, hogy a „jel” szó sok-sok előfordulása hogyan kíséri végig Gergely Ágnes egész költészetét. Ebből az egy nézőpontból is hitelesen meg lehetne érteni; a többi már csak részletezés. *Az ajtófélfámon jel vagy*, az első kötet címadó verse magyar irodalmunk kanonikus versei közé tartozik.

Gergely Ágnes költészete, egész irodalmi műve, etikai tartása, az irodalmi életben is: *jel*. Ezzel a díjjal mintegy apró tokban a magyar irodalom, a magyar kultúra ajtófélfájára szegeztük művészetét. Ha erre jár az öldöklő angyal, már nem árthat nekünk.

„Írd fel...!” Felírta.

„Halljad...!” Meghallottuk.

SZÁLINGER BALÁZS

Laudáció Kemény István Babits-emlékdíjára

A Babits Mihály Alkotói Emlékdíj egy magyar irodalmi díj, amit a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alapított 2008-ban, hogy a kiemelkedően jelentős szépirói és tudományos életműveket jutalmazza ezzel az elismeréssel – áll a Wikipédián, és elfogadhatjuk ezt a díj rövid definíciójának.

Ha végignézzük a díjazottak névsorán, megállapíthatjuk, hogy ez valóban az egyik legrangosabb magyar irodalmi díj. Megáll a saját díjazottjain, nem fújja ide-oda a szél, mint az állami vagy mecénási díjakat vagy akár az írószervezetekéit. Megkockáztatom, a Babits Mihály Alkotói Emlékdíjon keresztül valóban üzeni képes az irodalomtörténet.

De kinek üzen az irodalomtörténet? Nyilvánvalóan a jelennek, egy kortárs költő életművével.

Hogy aránylik egy kortárs költő az irodalomtörténethez? Mint pont a vonalhoz.

És egy díjazott? Mint jelentős pont a vonalhoz.

Erről szólna egy ilyen díj?

Mit tud állítani egy költőről az irodalomtörténet akkor, amikor az még dolgozik?

Megelőlegett bizalom ez? Nem lehet az, hiszen nem ügyes pályakezdőt, hanem életművet díjaz.

Akkor viszont mit csináljon holnaptól ez a szegény díjazott? Ha másnaptól nem ír, akkor még tiszta a helyzet.

De mi van, ha ír?

Mi van, ha a díj utáni években kialakuló életmű már nem ugyanazt állítja?

Ha egyenesen cáfolja-visszavonja?

Ki dönti el, hogy melyik az autentikus rész?

Romolhat-e egy életmű?

Akkor ez mégis megelőlegezett bizalom?

„Bízunk benned, most már csak nem rontod el” díj?

Sőt, ha az adományozó oldalát nézzük: hogy aránylik a Magyar Irodalomtörténeti Társaság magához az irodalomtörténethez, illetve a jelenkori Társaság önmaga 1911 óta tartó történetéhez?

Csupa olyan kérdés, amely pusztán logikus, de egytől egyig irreleváns – hiszen egy elismerés kapcsán elég, ha örül vagy csendben puffog az ember. Kemény Istvánt valószínűleg nem fogja bántani ez a logika. Úgyis tudjuk mindannyian, az igazi kérdés az, hogy mit üzenhet az irodalomtörténet Kemény Istvánnal. Miért szavaz rá, ha szavaz rá, miért örül neki, ha örül?

Önmagában is örömteli látni egy korszakolható, sokrétegű, a magyar költészet hagyományait ismerő, azzal felelő, felelteni képes, azzal valamit kezdő, mégis innovatív életmű épülését.

Az irodalomtörténet azért is örülhet Kemény Istvánnak, mert költészetének fontos és érdekes kiszögellései nem ritkán időben egymásra másolódtak költői nemzedékek pályakezdésével – és sok-sok évtized múlva is tartalmas viták lehetnek vagy új elméletek születhetnek arról, hogy az ő elmozdulásai életre keltették, integrálták vagy „csak” inspirálták-e a mindig újakat.

Az irodalomtörténet azért is örülhet Kemény Istvánnak, mert példáján keresztül tovább él a magyar költészet egyik nagy hagyományú jelensége. Hogy valamikori jurátusok művelik. Kemény István máshonnan néz, máshogyan lát. Ha a kortárs irodalmi élet ma megszokott szocializációs állomásait nézzük, olyan szél ez, ami olykor kellemetlen irányba visz, viszont a legjobbak képesek vitorlába fogni. Biztos vagyok benne, hogy az a tekintet, amelyet Kemény István közös ügyeinkre, a társadalomra bocsát, ebből ered.

Örömteli látni, ahogy Kemény behúzza a történelmet a költészet esernyője alá, és az ott nem okoskodik, hanem értelmes társalgásba bonyolódik, amíg az eső eláll – még ha tudjuk is, szomorúan, éppen Kemény Istvántól, hogy ez a nyomorult szürke eső úgysem áll el soha.

Örömteli, ahogy más műfajok, a regény, az esszé is odakéredzkednek a költészet esernyője alá, és ők is értelmes társalgást folytatnak. Így lesz Kemény Zrínyi-esszéje nem is esszéírói, de sokkal inkább költői, páratlan költői teljesítmény.

A jogi tanulmányokból is adódó irodalmiéletos civilséggel függhet össze, hogy banális mondatok és érzelmek, szeretet, fájdalom, bánat, aggódás önmagában, különféle okos nyelvi visszavonások vagy ellentartások vagy letörések vagy relativizálások nélkül jelennek meg nála. Kemény mer szeretni, mer fájni, mer aggódni, és nincs kedve vagy ideje lábjegyzethez, esetleg annyit tesz hozzá, hogy hát ez van.

Költői magatartása fuvallat egy olyan korszakból, amikor nem az író volt a teljes szakma címkéje, hanem úgy fogalmaztak a sajtóban, hogy prózaköltő és dráma-költő.

Azt is üzenheti nekünk Kemény Istvánnal az irodalomtörténet, hogy lehet jó, és még mindig szabad nagy verset írni, írni akarni. Hogy ebben a korszakban, amikor a költészet 19–20. századi alaptoposzait sokan tényleg befejezett múltnak látják, még mindig van egy jelentős, mutogatható és mutogatni való költőnk, akit nem érdekel, hogy éppen nem divat körülírásmintesen vagy ügyes, cirkuszba való absztrakció nélkül írni (csak egy példa) a hazáról. És ezzel is korszerű tud maradni.

Hát ez van, van egy Kemény Istvánunk. Már a többedik generációnak van Kemény Istvánja, mindegyiknek egy másik. Ahogy Sárszentlőrincnek kisiskolás Petőfije van, Sopronnak katona, Cecének színész Petőfije. Az én Kemény Istvánom *A néma H-é*.

Számomra minden azóta írt és a következőkben készülõ mûve ahhoz méretik. Engem még nem csapott be, és azóta vitt már magasabbra is, mint *A néma H*.

Az igazi nagy élmény viszont: látni a mai húszévesek merõben más Kemény István-képét. Mert ugye nekik is van egy. Szóval furcsa lehet Kemény Istvánnak lenni, és szeretném, ha tudná, nekünk is furcsa látni egy ilyen jelenséget. Megbízhatóan, évtizedek óta.

Ezzel a díjjal pont azt teszi az irodalomtörténet Kemény Istvánnal, ami a dolga: megjelöli, állít róla valamit. És nagy öröm, hogy úgy állíthat valamit róla, hogy még itt van közöttünk, alkotókedve töretlen, és õ maga fiatal.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége hírei

2018. szeptember 20. (csütörtök) Nyelvőrző Szalon a Józsa Judit Galériában (1054 Budapest városház u. 1.)

2018. október 6. (szombat) – Az ASZ ifjúsági tagozatának tanévi tevékenységet előkészítő országos tanácskozása (Baár–Madas Református Gimnázium, Budapest)

2018. október 19–21. (péntek–vasárnap) – Az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny országos, Kárpát-medencei döntője a közép fokú iskolák tanulói számára (Sátoraljaújhely)

2018. november 13. (kedd) – Gála a magyar nyelv napja alkalmából (Pesti Vigadó)

Középiskolások „Édes anyanyelvünk” versenye

Idén október 19-20-21-én az *Anyanyelvápolók Szövetsége* hathatós támogatásával immáron a 46. alkalommal rendezik meg a középiskolások „Édes anyanyelvünk” elnevezésű nyelvhasználati versenyét, amelyen a hazai és a külföldi magyar tanításvégzetű középiskolák regionális elődöntőin legeredményesebben szereplő fiatalok vesznek részt. Az 1973 ősze óta abban a városban, Sátoraljaújhelyen mutatják be képességeiket a versenyzők, amely Kazinczy Ferenc munkálkodásának, Kossuth Lajos és Kazinczy Gábor pályaindulásának helyszíne volt, tisztességes nyelvépítő és retorikai hagyomány fűződik tehát a nevéhez. A győri Kazinczy-versenyek mellett ez a diákok legismertebb anyanyelvi erőpróbája, amely a nyilvános előbeszédben való jártasságot kívánja meg.

Az első fordulón írásbeli feladatok útján mérik a résztvevők nyelvtani, lexikai, stilisztikai felkészültségét, a második fordulón pedig 20 perces felkészülés, vázlatkészítés után a kitűzött négy szóbeli téma egyikéről kell háromperces beszédművet előadniuk a bírálóbizottság és az érdeklődő hallgatóság előtt. Különböző monologikus beszédműfajok (kiselőadás, fejtegetés, vitaindító, felszólalás, nyilatkozat, válasz körkérdésre, vallomás, leírás, megemlékezés, élménybeszámoló), változatos témák (időszerű közéleti kérdések, az ifjúságot érintő problémák, iskolai és családi események) közül választhatnak. A bírálóbizottság a Deme László nyelvészprofesszor által összeállított szempontsor alapján értékeli. A tartalmi oldalt a beszédben foglaltak tárgyi helyesége, a gondolatmenet logikája, a beszédmű felépítettsége és tagoltsága alapján ítélik

meg. A műfaji oldalhoz a beszédműnek a választott helyzethez, hallgatósághoz, műfajhoz igazodó szóhasználat, mondatfűzés, stíluszint, szemléletesség foka tartozik. Figyelembe veszik a nyelvi megformálást, az élőbeszéd befogadásához szükséges világosság, tömörség, szemléletesség szintjét, végül pedig az előadási formát ítélik meg: a hangvételt, a szövegfonetikai eszközök használatát, az előadói külsőségeket, a hallgatósággal való kapcsolatteremtést.

Az anyanyelvi verseny tehát gyakorlati célt szolgál, a résztvevőket a mindennapok helyzeteiben való sikeres kommunikációra készíti fel. Általánosabb értelemben pedig elősegíti azt, ami az Anyanyelvápolók Szövetségének a hivatása: az anyanyelvünk és beszédp partnereink iránti tiszteletet és felelősséget, az igényes, az alkalomhoz illő nyelvhasználatot, mások közléseinek, irodalmi alkotásoknak a sikeres befogadását. Az utóbbi években az Anyanyelvápolók Szövetsége a versenyek alkalmából megjelenő kiadványokkal segíti elő a nyelvi hagyomány átadását, a retorikai felkészültséget, illetve a verseny tanulságainak elemzését. 2015-ben „A nemzeti szeretet kapcsa” címmel adtunk ki könyvet a több évtizedes tapasztalatokról, 2016-ban Wacha Imrének a XX. századi második fele magyar nyelvészeit anekdoták tükrében bemutató kötetét, 2017-ben a rab Kazinczy útját szemléltető képes kiadványt adtuk át az érdeklődőknek, idén pedig Pásztor Emil főiskolai tanárról, az idén már tízéves magyar nyelv múzeumának kezdeményezőjéről jelentetünk meg ismertetőt. A verseny a kísérő tanároknak alkalmat ad nyelvészeti, irodalmi előadások meghallgatására, a széphalmi Kazinczy-emléksarnok előtt tartott díjkiosztáskor pedig minden résztvevőt megérint a hely kisugárzása, annak tudata, hogy egy gazdag hagyományú nyelvi kultúra örökösei, őrzői vagyunk.

